

ივანე ჯავახიშვილი

ქართული ერის ისტორია

ხუთ ტომად

ტომი IV

გამომცემლობა პალიტრა L

2012

*ივანე ჯავახიშვილის ხუთტომეული შეადგინა
და შესავალი წერილი დაურთო ჯაბა სამუშიამ*

რედაქტორი

მარგო ინასარიძე

დიზაინერი

ეთო გზირიშვილი

კორექტორი

მაგდა კვაჭანტირაძე

დამკაბადონებელი

დინარა ბენიძე

პროექტის კოორდინატორი

ნატალია ახვლედიანი

ხუთტომეულის ყდებზე გამოყენებულია ორნამენტები მანანა თევზაიას
წიგნიდან „ქართული ორნამენტი II“, 2009 წ.

ტომი I – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, სამთავისი, 1030 წ. (გვ. 29)

ტომი II – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, ლურჯი მონასტერი, თბილისი,
XII საუკ. დასასრული (გვ. 31)

ტომი III – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, ნიკორწმინდა, 1014-1027 წ. (გვ. 29)

ტომი IV – ფასადის ორნამენტული შემკულობის ფრაგმენტი, იკორთა, 1172 წ. (გვ. 19)

© გამომცემლობა პალიტრა L, 2012

მისამართი: თბილისი, იოსებბიძის ქ. 49

ტელ.: 238-38-71; E-mail: book@palitra.ge

ISBN 978-9941-19-786-4 (ხუთივე ტომი)

ISBN 978-9941-19-790-1 (ტომი IV)

**ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი**

**სუტომეულში გამოყენებულია ივანე ჯავახიშვილის
თხზულებათა 1982 წლის გამოცემა**

**ივანე ჯავახიშვილის თხზულებათა 12-ტომულის
მთავარი სარედაქციო კოლეგია:**

დ. ჩხიკვიშვილი (მთავარი რედაქტორი)

**ა. ბარამიძე, ვ. ბერიძე, ვ. გაბაშვილი, თ. გამყრელიძე, პ. გუგუშვილი, ი. დოლიძე,
მ. დუმბაძე, ქ. ლომთათიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. მელიქიშვილი, ე. მეტრეველი,
ა. სურგულაძე, ს. ყაუხჩიშვილი, ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა, გ. ჩიტაია, შ. ძიძიგური,
ა. ჯავახიშვილი, გ. ჯიბლაძე**

მთავარი სარედაქციო კოლეგიის მდივანი მ. ინასარიძე

ჩემს საყვარელ დედას და ძვირფას ხსოვნას ჩემის საყვარელი მამისას ეუძღვნია ამ ნიგნს.

ქართული ერის ისტორია

წიგნი III

ნაწილი მეორე

~~Handwritten signature~~

თემურ-ლენგის შემოსევის შემდგომ საქართველო განმანადგურებელი მიწისძვრისა და ბორბალ-ქარისაგან დაზიანებულს ქვეყანას მიაგავდა. ჩვენს ერსა და სამშობლოს თავისი ხანგრძლივი არსებობის დროს ხშირად უნახავს დიდი უბედურება, მაგრამ თემურ-ლენგისაგან ჩადენილი მტარვალობის მსგავსი მას არასოდეს თავს არ დასტყდომია. მისს შემოსევას თვით მონღოლთა ბატონობისათვისაც არაფერი მიუმატებია: მსოფლიო ისტორიის ასპარეზითგან მონღოლთა გაქრობას ვერც თემურ-ლენგმა შეუშალა ხელი და მის მიერ სისხლითა და ცეცხლით შექმნილი უზარმაზარი სახელმწიფო მასთანვე ერთად დაიშო. კაცობრიობას მან მხოლოდ გად-აბუგულ-განადგურებული ქვეყნები და მის მიერ მსხვერპლად შეწირული აზიის ყველა ერისშვილთაგან მინარებად დადგმული ძეგლები და აღმოსავლეთის კულტურული და ეკონომიური დაქვეითება დაუტოვა სახსოვრად. არა ერთი ქვეყანა იყო, რომელმაც საუკუნეების განმავლობაში ამ საშინელებისაგან გამოკეთება ვეღარ შესძლო, არა ერთი ერის წარმატება საუკუნეებით იყო შეფერხებული.

მგონი შეცდომა არ უნდა იყოს, თუ ვიტყვით, რომ საქართველოზედაც თემურ-ლენგის შემოსევა-განადგურებამ წარუხოცელი კვალი დასტოვა: წინანდებურად ჩვენმა ერმა და ქვეყანამ აღორძინება ვეღარ შესძლო და მრავალი მაშინ გაოხრებული სოფელი სამუდამოდ უკაცრიელი დარჩა. მაგრამ თემურ-ლენგის უკან გაბრუნების უმაღლ საქართველოში მაინც განადგურებული ქვეყნის აღსადგენად მუშაობა გაჩაღდა, რომელიც ჯერ კერძო თაოსნობით, შემდეგ კი ფართოდ და თვით სახელმწიფოს მიერ იყო წარმოებული. ამ საქართველოს განახლებისათვის დიადს მუშაობას სათავეში მეფე ალექსანდრე I ჩაუდგა.

ძარაგმიანი და შემოკლებული სიტყვების განმარტება

ქ[~]კსა=ქრონიკონსა.

ქ[~]ცა=ქართლის ცხოვრება.

ქ[~]კბი=თ. *ჟორდანია*, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა.

დამატ.=ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი. დამატება II, მაგ. *ე. თაყაიშვილისა*.

სქ[~]ს სძვლნი=საქართველოს სიძველენი, გამ. *ე. თაყაიშვილის* რედაქტორობით.

პარიზ. ქრ.=პარიზის ქრონიკა.

ისტ. საბ.=ისტორიული საბუთები, გამ. *ს. კაკაბაძისა*.

3 ქ[~]ა=სამი ისტორიული ქრონიკა, გამ. *ე. თაყაიშვილისა*.

ბაქ.=დ. ბაქრაძის }

ბროს.=*ბროსეს* }

ს. კაკ.=ს. კაკაბაძის } გამოცემას

ჩუბ.=დ. ჩუბინაშვილის }

ჭი წ.=ზ.ჭიჭინაძის. }

ჯან.=მ. მარჯანიშვილის }

СМОМПК=Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.

ЗВОРАО=Записки Восточного отд. Рус. Археол. Общ.

მეფეთა-მეფე ალექსანდრე დიდი

1. ბიოგრაფიული ცნობები მეფეთა-მეფე ალექსანდრესა და მისი სახლობის შესახებ

ალექსანდრეს გამეფების თარიღი

ალექსანდრე რომ მეფედ დამჯდარა, არსებული ცნობების მიხედვით 101 ქრონიკონი ყოფილა. ეს თარიღი თვით მის სიგელშივეა აღნიშნული: „ქ კსა:რა: მეფედ დავჯედ“-ო¹. გამეფების თარიღის ქრისტესაქათი წელთაღრიცხვით ზედმიწევნობით გამოანგარიშებისათვის ამ მეფის სიგელებში აღნიშნული ქრონიკონებისა და მეფობის ინდიქტიონების შედარებითი შესწავლა თითქოს სრულებით გარკვეულს პასუხს ვერ გვაძლევს. *ს. კაკაბაძის* გამოანგარიშებით მეფე ალექსანდრე 1412 წ. 11-19 სექტემბერს უნდა ასულიყო სამეფო ტახტზე². თავისი გამოანგარიშება ავტორს იმ საყურადღებო საკითხზე აქვს დამყარებული, თუ როდის იწყებოდა ჩვენში წელიწადი, იანვარში თუ ენკენისთვეში? მისი დაკვირვებით საქართველოში წელიწადის თავად ამ დროს ენკენისთვე უნდა ყოფილიყო³. მაგრამ თვით *ს. კაკაბაძის*ვე სიტყვით ერთს სიგელში წელიწადის თავი უეჭველია პირველი იანვრითგან არის ნაგულისხმევი და არა პირველი ენკენისთვითგან⁴. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ წელიწადის თავი ორგვარი და სამგვარიც იყო: ერთი საეკლესიო, მეორე კიდეც სამოქალაქო. ზოგან და ზოგჯერ ერთსა და იმავე დღეს ხვდებოდა ხოლმე, მაგრამ შეიძლებოდა სულ სხვადასხვა დროსაც ყოფილიყო, მაგ., საეკლესიო 1 იანვარს იყო დაწესებული, სამოქალაქო კი ზოგან 1 ენკენისთვეს. საქართველოშიც, როგორც ეს იოანე-ზოსიმეს სინას მთის X საუკუნის კალენდრითგანა ჩანს, საეკლესიო წელიწადის დასაწყისი 1 იანვარსა ყოფილა. მაშასადამე, საკითხი მხოლოდ სამოქალაქო წელიწადის თავზე შეიძლება იყოს ენკენისთვეში. ამგვარად, არც ეს გზაა გადამწყვეტი. იმ საკითხის გამორკვევა, თუ როდის გამეფდა ალექსანდრე დიდი, უამრთულ ცნობებოდაც, ალექსანდრე მეფის ისევ და ისევ სიგელებისვე თარიღების საშუალებითაც შეიძლება.

საბუთების მიხედვით შემდეგი სურათი გვეხატება:

საბუთის გამოცემა:	129 წელს ქენსა				თვესა	ყოფილა ინდიქტიონი მეფობისა	მაშასადამე გამეფებულა		
ისტ. საბ. III	10	1413	101	სექტემბერ. 20	პირველი	100	101 ქსა სექ. 20-მდე		
ქკები II	220	1413	101	მარტა 21	ერთი (1)	100	ქკსა მარტ. 21-მდე		
ისტ. საბ. II	4	1414	102		მეორე	101	"		
ქკები. II	224	1417	105	სექტემბერსა 29	მეექუსე	100	" სექტ. 29-მდე		
ისტ. საბ. III	12	1420(?)	108	სექტემბერ. 10	მეშვიდე	101	" სექტ. 10-მდე		
			(?)						
ქკები. II	228	1424	112	იანვარსა 6	მეათორმეტე	100	" იანვ. 6-მდე		
ისტ. საბ. III	14	1429	117		16	101	"		
ქკები. II	237-8	1431	119		19	101	"		
ისტ. საბ. III	16	1433	121		21	100	"		
" " III	18	1434	122		21	100	"		
ქკები. II	242	1434	122		21	101	"		
ქკები. II	243	1435	123		23	100	"		
" " II	248	1437	125	(რკე, რკე? 126?)	26	99	"		
						00?)			
ისტ. საბ. III	20	1438	126		26	100	"		
" " III	21	1439	127		26	101	"		
სქლს II	15	1440	128	ფებერვალ. 20	28	100	" თებ. 20-მდე		
სიძ.									
ისტ. საბ. III	22	1441	129		29	100	"		
" " III	24	1441	129		29	100	"		

ალექსანდრეს გამეფების პირველი ინდიქტიონისა და წელიწადის ზედმინეწნილობითი გამოანგარიშების დროს გათვალისწინებული უნდა გვექონდეს ერთი გარემოება. მნიგნობრებს სიგელებში ყოველთვის აღნიშნული აქვთ ხოლმე ინდიქტიონი სრულ იყო, თუ წელიწადი მხოლოდ მიმდინარე იყო და დასრულებულად არ ითვლებოდა, ე. ი. ხან ნათქვამია ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ერთსა, ან ოცდარვასა, ხან ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა პირველსა, ან მეორესა, მეექუსესა, მეათორმეტესა და სხვ. ზედმინეწნილობითი გამოანგარიშებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ინდიქტიონების სრულ რიცხვებსა აქვთ და არა დაუსრულებელსა და მიმდინარეს. თუ ამ გარემოებას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ ჩვენს ყურადღებას ორი რიცხვი მიიპყრობს: **21 მარტს 101 ქრონიკონს** ალექსანდრეს მეფობის უკვე **ერთი ინდიქტიონი ყოფილა შესრულებული, ხოლო 20 თებერვალს 128 ქრონიკონს** ალექსანდრეს მეფობის სრული **28 ინდიქტიონი ითვლებოდა. აქეთგან ცხადია, რომ ალექსანდრე უნდა გამეფებულიყო 100 ქრონიკონის 20 თებერვალსა და 21 მარტს შუა, ე.ი. 1412 წელს 20 თებერვალს—21 მარტს.** ეს გამოანგარიშება რომ სწორია, ამას ყველა სხვა მიმდინარე ინდიქტიონების და ქრონიკონების თვეებისა და დღის რიცხვის შემცველი ცნობები ამტკიცებენ ერთის გარდა, სადაც ქრონიკონად 10 სექტ. 108

არის აღნიშნული, მეფობის ინდიქტიონად კი „მეშუიდე“-ა ნაჩვენები, რაც ცხად შეცდომას უნდა შეიცავდეს ან ქრონიკონში ან ინდიქტიონში.

მაგრამ ამ დასკვნას თითქოს თვით ალექსანდრე მეფის ზემომოყვანილი განცხადებაც ეწინააღმდეგება, რომ „ქ^კსა: რ: (101) მეფედ დავჯედ“-ო, რასაკვირველია, თუ რომ აქ გადამწერის შეცდომა არ არის თარიღში და თუ თავდაპირველს დედანში არ ეწერა: „ქ^კსა: რა: სა (ე. ი. ასსა) მეფედ დავჯედ“-ო და აქეთგან გადმოწერის დროს დამახინჯდა და „რა“-ად იქცა. ამ საბუთის თვით დედანი სამწუხაროდ შენახული არ არის, არამედ მხოლოდ XVII საუკუნეში გადანერილი პირი არსებობს⁵. უკვე ქ^კცის შევსებულ-გადაკეთებული გაგრძელების შემდგენელს ამგვარად შესწორებულ-დამახინჯებული ტექსტი ჰქონია: „დაჯდა მისი წილ... ალექსანდრე ქ^კსა: რა“⁶. ამ ადგილას რომ საბუთის პირვანდელი დედნის ტექსტი დამახინჯებული უნდა იყოს, ამას ის გარემოებაც ცხადჰყოფს, რომ სიგელი დათარიღებულია 128 ქრონიკონით, როდესაც ალექსანდრეს მეფობის 28 სრული⁷ ინდიქტიონი ყოფილა⁸, *მაშასადამე, ცხადია ალექსანდრე ამ საბუთებისავე ცნობით 100 ქრონიკონს უნდა გამეფებულიყო და ასე ეწერებოდა ამ სიგელის თვით დედნის თავშიაც*. ამგვარად ირკვევა, რომ ზემოაღნიშნული წინააღმდეგობა არსებითი თვისებისა კი არა, არამედ გადამწერის შეცდომის შედეგი უნდა იყოს.

ამას უნდა დავუმატოთ, რომ *ვახტანგ მეფის მეცნიერ ისტორიკოსთაც თავიანთ ქ^კცის გაგრძელებაში ალექსანდრე მეფის ტახტზე ასვლის თარიღად იგივე 1412 წელიწადი აქვთ დასახელებული, რომელიც ჩვენ სიგელების შესწავლის შემდეგ მივიღეთ*. მათ ნათქვამი აქვთ: „დაჯდა მეფედ ალექსანდრე ქრისტეს აქათ ჩუიბ (1412)“⁹. *მაშასადამე, უნდა ვიფიქროთ, რომ მათ ხელში მყოფს ალექსანდრე მეფის ზემოხსენებულს 1440 წ. სიგელის დედანში სწორედ ისე უნდა წერებულიყო, როგორც ჩვენ ეს ადგილი ზევით აღვადგინეთ*: „ქ^კსა: რ:სა მეფედ დავჯედ“-ო, ხოლო ეს ქრონიკონით მოყვანილი თარიღი მათ ჩვეულებისამებრ¹⁰ ქრისტესაქათი წელთაღრიცხვით მოუყვანიათ.

ალექსანდრეს დაბადების წელიწადი

ალექსანდრე მეფის დაბადების თარიღის გამოსარკვევად შეიძლება და იმ ცნობის გამოყენება, რომელიც მის მცხეთისადმი ბოძებულს 1419 წ. სიგელში მოიპოვება. იქ ალექსანდრე ამბობს, რომ თემურ-ლენგმა „საყდარი დედაქალაქი მცხეთა დააქცია არათუ ჩუენისა პატრონობისა და მეფობისა ჟამსა, უწინარეს ჩუენსა, სხუათა მეფეთა ჟამსა და მე მეფეთა-მეფემან ალექსანდრე *ოცდაორისა წლისამან... ჯელვყავ შენებად საყდრისა მცხეთისა და შენ*, ღმერთო, სრულ და მტკიცე ყავ საწადელი ესე ჩემი“-ო¹¹. მაშასადამე, თუ ჩვენ გვეცოდინება, თუ როდის დაიწყო მცხეთის საყდრის შენება, იმავე დროს გამორკვეული იქნება, თუ როდის შეს-

რულდა ალექსანდრე ოცდა ორი წლისა.

მცხეთის საყდარი, რომელიც თემურმა თავისი შემოსევის დროს დააქცევინა, „სულკურთხეულსა ბებიასა ჩემსა რუსასა... ჯელეყო... აღშენებად“-ო, ამბობს ალექსანდრე მეფე, და კიდევ „გამოჰკაზმა საყდარი და იწყო შენებად სუეცთა საყდრისათა“ და იმედიც ჰქონდა, რომ დაწყებულ საქმეს დაამთავრებდა, მაგრამ „ვინაითგან სოფელი ესე ცრუ, მტყუანი, უნამუსო და უმდგომო არის, მან მისი ბეგარი არ დაიკლო და ამის მიერ ველარა სრულ იქმნა სურვილითა საწადელი მისი“-ო¹². რუსას აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა, მაშასადამე, უღმობელს სიკვდილს შეუწყვეტია. რაკი ის სიგელი, რომელშიაც უკანასკნელი ცნობაა მოყვანილი, 101 ქრონიკონს სექტემბრის ოცს არის დაწერილი, ამიტომ ცხადია, რომ რუსა უკვე ამ დროს მკვდარი ყოფილა. ამ დრომდის როგორც ჩანს მცხეთის ტაძრის განახლება ალექსანდრეს ბებუის თაოსნობითა და ხელმძღვანელობით წარმოებდა, ამის შემდგომ კი – ეს საქმე თვით მეფეს განუგრძია. ხოლო რაკი თვით ალექსანდრე მეფე ამბობს, რომ იმ დროს, როცა იგი ამ აღშენების განგრძობას შესდგომია, *22 წლისა ყოფილა*, მისი ბებია კი როგორც დავინახეთ, იმავე 101 ქრონიკონამდე გარდაცვლილა, – დაახლოვებით იმ დროს, როდესაც იგი 100 ქრონიკონს მეფედ დამჯდარა, – ამიტომ ირკვევა, რომ ალექსანდრე გამეფების ჟამს ან მეფობის პირველს წელიწადს ოცდა ორის წლისა ყოფილა. მაშასადამე, *ალექსანდრე დაახლოვებით 1390 წ. დაბადებულა*.

მაგრამ ქცის შევსებულ-გადაკეთებული გაგრძელების შემდგენელს ამ ზემომოყვანილი სიგელის შინაარსი სხვანაირად აქვს გადმოცემული. იქ ნათქვამია მეფე ალექსანდრემ „ოცდა ოთხისა წლისამან იწყო აღშენებად სვეტისა ცხოველისა“-ო¹³. თავისთავად იბადება ორი საკითხი: 1) დედანია, თუ პირი მცხეთის №3 სიგ. 1420 წ., რომელშიაც მეფე ალექსანდრე თავის თავს ოცდაორის წლისად აცხადებს, და 2) თუ დედანი არ არის, რომელს ამ ცნობათაგანს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა? *თ. ჟორდანიას* დაბეჭდილი აქვს ერთი XVII საუკუნის *ხელით გადაწერილი* 1419 წ. სიგელი, რომელშიაც სწორედ იმგვარივე ცნობა მოიპოვება, როგორც ზევით ქცის შევსებულ-გადაკეთებული გაგრძელებითგან იყო მოყვანილი. იქ მართლაც ნათქვამია: „ან მე...ოცდა ოთხისა წლისამან ჯელ-ვყავ შენებად“ სვეტიცხოვლის ტაძრისაო¹⁴. საფიქრებელია, რომ ქცის გაგრძელების შემდგენელს სწორედ ამ წყაროთგან ჰქონდეს თავისი ცნობა ამოღებული. ეს ცნობა რომ თვით დედანში ყოფილიყო, მაშინ ალექსანდრეს დაბადების თარიღად 1388 წ. უნდა მიგვეღო. მაგრამ XVII ს.-ის პირს შეუძლებელია დედნის მსგავსი ნდობა მიენიჭოს.

მეფე ალექსანდრეს ბებიას რუსა რქმევია. ალექსანდრე მეფე როგორც ეტყობა თავისი ბებიის რუსას გაზრდილი უნდა ყოფილიყო. ალბათ, ამ მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ ალექსანდრე მეფის სიტყვები „ბებიისა ჩემისა ჩემზედა მრავალ-ფერად ვალდებულისა და ჭირნახულისა რუსასა სულისათვის“ აღაპი გამიჩენიაო¹⁵. თავის ვალდებულებას ალექსანდრე მეფე სწორედ იმაზე ამყარებდა, რომ ის რუსას გაზრდილი ყოფილა. ამას თვით ალექსანდრე მეფე ხაზგასმით ამბობს თავის 1412 წ. სიგელში, სადაც ნათქვამი აქვს: მე, „ვითა ასრე მრავალფერად მათგან ჭირნახულსა მართებს და მრავალსა მათგან ჩუენზედა ზრდასა და ვალდებულებობასა ვემართლებით“, ამის შესაფერისად დავანესე მისი სულისათვის“ აღაპიო¹⁶.

ზემომოყვანილი სიტყვებითგან ნათლად ჩანს, რომ რუსას თავისი გაზრდილი შვილიშვილისათვის, მეფე ალექსანდრესათვის, ღრმა სიყვარული და დიდი და გულწრფელი პატივისცემა ჩაუნერგავს, როგორც დედობრივი მზრუნველობისა და ჭირნახულობისათვის, ისევე სწავლა-აღზრდისათვის. *უეჭველია, რუსა არაჩვეულებრივი პიროვნება, დიდი მხნეობისა და ნებისყოფის პატრონი, ნამდვილი სახელმწიფოებრივ-აღმაშენებლობითი უნართა და თაოსნობით დაჯილდოვებული ადამიანი უნდა ყოფილიყო.* თემურ-ლენგისაგან განადგურებულს საქართველოში პირველს მას გამოუჩენია ნამდვილი მამაცური მხნეობა: მრავალგვარი გაჭირვებისა და დაბრკოლებისდა მიუხედავად ყველასათვის ქვეყნის განახლებისა და აღმაშენებლობის გამამხნეველებელი მაგალითი მიუცია. იმ დროს, როდესაც ქვეყანა „უსჯულოსა თემურის“ ველური შემოსევის შემდეგ „უნუგეშინისცემოდ განსრული“ იყო, საქართველოს დიდებული საყდრები და ციხე-ქალაქები დანგრეული და მრავალზე უმრავლესი სოფლები გადაბუგული იდო, თანაც „მუდმივი ტყუენვა და რბევა იყო საქართველოსა“¹⁷, — აი ასეთ დროს მას, დედაკაცს, უკვე კარგა ხანშიშესულს, გული არ გაუტეხია და ბარბაროსთა ხელით დანგრეული ქართული ხელოვნებისა და ცხოველი სასოების მშვენიერი ძეგლის აღდგენას შესდგომია. ჭაბუკური აღტაცებით მიუყვია ხელი მას ამ დიადი საქმისათვის: „გამოჰკაზმა საყდარი და იწყო შენებად სუეტთა საყდრისათა.“ ის უკვე ოცნებობდა ალბათ გატაცებით იმ ბედნიერ ნამზე, როდესაც დიდი შრომის დაგვირგვინებას ელირსებოდა, მაგრამ მუხთალმა ბედმა და წუთისოფელმა, რომელიც ასე „ცრუ და მტყუანი, უნამუსო და უმდგომო არის“, რასაკვირველია, „მან მისი ბეგარი არ დაიკლო“ და ეგოდენ დიადი და მშვენიერი საქმის დამთავრება არ დააცალა¹⁸. თუნდაც რომ ანდერძად არ დაეტოვებინა, განა მის შვილიშვილს ალექსანდრე მეფეს თითონ კი შეეძლო უპატრონოდ და დაუმთავრებლად დაეტოვებინა ეს კეთილშობილური, სამაგალითო საქმე, რომელიც ყოველსავე მჭევრმეტყველ ანდერძის წიგნზე უფრო ძლიერად ღაღადებდა მისი ბებიისაგან დაწყებული აღმაშენებლობის დამთავრების ვალდებულება-

სა და აუცილებლობაზე? *რუსას ფასდაუდებელ ღვაწლს ისიც შეადგენს, რომ მას თავისი შვილიშვილისათვის, ალექსანდრე მეფისათვის – პირადი მაგალითით თუ სიტყვით და აღზრდით ქვეყნის კეთილდღეობაზე და აღმაშენებლობაზე ზრუნვის წყურვილი და მოვალეობის გრძნობა ჩაუნერგავს.* ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობის მთელს მიმზიდველობასა და დიდს ღირებულებას საქართველოსათვის მისი ფართო გეგმითა და გამჭვრეტელობით წარმოებული აღმაშენებლობა, თანაც დაუღალავი და მიზან-შენიშნული მუშაობა შეადგენს მტრისაგან განადგურებული ქვეყნისა და ერის აღსადგენად. უძვირფასესი ნიჭი და უნარია, როდესაც ერს, თუ კერძო პიროვნებას განსაცდელისა და გაჭირვების, სიკვდილისა და ნგრევის დროს აღორძინებისა და აღმაშენებლობის წყურვილი და ხალისი არ დაუკარგავს, ეს საღი საზოგადოებრივი სხეულისა და ადამიანის ძლიერი მაჯისცემა და ცხოველმყოფელი დაუშრეტელი სიცოცხლის დამამტკიცებელია. ეს წყურვილი და გრძნობა კი ალექსანდრე მეფისათვის, როგორც ირკვევა, მის ბებიას, დიდს ქართველს მანდილოსანს, რუსას ჩაუნერგავს.

ალექსანდრე მეფის ნათესაობა

ალექსანდრე მეფე თავის ბებიად რუსას სთვლის, არა ჩანს კი მამისა თუ დედის მხრით. თუ რუსა ალექსანდრე მეფის დედის დედა იყო, იქნება ის ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლე რუსა იყოს, რომელთა ასული „დედოფალი ნათია“ ეგების ალექსანდრე მეფის დედა ყოფილიყო. ქუცნა ამირეჯიბი თავისი აღაპების ნუსხაში თუმცა იხსენიებს – „ოთხი დღე მეუღლისა ჩემისა რუსასთვის... სამი დღე მეფის ალექსანდრესათვს, ორი დღე მეფისა კოსტანტინესთვს, ერთი დღე დედოფლისა ნათიასთვს, ორი დღე გიორგი მეფისა“¹⁹, – მაგრამ არც მეფე ალექსანდრესი და არც დედოფალი ნათიას ნათესაობრივი დამოკიდებულება აღნიშნული არა აქვს და ამის გამო ზემო-მოყვანილი ცნობითგან არა ჩანს დედოფალი ნათია მართლაც ქუცნა-რუსას ასული იყო, თუ არა? არც ალექსანდრე მეფის შესახებ არის ნათქვამი, რომ ის ქუცნა-რუსას შვილიშვილი ყოფილიყოს.

ერთი რამ მაინც შეიძლება დანამდვილებით ითქვას: ალექსანდრე მეფის ბებია რუსა დედოფალი არ უნდა ყოფილიყო. ეს იმითა მტკიცდება, რომ თვით ალექსანდრე არსად საბუთებში დედოფლად არ იხსენიებს, არამედ ყოველთვის მარტივად პატრონს უწოდებს, მაგ.: „*პატრონისა და ყოვლად სანატრელისა სულკურთხეულისა ბებიისა ჩემისა რუსასათუის*“²⁰. „*პატრონისა და მის სულკურთხეულისა ბებიისა ჩუენისა რუსასათუის*“²¹. რუსა რომ დედოფალი ყოფილიყო, ალექსანდრე ამ გარემოებას აღუნიშვნელს არ დასტოვებდა და თავის ბებიას დედოფალთა-დედოფლობით მოიხსენიებდა. ხოლო თუ *რუსა, ალექსანდრე მეფის ბებია, დედოფალი არ ყოფილა, ეს ცხადპყოფს, რომ რუსა ალექსანდრეს დედის დედა იქნებოდა*

და არა მამისა. ამ მხრივ, მაშასადამე, არავითარი დაბრკოლება არ იქნებოდა, რომ ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლე ალექსანდრე მეფის ბებია ყოფილიყო.

ნათია დედოფლის ვინაობის შესახებ გარკვეულს და გადამწყვეტ ცნობას ერთი სულთა მატყინითაგან თ. ჟორდანიას მიერ მოყვანილი XV საუკუნის ხელით ნაწერი აღაპი გვაძლევს, სადაც ნათქვამი ყოფილა: „სულსა მის ყოვლისა აღმოსავლეთისა ვიდრე დასავლეთამდის ჯელმნიფედ ფლობით-მპყრობელსა მეფეთა შორის წარჩინებულსა ალექსანდრეს შეუწდოს ღმერთმან. სულსა დედისა მათისა ნათია-ყოფილისა ნინოსი შეუწდოს ღმერთმან“-ო²². მაშასადამე, ალექსანდრე მეფის დედას ნათია რქმევია. ნათია დედოფალი მოლოზნად შემდგარა და ნინოდ წოდებულა. ნათიას შემონაზონების შემდგომ მისი შვილის ალექსანდრეს აღზრდა და მოვლა-პატრონობა უეჭველია მის ბებიას რუსას უკისრია და ალბათ სხვათა შორის ამ ჭირნახულობასა და ვალდებულობას ჰგულისხმობდა მისი მადლიერი შვილიშვილი მეფე ალექსანდრე თავის 1412 წ. სიგელში. ქუცნა ამირეჯიბის სიტყვითგან ჩანს, რომ დედოფალ ნათიას დიდხანს ვაჟიშვილი არ მისცემია და ამის გამო „დედოფალი ნათია ვით უბედო ყოფილიყო“. როგორც მაშინ მიღებული იყო, იგი ძლიერს სალოცავეებსა და ხატებს ევედრებოდა და სხვადასხვა აღთქმას სდებდა, რომ მათი ოჯახი უძეობით არ გადაშენებულიყო. ბოლოს ნატვრა აუსრულდა კიდეც: „შენწყალა პატიოსანსა ულუმბისა ღვთისმშობელსა და მიეცა ძე“²³, რომელსაც დედ-მამამ ალექსანდრე დაარქვეს. დედოფალი ნათია თავის თავს იმდენად გაბედნიერებულად და შეწყალებულად გრძნობდა, რომ მოვიდა „კახეთით“ და ულუმბის ღვთისმშობლის მონასტერს „მოუტანა საქონელი ურიცხვ“ და შესწირა²⁴. ეტყობა ნათია დედოფალს კახეთში მოულოგინნია და, ალექსანდრე ბატონიშვილი დაბადებულა თუ არა, აღთქმა მაშინვე აუსრულებია და შესაწირავი მიუერთმევია ხატისათვის.

ალექსანდრეს მამისშვილობა

ალექსანდრე მეფის მამისშვილობის შესახებ ბატონიშვილი ვახუშტი თავის ისტორიაში ამბობს, რომ ის იყო კონსტანტინე მეფის „ძმისწული“ და „ძე გიორგი მეფისა“. სახელოვან ქართველ ისტორიკოსსაც, როგორც ეტყობა, ამ საკითხის შესახებ პირდაპირი და უეჭველი ცნობები არ ჰქონია და ამის გამო თავის აზრს შენიშვნაში ასე ასაბუთებს: „ჰმონმობს ბართიანთ გუჯარი, რომელ ესე ალექსანდრე ძე არს გიორგი მეფისა“-ო²⁵. მაშასადამე, ვახუშტის მტკიცება სწორედ ამ საბუთზე ყოფილა დამყარებული.

ეს დასკვნა თვით ალექსანდრე მეფის შვილის გიორგი მეფის მკაფიო და უეჭველს განცხადებას სრულებით ეწინააღმდეგება. მცხეთის საკათალიკოზო მამულების 1447-48 წ. თავის გუჯარში ის ამბობს: „ჟამსა პაპის ძმისა ჩუენისა მეფეთა-მეფისა გიორგისსა და მეფობასა... შინა მისსა მოს-

რულიყო" თემური საქართველოში. მერმე მშვიდობიანობა დამყარდა საქართველოში და „შემდგომად ამისსა ღირს ყო ღმერთმან *მამა ჩუენი პატივსა მეფობისსა მოღებად*“, რომელმაც სვეტიცხოვლის მცხეთის საყდარი განაახლაო²⁶. ცნობილია და ქვემოთაც დავრწმუნდებით, რომ ამ სიგელის მიმცემი გიორგი მცხეთის განმაახლებელის ძე იყო. ზემომოყვანილი სიტყვებითგან, მაშასადამე, ირკვევა, რომ ის გიორგი მეფეთ-მეფე, რომლის დროსაც თემურის შემოსევა მომხდარა, მეფე ალექსანდრეს შვილის გიორგი მეფის „პაპის ძმა“ ყოფილა. *აქეთგან ცხადია, რომ თვით ალექსანდრე გიორგი მეფეთა მეფის შვილი კი არ ყოფილა, არამედ ძმისწული.*

მას შემდგომ, რაც ქუცნა ამირეჯიბის მიერ დაწესებულს ალაპებში მოხსენიებულ პირთა ვინაობა ორის გარდა უკვე გამორკვეული გვაქვს, ვგონებ ალექსანდრეს მამის ვინაობის გამორკვევაც შეიძლება. იმ ალაპებში მოხსენიებული იყვნენ რუსა, შემდეგ მეფე ალექსანდრე, მეფე კონსტანტინე, დედოფალი ნათია. გიორგი მეფე და სულ ბოლოს რუსუდან მეფე²⁷. ამ პირთაგან რუსა ალექსანდრე მეფის ბებიია და დედოფალ ნათიას დედა. მეფე ალექსანდრესა და მის დედას, დედოფალ ნათიას, შუა მოხსენიებული და მოქცეული მეფე კონსტანტინე ვინლა უნდა ყოფილიყო? თავისთავად იბადება აზრი, რომ კონსტანტინე მეფე ალექსანდრეს მამა, ხოლო ნათიას თანამეცხედრე უნდა ყოფილიყო. ჩვენ უკვე დავრწმუნდით, რომ ალექსანდრე მეფის მამის ძმად გიორგი მეფე ყოფილა. აქაც, ამ ალაპების სიაში კონსტანტინე-ნათიას ხსენებას გიორგი მეფის სახელი მისდევს და შესაძლებელია იგი სწორედ ალექსანდრე მეფის მამა კონსტანტინე მეფის ძმა იყოს²⁸. მართლაც, როგორც ვიცით, გიორგი მეფეთა-მეფეს, ბაგრატ მეფეთ-მეფის ძეს, რომელთა დროსაც თემურის საზარელი შემოსევა მოხდა საქართველოში, ჰყავდა ძმა კონსტანტინე, რომელიც შემდეგ მეფედ დაჯდა²⁹. მაშასადამე, *ირკვევა, რომ ალექსანდრე მეფე კონსტანტინე მეფისა და ნათია დედოფლისშვილი და მართლაც გიორგი მეფეთა-მეფის, ბაგრატის ძის, ძმისწული უნდა ყოფილიყო.* თუმცა გიორგი მეფეთ-მეფეს კონსტანტინეს გარდა კიდევ ერთი ძმაც ჰყავდა დავითი, მაგრამ ის არც ზემომოყვანილს ალაპებშია ნახსენები და არც მეფედა ჩანს.

ჩვენ ზემომოყვანილ დასკვნას ალექსანდრე მეფის მამიშვილობის შესახებ ერთი 1407 წ. სიგელის დასაწყისიც საუცხოოდ ამტკიცებს. იქ ნათქვამია: „სახელითა ღმრთისათა *კონსტანტინესაგან* ბაგრატიონისასა, ძისა ბაგრატისა, და *ძეთა ჩუენთა* სასურველთა *ალექსანდრე*, ბაგრატ და გიორგისაგან ნებითა ღმრთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფეთა, შარვანშა და შანშე (sic) და ყოვლისა აღმოსავლეთისა... ჯელმნიფედ თუით-მფლობელმპყრობელთასა“-ო³⁰. მაშასადამე, *აქ უკვე პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ ალექსანდრე, რომელიც 1408 წ. ჯერ კიდევ ბატონიშვილი იყო მხოლოდ და რომელსაც, როგორც თვით ალექსანდრეს ქვემომოყვანილი სიგელებითგანა ჩანს, მართლაც ორი ძმა – ბაგრატი და გიორგი – ჰყოლია, სწორედ კონსტანტინე მეფის ძე და, ეტყობა, პირმშო შვილი ყოფილა.*

სიგელების საშუალებით ალექსანდრე მეფის ოჯახობის შემადგენლობის და თანდათან ზრდის გამორკვევაც შეიძლება. თავის პირველსავე შენახულს სიგელში მეფეს ორი შვილი ჰყავს მოხსენიებული: „ძეთა ჩემთა... ვახტანგ და დიმიტრი“³¹. 1414 წ. სიგელშიაც იგივე შვილები არიან მოხსენიებული და მათთან ერთად არიან დასახელებული ალექსანდრეს ძმებიც. იქ სწერია: „ჩუენ მეფეთა მეფემან ალექსანდრე და ძეთა ჩუენთა ვახტანგ და დიმიტრი და ძმათა ჩუენთა ბაგრატ და გიორგი“-ო³². 1417 წ. საბუთში, რომელსაც თავი აკლია, უკვე ალექსანდრე მეფის მესამე და მეოთხე შვილიც იხსენიება. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „ძეთა ჩუენთა ვახტანგ, დემეტრე, გიორგი, დავით“³³. ორი წლის შემდეგ დანერილს სიგელში ალექსანდრეს თანამეცხედრეცაა მოხსენიებული და სხვა მხრივაც საყურადღებო ცნობა მოიპოვება. მეფე ამბობს იქ: „თანამეცხედრემან ჩემმა დედოფალთა-დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა სათნომან ლთისამან და ჩუენ მიერ... საწადელმან მონაზონმან დავით, ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი და ძმათა ჩუენთა ბაგრატ და გიორგი“³⁴. აქეთგან ცხადი ხდება, რომ ალექსანდრე მეფეს თავისი უმცროსი შვილი დავითი 1417-1419 წ. მონაზონად შეუყენებია. მაგრამ უკვე ბერად აღკვეცის დროს მამა თურმე თავის შვილს მომავალში დიდი თანამდებობისათვის ამზადებდა: თუ ღმერთმა დღეგრძელობა მისცა „ძე ჩუენი მონაზონი დავით“ თვით ქართლისა კათალიკოზის მიქაელის „მიერვე კელდასხმულ იქმნას“-ო³⁵. 1424 წ. სიგელში ალექსანდრე მეფეს სრულებით გარკვევითა აქვს თავისი სურვილი გამოთქმული და ცხადი ხდება, რომ შემონაზონებულს ბატონიშვილს დავითს საკათალიკოზოდ ამზადებდა. ეს სიგელი გიბოძეთო, ამბობს ალექსანდრე, მე და „ძეთა ჩუენთა... დედა-ქალაქისა მცხეთისა პატრიარქად განმზადებულმან მონაზონმან დავით, ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი“, შემოგწირეთო „თქუენ... ქართლისა კათალიკოზსა მიქაელს და თქუენ მიერ აღზრდილსა და კათალიკოზად... განმზადებულსა... საწადელსა ძესა ჩუენსა მონაზონსა დავითსა“-ო³⁶.

ალექსანდრე მეფის შემონაზონებული ძის დავით ბატონიშვილის მერმინდელი ბედილბლის შესახებ ცნობები არეულია. თ. ჟორდანიას მოყვანილი აქვს ორი სიგელი: ერთი 1426 წ., ხოლო მეორე 1428 წ., რომელშიაც დავითი უკვე ქართლისა კათალიკოზად იხსენიება: „ჩუენ მეფეთ-მეფისა ალექსანდრესაგან... და ძეთა ჩუენთა ქართლისა კათალიკოზისა და[ვით] ისაგან, ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგისაგან“³⁷, „თქუენ... ქართლისა კათალიკოზო დავით“³⁸. მაგრამ ამ ცნობას ცხადად ეწინააღმდეგება სხვა სიგელების ცნობები. ალექსანდრე მეფე რომ ტახტზე ავიდა, „ამავე ჟამსა დაიდგნა პატრიარქად... კათალიკოზი მიქაელ“³⁹. მაშასადამე, 1412 წ. კათალიკოზად მიქაელი დაუსვამთ, რომელიც 1419 წ⁴⁰. და 1424 წ⁴¹. ჯერ კიდევ კათალიკოზად ჩანს⁴². ხოლო 1427 წ. სიგელში კათალიკოზად უკვე თე-

ოდორეა მოხსენიებული⁴³, რომელიც 1428 წ.⁴⁴, 1429 წ.⁴⁵, 1431 წ.⁴⁶, 1433 წ.⁴⁷, და 1434 წ.⁴⁸, ცოცხალი ჩანს, და მხოლოდ 1438 წ. სიგელში კათალიკოზად უკვე დავითი იხსენიება⁴⁹, მაგრამ არ ეტყობა რომ ის ნაბატონიშვილარი იყოს. ხოლო რაკი ის ორი საბუთი, რომელშიაც კათალიკოზი დავითი 1426 და 1428 წ. იხსენიება, დედანი კი არ არის, არამედ პირი, ამიტომ ამ ცნობებს გულდასმით უნდა განხილვა.

1428 წ. სიგელში მეფე ალექსანდრე უკვე თავის მეხუთე შვილსაც იხსენიებს, რომელსაც სახელად ზაალი რქმევია, და დავითის გარდა საბუთში ჩამოთვლილია ვახტანგ, დიმიტრი და ზაალ⁵⁰. თუ ამ საბუთს არ ვენდობით, მაშინ 1428-29 წ.⁵¹ და 1433 წ. სიგელების ცნობა ხომ სრულებით უეჭველია. ამ უკანასკნელში, მაგ., ნათქვამია: „ძეთა ჩუენთა მეფისა ვახ[ტანგისა], დიმიტრი, გიორგი და ზაალისაგან“⁵².

მაგრამ საყურადღებოა, რომ 1438-39 და 1441 წ. სიგელებში ალექსანდრე მეფე ზაალს თავის შვილთა შორის უკვე აღარ ასახელებს და იქ მხოლოდ ვახტანგი, დიმიტრი და გიორგი⁵³ იხსენიება⁵⁴. იქნებ ზაალი 1438 წ. ან ცოტა უწინ გარდაიცვალა? განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ თავის სიცოცხლეშივე, 1433 წ. სიგელში, თვითვე მეფე ალექსანდრე სრულებით მოულოდნელად თავისს უფროს შვილს ვახტანგს მეფის ნოდებულობით იხსენიებს: „ძეთა ჩუენთა მეფისა ვახ[ტანგისა], დიმიტრი გიორგი და ზალისაგან“-ო⁵⁵. აქ რომ არავითარი შეცდომა არ უნდა იყოს, ამას ის გარემოებაც ცხადჰყოფს, რომ მეორე ამგვარივე შინაარსის საბუთიც არსებობს, იმავე 1433-34 წელს დაწერილი⁵⁶. 1438-39 წ. ერთს სიგელში ალექსანდრე მეფე კიდევ იხსენიებს ვახტანგს მეფედ: „მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე, თანამეცხედრემან ჩუენმან დედოფალთა-დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა მეფემან ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგი“-ო⁵⁷. ეს საბუთი ცოტა საეჭვოა. ამავე 1438 წ. სიგელში, რომელიც, ვითარცა 126 ქრონიკონს დაწერილი, ზემოაღნიშნულს, 127 ქრონიკონს, 1438-39 წ. ნაბოძებს საბუთზე ადრინდელია, მეფე ალექსანდრე თავის ძეს ვახტანგს მეფედ არ იხსენიებს⁵⁸. ამგვარადვე მეფედ არა ჰყავს ალექსანდრეს მოხსენიებული ვახტანგი 1441 წ. სიგელშიაც⁵⁹. უეჭველია შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ალექსანდრე მეფე თავის სიცოცხლეშივე 1433 წ. ვახტანგს მეფედ და, მაშასადამე, თანამოსაყდრედ ასახელებს, ამგვარადვე, როგორც უბრალო შემთხვევა არ იქმნება, რომ 1438 წ.-ის შემდგომ მამას იგივე ვახტანგი საბუთებში მეფედ აღარსადა ჰყავს მოხსენიებული. მაგრამ ამის ნამდვილი მიზეზი ცნობების უქონლობის გამო ამჟამად სრულებით გაუგებარია.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრე დედოფალთ-დედოფალი თამარ პირველად იხსენიება მხოლოდ 1419 წ. სიგელში. მაგრამ საფიქრებელია, რომ უკვე 1417 წ. სიგელში, რომელსაც თავი აკლია⁶⁰, თამარი უნდა მოხსენიებული ყოფილიყო. სამაგიეროდ გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ალექსანდრე მეფის პირველს ორს სიგელში 1413 და 1414 წ.⁶¹, რომლებმაც კი ჩვენამდის მოაღწია, თამარის ხსენება არ არის და არც ყოფილა. მისი ორი შვილი კი, ვახტანგი და დიმიტრი, ამ ორსავე საბუთში აღნიშნული არიან. იმავე დროს 1413 წ. სიგელის ბოლოში სწერია: „მეფეთა-მეფესა ალექსანდრეს პატრონსა, დედოფალთა დედოფალსა პატრონსა დულანდუხტ შემოგვინირავს და მოგუიქსენებია“-ო⁶². ალექსანდრე მეფე რომ ტახტზე ასვლამდე უნდა ცოლიანი ყოფილიყო, ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ პირველსავე თავის 1413 წ. სიგელისდა თანახმად ალექსანდრე უკვე ორი შვილის, ვახტანგისა და დიმიტრის, პატრონი ყოფილა. რაკი არც 1413 წ. და არც 1414 წ. სიგელში თამარი დედოფლად და თანამეცხედრედ არა ჩანს, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ის ვახტანგისა და დიმიტრის დედა არ ყოფილიყოს. ამასთანავე ეჭვი იბადება, რომ იქნება სწორედ მათი დედა იყო ის „დედოფალთა-დედოფალი პატრონი დულანდუხტ“, რომელიც 1413 წ. სიგელში ბოლოში ალექსანდრესთან ერთად შემწირველად არის მოხსენიებული⁶³. უცნაურია მხოლოდ, თუ რატომ თვით სიგელის შესავალში არ მოიხსენია დულანდუხტი ალექსანდრემ, თუ იგი მართლაც მისი თანამეცხედრე იყო.

თუ აქ რაიმე გაუგებრობა არ არის და ალექსანდრე მეფეს მართლაც ორი თანამეცხედრე ჰყავდა, რომელთაგანაც მეორეს თამარი ერქვა, მაშინ ბუნებრივად იბადება საკითხი, თუ როდის უნდა შეერთო ალექსანდრეს მეორე ცოლი? რაკი 1417 წ. სიგელში უკვე ალექსანდრე მეფის ორი შვილიც გიორგი და დავითიც იხსენიება, ამიტომ ცხადია, გიორგი ბატონიშვილი დაახლოვებით 1415 წ. დასასრულს უნდა დაბადებულიყო. ხოლო თამარს მეფე ალექსანდრე, ალბათ, 1414-1415 წ. მოიყვანდა თანამეცხედრედ.

2. ალექსანდრე მეფის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა

საქართველოს გარეშე მტრისაგან უზრუნველყოფა

მაღის ამოკვეთილობის შესახებ სიგელში 1440 წ. ალექსანდრე მეფე თავის პირველს პოლიტიკურს და სახელმწიფოებრივს მოღვაწეობას ასე გვიხატავს. თემურმა რომ შემოსევის დროს საქართველო ააოხრა, მრავალი სული დახოცა და ტყვედ წაიყვანა, საყდრები, ეკლესიები და ციხეები დააქციაო და

„ჩუენის მეფობისა დაჭირვადმდე მუდამი ტყუენვა და რბევა იყო საქართველოსა“-ო. ქვეყანა უმწეო მდგომარეობაში იმყოფებოდა: „მოოჯრდა და იავარ იქმნა და ყოვლადვე ძალი და ნუგეშინისცემა არსით ჰქონდა“-ო. გამეფებისთანავე „ვინყე ბრძოლად უსჯულოთა და განვასხენ მზლუართაგან ჩუენთა და ქრისტიანენი ფრიადსა მშვდობასა და მყუდროებასა მიეცნეს“-ო, ამბობს ალექსანდრე მეფე⁶⁴. მაშასადამე მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლა და მათი საქართველოთგან განდევნა, ქვეყნის დანყნარება და გარეშე მტრის შემოსევისაგან უზრუნველყოფა, ალექსანდრეს სწორედ თავისი სახელმწიფოებრივისა და სამხედრო მოღვაწეობის პირად ღვაწლად მიაჩნია. ამ გარკვეულსა და უთუმცაო ცნობას თვით ალექსანდრე მეფისავე ერთი უფრო ძველი სიგელის მკაფიო ცნობა თუ არ ეწინააღმდეგება, საგრძნობლად ასუსტებს მაინც. სახელდობრ 1412-13 მცხეთისადმი ბოძებულს შეწირულობის წიგნში იგივე მეფე თავის თავზე ამბობს: „მე... ორისავე სამეფოსა მტკიცედ, შეუჭრეთლად და შეურეველად მპყრობელმან... მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე“ შემოგწირე ისეთს დროს, როდესაც „აჰა ესერა ბრწყინვენ ოთხნივე კედარნი მეფობისა ჩუენისანი და... (აგარის ნათესავნი, მტერნი და წინააღმდეგნი ქრისტიანეთანი) სამარადისოდ ლტოლვილ და უკუნეცეულ არიან“-ო⁶⁵. სწორედ ამგვარივე სიტყვებია ნახმარი და იგივე აზრია გამოთქმული ალექსანდრეს 1419-20 წ. სიგელშიაც⁶⁶. *განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რასაკვირველია, პირველი საბუთის ცნობასა აქვს იმიტომ, რომ ის ალექსანდრეს მეფობის „ინდიკტიონსა... პირველსა“⁶⁷, ანუ მეფობისა პირველსავე წელიწადს არის დაწერილი*. მაშასადამე, მაშინვე, როდესაც ალექსანდრე მეფედ დამჯდარა, მტრები უკვე „სამარადისოდ ლტოლვილი და უკუნეცეული“ ყოფილან. თუ მეფობის დასაწყისშივე საქართველო გარეშე მტრებისაგან მაჰმადიან-მონღოლებისაგან განთავისუფლებული ყოფილა, მაშინ ცხადია, რომ ალექსანდრე მეფის მერმინდელი, 1440 წ. ცნობა, სწორედ მე „ვინყე ბრძოლად“ და მტერი საქართველოს საზღვრებითგან განვდევნეო, სიტყვა-სიტყვით არ უნდა გავიგოთ ერთგვარ გადაჭარბებად მივიჩნიოთ.

მაგრამ, თუ თემურის შემოსევისა და მონღოლთა თავდასხმის მოგერიება უეჭველია ალექსანდრე მეფის პირადს ღვაწლს არ შეადგენდა, 1441 წ. კონსტანტინე მეფისა და ლაშქრის ყარა-მუსუფის ხელში ტყვედ ჩავარდნა და გამარჯვებული მტრისაგან მათი დახოცვა, საქართველოს მოწინააღმდეგე „აგარიანთა ნათესავებს“ თურქ ელებს უეჭველია გაათამაშებდა და გააკადნიერებდა. მეზობლებიც აიშლებოდნენ და თავდასხმას მიჰყოფდნენ ხელს. ასეთ პირობებში, ცხადია, საქართველოში „ტყუენვა და რბევა“ თუ „მუდამი“ არა, როგორც, ალბათ, გაზვიადებით ნათქვამი აქვს მეფე ალექსანდრეს, იშვიათი მაინც არ იქნებოდა, როცა ალექსანდრე მეფედ დაჯდა, მას უეჭველია ჯერ გათამამებული მტრის ალაგმა-უკუქცევა დასჭირდებოდა, რომ მშვიდობიანი აღმაშენებლობითი მუშაობა საქართველოში შესაძლებელი გამხდარიყო.

ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობა ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისა და გამტკიცებისათვის

ვახუშტის ნათქვამი აქვს, ვითომც ალექსანდრე მეფემ „კვალად მოიყვანა დიმიტრი ძე ალექსანდრესი და მისცა ერისთაობა იმერეთისა, რამეთუ ამის დიმიტრის დაჲ კოსტანტინე ბიძისა თვისისა სიცოცხლესავე შინა მოეყვანა ალექსანდრეს ცოლად თამარ და ექმნა ქორწილი და ამით დაამშვიდნა იმერნი და დიმიტრი ერისთაობდა მორჩილებასა შინა ალექსანდრესა“-ო⁶⁸. ეს ცნობა მეტად საყურადღებოა, მაგრამ არ ჩანს, საითგან არის ამოღებული და არც ვიცით, რაიმე წყაროზეა დამყარებული, თუ თვით ისტორიკოსის კვლევა-ძიების ნაყოფს შეადგენს? როგორც ზევით თავის ადგილას დავრწმუნდით, ვახუშტი ალექსანდრე მეფის მამად შეცდომით გიორგი მეფესა სთვლის და აქაც კონსტანტინე მეფეს ალექსანდრეს ბიძად ასახელებს, რაც შეცდომაა.

მაინც საყურადღებოა სახელოვანი ისტორიკოსის ცნობა, რომ თამარი იმერეთის შტოს წარმომადგენელი იყო და რომ მისი შერთვით ალექსანდრე მეფეს პოლიტიკური მიზნის მიღწევაც სწადდა და ამით დასავლეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს უფრო მჭიდრო მომტკიცება სურდა. რამდენად სამართლიანია საერთოდ მთელი ცნობა და შეხედულება, ჯერ ძნელი სათქმელია, მაგრამ თამარის შერთვის ამბავი ჯერ კიდევ კონსტანტინე მეფის სიცოცხლეში თითქოს არა მართლდება თვით ალექსანდრე მეფის საბუთებითვე, რომლებშიაც თამარ დედოფალი თავითგანვე არ იხსენიება: იგი 1412-1414 წ. არა ჩანს იმ დროს, როდესაც ერთს ამგვარს საბუთთაგანს ალექსანდრე მეფის გვერდით დულანდუხტ დედოფლის სახელი აქვს მოხსენებული.

ბატონიშვილი ვახუშტის სიტყვით, სანამ ალექსანდრე მეფედ იკურთხებოდა, გამეფებისთანავე ჯერ სამეგრელოში, ხოლო შემდეგ აფხაზეთში გადასულა ლაშქრით და ქვეყანა მოუმტკიცებია. მეფის გალაშქრება იმ გარემოებას გამოუწვევია, რომ მამია დადიანს აფხაზეთის დამორჩილება მოუწადინებია, მაგრამ აფხაზეთში რომ მისულა შარვაშიძეს მიმხდომი სასტიკად დაუმარცხებია, თვით მამია დადიანი მოუკლავს, ხოლო ჯარის ნაწილი ამოუხოცია, ნაწილი განუდევნია. ამ ამბის გაგონებაზე მეფე ალექსანდრე ქვეყნის აშლის შიშით სწრაფად სამეგრელოში გადასულა. მას მიჰგებებია მოკლული მამიას შვილი ლიპარიტი, რომელსაც მამის შეცდომის შენდობა უთხოვნია. ალექსანდრე მეფეს უპატიებია და ლიპარიტ დადიანი სამეგრელოს მთავრად დაუსვამს. შემდეგ ლიპარიტისავე თანხლებით აფხაზეთში ჩასულა, რომლის მთავარს შარვაშიძესაც მეფისათვის მორჩილება გამოუცხადებია⁶⁹. ასე სათავეშივე ჩაუქრია ალექსანდრე მეფეს შინაური არეულობა და მიხდომ-მოხდომის დასაწყისი.

მეცნიერი ბატონიშვილის ზემომოყვანილი მოთხრობის ცოტად თუ ბევრად დამადასტურებელი მხოლოდ ერთი მეტად მოკლე ცნობა მოი-

პოვება კინკლოსში. იქ ნათქვამია მარტო: 1414 წ. „ქ“ კს: რბ: (102) მოკლეს აბხაზთა მამია და დაჯდა ძე მისი ლიპარიტ⁷⁰. ახალი ამ ცნობაში მხოლოდ თარიღია, რაც ვახუშტის თავის წყაროებში, როგორც ჩანს, ვერ მოუწახვას. ხოლო მისი შინაარსი ასე თუ ისე ვახუშტის მოთხრობის პირველს ნაწილს ადასტურებს. მამიას შვილის სამეგრელოს მთავრად დაჯდომის შესახებ კი კინკლოსში არაფერია ნათქვამი, რომ იგი ალექსანდრე მეფემ დასვა. საზოგადოდ, რაკი კინკლოსში მეფე ალექსანდრე სრულებით არ იხსენიება, ამიტომ ვახუშტის მოთხრობის მთელი მეორე და უმნიშვნელოვანესი ნაწილის შესახებ აქ დამამტკიცებელი ცნობა არა ჩანს.

ესევე სათავეში ჩაუქრია ალექსანდრეს მესხეთის ათაბაგის ურჩობა. ვახუშტის სიტყვით ალექსანდრე მეფეს შეუტყვია, რომ ათაბაგი განდგომას აპირებდა. მეფემ ქედფიცხელი მთავარი გააფრთხილა და მშვიდობიანად ყოფნა ურჩია. მაგრამ ათაბაგი ამის საპასუხოდ თავისი ჯარის შეგროვებას შეუდგა და მეფე ალექსანდრეს წინააღმდეგ გაილაშქრა. მეფე მაშინ კოხტას თავს მდგარა. ფიცხელ ომში ათაბაგი საშინლად დამარცხდა და ტყვედ მეფეს ჩაუვარდა ხელში. ეს ბრძოლა ვახუშტის სიტყვით 1415 წ. მომხდარა. ათაბაგის შეპყრობის შემდგომ მეფე „შევიდა სამცხეს და დაიპყრნა ყოველნი ციხენი და ექსორიაჰყვნა ურჩნი და რომელნიმე უმკვიდრო ჰყვნა და დასხნა ერისთავნი თვისნი“. დატუსაღებულმა ათაბაგმა ახლა კი შენდობა—პატიების თხოვნა და ერთგულების შეფიცვა იკადრა. ალექსანდრე მეფემ აპატია, „განაგნა და დაამშვიდნა მუნებურნი სიბრძნე-მეცნიერებითა თვისითა და მოვიდა ტფილისს“⁷¹. ამ ამბავს მოკლედ, მაგრამ არსებითად ადასტურებს ორი კინკლოსის ცნობა, რომლებშიაც ნათქვამია: 1414 წ. „ქ“ კს: რბ: (102) მეფე ალექსანდრე და ივანე ათაბაგი კოხტას შეიბნეს“-ო⁷². ამ ცნობაში, მაშასადამე, ურჩი და აჯანყებული ათაბაგის სახელიც არის აღნიშნული, რითაც ვახუშტის მოთხრობას სწორედ ის გარკვეულობა ენიჭება, რომელიც მას უსახელობის გამო ასე ცხადად აკლდა. კოხტა, სადაც მეფე ათაბაგს შორის ბრძოლა მომხდარა, ციხე იყო, რომლის ნანგრევები ეხლაც არსებობს. კოხტას ციხე ასპინძის ცოტა ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარეობდა. კინკლოსის ცნობა 1414 წ., ე. ი. ერთი წლით უფრო ადრე სდებს კოხტას თავს მომხდარი ბრძოლის თარიღს, ვიდრე ვახუშტი, და ასეთი განსხვავება მეცნიერ ისტორიკოსის შრომაში შესაძლებელია მისი წყაროთგანვე მომდინარეობდეს. რაკი სამეგრელო-აფხაზეთის ამბები, როგორც დავრწმუნდით, 1414 წ. მომხდარა, ხოლო ვახუშტისავე ცნობით ათაბაგთან ბრძოლა იმ ამბებს მისდევდა და ახლოხანში უნდა მომხდარიყო, ამიტომ საფიქრებელია, რომ კინკლოსის ცნობა უფრო სწორი უნდა იყოს, ან არადა, თუ კოხტას თავის ბრძოლა მართლაც 1415 წ. მოხდა, მაშინ ამ წლის დამდეგს უნდა მომხდარიყო.

კინკლოსებს შენახული აქვთ ერთი საყურადღებო ცნობა, რომლის მსგავსი სხვა ქართულ წყაროებში არ გვხვდება. 1416 წ. „ქ“ კს: რდ (104): თურქთა ახალ-ციხე ამოაგდეს“-ო⁷³. ეს ამბავი მეორე ხელნაწერში ერთი

წილით მერმინდელი თარიღით „ქ“ კს: რე.“⁷⁴ ანუ 1417 წ. არის აღნიშნული. ეს მოკლე ცნობა სწორედ პირველი რედაქციით უნდა იყოს სამართლიანი. დანვრილებითი ცნობები ამის შესახებ სომეხთა ისტორიკოსის *თომა მეწობელის* თხზულებაშია შენახული. მართლაც 1416 წ-ს თომა მეწობელის სიტყვით საქართველოს თურმე მტერი შემოესია. ამ შემოსევის მიზეზად ერთი გაქრისტიანებული სპარსელის უგუნური და აღმაშფოთებელი საქციელი ყოფილა. ის ქალაქ ახალციხეში მისულა და ერთხელ, ღორის ხორცი უჭამია, ქართველ და სომეხ ყმანვილებთან ერთად ღორის ძვლები მაჰმადიანთა მიზგითში შეუყრია. ასეთი უგვანო საქციელით ადგილობრივ მაჰმადიანთა სარწმუნოებრივი გრძნობა, რომელიც ღორის ხორცს უწმინდურად სთვლის, რასაკვირველია, შელახული უნდა ყოფილიყო. თუმცა მესხეთის მთავარი ივანე აღბუღას ძე მაჰმადიანთ დიდს მფარველობას უწევდა და თომა მეწობელის სიტყვით ვითომც ქრისტიან ქვეშევრდომებზე უფრო მაღლა აყენებდა, მაგრამ მაინც მათი გულისწყრომა იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ ვალაშკერტში მისულან და ყარა-მუსუფისათვის შეუჩივლიათ საქართველოში ასეთი საქმე შეგვამთხვიესო.

ყარა-მუსუფმა თვითონაც მართლა აღშფოთებულმა, თუ მხოლოდ მარჯვე შემთხვევით გახარებულმა, საქართველოსაკენ გამოილაშქრა და ახალციხეს მიაღება. ადგილობრივ მაჰმადიანთა შინათგამცემლობის წყალობით, ქალაქი აღებულ იქმნა. ხმალი შეუბრალებლივ ტრიალებდა შურისძიებით განძვინებული მტრის ხელში, რომელმაც მთელი ეს კუთხე აიღო და ტყვედ წაიყვანაო⁷⁵. მაგრამ ეს შემოსევა უფრო უბრალო შურისძიებასა და თავდასხმას მიაგავს, ვიდრე ომს. მაინცდამაინც ყარა-მუსუფი, როგორც ეტყობა, ამით დაკმაყოფილებულა და მის მოქმედებას არავითარი ფართო პოლიტიკური ზრახვა არ ემჩნევა.

ალექსანდრე მეფე სრულიად საქართველოს მბრძანებელი იყო: მას „ორივე სამეფო“ ემორჩილებოდა და ეს გარემოება ხაზგასმით აქვს აღნიშნული თავის სიგელებშიაც. „*მე...ორისავე სამეფოსა მტკიცედ, შეუჭრეთლად და შეურყევლად მპყრობელმან აფხაზთა და ქართველთა მეფეთა მეფემან* ალექსანდრე“-მაო⁷⁶, „ჩუენ... ორთავე სამეფოთა ტახტისა მპყრობელმან... მეფეთა მეფემან ალექსანდრე“-ო⁷⁷.

ალექსანდრე მეფე ტყუილად არ სთვლიდა თავის თავს ორისავე სამეფოსა და ტახტის მპყრობელად. აღმოსავლეთ-დასავლეთი საქართველო გაერთიანებული იყო და გზებიც გახსნილი ყოფილა. ეს ქუცნა ამირეჯიბის სიგელითგანაც ჩანს, სადაც ქართლ-იმერეთის საზღვრებზე მდებარე ქ. ალისათვის ბეგრად აღნიშნულია „ულაყი აქათ თბილისამდი და იქით ქუთაისამდი“⁷⁸. თბილის-ქუთაისს შუა, მაშასადამე, პირდაპირი მიმოსვლა და გზა ყოფილა მაშინაც.

ჩრდილოეთის კარიც დარიალანიც ალექსანდრე მეფისა და საქართველოს ხელში იყო. 1439 წ. მეფის ბრძანებით ხეობათა შორის დადებული ხელშეკრულება⁷⁹ გვიჩვენებს, რომ ამ კუთხის ამაყი და თავისუფლების მოყ-

ვარული მკვიდრი მცხოვრებნიც ალექსანდრე მეფის სიტყვას უცილობელ ბრძანებად სთვლიდნენ.

ლორის ციხის აღება და საქართველოსთან შემოერთება*

1431 წ. მრავალი კინკლოსის ცნობით „მეფემან ალექსანდრე ლორე აიღო“⁸⁰. ამ ცნობის სიმართლეს მეფე ალექსანდრეს 1433 წ. მცხეთის სიგელიც ადასტურებს. ლორის ციხე თურმე ყოფილა „მიტაცებული აგარეანთაგან“⁸¹. ამ დიდმნიშვნელოვანი ციხის წინააღმდეგ გალაშქრებაში სიტყვით და ჩაგონებით მხურვალე მონაწილეობა კათალიკოზ თეოდორეს მიუღია. მას თურმე „ლაშქართა მიმცნებითა“ და დარიგებით მეგრძოლთა სულიერი განწყობილება განუმტკიცებია. ბრძოლის წინ კათალიკოზი ამხნევებდა და მამულიშვილურ გრძნობებს უღვივებდა: გახსოვდეთ, რომ „ამა უსჯულოთა აგარის ნათესავთა ანდრონიკეს შვილი ალასტანელი გიორგი მოუკლავს და მრავალნი ქრისტიანენი წამებითა აღუსრულებიან და დაუტყუებიან და ტახტი მეფეთა განურყვნია და საპატიონი და ცამდის მაღალნი საყდარნი შეურაცხ უქმნიან, სახლი სალოცველი ქუაბ-ავაზაკთა უქმნია და უნეთა მათათაჟს საყოფად განუჩენია“⁸². აი, ასეთ მოწინააღმდეგესა და მტერთანა გაქვთ საქმე და ამიტომ „ან ბრძოლეთ ძლიერად, და დაღათუ ვინმე ომსა შიგან აღსასრული მიიღოთ, ქრისტესთუის წამებულთა გუერდს მიითუალვით“-ო. ხოლო თუ ვინმე „დაკოდითა ანუ დაშავებითა და რათაცა ტკივილით იტანჯებით, ყოველსავე ქრისტე მისად ნებისმყოფელად მიუთვალავს“-ო⁸³. კათალიკოზ თეოდორეს მოქადაგეობას უმოქმედნია და მისი ჩაგონებითა და გამხნევებით აღფრთოვანებულს საქართველოს ჯარს ლორე მტრისათვის წაურთმევია და თითონ დაუჭერია⁸⁴.

როდის უნდა ყოფილიყო „მიტაცებული აგარეანთაგან“ ეს ლორის ციხე და ქალაქი? ვახუშტის სიტყვით⁸⁵ ლორეს ვითომც 1430 წ. მოულოდნელად დასცემიან „სარკინოზნი“, რომელთაც „მოარბიეს სომხითისანი სამცხემდე“ და ავნეს დიდად „ქართველთა“. თუმცა ისინი „უკუიქცნენ და წარვიდნენ“, მაგრამ ლორის ციხე მაინც ხელში შეინარჩუნესო. აცნობეს თუ არა მეფეს ეს ამბავი, 1431 წ. ქართლში გადმოვიდა, შეკრიბა ჯარი, მოადგა ამბერდს და დაიმორჩილაო. 1432 წ. მეფე ალექსანდრემ ლორის ციხის უკან დასაბრუნებლად გაილაშქრა და მართლაც „აიღო იგი და მოსრნა სარკინოზნი და დაიპყრო თავისად ლორე“-ო⁸⁶. ვახუშტის ეს სიტყვები თვით ალექსანდრე მეფისავე ცნობას სრულებით ეწინააღმდეგება.

ალექსანდრე მეფეს მოთხრობილი აქვს, რომ, როგორც კი მას ლორე დაუბრუნებია ვისაც კი „ქართველთა დარბაზის ერთა ზემოთა და ანუ ქუემოთა“ იქ მამული „ჰქონებოდა, ანუ ნიშანი (ე. ი. სიგელი) ვისმელა დარჩო-

* საქართველოსაგან ლორეს ჩამოცილებისა და მისი დაბრუნების შესახებ დანვრილებით მსჯელობს ა. აბდალაძე (იხ. მისი „სომხურ ხელნაწერთა XIV-XV სს. ანდერძების... ცნობები საქ. შესახებ“, გვ. 143-146, კომენტარები).

მოდა და ანუ ჩამომავლობით პაპათა და მამათაგან არა თუ მაქსოვრობით, მათი მომავალთაგან სმენით სმენოდა“, ყველამ, ვინც „იაჯეს“ თავიანთი ქონების დაბრუნება, „განუყავით და უბოძეთ“-ო⁸⁷.

ამ სიტყვებითგან ნათლად ჩანს, რომ ლორე დიდხანს უნდა ჰქონოდა მტერს ხელში: მფლობელობის საკითხის გადაწყვეტა მხოლოდ საბუთებითა და მამათა და პაპათაგან სმენითა და მეხსიერებით ყოფილა შესაძლებელი. მაშასადამე, ალექსანდრე მეფის დროს ამ ამბავის მომსწრე აღარავინ ყოფილა და სად, ვის და რა მამული ეკუთვნოდა, ამის გადაწყვეტა შესაძლებელი ყოფილა ან სიგელების საშუალებით, ან ისეთ პირთა მოწმობით, რომელთაც მამებისა და პაპებისაგან ჰქონდათ გაგონილი. ცხადია, ეს ამბავი სულ ცოტა ერთი-ორი თაობის წინათ მომხდარა. აქ ბატონიშვილი ვახუშტი ცდება შეჭველია და, ლორე რომ, მხოლოდ 1430 წ. დაეპყრათ „სარკინოზებს“, ალექსანდრე მეფეს ამ ციხე-ქალაქის უკან დაბრუნებისას მფლობელობის უფლების აღდგენა ისე არ გაუძნელდებოდა. თავის ადგილას ეს გამორკვეულია, რომ ალექსანდრე მეფის სიგელის ცნობა მართლაც სამართლიანია.

რაკი ალექსანდრე მეფეს 1433 წ. ლორეში მამულები და მიწები უკვე განაწილებულ-დარიგებული ჰქონია, შეჭველია თვით *ლორე უფრო ადრე უნდა იყოს აღებული და ამიტომ კინკლოსებში მოყვანილი თარიღი 1431 წ. შეჭველია უფრო სწორი უნდა იყოს, ვიდრე ვახუშტისა*. ლორის აღებას საქართველოს სამხრეთის საზღვარიც გაამაგრა და უზრუნველჰყო.

სივნიეთისა და მახლობელი ადგილების შემოერთება

ლორის აღების შემდეგ ბეშქენ ორბელიანს, სუმბატ ორბელიანის შვილს და ბურთელის შვილიშვილს, *მთელი სივნიეთის მხარე და ყველა მის მახლობლად მდებარე სანახებნი*, 60.000-ზე მეტი ქრისტიანი სახლობითურთ *დაუპყრია და საქართველოსათვის შემოუერთებია*. სომეხთა ისტორიკოსის თომა მენობელის სიტყვით *ეს გამარჯვება ამ კუთხის და საქართველოს შაჰრუჰისაგან სრულს განთავისუფლებას მოასწავებდა*⁸⁸, რათგან შაჰრუჰი სომხეთის დაპატრონების შემდეგ შეჭველია საქართველოსაც მოადგებოდა. *ეს ამბავი ალბათ 1434-35 წ. უნდა მომხდარიყო*, როდესაც თვით შაჰრუჰს ან ჯეჰან-შაჰის წინაშე ადერბეჯანში ქედი უნდა მოეხარა, ან უნდა განსცლოდა და, როცა ეს ქვეყანა ჯეჰან-შაჰის ხელში გადავიდა⁸⁹, ასეთი ღვანლისათვის მეფე ალექსანდრეს ბეშქენ ორბელიანისათვის ლორის ციხე უწყალობებია. ბეშქენ ორბელიანთან 1435-38 წ. განმავლობაში თურმე მრავალმა სომეხმა ლტოლვილმა მოიყარა თავი, რომელთაც ის პურითაც, ბინითა და სამოსელითაც ძალიან ეხმარებოდა. ამის გამო ამ კუთხეს მაჰმადიანთა მიერ დაპყრობილი სომხეთითგან იმდენი სომხობა მოაწყდა, რომ მეფე ალექსანდრეს და მთავრობას ამდენი

სომხობის აქ შეკრება და დამკვიდრება საქართველოსთვის საზიანოდა და სახიფათოდ მიუჩნევიან და, როგორც ეტყობა, ამ მოვლენისათვის წინააღმდეგობა გაუწევიათ კიდეც⁹⁰. ამიტომ, როდესაც 1438 წ. ვილაც სომეხმა ამნადინმა ბეშქენ ორბელიანი პურის ჭამის დროს მოწამლა, სომხობაში ხმა გავარდნილა, ვითომც ბეშქენი ამ სომეხს მეფე ალექსანდრესა და ქართველ დიდებულთა დავალებით მოეწამლოს. მაგრამ ამ ჭორის უსაფუძვლობას ის გარემოებაც ცხადყოფს, რომ ბეშქენის მომწამვლელ სომეხს წამებისა და გამოძიების დროს არც ალექსანდრე მეფე და არც სხვა ვინმე საქართველოს მმართველ წრისაგან არ დაუსახელებია თავისი ბოროტმოქმედების მონაწილე⁹¹.

ამგვარად, *ალექსანდრე მეფემ საქართველოს დაუბრუნა ყველაფერი, რაც მას ეკუთვნოდა, შიგნით ქვეყნის ერთობა და მთლიანობა განამტკიცა. ზოგი მოსაზღვრე ქვეყანანიც, რომელნიც წინათ საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში შედიოდა, კვლავ საქართველოსვე შემოუერთა.*

3. ალექსანდრეს შინაური აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა

სვეტიცხოვლის განახლება

ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობა მარტო ამ სამხედრო და პოლიტიკურ ასპარეზს არ ეხებოდა. სწორედ უნდა ითქვას, რომ *სახელი და მეფეთა შორის წარჩინებულება მას იმდენად სამხედრო ძლევამოსილებით არ უნდა ჰქონდეს მოხვეჭილი, რამდენადაც საქართველოს შინაური აღმაშენებლობისა, განახლებისა და აღორძინებისათვის ზრუნვითა, ფართო გეგმითა და მიზანშეწონილი საშუალებით წარმოებული დიადი მუშაობით*. ზევით უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ამგვარი აღმაშენებლობითი მოღვაწეობისადმი მიდრეკილება და ხალხის ალექსანდრე მეფეს თავის ბებუის რუსასგან ჰქონდა შეთვისებული. პირადი მაგალითით მას თავისი შვილიშვილისა და თანამედროვეებისათვის უჩვენებია, როგორის მხნეობით უნდა ეცადოს ხოლმე ადამიანი მტრისაგან განადგურებული ქვეყნის აღდგენას. პირადი მაგალითითვე მან ყველას დაანახვა, რამდენის გაკეთება შეუძლია ერთს ადამიანსაც, გინდა კერძო თაოსნობით.

რუსას დიდებული საქმე, მცხეთის სვეტიცხოველის განახლება, დაუმთავრებელი დარჩა. მისი შვილიშვილისათვის მისი დამთავრება სასიამოვნო ზნეობრივ მოვალეობად უნდა ყოფილიყო. და თავისი აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა ალექსანდრე მეფემაც პირველად სწორედ თავისი ბებუის ნაანდერძევი მუშაობის დამთავრებით დაიწყო.

სვეტიცხოვლის ტაძარი თემურ-ლენგის შემოსევის დროს იმდენად დაზიანებულა, რომ მისი აღდგენა და განახლება ადვილი საქმე არ იქნებოდა.

ამის დამთავრება ვერც რუსამ მოასწრო და ალექსანდრე მეფემაც დიდი დრო, მხნეობა და ფული შეაღია, სანამ ამ დიდებული ძეგლის განახლების დამთავრებას ეღირსებოდა.

იმისდა მიუხედავად, რომ *ალექსანდრე მეფემ გამეფებისთანავე* ანუ უკვე 1412 წ-ითგან მოყოლებული *თავისი ბებუის ნაანდერძევ საქმეს მიჰყო ხელი, მაინც 1419 წელსაც მცხეთის საკათალიკოზო საყდრის განახლება და შეკეთება ჯერ კიდევ დამთავრებული არ ყოფილა* და თვით ალექსანდრე მეფე სთხოვს ღმერთს „სრულ... ყავ სანადელი ესე ჩემი“-ო⁹². ეს განახლებით მუშაობა კარგა ხანს გაგრძელებულა. ალექსანდრე მეფეს კათალიკოზის დახმარებით სვეტიცხოვლის საყდრის „ახლად განვრცომა და აღშენება“, როგორც ეტყობა, 1431 წ. დაუმთავრებია. ამ წლის სიგელებში მეფე ამბობს, რომ უკვე „განსრულდა... ყოვლადვე უნაკლულოდ თავი ცათა-მობაძავი საყდარი და შიგან ღთივ აღმართებული სუეტიცხოველი... და ჩუენი საფლავი და ვითარ ჯერ იყო ეგევითართა თავი-საყდარი პატივითა და წესითა შევამკევ“⁹³-ო. მაშასადამე, *მარტო ალექსანდრეს თავის მეფობაში მცხეთის საკათალიკოზო ტაძრის განახლებისათვის ცხრამეტი წლის მუშაობა მოუწოდებია*. ხოლო რაკი მისი განახლება ჯერ კიდევ ალექსანდრე მეფის ბებუას რუსას დაუწყია, ცხადია, ამ საყდრის შეკეთებას და განახლებას დიდი დრო დასჭირებია. ეს გარემოება გაფიქრებინებს, რომ თემურ-ლენგის მრისხანე შემოსევის დროს დიდებული ტაძარი ძალიან უნდა დაზიანებულიყო.

საქართველოს დანგრეული ციხე-საყდრების აღდგენა

ალექსანდრე მეფეს რომ თავისი აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა მარტო მცხეთის დიდებული საყდრის განახლებით გაეთავებინა და მეტი არა გაეკეთებინა რა, ქართული ხელოვნებისათვის ესეც თვალსაჩინო წვლილი იქნებოდა, მაგრამ ამ შემთხვევაში მაინც მხოლოდ ერთი, განმარტოებული, ფართო მნიშვნელობას მოკლებული მოვლენა იქნებოდა, და თაოსნობაც და, მაშასადამე, თვით ღვანლიც უმთავრესად ალექსანდრე მეფის ბებუას რუსას მიუძღოდა. ალექსანდრე კი ამით არ დაკმაყოფილებულა. *იმ კერძო და ნაწილობრივი აღმაშენებლობის მაგიერ, რომელსაც იგი თავისი ბებუის დაწყებული საქმის დამთავრების დროს აწარმოებდა, ალექსანდრე მეფე მთელ საქართველოს განადგურებული ციხეებისა და ეკლესია-მონასტრების აღდგენას შეუდგა*. თემურ-ლენგის შემოსევამ ისე გააოხრა ქვეყანა, იმდენად დიდი იყო საქართველოსათვის მოყვნიებული ზიანი, რომ კერძო, ნაწილობრივი და თანდათანობითი შეკეთებითა და განახლებით ჩვენი სამშობლოს გამოსწორება შეუძლებელი იყო. მხოლოდ მთელი სახელმწიფოს და ერის შეერთებული, თანხმობრივი, მიზანშეწონილი და ხანგრძლივი მოქმედებითა და დიდი ქონებრივი სახსრის გამოღებით შეიძლებოდა მონ-

ლოლთა ბარბაროსული შემოსევისაგან განადგურებული ქვეყნის აღდგენა. სწორედ ასეთი გეგმისა და საშუალებისათვის მიუმართავს ალექსანდრე მეფესაც. ჯერ კიდევ მცხეთის დიდებული ტაძრის აღდგენა დამთავრებული არ ყოფილა, რომ სახელოვანს მეფეს მთელ სახელმწიფოში ფართო გეგმითა და არაჩვეულებრივი შეერთებული ქონებრივი ძალდონით აღმაშენებლობითი მუშაობის დაწყება განუზრახავს. ალექსანდრე მეფეს ამის შესახებ ნათქვამი აქვს: *„ვითარ ჩუენგან სათანადო იყო, ეგრეთ ვინებე ...ყოველთავე საქართველოსა ციხეთა და საყდართა აღშენებად. მას უამსა შემოსავალი ჩუენისა სახლისა არსით რა იყო და ამაღ საქართველოს კუამლსა ზედა ორმოცი თეთრი მალად განვაჩინე და ასოცდარვად ქკნადმდე (ე. ი. 1440 წ.) რაოდენნი საქართველოსა ციხენი საყდარნი და მონასტერნი არიან, ყოველნივე სდ ახლად აღვაშენენ და შევამკუენ და ან ჩუენსავე უამსა შიგან ამოგვკვეთია“-ო⁷⁴.*

თუმცა ეს ცნობა სრულებით მკაფიოა, მაგრამ მაინც მეტად მოკლეა, რომ ამ დიადი საქმის მთელი მისი სიღრმე-სივრცით წარმოდგენა შეუძლებოდეს. ბატონიშვილს ვახუშტს ეს ამბავი სხვანაირადაც აქვს მოთხრობილი და გაცილებით უფრო მეტი ცნობებიც მოეპოვება. ალექსანდრე მეფის ზემომოყვანილს სიგელში აღნიშნული არ არის, თუ როდის დაიწყო მეფემ თავისი აღმაშენებლობითი და განმაახლებლობითი მოღვაწეობა და თითქოს ისეა ნაგულისხმევი, ვითომც ალექსანდრე მეფე გამეფებისთანავე შესდგომოდეს ამ საქმეს. ვახუშტს კი ნათქვამი აქვს, რომ მხოლოდ მას შემდგომ, რაც მან თავისი ურჩი მთავრები დაიმორჩილა და როდესაც *„დაემშვიდნეს ყველანი თვისნი ქვეყანანი“*, მაშინ შეუდგა თავის საკულტურო მოღვაწეობასაო⁷⁵.

დიდებულ ქართველ ისტორიკოსს ისეთი ცნობაც კი მოეპოვება, რომლის საშუალებითაც ალექსანდრე მეფის ამ დიადი და ფართო ასპარეზით ნაწარმოები განმაახლებლობითი მოღვაწეობის დასაწყისის თარიღის გამორკვევაც შეუძლება. ვახუშტი ამტკიცებს, რომ ალექსანდრე მეფემ *„ათხუთმეტსა წელსა შეასრულა განზრახვანი თვისნი“-ო⁷⁶*. ბატონიშვილს ვახუშტის ეს ცნობა ალბათ რომელიმე საბუთითგან ექნება ამოღებული; ხოლო რაკი თვით დიდებული მეფის სიგელითგან ვიცით, რომ მას თავისი გეგმის განხორციელება სწორედ 1440 წ. მოუხერხებია, ისე გამოდის, რომ *საქართველოს ერთობლივი განახლების მუშაობის დასაწყისის თარიღად 1425 წ. უნდა მივიღოთ.*

ალექსანდრე მეფის ზემომოყვანილ სიგელში ცნობა რომ სიმართლეს შეიცავს და მარტო ლამაზ სიტყვად და ჩვეულებრივ გადაჭარბებად ვერ ჩაითვლება, ამას რუისის საყდრის დასავლეთის კარიბჭის ასომთავრული წარწერაც ამტკიცებს, სადაც ნათქვამია: *„ზე ადიდენ ღმერთმან მეფეთა-მეფობა დიდისა ალექსანდრესი, რომლისა მიერ კვალად აღეშენა საყდარი ესე. ადიდენ ღმერთმან და სული მათი კურთხეულ ყავნ“-ო⁷⁷* საქართველოში რომ ისტორიული ნაშთები კარგად ყოფილიყო შენახული და

გადარჩენილი, შეჭველია ბევრი ციხისა და ეკლესიის ან მონასტრის კედლებზე იქნებოდა ზემომოყვანილის მსგავსი წარწერები.

სწორედ სამწუხაროა, რომ ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობის ასეთი ყოველნაირად საყურადღებო და საგულისხმო ხანის შესახებ ასე ცოტა და მოკლე ცნობებია შერჩენილი. ამის გამო ბევრი რამე სრულებით გამოურკვეველი რჩება და არა ვიცით რა, ეს ფართო და დიდი სააღმშენებლო გეგმა, ან წინასწარ როგორ იყო შემუშავებული და განხილულ-დაკანონებული, ან ვინ და როგორი წყობილებით უძღვებოდა ამ რთულ ტექნიკურსა და ქონებრივს საქმეს მისი ხანგრძლივი განხორციელების დროს, ან რა დაუჯდა ქართველს ერს ეს სახელმწიფოებრივი ძალღონით წარმოებული მტრისაგან გაოხრებული ქვეყნის აღდგენა-აღმაშენებლობა.

ერთი რამე მაინც სრულებით ცხადია: ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობის ფართო აღმაშენებლობითი ხასიათის მთელი მნიშვნელობა და მომხიბლველი სიდიადე მშვენივრად ჰქონიათ შეგნებული მის თანამედროვეებსაც და შთამომავლობასაც. სწორედ ამან მოუხვეჭა ალექსანდრეს „მეფეთა შორის წარჩინებულის“ წოდებულება, ამანვე შესძლვნა მას თანამედროვეთა, შთამომავლობისა და საქართველოს ისტორიისაგან „დიდის ალექსანდრეს“ სახელი.

ქართველი ხალხი აღტაცებული იყო იმითაც, რომ მან ასეთი დიადი საქმე, განადგურებული ქვეყნის აღდგენა განიზრახა და მოახერხა კიდეც, და იმითაც, რომ ყოველივე თავისი დაპირება ალექსანდრე მეფემ პირნათლად აასრულა და ეს წმინდა საშვილიშვილო საქმე ღირსეულად დააგვირგვინა. ხალხი წინათაც და ეხლაც გამოცდილებით მიჩვეული იყო და არის, რომ თითქმის ყოველთვის დროებით და ვითარცა არაჩვეულებრივად შემოღებული გადასახადი თანდათან მუდმივ და ჩვეულებრივ გადასახადად იქცეოდა ხოლმე. მით უმეტეს მადლიერი უნდა ყოფილიყო ქართველი ერი, როდესაც ალექსანდრე მეფემ თავისი მშვენიერი და საშვილიშვილო აღმაშენებლობის დამთავრების შემდგომ საქვეყნოდ გამოაცხადა: ყველაფერი რაც მტრისაგან განადგურებული იყო „ყოველნივე სრულიად ახლად აღვაშენენ და შევამკუენ და აწ“, რაკი მიზანი უკვე მიღწეულია, საგანგებო გადასახადი საჭირო აღარ არის და „ჩუენსავე ჟამსა შიგან ამოგვკვეთია“-ო⁹⁸.

საქართველოში სამხედრო და პოლიტიკური სიმტკიცისა და მყუდროების დამყარების შემდეგ ალექსანდრე მეფე და მმართველი წრეები განადგურებული და გაუკაცრიელებული ქვეყნების დასახლებასა და აღდგენაზე ზრუნავდნენ. ციხე-სიმაგრეებისა და შენობების შეკეთება-განახლებასთან ერთად საახალშენო მუშაობაც წარმოებდა და ტყვედ წაყვანილთა გამოსყიდვითა, თუ ლტოლვილთა უკან დაბრუნებით ძალზე შეთხელებული მოსახლეობის გასამრავლებლად იღვწოდნენ. ერთი და ორი არ იყო საქართველოში ისეთნაირად აოხრებული სოფელი, სადაც უკვე კარგახანია „კაცი არ ესახლა“. საქართველოს დიდებული მოამაგე მეფე მოგვითხრობს, რომ

ამგვარ ადგილებში „თათართა ქუეყნიდან კაცები მოვასხი“, დავასახ-
ლე და ყოველნაირად დავეხმარე, „ჭარი, ფური და პური ჩუენ მივეცით“,
რომ თავიანთი მეურნეობა მოეწყოთ⁹⁹.

ალექსანდრე მეფის აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა მარტო სამშ-
ობლო ქვეყნის მიწაწყალს არ შეჰხებია, არამედ მისი მადლიანი ხელი და
კეთილდღეობისათვის მზრუნველი გული უცხოეთში გაფანტულ ქარ-
თულ დაწესებულებებსაც მისწვდომია: მისი თაოსნობითა და მხნეობით
გამობრუნებული და მოლონიერებული საქართველო მარტო შინაურობა-
ში და თავის მიწაწყალზე კი არ იჩენდა თავის აღმაშენებლობითსა და გა-
ნახლებითს ძალას, არამედ უცხოეთშიაც, საბერძნეთში და პალესტინაში
მყოფ ქართველთა მონასტრებსა და დაწესებულებებსაც კვლავ მზრუნ-
ველი და გულშემატკივარი მფარველი გაუჩნდა. ტიმოთე ქართლისა მთა-
ვარეპისკოპოსს ათონის ქართველთა მონასტერში ყოფნის დროს თავისი
თვალთ უნახავს და ამოუკითხავს ცნობა, რომ იქ „სასწეულო და ამის კერ-
ძონი გოდოლნი და სენაკნი განუახლებია მეფესა ალექსანდრე ქართუელ-
სა, რუისის საყდრისა კარზედ რომ მეფე ალექსანდრე სწერია“-ო¹⁰⁰.

4. ალექსანდრე მეფის უკანასკნელი წლები

ავადმყოფობა

1439 წ. ალექსანდრე მეფე თომა მეწობელის სიტყვით მძიმე ავადმყოფი შექმნილა. მას რაღაც ავადმყოფობა შეჰყრია, მძაფრი ტკივილებისა
გამო საშინლად იტანჯებოდა თურმე. ხანგრძლივ მეფე ისეთს მდგომარეო-
ბაში ყოფილა, რომ ყოველდღე მისი სიკვდილის მოლოდინში იყვნენ, მა-
გრამ მძიმედ შეწუხებული მრავალჯერ გამობრუნებულა და მახლობლებს
მორჩენის იმედი მისცემიათ. მრავლად მოწვეული ექიმები და მკურნალნი
ვერას შველოდნენ, ავადმყოფობა უძნელდებოდა და ხსნა თითქმის არ-
საითგან იყო მოსალოდნელი¹⁰¹. ბოლოს, როგორც ეტყობა, სხეულს სენი-
სათვის მაინც დაუძლევია და მეფე ალექსანდრე განკურნებულა.

ცნობა ჯეჰან-შაჰის შემოსევის შესახებ

ერთი წლის შემდეგ, 1440 წ. იმავე სომეხთა ისტორიკოსის ცნობით
საქართველოს დიდი უბედურება დაატყდა თავზე: თავრიზის მეფე და
მფლობელი ჯეჰან-შაჰი თავისი ლაშქრითურთ და არდაველის მთავრი-
სა, ყადიებისა და მუდარისების თანხლებით საქართველოს წინააღმდეგ
ამხედრებულა. სანამ გამოილაშქრებდა ჯეჰან-შაჰმა ალექსანდრე მეფეს

მრავალჯერ მოუგზავნა დესპანები, ნებაყოფლობით დამორჩილება და ჩვეულებრივი ხარკის დადება მოსთხოვა. მაგრამ ალექსანდრე მეფემ, რომელიც თავის საბუთებშიაც კი თავმომწონედ წერდა ხოლმე, რომ „აგარის ნათესავნი, მტერნი და წინააღმდეგნი ქრისტიანეთანი, სამარადისოდ ლტოლვილ და უკუნქცეულ“ იყვნენ, ეს წინადადება გადაჭრით უარჰყო და მკვახე პასუხიც შეუთვალა, ამით გაბრაზებული ჯეჰან-შაჰი მთელი თავისი ჯარით უეცრად აღდგომა დღეს საქართველოს შემოესია და რაკი ასეთს დროს თავდასხმას არავინ ელოდა, ტყვე ბევრი ჩაუვარდა ხელში და ხალხიც ბლომად დაიხოცა. შემდეგ თვით ქ. სამშვილდესაც კი მიაღვა და გარშემოერტყა. სულიწმინდის მოფენამდე მტერმა მოტყუებით და მუქარით სამშვილდის აღება მოახერხა. ჯეჰან-შაჰმა ალბათ თავისი გამარჯვების სახსოვარ ძეგლად სამშვილდის კარებწინ 1664 მოჭრილი თავისაგან მინარა დაადგმენა. მარტო ტყვეთა რიცხვი ამ ქალაქის დაპყრობის დროს 9400 უდრიდაო. მთელი სანაპირო ქვეყანა ამის შემდგომ მტრისაგან აოხრებული და აკლებული იყო. ხალხის ქონება და სარჩო-საბადებელი დატაცებულ იქმნა შემოსეულ ლაშქრისაგან ისე, რომ როდესაც ტყვეებს გაყიდვა დაუნყეს და 1000 თანგის ფასად ტყვეობითგან ათავისუფლებდნენ, *თ. მენობელის* სიტყვით, ხალხი ისე იყო გაღარიბებული, რომ არც სოფლელებსა და არც ქალაქელებს თავიანთი ტყვედ წაყვანილი ნათესავ-მახლობლების გამოსყიდვა არ შეეძლოთ¹⁰².

რაკი სამშვილდე აღებული იყო, მტერს საქართველოს დედა-ქალაქამდე დაბრკოლებას ველარაფერი გაუწევდა. ჯეჰან-შაჰიც თბილისის ასაღებად წამოსულა და როგორც *თ. მენობელის* სიტყვითგანა ჩანს, ქალაქი აულია კიდეც. სომეხთა ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს, ვითომ მტერს ყველა ეკლესიები, ძველიც და ახალიც, სულ მთლიანად დაენგრიოს. დაპყრობილს ადგილებში მტერმა ისეთი საშინელი სიმკაცრე და სიმხეცე გამოიჩინა, რომ თავზარდაცემულს ხალხს არ სცოდნია, სად შეეფარებიან თავი¹⁰³. არდაველის შეიხის რჩევით ჯეჰან-შაჰს ქრისტიანებზე დიდი ხარკი და ხარაჯა დაუდვია, რომ აუტანელი მეხარკეობით შენუხებულთ ქრისტიანობაზე უარი ეთქვათ და და გამაჰმადიანებულიყვნენ¹⁰⁴. სომეხთა ისტორიკოსს არაფერი აქვს ნათქვამი, რით დამთავრდა ეს ლაშქრობა და რაგვარი პოლიტიკური დამოკიდებულება დამყარდა ალექსანდრე მეფესა და ჯეჰან-შაჰს შორის. მისი მოთხრობა ზემომოყვანილს გარდა არავითარს ცნობებს არ შეიცავს, დაბოლოვებული არ არის და ბუნდოვან შთაბეჭდილებას სტოვებს. ხოლო ქართულ ძველ წყაროებში ჯეჰან-შაჰის ამ შემოსევის შესახებ ცნობები ჯერჯერობით მაინც აღმოჩენილი არ არის. ბატონიშვილს ვახუშტს კი ჯეჰან-შაჰის შემოსევა 1444 წ. აქვს აღნიშნული და ეს ამბავი სულ სხვანაირადაც აქვს აღწერილი¹⁰⁵. მაგრამ არა სჩანს, თუ რა წყაროებზეა მისი ცნობა დამყარებული, ამიტომ სიმართლის გამორკვევა ძნელია.

ალექსანდრე მეფის შემონაზონება და უსაფუძვლო ცნობა საქართველოს მისგან დაყოფის შესახებ

ალექსანდრე მეფე თავის სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში ბერად შემდგარა და მონაზონად აღკვეცილა. ეს მისი შვილის, გიორგი მეფის, 1449 წ. სიგელითგანაც ჩანს, სადაც იგი თავისთავს „დიდისა და მეფეთა შორის წარჩინებულისა და სანატრელისა ღთივ-გუირგუინოსანისა და ღთივ-დიდებულისა, სულკურთხეულისა მეფეთა-მეფისა მონაზონისა ალექსანდრეს“-ძედ ასახელებს¹⁰⁶ რაკი ჩვენამდის 1441 წ. სიგელმა მოაღწია, რომელიც ალექსანდრე მეფის მიერ არის ნაწყალობევი¹⁰⁷, ხოლო რათგან ამასთანავე შენახულია ალექსანდრე მეფის მიერ 1442 წელს ნაწყალობევი სიგელიც¹⁰⁸, ამიტომ ცხადია, რომ *ალექსანდრე მეფის შემონაზონება 1441-42 წლების შემდგომ უნდა მომხდარიყო*. მეფე ალექსანდრეს ბერად შედგომის შესახებ არც ვახტანგის ისტორიკოსთა კომისიის ნაშრომში, არც ქცის გაგრძელებაში¹⁰⁹ და არც ბატონიშვილის ვახუშტის ისტორიაში¹¹⁰ არის რაიმე ნათქვამი, მხოლოდ ქცის შევსებულ-გადაკეთებულს გაგრძელებაშია ვრცელი ცნობა შეტანილი. იქ ნათქვამია, რომ ალექსანდრე მეფემ 1442 წ. „ქკსა: რლ: დასვა მეფე (დ) ქართლსა და იმერეთს პირველი შვილი ვახტანგ და შეჰრთო ფანასკერტელის ქალი და დაჲ ფანასკერტელისა თაყასი, დედოფალი სითიხათუნ. ხოლო თვით მეფემან ალექსანდრემ სახე მონაზონებისა შეიმოსა და უწოდეს სახელად ათანასი და აღაშენნა თვსად სენაკი და სახლნი დიდნი ქვიტიკირი-სანი მცხეთას მისგან აღშენებულს მთავარ ანგელოზის ეკედერთანა და მუნ დადგა ვიდრემდის ცხოვრებდა... ხოლო ოდეს დასვა პირველი შვილი ვახტანგ ქართლსა და იმერეთს მასთან დააყენა უმრწემესი ძმა მისი დიმიტრი და დასვა კახეთს ქკს: რლგ (1445): მეფედ უმრწემესი ძმა დიმიტრისი გიორგი და შერთეს ნესტანდარეჯან იმერელი მეფის ქალი“-ო¹¹¹.

ამ ცნობითგან ირკვევა, რომ ალექსანდრე მეფე მართლაც 1442 წ. შემონაზონებულა და მონაზონებაში მისთვის ათანასი უწოდებიათ. ეს ქცის შევს-გადაკეთებული გაგრძელების ავტორს ალბათ საბუთებითგან ექმნება ამოღებული, მაგრამ ამასთანავე ბერად შედგომის დროს ვითომც ალექსანდრე მეფეს საქართველო შვილებისათვის გაეყოს და სათითაოდ მათთვის ცალ-ცალკე სამეფო მიეცეს, ამ აზრს კი საფუძვლიანი კრიტიკული განხილვა ეჭირება. ეს სწორედ ის საკითხია, რომლისთვისაც ვახტანგისეული სწავლული კაცები და ბატონიშვილი ვახუშტიც თავებს იმტვრევდნენ, მაგრამ მაინც მიზანს ვერ მიაღწიეს¹¹². როდის და რა მიზნით მოხდა გაერთიანებული საქართველოს სამ სამეფოდ და რამდენსამე სამთავროდ დაყოფა, სრულის უეჭველობით ზემოაღნიშნულმა ისტორიკოსებმა ეს ვერ გადანყვიტეს და მხოლოდ ქცის შევს.გადაკ. გაგრძელების ავტორი გვაძლევს მკაფიო პასუხს: დიდი ალექსანდრე მეფის დროს, თვით მისივე პირადი თაოსნობით 1442 და 1445 წელშიო. მაგრამ რამდენად სამართლიანია ეს მკაფიო ცნობა? ქცის შევს.-გადაკ. გაგრძელების ავტორის სიტყვით ალექსანდრეს ძე გიორ-

გი 1445 წ. დაუსვამთ მეფედ. თივთ გიორგი მეფის სიგელების მიხედვით კი ცხადი ხდება, რომ ის 1447 წ. გამეფებულა. მაშასადამე, ქ^აცის გაგრძელების შემდგენელი შემცდარი ყოფილა. იმავე ავტორის სიტყვით ვითომც ალექსანდრე მეფეს 1442 წ-სვე იმერეთის მეფედ თავისი შვილი დიმიტრი დაესვას. ამ ცნობას თითქოს 1445 წ. მცხეთის №292 ქალაქებზე მხედრულად ნაწერი სიგელი ადასტურებს, რომელშიაც ნათქვამია: „ჩვენ მეფეთა-მეფის ალექსანდრეს ძემან, მეფემან დიმიტრი ეს ნასყიდობის წიგნი გიბოძე... ქ^აკს: რღგ... აგვისტოს: კვ“¹¹³. აქეთგან თითქოს ისე გამოდის, ვითომც 1445 წ. დიმიტრი, ალექსანდრე მეფეთ-მეფის შვილი, მეფედ მჯდარიყოს. მაგრამ ამას გიორგი მეფეთა-მეფის ალექსანდრის ძის 1449 წ. სიგელში შენახული ცნობა ეწინააღმდეგება, რომელშიაც გიორგი მეფეს ნათქვამი აქვს: „ესე სამი აღაპი ჩემთუის და ჩუენისა ძმისა დიმიტრისათუის შეჰკუეთეთ“-ო“¹¹⁴. გიორგი თავის ძმას დიმიტრის აქ მეფედ არ იხსენიებს, მეფედ კი რომ ყოფილიყო ეს გარემოება უეჭველად იქნებოდა აღნიშნული. ეს საბუთი თავდაპირველი დედანია, ზემომოყვანილი 1445 წ. სიგელი კი, როგორც ეტყობა, მხოლოდ მერმინდელი პირი. ამ გარემოებას კი ცნობათა შედარებითი ღირსება-ეჭვმიუტანლობის დროს, რასაკვირველია, არსებითი მნიშვნელობა აქვს და 1445 წ. საბუთს ფასს უკარგავს.

იქაც, სადაც ბატონიშვილს *ვახუშტს* დიმიტრი ალექსანდრეს ძის სიკვდილი აქვს აღნიშნული, იგი მეფედ არ იხსენიებს. დიმიტრი 1452 წ. გარდაცვლილა: „ნადირობასა შინა მოკლა ცხენმან დიმიტრი ძე ალექსანდრე მეფისა წელსა 1452 წ. ქართულსა 140“¹¹⁵. სახელოვანი ისტორიკოსის ეს ცნობა ისეთი თვისებისაა, რომ იგი უეჭველია რომელიმე კინკლოსითგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული. მაშასადამე, ჯერ-ჯერობით იმის თქმა მაინც შეიძლება, რომ დიმიტრი მეფედ არ უნდა ყოფილიყო დასმული და ცნობა ალექსანდრე მეფის მიერ შვილებს შორის საქართველოს გაყოფის შესახებ არ მართლდება, რაც შემდეგში უფრო მეტი სიცხადით გამოირკვევა.

ალექსანდრე მეფე რომ ბერად შედგა და ქვეყნის საჭეთმპყრობელობას თავი დაანება, სამეფო ტახტზე, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მისი შვილი ვახტანგი ავიდა. ვახტანგის მეფობას ადასტურებს გიორგი მეფის 1449 წ. ერთი სიგელი, რომლის მხოლოდ პატარა ნაწყვეტი აქვს მოყვანილი ბატონიშვილს ვახუშტს. ამ საბუთში გიორგი მეფე თავის თავს ვახტანგ მეფის ძმად ასახელებს; „ჩვენ მეფემან გიორგიმ, ძმამ მეფისა ვახტანგისამან“ ესა და ეს გიწყალობეთ¹¹⁶. ამავე გარემოებას ცხადყოფს იკორთის წინამძღვრის იოაკიმე თითას-მანელისძის მიერ დაწერილი ზატიკი, რომელიც დამთავრებული ყოფილა „მეფობასა ვახტანგისასა“¹¹⁷ ქკსა 134, ანუ 1446 წ.

რამდენად შინაარსიანი იყო ვახტანგის მეფობა, ამაზე ეხლა არაფრის თქმა არ შეიძლება იმიტომ, რომ მისი ჯერ არც სიგელია აღმოჩენილი, არც სხვა რაიმე წყაროებშია შენახული საკმაო ცნობები. არეულია აგრეთვე ვახტანგ მეფის გარდაცვალების თარიღიც. ვახუშტის ცნობით ვახტანგი ვითომც „გარდაიცვალა წელსა 1445“ უძეოდ და „დაფლეს ბანასავე ცოლისა თვისისა თანა“¹¹⁸. ჩხეიძის კინკლოსს თარიღად 1446 წ. აქვს მიღებული, ხოლო იკორთის ძილისპირის კინკლოსში 1447 წ. არის დასახელებული¹¹⁹. იგივე წელიწადია თარიღად მიღებული ქცის შევს-გადაკ. პირველსა და მეორე გაგრძელებაშიაც¹²⁰. საბოლოო თარიღად 1446 წ. ვგონებ უფრო სწორი უნდა იყოს, რატგან მისი ძმა გიორგიც სწორედ 1446 წ. გამეფდა, ალბათ თავისი ძმის ვახტანგ მეფის სიკვდილის შემდგომ.

ვახტანგის მეფობაში, 1444 წ. კინკლოსებსა, ქცის შევს.-გადაკ. ორსავე გაგრძელებაში და ბატონიშვილი ვახუშტის ისტორიაში ჯეჰან-შაჰის ახალციხეში შესევის ამბავია მოთხრობილი. პირველსა და მეორეში ცნობა მეტად მოკლეა და ნათქვამია მხოლოდ, რომ „ამავე (ე. ი. 132) ქკს (1444 წ.) ჯანშა ყაენი ახალციხეს მოუჭდა“-ო¹²¹. ვახუშტის ცნობა გაცილებით უფრო ვრცელი და შინაარსიანია. მეცნიერი ისტორიკოსის სიტყვით ჯეჰან-შაჰის თავისი პოლიტიკური სიძლიერის განსამტკიცებლად და სამფლობელოს საზღვრების გასაფართოვებლად „ნარმოემართა და უგრძნეულოდ მოვიდა სამცხეს და ბრძოდა ძლიერად წელსა 1444“. ამის გაგონებაზე ვახტანგ მეფეს ჯარი შეუყრია და მტერს შებრძოლებია. „იქმნა ბრძოლა ძლიერი დილით მწუხრადმე“. ორთავე მხრით ბევრი დახოცილა. ამის გამო „სწორი ძლევა იქმნა და ვერცა ერთმა ძლო და სილამით უკუდგნენ ბრძოლისაგან ხვალისად ორივე მემუქარენი. არამედ მასვე ღამესა აიყარა ჯაანშაჰ ყაენი“ და წავიდა სპარსეთში. მეორე დღეს, რომ ეს გარემოება გამოაშკარავდა, დიდებულებმა ვახტანგ მეფეს უკანდადევნების ნება არ მისცეს და ლაშქრობა დამთავრებულად ჩასთვალესო¹²².

ჯეჰან-შაჰის საქართველოში შემოსევის ერთი ამბავი, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, სომეხთა ისტორიკოსს თ. მენობელსა აქვს მოთხ-

რობილი, მაგრამ მისი მოთხოვნა შინაარსითაც ძალზე განსხვავდება და ქრონოლოგიურადაც უფრო ადრინდელ დროს, 1440 წელს ეკუთვნის. ამიტომ თავისთავად იბადება საკითხი, 1444 წლის შემოსევის ამბავი მეორე შემოსევის აღწერილობაა, თუ ორივე მოთხოვნა ერთსა და იმავე შემთხვეულებას ეხება. თუ უკანასკნელი გარემოება უფრო დასაჯერებელი უნდა იყოს, მაშინ რომელი ამ ორ მოთხოვნათაგანია ქეშმარიტი? სამწუხაროდ ჯერჯერობით არც ერთი ამ საკითხთაგანის გადანყვეტა არ შეიძლება.

1. ბიოგრაფიული ცნობები გიორგი მეფისა და მისი ოჯახობის შესახებ

გიორგი მეფის მამისშვილობა

გიორგი მეფე ალექსანდრე I-ის ძე იყო. ამას მისივე 1449 წ. მცხეთი-სადმი ბოძებული სიგელი ამტკიცებს, სადაც ის თავის თავზე ამბობს: ჩვენ „იესე-დავითიან, სოლომონ-ბაგრატიონიანმან ნებითა ღმრთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა, შარვანშა და შანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთისა (sic) სამანთა კედართა თვით-ფლობით ჯელმნიფედ მპყრობელმქონებელმან *მეფეთა მეფემან გიორგი ძემან დიდისა და მეფეთა შორის წარჩინებულისა* და სანატრელისა ღმრთივ გუირ-გუინოსნისა და ღმრთივ დიდებულისა სულკურთხეულისა *მეფეთა მეფისა მონაზონისა ალექსანდრესმან*“ შეგწირე ეს მცირე შესანიშნავი¹²³. ერთს თავის სიგელში ამ გიორგი მეფეს თავის ჩამომავლობაზე და წინაპრებზე აქვს ცნობები მოთხრობილი. იქ ნათქვამია: „*ჟამსა პაპის ძმისა ჩუენისა მეფეთ-მეფისა გიორგისა და მეფობასა და პატრონობასა შინა მისსა მოსულიყო*“ თემურ-ლენგი, რომელმაც სხვა ქვეყნებთან ერთად საქართველოც ააოხრაო. შემდეგ „მშვდობა ყო საქართველოსა ზედა და შემდგომად ამისსა ღირს ყო *ღმრთე მამა ჩუენი* პატივსა მეფობისსა მოღებად“¹²⁴. მერმე „ინება მოწყალებამან ღმრთისამან და ორისავე ტახტისა ჯელმნიფედ მპყრობელ ვიქმენით“ -ო¹²⁵ და როგორც თავის დროს „ესე სულკურთხეულსა *მამასა ჩუენსა მეფეთა მეფესა ალექსანდრეს* შეენიონეს“ და დაემტკიცებინა, ჩვენც ჩვენის მხრით დავამტკიცეთო¹²⁶.

გამეფების თარიღი

გიორგი მეფე 135 ქრონიკონს დამჯდარა მეფედ. „დაინერა გუჯარი ესე ჩუენი *ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ა: ქენსა რლე* დეკემბერსა კე“-ო¹²⁷, ნათქვამია მისი მეფობის პირველი წლის საბუთში. დანარჩენ სიგელებში შემდეგი ცნობა მოიპოვება: „დაინერა ბრძანება და სიგელი *ესე ჩუენი ქენსა რლე (136), ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მესამესა*“¹²⁸.

„დაინერა ბზა და სიგელი ესე *ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა: გ(3) ...ქენსარლზ (137) დეკემბერსა კე (25).*“¹²⁹

დაინერა ბზა და სიგელი ესე *ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა: ე(5) ქენსა: რლთ: (139) ივლისსა: ა: (1)*“¹³⁰.

დაინერა „ბრძანება ესე ქენსა: - რმა: - (141) აგუისტოსა: - ვ: - (6) ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მეექუსესა“-ო¹³¹.

„დაინერა მტკიცე სიგელი ესე ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა ზ(8), ქკ~ნსა: რმა: (141) ნოემბერს იბ(12)“¹³². ამ სიგელის მხოლოდ პირია შენახული¹³³.

დაინერა „წყალობისა სიგელი ჩვენი ესე ინდიქტიონსა მეფობისა ჩვენი-სასა მერვესა, ქკს რმა(141)“¹³⁴. მაგრამ აქ ცხადი შეცდომაა, ეს სიგელი კონსტანტინე მეფისა უნდა იყოს¹³⁵.

„დაინერა სიგელი ესე ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა იგ (13) ქკნ~სა: რმზ (148) იანვარსა ლ: (30)“¹³⁶.

გ. ჟურულის სასისხლო სიგელში ნათქვამია: „დაინერა ბრძანება ესე ჩუენი და სიგელი ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მეთათხმეტესა ქკნ~სა რმზ (148) ივნისსა ათორმეტსა“¹³⁷.

„დაინერა პიტაკი ესე ქრ~კნსა: -რნა: - (151) თუესა სეკდენბერსა: -ბ: -(2) ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მეთაჩიდმეტესა“-ო¹³⁸.

გიორგი მეფის ტახტზე ასვლის თარიღის შესახებ მკვლევარნი შემდეგ აზრს ადგანან. თ. ჟორდანიას თავის ქრონიკებში¹³⁹ ნათქვამი აქვს: მცხეთის სიგელი (№ 124) 1460 წ. „ურდოველაშვილისადმი მიცემულია 30 იანვარს, მე-13 წელს გიორგის მეფობისას. რადგან ქვემოდაბეჭდილს ჟურულის გუჯარში, 12 ივნისს იმავე წლისას მიცემულში, აღნიშნულია მე-14 წელი გიორგის მეფობისა, ამის გამო საგულისხმებელია (თუ კი სიგელის დამ-წერი თვითონ შემცდარი არ არის), რომ გიორგი გამეფებულა 1447 წელს 30 იანვრის და 12 ივნისს შუა“-ო. ს. კაკაბაძესაც ერთს თავის პატარა 1912 წ. დაბეჭდილს წიგნში „ვახტანგ უცნობი XV საუკუნის აფხაზ-იმერეთის მეფეთაგანი და მისი მემკვიდრე მეფე გიორგი“, ეხება რა ამავე საკითხს გიორგი მეფის 7 სიგელის ქრონიკონებისა და მეფობის ინდიქტიონების ჩა-მოთვლის შემდგომ, დაძენილი აქვს: „ამის მიხედვით ადვილად შეიძლება გამოვიანგარიშოთ, რომ გიორგი IX მეფე გამეფებულა 1447 წ. 31 იანვარსა და 11 ივნისს შორის“-ო¹⁴⁰. მაშასადამე, ს. კაკაბაძეც თ. ჟორდანიას აზრს ემხრობა.

გიორგი მეფის ტახტზე ასვლის თარიღის გამოანგარიშების დროსაც ზემოდასახელებულ მკვლევართ ყურადღება არ მიუქცევიათ, ამა თუ იმ სიგელში მეფობის ინდიქტიონი სრულია აღნიშნული, თუ მხოლოდ მიმდინ-არე. ამ გარემოებას კი არსებითი მნიშვნელობა აქვს. სამწუხაროდ, ყველა საბუთების დედნები არ არის შენახული და გამომცემლებიც ჩვეულებრივ დედნობის ამ საკითხს ჯერჯერობით სათანადო დაკვირვებით არ ეპყრო-ბიან და ხშირად არა ჩანს, დედნის მიხედვით არის გამოცემული სიგელი, თუ ძველი დროის პირის მიხედვით. ზოგიერთ სიგელში ინდიქტიონების ცნობა ცხადს შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს და ასეთს შემთხვევებში საბუთის დედან-პირის შესახებს ცნობას, რასაკვირველია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნებოდა.

თუ სრული და მიმდინარე ინდიქტიონების სათვალავში მიღების აუცილებლობას გავითვალისწინებთ, უნებლიეთ ყურადღებას იქცევს

ერთი 135 ქრონიკონს დაწერილი სიგელი, მეორე კიდე 137 ქრონიკონს. პირველი სიგელითგან ჩანს, რომ 135 ქრონიკონს 25 დეკემბერს გიორგის მეფობის უკვე „ა“, ე. ი. „ერთი“ სრული ინდიქტიონი ყოფილა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ გიორგი 134 ქრონიკონს 25 დეკემბრის ახლო ხანებში უნდა გამეფებულიყო. მეორე სიგელითგანაც ირკვევა, რომ 137 ქრონიკონს 25 დეკემბერსავე გიორგის მეფობის უკვე სრული სამი ინდიქტიონი ყოფილა. ამ ცნობითგან ჩანს, რომ გიორგი მართლაც 134 ქრონიკონს ანუ 1446 წ. 25 დეკ. ახლო ხანებში უნდა დამჯდარიყო მეფედ. ის გარემოება, რომ ორი სხვადასხვა, მაგრამ ახლო დროის და მეფობის დასაწყისის ხანის, საბუთი ასე გასაოცრად შეთანხმებულს და ზედმიწევნით (25 დეკ.) ცნობას გვაწვდიან სრული ინდიქტიონების რაოდენობის შესახებ, უფრო აძლიერებს ზემომოყვანილ დასკვნას გიორგი მეფის გამეფების თარიღის შესახებ.

გიორგი მეფის პირველი და მეორე თანამეცხედრე

გიორგი მეფე თავისი მეფობის პირველს სიგელში და 1447 წ. მცხეთის საკათალიკოზო მამულების გუჯარში თავის თანამეცხედრეს და შვილს არ იხსენიებს. აქამდე გამოქვეყნებულ მის საბუთებს შორის 1453 წ. მღვდელ ფილიპე ერემაძისთვის ნაბოძებ შეწყალების სიგელზე უწინარესში, თუ არ ვცდები, არ გვხვდება. ამ საბუთში კი მეფე გიორგი ამბობს: „თანამეცხედრემან ჩუენმან პატრონმან დედოფალთა-დედოფალმან *თამარ*“ და მე ეს და ეს გინყალობეთო¹⁴¹. 1453 წელითგან 1460 წლამდე მოყოლებული ჯერ არც ერთი საბუთი არ მოიპოვება, რომ გიორგი მეფის თანამეცხედრე მოხსენებული იყოს. 1460 წ.-ის სიგელში კი უკვე თამარის მაგიერ ნესტანდარეჯანი არის დასახელებული. იქ სწერია: „ჩუენ... მეფეთ-მეფისა გიორგისაგან და თანამეცხედრისა ჩუენისა პატრონისა დედოფალთა-დედოფლისა *ნესტანდარეჯანისაგან* და ძისა ჩუენისა ალექსანდრესაგან“-ო¹⁴².

რაკი ერთი 1457 წ. სიგელი არსებობს, რომელშიაც გიორგი მეფე თავის გარდა მხოლოდ შვილს ალექსანდრეს იხსენიებს და ამბობს, – ჩვენ „მეფეთა-მეფემან გიორგი და ძემან ჩუენმან ალექსანდრე“-მო, შვილს ასახელებს, თანამეცხედრე კი მოხსენებული არა ჰყავს, ეს გარემოება შეიძლებოდა იმ მიზეზით აგვეხსნა, ვითომც მაშინ ნესტანდარეჯანი ჯერ დედოფალი არ ყოფილიყოს, თამარი კი უკვე დედოფალი აღარ იყო, რათგან ის მკვდარი იქნებოდა. ამავე მოსაზრების გამო შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ალექსანდრე ნესტანდარეჯანის კი არა, არამედ პირველი ცოლის თამარის შვილი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ამგვარი დასკვნა მცდარი იქნებოდა. *ალექსანდრე* თვით თავის დედ-მამად მეფეთა-მეფეს გიორგის და დედოფალთა დედოფალს ნესტანდარეჯანსა სთვლის (იხ. ქვევით). მაშასადამე, ის *ნესტანდარეჯანის შვილი ყოფილა* და არა თამარისა. ამიტომვე ცხადია, რომ თუმცა

ნესტანდარეჯანი გიორგი მეფეთა-მეფის 1457 წ. სიგელში არ იხსენიება, მაგრამ რაკი მისი ძე ალექსანდრე უკვე დასახელებულია, ნესტანდარეჯანი გიორგის 1457 წ. უწინარეს უნდა შეერთო. რათგან 1453 წ. გიორგი მეფის თანამეცხედრედ თამარი ყოფილა, 1457 წ. კი მისი მეორე ცოლის ნესტანდარეჯანის შვილი ალექსანდრე დაბადებული ჩანს, ამიტომ *ნესტანდარეჯანი გიორგის დაახლოვებით 1454 - 1456 წ. უნდა შეერთო.*

გიორგი მეფის შვილები

მცხეთის ერთს სიგელში (№ 33) გიორგი მეფე თავისი შვილის შესახებ ამბობს: „საყუარელმან ძემან ჩუენმან მეფემან ალექსანდრე“-მო¹⁴³. საფიქრებელია, რომ გიორგის ალექსანდრეს გარდა სხვა შვილიც უნდა ჰყოლოდა. და ერისთავთ-ერისთავის ვამიყ შაბურდიძის 1465 წ. საბუთი მართლაც ამტკიცებს, რომ გიორგი მეფეს ასულიც ჰყოლია¹⁴⁴. ამასთანავე შესაძლებელია არა ერთი, არამედ ორი. ერთი მათგანი ბიზანტიის კეისრის თანამეცხედრედ უნდა გამხდარიყო.

გიორგი მეფის ასულის დანიშვნა ბიზანტიის კეისარზე

1451 წელს ბიზანტიის უკანასკნელმა კეისარმა კონსტანტინემ თავისი ერთგული კარისკაცი და მეგობარი ფრანძესი ტრაპიზონისა და საქართველოს მეფეებთან გამოგზავნა, რომ მას ერთ-ერთს ამ ქვეყანათაგანში მისთვის შესაფერისი საცოლო მოეძებნა. ფრანძესი დიდის ამალით გამოემგზავრა, კეისრისათვის საცოლოდ ღირსი ასულნი თავისი თვალით ნახა, მათი ხასიათისა და ყველა თვისების ამბავი თავის მბრძანებელს ჩაუტანა და მათი სურათიც მიართვა. ორთაგან კონსტანტინე კეისარს საქართველოს მეფის შვილი უფრო მოეწონა და საცოლოდ არჩია. საქართველოს მეფემ გიორგიმ კეისრის დესპანს ფრანძესს განუცხადა თურმე: რაკი ჩვენი ქვეყნის ზნეჩვეულებისამებრ საქმროს მოაქვს ქონება საცოლისათვის და არა საცოლოს, ამიტომ მე ჩემს ასულს მზითევს არ გამოვატანო. მაგრამ იმის დასამტკიცებლად, რომ ამ ქორწინების გულით მონადინებული ვარ, თანახმა ვარ ჩემს ასულს კონსტანტინეპოლში გასტუმრების დროს თან საჩუქრის სახით ერთდროულად 56 000 ოქროს ფული გავატანო და ამას გარდა 3000 ოქროს ფულივე ყოველწლიურად სარგოდ ვაძლიო ხოლმე. მას ამასთანავე ნებას მივცემ ყველა თავისი ძვირფასი თვლები და ქვანი პატიოსანნი, ავეჯეულობა და ყველა თავისი ძვირფასი ტანისამოსი თან წაიღოს. თვით ამ საქმის შუამავალს კეისრის დესპანს ფრანძესს ის შეჰპირებია, რომ როდესაც მომავალ გაზაფხულზე მისი ასულის კეისრისათვის საცოლოდ წასაყვანად მოვიდოდა, საჩუქრად საუკეთესო ღირსების აბრეშუმს ოთხს

შულოს ანუ ბოკლს, თითოს 500 ფლურად¹⁴⁵ ღირებულს მისცემდა¹⁴⁶.

ვისაც ქართული სამართლის ისტორია შესწავლილი აქვს, ზემომოყვანილი ბერძნული ცნობა გიორგი მეფის მიერ კეისრის დესპანისათვის ნათქვამის შესახებ, რომ საქართველოში საქმრომ უნდა მიუტანოს საცოლოს ქონება და არა საცოლომაო, არ გააკვირვებს. თუმცა მზითევი საქართველოში უკვე VIII - IX. ს.ს.-ში არსებობდა და შემდეგ ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა, მაგრამ ქორწინების XVIII საუკ. ზნეჩვეულების მიხედვით კი ისე იყო დანესებული, რომ ჯერ უეჭველად საქმრო მიართმევდა საცოლოს საჩუქარს, ხოლო შემდეგ საცოლოს მზითვის წიგნს წაიკითხავდნენ ხოლმე. წესი იყო, რომ ქორწილის დროს „ადგებოდის ეჯიბი მეფისა ორისა შიშვილისა კლმითა და მდივანმა ანუ მწიგნობარმან ვინმე წარუკითხის წუსხა ქალსა მას *ქმრის თვისისაგან მიცემულთა სოფელთა წუსხა* პირბადისა ასახედელად. შემდგომად მივიდის ეჯიბი, დაუჩოქოს კრმლებითა და აჰხადოს პირბადე სძალსა მას. შემდგომად წარმოდგებოდის საშუალ მდივანი ანუ მწიგნობარი ვინმე და წარიკითხის რასაცა ქალს მას გაატანდიან ზითვადა“-ო¹⁴⁷.

მაშასადამე, ძველი ქართული ზნეჩვეულება თავდაპირველად ვაჟს ავალებდა, რომ საცოლოსათვის საჩუქარი მიეტანა და ძველის ძველი ხანის იმ „ურადის“ ნაშთი უნდა იყოს, რომელიც „ურვადის“-აგან არის წარმომდგარი და იმ დროს უნდა დანესებულიყო, როდესაც ქალის ცოლად შერთვა მოტაცება-სყიდვით, სწორედ „ურვადის“ მიცემით შეიძლებოდა მხოლოდ. საფიქრებელია, რომ გიორგი მეფეს ქართული ზნეჩვეულების ამ ადათზე ჰქონდა ლაპარაკი და არა იმაზე, თითქოს საქართველოში მაშინ მზითევის მიცემა წესად არა ჰქონოდა.

კონსტანტინე კეისარს საქართველოს მეფის გიორგის ასული აურჩევია თავის საცოლოდა და ბიზანტიის კეისრის თანამეცხედრედ, საქორწინო ხელშეკრულებისათვის ხელიც მოუწერია და საქართველოს დესპანისათვის გაუტანებია. მალე ქორწილიც უნდა მომხდარიყო. მაგრამ კონსტანტინეპოლის თურქთა მიერ აღებამ და კონსტანტინე კეისრის სიკვდილმა ეს საქმე ჩაშალა¹⁴⁸.

ზემოხსენებული გიორგი მეფის ასული შესაძლებელია ის ქალი იყოს, რომელიც საქართველოს მეფეს 1465 წ. თავის ყმისათვის ერისთავთა-ერისთავის ვამიყ შაბურისძისათვის მისი შვილის საცოლოდ მიუცია. ვამიყ შაბურისძე ამბობს: „ჩუენდა უღირსად დიდად და საპატიოდ შეგუიწყალეს პატრონმან მეფეთა-მეფემან გიორგი და მათი ასული ჩუენისა შვილისათვის გუიბოძეს და მოგუცეს“-ო¹⁴⁹. თუ ეს ქალი გიორგი მეფის ერთადერთი შვილი იყო და მართლაც სწორედ ის ასული იყო, რომელიც ბიზანტიის კეისრის თანამეცხედრედ უნდა გამხდარიყო, რასაკვირველია, შაბურისძეზე გათხოვება დიდად უღირსად უნდა ჩათვლილიყო. ერთი გარემოებაა აქ მხოლოდ დამაფიქრებელი: გიორგი მეფის ასული კეისარზე 1452 წ. უნდა გათხოვებულიყო. მაშასადამე, ის მაშინ სულ ცოტა ალბათ 13-15 წლისა

იქნებოდა. თუ ის 1465 წ. გათხოვდა, 13 წლის განმავლობაში ის პირველი ჩაშლილი დანიშვნის შემდეგ გაუთხოვარი დარჩენილა და მაშინ ისე გამოდის, რომ შაბურისძეზე გათხოვების დროს 26-28 წლისა უნდა ყოფილიყო. იმ დროში ასე გვიან გათხოვება და ასე ხანგრძლივი გაუთხოველობა იშვიათი მოვლენა იყო და ამიტომ ეჭვი გვებადება, გიორგი მეფეს მეორე ქალი ხომ არა ჰყავდა და აქ მეორე ასულზე ხომ არ არის ლაპარაკი?

2. ბრძოლა საქართველოს დანაწილებისა და მთლიანობის გამო მეფე-მთავართა შორის

ყუარყუარე და ალბულა ათაბაგი

გიორგი მეფის მეფობის პირველსავე წელს მესხეთში ჯაყელთა მმართველ საგვარეულოში ბრძოლა მომხდარა. კინკლოსები ამ ამბავს მეტად მოკლედ მოგვითხრობენ: „ქ“ კსა რლე (135=1447 წ.) ალბულა და ყუარყუარე შეიბნეს“¹⁵⁰. მხოლოდ ჩხეიძის ქ“ კა ამ ბრძოლის თარიღად 1446 წ. ასახელებს. ამ ცნობითგან არც მეგრძოლთა ვინაობა ჩანს, არც შებმის მიზეზი და ბრძოლის შედეგი ირკვევა. ბატონიშვილს ვახუშტს ალბულა იმ ათაბაგად მიაჩნია, რომელმაც ცნობილი სამართლის წიგნი შეადგინა. ამის საბუთად, როგორც ეტყობა, მას მხოლოდ თვით ეს სასამართლო ძეგლი უნდა ჰქონოდა¹⁵¹. მაგრამ ვახუშტის აზრი ამ ორი ალბულას იგივეობის შესახებ მცდარი უნდა იყოს¹⁵². სახელოვანს ისტორიკოსს შედარებით დაწვრილებითი ცნობები მოეპოვება ალბულა-ყუარყუარეს შებმის მიზეზისა და ბრძოლის შედეგის შესახებაც. მისი სიტყვით ყუარყუარე ალბულას ბიძა უნდა ყოფილიყოს. ამ ყუარყუარემ მესხთა გადაბირება დაიწყო. ეს რომ ალბულამ შეიტყო, ყუარყუარეს შეპყრობა განიზრახა, მაგრამ ყუარყუარემ დაასწრო და „ენყო ძლიერად წელსა 1447, ქართულსა 135“. ამ ბრძოლაში „იძლია ალბულა ათაბაგი“ და ლტოლვილი „მოვიდა წინაშე გიორგი მეფისა“, რომელმაც ალბულას დახმარება გაუწია და ყუარყუარეს წინააღმდეგ გაილაშქრა სამცხეში. ყუარყუარეს შეგრძოლება ვერ გაუბედნია და თურმე თითონვე მოგება მეფესა და „იტყოდა უცოდველ-ყოფასა“. გიორგი მეფემ, როგორც ეტყობა, მაინც ალბულას დაუჭირა მხარი და კვლავ „ალიყვანა ალბულავე პატივსა ათაბაგობისასა“. ხოლო ყუარყუარე, ვითარცა საეჭვო ზრახვების მატარებელი, „დაიმჭირა კარსა თვისსა ზედა“. რასაკვირველია, ამ დროითგან მოყოლებული მეფე გიორგისა და ყუარყუარეს შორის უნდობლობა და უსიამოვნო დამოკიდებულება უნდა ჩამოვარდნილიყო და არც გასაკვირველია, თუ „ამიერითგან იქნა ყვარყვარე ქვეგამხედველი მეფისა“. თვით გიორგი მეფემ დროთა განმავლობაში ყუარყუარეს მაინც აპატიო და როდესაც 1451 წ. ათაბაგი ალბულა მოკვდა, მან „მიუბოძა ბიძასა მისსა ყუარყუ-

არეს მობირებითა ვეზირთათა ათაბაგობა“¹⁵³. თუმცა არა ჩანს, რა წყარო ჰქონდა ბატონიშვილს ვახუშტს, მაგრამ რომ მთელი ეს მოთხრობა სანდო შთაბეჭდილებასა სტოვებს და შეუძლებელია სახელოვან ისტორიკოსის მიერ თავითგან ბოლომდის შეთხზული იყოს, ეს ვგონებ ცხადი უნდა იყოს.

ქართული წყაროების დუმილი შინაური ბრძოლის შესახებ და საქმის ნამდვილი ვითარება

ამ დროითგან მოყოლებული 1462 წლამდე არც კინკლოსებში, არც ქუც-ის გაგრძელებაში და არც თვით ბატონიშვილი ვახუშტის საისტორიო თხზულებაშია მოხსენიებული რაიმე ცნობა გიორგი მეფესა და ათაბაგ ყუარყუარეს შორის ბრძოლის შესახებ. ისე გამოდის თითქოს მთელი ამ ათი წლის განმავლობაში საქართველოში სრული მშვიდობიანობა და თანხმობა სუფევდა. მაგრამ ირკვევა, რომ იმდროინდელი ამბების შესახებ ცნობები ქართულ საისტორიო მწერლობაში ძალიან ცოტაა შენახული. სხვა მასალებითგან კი ცხადადა ჩანს, რომ ზემოაღნიშნული დასკვნა მშვიდობიანობის შესახებ სრულებით მცდარი იქნებოდა. თვით ყუარყუარე ათაბაგი 1459 წელს ბურგუნდიის მთავარს სწერდა, რომ 50 წელიწადია ჩვენს ქვეყანაში ისეთი ზავი, როგორც ამჟამად შევეკარით, არ გაგონილაო¹⁵⁴. წინათაც მიბრძოლია და გამიმარჯვნია ურჯულოებზედ და უფრო მეტადაც გავიმარჯვებდი, ამ უკანასკნელ წლებში მეზობელ ქრისტიან მთავრებსა და ჩემს შუა რომ ომი არ ატეხილიყო¹⁵⁵. რათგან ყუარყუარეს მეზობლად ქართველ მეფე-მთავრებს გარდა ქრისტიანი მბრძანებლები სხვა არავინ იყო, ცხადია ათაბაგი აქ საქართველოს შინაურს მტრობა-ომზე უნდა ლაპარაკობდეს. თვით გიორგი მეფის სიტყვებითგანაც ჩანს, რომ 1459 წლამდე მას შინაურობაში ბრძოლა ჰქონია, რომელიც, ზავი რომ არ ჩამოეგდოთ, მისი სიტყვით ალბათ მის სასარგებლოდ უნდა დამთავრებულიყო ისე, რომ ეს სხვათა შუამავლობით დადებული ზავი პირადად თავისთვის საზარალოდ მიაჩნდა¹⁵⁶. დასასრულ, დასავლეთ ევროპაში 1460 წ. ჩასულს ქართველს დესპანებსაც იქაური ქრისტიანებისათვის და პაპისათვის არ დაუმაღავთ, რომ მათ უკანასკნელ დროს ერთმანეთში დიდი მტრობა ჰქონდათ უომნიათ კიდევ¹⁵⁷.

ამგვარად ცხადი ხდება, რომ ქართული წყაროების მდგომარეობისა და მიუხედავად მეფე გიორგისა და მის მთავრებს შორის დიდი უთანხმოება და სასტიკი ბრძოლა ყოფილა. მოწინააღმდეგეთა მოთავედ უეჭველია ყუარყუარე ათაბაგი უნდა ყოფილიყო. ეს ბრძოლა საქართველოს განკერძოება-დანაწილებისა და მის მთლიანობა-განუყოფლობის გამო იყო ატეხილი და მესხეთის ათაბაგი, სამეგრელოს მთავარი და გურიელი თავიანთ თავს უკვე საკმაოდ დამოუკიდებლად გრძნობდნენ, რომ ცალ-ცალკე გამოეყვანათ ჯარი, ხოლო ყუარყუარე ათაბაგს საქართველოს მეფის გიორგის

დესპანთან ერთად თავისი საკუთარი განსაკუთრებული ელჩი გაეგზავნა დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოებში.

ათაბაგის ცდა მესხეთის ეკლესიების საქართველოს დედა-ეკლესიისაგან ჩამოსაშორებლად

ჯერჯერობით ჩვენ არავითარი სხვა ცნობები არ მოგვეპოვება ქართველ მეფე-მთავრების ამ შინაური ბრძოლისა და ატეხილი ომის შესახებ. ირკვევა მხოლოდ, რომ ყუარყუარე ათაბაგი იმდენად დაბრმავებული ყოფილა ამ მტრობითა და განკერძოებისთვის ბრძოლით, რომ უთანხმოება და სიძულვილი საეკლესიო სფეროშიაც გადაუტანია. როგორც მესხეთის შინაურ მართვა-გამგეობაში დაუკითხავად მოქმედებდა და საგარეო საქმეშიაც, თუ სრულებით დამოუკიდებელივ არ აწარმოებდა საქმეს, საკუთარი დესპანები ჰყავდა მაინც, იმგვარადვე საეკლესიო წესწყობილებაში და ცხოვრებაშიაც მესხეთის საკათალიკოზო საყდრისაგან ჩამოშორება და სრული დამოუკიდებლობის მოპოვება სურდა. საქართველოს კათალიკოზები სამართლიანად შიშის თვალთ შეჰყურებდნენ მესხეთის მთავრისა და ეპისკოპოსების განკერძოების პოლიტიკას და ამაში ქართული დედა-ეკლესიისა და საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ორგულობას ხედავდნენ. ათაბაგები იმდენად გაკადნიერებული იყვნენ, რომ ადგილობრივი ვინრო თემობრივი მამულიშვილობითა და მტრობით დაბრმავებულნი წირვა-ლოცვაში, როგორც ეტყობა, უკვე საქართველოს მეფესა და კათალიკოზს აღარ იხსენიებდნენ¹⁵⁸.

საეკლესიო იერარქიის მხრივაც მესხეთის ათაბაგებს თავიანთი საბრძანებლის მცხეთის საკათალიკოზო საყდრისაგან ჩამოშორება სურდათ და ცდილობდნენ, რომ მათი „მღრდელი და დიაკონი“ და მათზე უფროსნიც ადგილობრივ, „უმცხეთოდ“ კურთხეულიყვნენ¹⁵⁹. ამის მიღწევა მათ, რასაკვირველია, მხოლოდ საქართველოს საეკლესიო ერთობის მოსპობითა და თავისთვის დამოუკიდებლობის მოპოვებით შეეძლოთ. ამ მიზნის განმახორციელებელ საუკეთესო საშუალებად ყუარყუარე ათაბაგს, როგორც ჩანს, მანყვერელი ეპისკოპოსის ამაღლება და მესხეთის საეპისკოპოსო საყდრების უფროსად ქცევა მიუჩნევია, ის, რაც მისმა მემკვიდრე ათაბაგებმა და განსაკუთრებით მზეჭაბუკ ათაბაგმა ცოტა ხნის შემდგომ განახორციელეს კიდეც¹⁶⁰.

იმის მაგიერ, რომ ეპისკოპოსად და არქიმანდრიტად არჩეულნი წინანდებურად მცხეთაში წასულიყვნენ, მათ სურდათ, რომ კათალიკოზის მაგიერობა თვით მანყვერელს გაენია და მანყვერელს ეკურთხებინა.

ყუარყუარე ათაბაგს საეპისკოპოსო პირების არჩევის უფლება უკანონოდ მოუტაცნია და თვით ჩაუგდია ხელში. ამას, რასაკვირველია, იმ მოსაზრებით სჩადიოდა, რომ საშუალება ჰქონოდა თავისი პოლიტიკის მომხრე პირები და მის ბრძანებათა ყურმოჭრილი ყმები აერჩია ეპისკოპოსებად.

საქართველოს პატრიარქ-კათალიკოსების მედგარი ბრძოლა ქართული ეკლესიის მთლიანობის შესანარჩუნებლად

ასეთ ცხადს უკანონო და დამღუპველ პოლიტიკას საქართველოს ეკლესიის მთლიანობისა და ერთობის გაპიროვნებული გამოხატულების მატარებელი, „ქართლისა კათალიკოსი და ყოვლისა საქართველოდსა პატრიარქი“, სასტიკად ებრძოდა და ყოველს მესხეთით მცხეთაში საკურთხეblად მოსულს სამღვდელო პირს შემდეგს პირობის წიგნსა და ფიცს ადებინებდა: „თუ ყუარყუარემ მანყუერელობა ან სხვა რამე ჴელი გუადლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქუენსა საყდარსა არ დაემორჩილნენ... ჴელი არა გამოვართუა“-ო, თუ „მანყუერელობა ანუ სხვა ჴელი რამე გუადლიოს, არა გამოვართუათ ყუარყუარეს თქუენდა დაუმონმებლად“-ო¹⁶¹. ამ უკანასკნელი სიტყვებითგან ცხადად ჩანს, რომ მესხეთში საეკლესიო არჩევნების მაგიერ ათაბაგ ყუარყუარეს პირადი არჩევანი სწყვეტდა მაღალ საეკლესიო თანამდებობისათვის საჭირო პირთა ვინაობას და მანყვერელობას თუ სხვა საეპისკოპოსო „ჴელს“ ის შეაძლევდა ხოლმე და ის ჴნიშნავდა.

მცხეთისგან მესხეთის საეკლესიო ჩამოშორება საეკლესიო კანონების თვალსაზრისით არც ისეთი ადვილი და მარტივი საქმე იყო, როგორც ეს ჯაყელთა გვარის ათაბაგებს ეგონათ. უზენაესი მწყემსთ-მთავრის ურჩობა დიდ და მიუტევებელ ცოდვად ითვლებოდა და ასეთს დანაშაულს შესაფერისი სასჯელიც მოჴყევებოდა ხოლმე: შეიძლებოდა კრულვითა და შეჩვენებით გათავებულიყო საქმე. საეკლესიო კანონებით კი კრულსა და შეჩვენებულს სამღვდელო პირს მღვდელმსახურების უფლება არ ჴქონდა. ხოლო თუ დამნაშავე ცოდვას არ მოინანიებდა და „შეუნდობლად“ დარჩებოდა, სასჯელის „ახსნილობისა და შენდობის“ წიგნს არ მიიღებდა, მას შეიძლებოდა ქრისტიანული თვალსაზრისით უსაშინელესი სასჯელი „უზიარებლობა“ დასტყდომოდა თავზე.

ქართული ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელს მესხეთის ათაბაგის უგუნური პოლიტიკისა და მისი მოდამქაშე ეპისკოპოსებისათვის სასტიკი და შეუდრეკელი ბრძოლა გამოუცხადებია კიდეც. კათალიკოზი დავითი ურჩსა და განხეთქილებისა და განკერძოების მომხრე მესხეთის ეპისკოპოსებს გასწყრომია და მათ მოსარჯულებლად უკიდურესი საშუალებისათვისაც კი მიუმართავს და შეუჩვენებია ისე, რომ მისგან „მანყუერელი და სამცხის ეპისკოპოსნი... უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედ-აო“-ო¹⁶².

ათაბაგის ცდა მესხეთის ეკლესიების საქართველოს კათალიკოსის ხელთდასხმითგან განთავისუფლებისათვის

მაგრამ არც ჯაყელნი შეურიგდებოდნენ ასე ადვილად პირადად თავიანთსა და მათ მომხრე ეპისკოპოსთა ბედს. აკი არც შეპრიგებიან და წინანდელზე უფრო უკადრისისა და ეროვნული თვალსაზრისით უფრო საძრახისი საშუალებისათვის მიუმართავთ. მაჰმადიანთა მიერ აღმოსავლეთის დაპყრობისა და განსაკუთრებით ბიზანტიის სახელმწიფოს დაუძლურებისა და თურქთაგან დაპყრობის შემდგომ, ანტიოქიის და იერუსალიმის მღვდელთ-მთავარნი, თვით პატრიარქიც კი ხშირად თავიანთ სამწყსოს ჰშორდებოდნენ და უცხოეთის საქრისტიანო სახელმწიფოებს ეწვეოდნენ ხოლმე ფულის და სხვა ყოველგვარი დახმარების სათხოვნელად და შესაგროვებლად. მათხოვრობის გზაზე მდგომთ მათ უცხოეთის გულუბრყვილო ქრისტიანების წინაშე თავიანთი სახელის გატეხა არ სურდათ და თავიანთი თავი „უსჯულოების“ აღმომფხვრელად და ძველი საეკლესიო კანონებისა და უფლებრივი მდგომარეობის აღმადგენელად მოჰქონდათ. ჩვეულებრივ ამგვარ პირებს, რასაკვირველია, ცბიერება და ცრუმორწმუნე ხალხის მიზიდვა საშუალებას აძლევდა თავიანთი პირადი საქმე, ფულის შეგროვება, ვითომც „უსჯულოთა“ ხელითგან წმიდა ადგილებისა და ტანჯულ ქრისტიანთა განსათავისუფლებლად მოწყობილი, ფართოდ და ბრწყინვალედ მოეხერხებინათ.

ძველ დროსაც, X-XIII ს. ს-შიც, ამგვარი მოგზაურობისა და მათხოვრობის მიმდევარი მღვდელთ-მთავარნი თითო-ოროლა მაინც ალბათ იქმნებოდნენ, მაგრამ მაშინ ცბიერი სიტყვებითა და მოჩვენებით ქართველობის მიზიდვა ისე ადვილი არ იყო და თუნდაც რომ გულუბრყვილო ხალხი მიეზიდათ, ამას, რასაკვირველია, სრულებით კერძო ხასიათი ექმნებოდა. მათ არავინ უფლებას არ მისცემდა ისეთი რამე ექადაგად, ან ჩაედინათ, რაც პოლიტიკური, ან ეროვნული თვალსაზრისით საქართველოსთვის საზიანო, ან თუნდაც მხოლოდ სახიფათო ყოფილიყო. XIV და განსაკუთრებით XV ს-ითგან მოყოლებული თურქ-ოსმალთა გაძლიერების შემდგომ ამგვარ მოგზაურ უცხო მღვდელთ-მთავართა რიცხვი უნდა გამრავლებულიყო და საისტორიო ცნობებითგანაც ჩანს, რომ გამრავლებულა კიდევც. ვარძიის მონასტრის ძმობას თავისი ერთგულების წიგნში აღნიშნული აქვს, რომ „მას ჟამსა“-ც თურმე მესხეთში ერთი ამნაირი „მცბიერი ბერი ბერძენი მოვიდა ცრუ-წინასწარმეტყველი“, რომელმაც „მცირითა რათმე სიტყვთა მიგვზიდნა“ და მოგვხიბლაო¹⁶³. ეს ცბიერი ბერძენი ბერი „მიტროპოლიტი“ ყოფილა. მას თავისი „წიგნი“ და „მცნება“ დაუნერია და უქადაგანია სამცხეში¹⁶⁴. ადვილი მისახვედრია, თუ რა უნდა ემცნო ამ „ცრუ წინასწარმეტყველს“ საქართველოს ამ განკერძოებისა განდგომილობის სენით შეპყრობილს კუთხეში. საეკლესიო კანონები ეპისკოპოსს სხვის სამწყსოში ადგილობრივ მღვდელთ-მთავრის ნებადაურთველად ყოფნას

უკრძალავენ. მით უმეტეს „არა ჯელენიფების ეპისკოპოსისა სხვისა ეპისკოპოსისა სამრევლოსა ქალაქსა ანუ სოფელსა საერო მოძღვრებად, ანუ კურთხევად ხუცისა, გინა დიაკონისა უნებლიეთ ეპისკოპოსისა მის ადგილისა“¹⁶⁵. ამიტომ რაიმე გასამართლებელი საბუთი უნდა ჰქონოდა ანტიოქიის მწყემსთ-მთავრებს თავიანთი საქართველოში მისვლისა და მოქმედებისათვის. საფიქრებელია, რომ ამისათვის ანტიოქიელი პატრიარქის მიხეილის მსგავსად, როგორც ეს ქვევით თავის ადგილას ვრცლად მოთხრობილი იქნება, მრავალ საუკუნეებით მივიწყებული ცნობა ქართული ეკლესიის ანტიოქიის ეკლესიისაგან ოდინდელი დამოკიდებულების შესახებ უნდა გამოემზეურებინათ. ამით თითქოს თვით ქართული ეკლესიის თვით-მწყობასა და დამოუკიდებლობას „სოფლის სივერაგის“ შედეგად დაწესთა „შეშლილობად“ გამოიყვანდნენ. ამგვარი რწმენის განმტკიცებით მათ ცოტა არ იყოს თავიანთი უკანონო მოქმედებისათვის გულუბრყვილო და უფრო კი „მცბიერი“ და ვერაგი ადამიანისათვის გარეგნულად გამოსაყენებელი საბუთი შექმნეს. გიორგი ხუცეს-მონაზონის თხზულებითგან კარგად ვიცით, რომ ანტიოქიის საპატრიარქოს მმართველ წრეებში ამგვარი მსჯელობა და ქართული ეკლესიის დაპატრონების წადილი წინათაც, მაგ., XI საუკუნეშიაც ჰყვარებიათ. მაგრამ ქართველებში მაშინ პოლიტიკური და ეროვნული შეგნება იმდენად საღი და ძლიერი იყო, რომ ყოველი ამგვარი ცდა დაუყოვნებლივ უკუქცეული იყო ხოლმე და აღშფოთებას იწვევდა. ამიტომაც ანტიოქიის სამღვდელოების პრეტენზიები საქართველოსთვის მაშინ სრულებით უვნებელი იყო.

მაგრამ XV საუკუნეში უკვე სხვა პირობები იყო საქართველოში საზოგადოდ და კერძოდ მესხეთში. მოგზაურმა მღვდელთ-მთავრებმა თავიანთთვის შესაფერისი ნიადაგი ჰპოვეს. ათაბაგთა განკერძოებისა და დამოუკიდებლობის მოპოვებისაკენ მიმართული პოლიტიკისათვის, განსაკუთრებით მესხეთის საეპისკოპოზოს საქართველოს ეკლესიისგან ჩამოსაშორებლად, ანტიოქიელი პატრიარქები სახელდახელო, მარჯვე იარაღად გამოდგებოდნენ. ეს ორივე მხარისათვის სასარგებლო იყო: ანტიოქიელი მწყემსთ-მთავრების უკანონო საქციელს, საქართველოს საეკლესიო საქმეებში ჩარევას, ასე თუ ისე ვითომაც კანონიერ ელფერს სდებდა, და იმავე საქართველოში მათ ფულების საფასის მოხვეჭას უადვილებდა. ათაბაგების უგუნურსა და ეროვნული თვალსაზრისით დამღუპველს მოღვაწეობას კი გულუბრყვილობა წინაშე ცოტად მაინც გარეგნულს თავის გასამართლებელ საბუთს აძლევდა, რათგან ანტიოქიის ფართო კალთის ქვეშ ამოფარება ათაბაგებს პირადი პოლიტიკური ზრახვის განხორციელებას უადვილებდა.

ამიტომ იყო, რომ „მცბიერი ბერძენი“ მღვდელთ-მთავრის ქადაგება თურმე ღალატებდა იმასვე, რაც ათაბაგს სწადდა: რომ „უმცხეთოდ ჩვენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხებოდეს“-ო¹⁶⁶. და ეპისკოპოსნიცა და სამღვდლო დასიც ქართლისა კათალიკოსის „ბრძანებისა მორჩილნი“ არა

ყოფილიყვნენ¹⁶⁷. ამგვარს ქადაგებას გავლენა მოუხდენია და თავისი ნაყოფიც გამოუღია. თვით ვარძიის ძმობას გულახდილად აღიარებული აქვს „სიტყვთა მიგვზიდნა“-ო¹⁶⁸. საქმე ისე დატრიალდა, რომ „მანყუერელი და სამცხისა ეპისკოპოსნი“ მართლაც ურჩობის გზას დაადგნენ და მცხეთის საკათალიკოსო „საყდარსა არა დაემორჩილნენ“¹⁶⁹.

მესხეთის ურჩი სამღვდელოების შეჩვენება კათალიკოსისაგან და ამის შედეგი

ასეთი საქციელისათვის საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელი „გასწყრომია“ ეპისკოპოსებს და დამნაშავე სამღვდელო პირნი, „უჯუარობითა“ და „შეუნდობლობით“ დაუსჯია და შეუჩვენებია¹⁷⁰. თუმცა ამ სასჯელისა ყველა ბრალეულს არ შეჰშინებია, მაგრამ შეუნდობლობა მაინც იმდენად მძიმე მისაგებელი საშუალება იყო, რომ „შეუნდობელ“ სამღვდელო პირებს არც თითონ ჰქონდათ მღვდელთ-მსახურების უფლება და არც სხვებს შეეძლოთ „შეუნდობელთა ეპისკოპოსთა გუერდით ჟამის“ წირვა. პირიქით, სხვები ამ შეჩვენებული ადამიანის ვითარცა საკათალიკოსო „საყდრის მტერისა მტერნი“ უნდა ყოფილიყვნენ და მისი მიმღები და შემწყნარებელი თითონაც კრული და შეჩვენებული იქნებოდა¹⁷¹. ქრისტიანისთვის მაშინ ასეთი მძიმე სასჯელისაგან თავის დაღწევა ადვილი საქმე არ იყო. სანამ ანტიოქიელი პატრიარქი ან მიტროპოლიტი საქართველოში, მესხეთში, იმყოფებოდა, ის, რასაკვირველია, საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელის ამ სასჯელის გაქარწყლებას ეცდებოდა და მოახერხებდა, შეჩვენებულ სამღვდელო პირს გაამხნევებდა კიდეც. მაგრამ ანტიოქიელნი ხომ მუდმივ მესხეთში არ დარჩებოდნენ. როდესაც ჯიბეებს გაივსებდნენ, ისინი უეჭველია ისევ თავის სამწყსოში დაბრუნდებოდნენ. მაშინ კი მცხეთის საკათალიკოსო საყდრის გარდა ათაბაგებსა და მათ მომხრეებს სხვა ადგილი, სადაც მესხეთისათვის სამღვდელო პირთა ხელთდასხმა შეეძლოთ, არ მოეპოვებოდა. არც დადებული უჯვარობისა და შეჩვენების სასჯელის „აქსნილობისა და შენდობის“ წიგნის მიცემა შეეძლო ვისმე საქართველოს კათალიკოსის გარდა.

ხოლო რაკი მორწმუნე ქრისტიანისთვის ამგვარი წყევლა-კრულვის სასჯელის ატანა სამძიმო იყო და შეუნდობელ სამღვდელოებას სამწყსოს თვალში ღირსება და ზნეობრივი გავლენა შებღალული უნდა ჰქონოდა, ამიტომ მცხეთის კათალიკოსის საშუალებამ მაინც გასჭრა და მესხეთის ურჩსა და ჩამოშორების მოტრფიალე სამღვდელო პირთ საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქის წინაშე ქედი მოახრეინა.

მესხეთის სამღვდელოებისაგან ფიცისა და ერთგულების ხელწერილის ჩამორთმევა კათალიკოსის მიერ

მაგრამ საქართველოს მწყემსთ-მთავარი ამიერითგან თითოეული მომნანიებელი და ხელდასხმისათვის მოაჯე მესხეთის სამღვდელო პირის სიტყვიერს განცხადებას აღარ სჯერდებოდა და კურთხევამდის ამგვარს ფიცისა და ერთგულების პირობის წიგნებზე ხელს აწერინებდა ხოლმე: „სუეტისა ცხოველისა... და ყოვლად საშინელისა ანჩის ხატისა თავსმდებობითა... ყოველთა ღვთისა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისათა თავსმდებობითა და შუამდგომელობითა *ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქუენ* ქრისტეს ღმერთისა მიერ *ქართლისა კათალიკოსსა დავითს* მე აბელისძემან ანჩელ არქიმანდრიტმან ქერობინ მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მანყუერელი და სამცხისა ეპისკოპოსნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედა და თქუენ დიდითა ხუაიშნითა მაკურთხეთ. *ან დღეისითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდი ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერდგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიქსენებდეთ*. ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩუენგანაცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს. თქუენგან შეუნდობელთა ეპისკოპოსთა გუერდით ჟამი არა ვწიროთ სადამდის თქუენგან ავსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არ მოგვ[ვი]დეს. ვის სწყალობდეთ, ჩუენცა მისნი მლოცველნი ვიქმნეთ და თუ *ყუარყუარემ მანყუერელობა ანუ სხვა რაიმე ჯელი გუაძლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქუენსა საყდარსა არა დაემორჩილნენ* და რაზედაც უწყრებით თქუენისა საყდრისა წესითა იგი ესრეთვე არ დაგეურვოს, როგორაცა თქუენ და თქუენსა საყდარსა მართებს, მით წესითა, *სხუა ჯელი არა გამოვართუა და არცა რა ვინდომო თქუენად დაუმონმებელად* და შეუნდობელად. *თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და ერთგულთა მოყუარენი და მლოცველნი ვიყუნეთ...* რისაც მიზეზისათვს ესე აღთქუმა გიტყუვოთ და არა გაგითაოთ, თქუენისა კურთხევისა წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ... ვინცა ანუ სამწყსომან ანუ სხუამან ვინ კაცმან შემინყნაროს, იგიცა კაცი კრულია..., სადამდი თქუენვე არ შემინყალოთ. ამას გარეთ *მანყუერელობა ანუ სხვა ჯელი რამე გუაძლიოს, არა გამოვართუათ ყუარყუარეს, თქუენდა დაუმონმებლად და ბატონისა ჩემისა უზიანოთა საქმითა საყდრისა და თქუენი ერთგულნი ვიყუნეთ*“-ო¹⁷².

როდესაც მომნანიებელი სასულიერო პირი ანტიოქიელი მღვდელთ-მთავრის მაცდური ქადაგების შემწყნარებელი იყო, მას თავის კათალიკოსისადმი მირთმეულ აღთქმაში საგანგებოდ უნდა ფიცი დაედვა: *ამგვარი ვინმე სხვა დროს არც „შემოუშვათ, არც მისი წიგნი ვნახოთ, არც მისი მცნება გავიგონოთ და არასთანა მისი არა ვირწმუნოთ, არც უმცხეთოდ ჩუენი მღრდელი და დიაკონი იკურთხოვოდეს... და ვიყუნეთ თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი*“-ო¹⁷³.

ამ ბრძოლის მნიშვნელობა სახელმწიფოებრივი და ეროვნული თვალსაზრისით

ამ ორი-სამი ალტეჰმისა და ფიცის წიგნითგან სრულის სიცხადითა და მიმზიდველობით აშკარავდება საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელის ბრძნული, ნამდვილად სახელმწიფოებრივ-ეროვნული მიზანშეწონილი პოლიტიკა და მოღვაწეობა.

უეჭველია ყოველი შეგნებული ქართველი მოღვაწის თანაგრძნობა მაშინაც, როდესაც ეს ბრძოლა წარმოებდა, ქართული ეკლესიის მწყემსთ-მთავრის მხარეზე იქნებოდა და ეხლაც, საუკუნეთა შემდგომაც, საქართველოს კათალიკოსთა ეს მედგარი ცდა საქართველოს განხეთქილებისა და განკერძოების პროცესის შესაჩერებლად მშვენიერი მიმზიდველობით მოსილ ბრძოლად გვეხატება.

განა ქართველი ერისთვის მართლადაც დამლუპველი არ უნდა ყოფილიყო მესხეთის ეკლესიის ნადილი და მცდელობა სრულიად საქართველოს საკათალიკოსო საყდრისაგან ჩამოსაშორებლად? იმ განსაცდელის დროს, როდესაც ქართველ პატარა ერს სამხრეთ-დასავლეთით მრავალ-რიცხოვანი და ძლიერი მტერი ოსმალეთის სახით მეზობლად გაუხდა და დასავლეთით მას ერთმორწმუნე, მეგობრულად განწყობილი ბიზანტიისა და ტრაპიზონის სახელმწიფოების მაგიერ ახალი, მაჰმადიანობით აღფრთოვანებული მეზობელი სამფლობელო ეგულებოდა, დანაწილებისა და განკერძოების მაგიერ მას ცხადია თავისი ქვეყნის ერთობისა და მთლიანობის განმტკიცებაზე უნდა ეფიქრა. და როდესაც საქართველოს ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელნი მესხეთის სამღვდელოებისაგან საკათალიკოსო საყდრის მორჩილებას მოითხოვდნენ, როდესაც იქაურ ეპისკოპოსებსა და ხუცესთ უეჭველად მტკიცე ფიცს ადებინებდნენ, რომ თითოეული მათგანი საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქთა და „მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა“ მომხსენებელი ყოფილიყო, განა ამით ისინი საქართველოს მთლიანობისა და ერთობის განმტკიცებისათვის არ იღვწოდნენ? მესხეთის ეკლესიებში საქართველოს მეფისა და კათალიკოსის სახელების მოხსენიება წირვის დროს სრულიად საქართველოს მთლიანობისა და განუყოფელობის თუმც გარეგანი, მაგრამ მაინც დიდმნიშვნელოვანი სიმბოლური გამოხატულება იყო და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა მხოლოდ საქართველოს ან დაუძინებელს მტერს, ან მის შეუგნებელსა და პირადი პატივმოყვარეობით გონება-დახშულს შვილს შეეძლო.

ათაბაგებს კარგად ესმოდათ ვისა და რის წინააღმდეგაც იყო საქართველოს მწყემსმთავრების მიერ მესხეთის სამღვდელოებისათვის შემოღებული ფიცი და აღმფოთებული და განრისხებული ჩიოდნენ: „ვინც ჩუენი ეპისკოპოზი მაგათ (ე. ი. კათალიკოსის) წინა საკურთხეველად მოვა, *მაგათი და მეფის ერთგულებაზედ აფიცებდნენ*“-ო¹⁷⁴. ის ფარისევლურად საეკლესიო კანონების დარღვევაზე და „სჯულის გარდამავალ საქმე“-ზე სწუხდა,

რომელსაც ვითომაც კათალიკოსები ამგვარს შემთხვევებში სჩადიოდნენ. „მაგათ უკეთ იციან, ნაფიცარი არც ეპისკოპოსი შეიწყნარების და არც ხუცესი და ნურც ჩუენ გვიზმენ უნესო რამე საქმე შემოიღონ“-ო¹⁷⁵, ვერაგული ცბიერებით გაიძახოდნენ ისინი, თითქოს თავისი დედა-ეკლესიისა და მის საჭეთ-მპყრობელის ურჩი და ერისა და სამშობლოს მთლიანობის უარისმყოფელი და დამრღვევი ეპისკოპოსი, ან მღვდელი კი შესაწყნარებელი ყოფილიყოს!

მაგრამ ათაბაგი ასეთს ფორმალურს საწინააღმდეგო საბუთსაც არ დასჯერებია და საქართველოს კათალიკოსის წინააღმდეგ უფრო მძიმე და უკადრისი ბრალდებაც წამოუყენებია: ჩვენგან მოსულ სამღვდელ პირთაგანს კათალიკოსი მხოლოდ ისეთებს აკურთხებს ხოლმე, რომლებიც ერთგულების ფიცს იღებენ და მას ქრთამს აძლევენო. ვითომცდა ამ უნესობით აღშფოთებული გოდებდა: „ქრთამით ჳელთდასხმა ანუ ეპისკოპოსისა და ანუ ხუცეს-დიაკონთა ნუცა ეგენილა იკადრებენ და ნუცა მათ ჳელთქუეშეთი ეპისკოპოზი, ნუცა მანდითი, ნუცა აქათი“-ო¹⁷⁶.

ცხადია, ეს ბრალდებაც მხოლოდ საბრძოლველი იარაღი და პირადად ათაბაგის საძრახისი მოქმედების გასამართლებლად წამოყენებული საბუთია, თორემ რა დასაჯერებელია, რომ ქართლის კათალიკოსს, რომელსაც მესხეთის უმაღლესი სამღვდელოება ათაბაგის წაბაძულობით ისედაც ეურჩებოდა და გაურბოდა, თავისი თავი თითონვე უფრო უარესს მდგომარეობაში ჩაეყენებინა და საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის საქმე ქრთამების აღებით გაეფუჭებინა. მისთვის ასეთს პირობებში ყოველ ქრთამზე უფრო ძვირფასი ის იყო, რომ იქაური სამღვდელ პირი მასთან მოდიოდა, მის ბრძანებასა და ხელქვეშეობას სცნობდა. რაკი მეფე-კათალიკოს-ათაბაგს შორის ასეთი დაუნდობელი მტრობა და ბრძოლა სუფევდა, რასაკვირველია, კათალიკოსის მიერ ნაკურთხს ეპისკოპოსს ათაბაგი ხეირს არ დააყრიდა და ყოველნაირად შეავიწროებდა. ასეთს პირობებში ამ სამღვდელ პირთა მდგომარეობა მაინცდამაინც სახარბიელს ბევრს არაფერს წარმოადგენდა. ამავე მიზეზით დაუჯერებელი რამე არის, თუნდა მხოლოდ იმიტომაც, რაკი საამისო ობიექტური პირობები არ მოიპოვებოდა, რომ საქართველოს კათალიკოსს მართლაც ქრთამებით დაერიგებინოს საეპისკოპოსო საყდრები მესხეთითგან ჩამოსულ სამღვდელ პირებისათვის.

თუ ამისდა მიუხედავად ათაბაგის და მის მომხრეთა ბანაკში მაინც საჯაროდ ლაპარაკობდნენ კათალიკოსის მექრთამეობაზე, ეს მხოლოდ იმის მაჩვენებელია, თუ რამდენად უღმობელი და დაუზოგავი ბრძოლა ყოფილა მეფე-კათალიკოს-ათაბაგს შორის და საქართველოს ერთობისა და განკერძოების მომხრეთა შუა, რაოდენი გესლითა და შხამით უნდა ყოფილიყო აღსავსე ამის გამო მესხეთის მაშინდელი ცხოვრება!..

დიალ, მცხეთის კათალიკოსები მესხეთის სამღვდელ პირთ სწორედ კათალიკოსისა და მეფის ერთგულებაზე აფიცებდნენ და, რაკი ეს ფიცი

იმავე დროს საქართველოს სახელმწიფოსი და ეკლესიის მთლიანობისა და ერთობის ფიცი იყო, ამიტომაც მათ მოქმედებას თანამედროვეთა გულწრფელი თანაგრძნობა და სიხარული უნდა გამოეწვია, შთამომავლობასა და ისტორიას კი არ შეუძლია მათი ღვაწლი ერისა და ქვეყნის წინაშე მთელი თავისი სიღრმე-სივრცით არ დააფასოს. ამ ბრძოლის გართულება და ტყუილ-უბრალოდ გამწვავება ქართული ეკლესიის მღვდელ-მთავარს მაინც არ უნდოდა. იგი ცდილობდა საკათალიკოსო საყდრისა და საქართველოს მთლიანობის ერთგულ პირთათვის საერთო საქვეყნო მოვალეობისა და თავიანთ ადგილობრივი სათემო ვალდებულებების ასრულება არ გაეძნელებინა. ამიტომაც მას მათი ამხედრება და გადამტერება ათაბაგის წინააღმდეგ არ სურდა, არც უკრძალავდა მათ ათაბაგების, ვითარცა მესხეთის მთავრის, წინაშე ადგილობრივი ვალი მოეხადათ. ამის გამო კათალიკოსები ნებას აძლევდნენ აღთქმის დამდებ სამღვდელო პირთ ფიცის წიგნში შეეტანათ: „*ბატონისა ჩემისა (ე. ი. ათაბაგის) უზიანოთა საქმითა* საყდრისა და თქუენი ერთგულნი ვიყუნეთ“-ო. მათ უნდოდათ, რომ არც ათაბაგების სათემო საქმეს რაიმე ზიანი მოსვლოდა და არც საქართველოს სახელმწიფოსი და ეკლესიის მთლიანობის საქვეყნო საქმე დაზარალებულიყო.

საქართველოს შინაური პოლიტიკური მდგომარეობა

XV საუკ. სამოციან წლებში საქართველოს პოლიტიკური და გიორგი მეფის უფლებრივი მდგომარეობა და სხვებთან დამოკიდებულება თვით გიორგი მეფისა და ყუარყუარე ათაბაგის მიერ დასავლეთ ევროპაში 1459 წ. გაგზავნილი ეპისტოლეებითგან ასე გვეხატება: ქართველთა ათაბაგს ყუარყუარეს თავისი თავი იმდენად დამოუკიდებლად მიაჩნდა, რომ ევროპაში თავის საკუთარ დესპანს ჰგზავნიდა და უცხოეთთან გიორგი მეფისაგან დამოუკიდებელი დიპლომატიური ურთიერთობა და მიწერ-მოწერა ჰქონდა. რასაკვირველია, მას ჯარიც საკუთარი ჰყავდა. ის ცნობილი იყო უცხოეთში და ძლიერი მთავრის სახელი ჰქონდა მოპოვებული. გიორგი მეფე მას მოკავშირედ იხსენიებს. ბედიანიც ცალკე ერთეულის მთავრად ითვლებოდა. იგი სამეგრელოს და აფხაზეთის მფლობელი იყო და იმდენად ფართო უფლებით ყოფილა მოსილი, რომ მეფედაც კი იწოდება. ჯარიც საკუთარი ჰყოლია და მართვა-გამგეობაც თავისი ექმნებოდა. მაგრამ ბედიანის დამოუკიდებლობა მაინც ისე არ აშორებდა მას საქართველოს მეფისაგან, როგორც ათაბაგს. დასავლეთ ევროპაში დესპანების გაგზავნის დროს სამეგრელო-აფხაზეთის მთავარს თავისი განსაკუთრებული წარმომადგენელი არ გაუგზავნია და ალბათ საქართველოს მეფის დესპანი იყო საერთო წარმომადგენელი. მოკავშირეთა შორის გურიაც იხსენიება თავისი საკუთარი ჯარით. ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ ამ დროს გურიაც უკვე საკმაოდ ცალკე პოლიტიკურს ერთეულს შეადგენდა და საქართვე-

ლოს მეფეს უშუალოდ აღარ ემორჩილებოდა.

თუ ზემოაღნიშნულ ვითარებას გავითვალისწინებთ, მაშინ ცხადი იქნება, რომ თუმცა გიორგი მეფე თავის თავს *ლიხთ-ამერიისა და ლიხთ-იმერიის საქართველოს გამაერთიანებლად და ორისავე ტახტის მპყრობელადა* სთვლიდა, მაგრამ ნამდვილად არც სამეგრელო-აფხაზეთი, არც გურია და არც სამცხე-საათაბაგო უკვე პირდაპირ მას აღარ ემორჩილებოდნენ. მაშასადამე, მისი სამეფო მხოლოდ-ღა იმერეთს, ქართლსა და ქიზიყ-კახეთს შეიცავდა. ამგვარად, აშკარა ხდება, რომ შავ ზღვას გიორგი მეფის საბრძანებელი უკვე ჩამოშორებული ყოფილა. თავი ნამოყვეს საქართველოს ყმად ნაფიცმა მეზობლებმაც: „უკუდგნენ შირვანელნი და არღარა მოსცნეს ხარკნი. ამისთვის შეიკრიბნა (გიორგი) მეფემან სპანი და შევიდა ყაბალას, წარავლინნა სპანი და მოსრნა ურჩნი და დაამშვიდნა სხვანი, შეჰკვეთნა ხარკნი და მოვიდა თავისად“-ო¹⁷⁷. თუმცა ამის მსგავსი ცნობა სხვაგან არსადა გვხვდება, მაგრამ მაინც ცხადია ჩვენს მეცნიერ ისტორიკოსს ეს ამბავი რომელიღაც წყაროთგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული. ამას ის გარემოებაც ცხადჰყოფს, რომ ვახუშტს ამ ცნობის შესახებ შენიშვნაში ნათქვამი აქვს: „აქა ჩანს ისევ ერთი მეფობა იყო და არა სამი, რამეთუ ყაბალის გზა კახეთი არს, ვითა აჩენს გაყრის წიგნი ბარათიანთა“-ო¹⁷⁸. მაშასადამე, თვით სახელოვანი ისტორიკოსი ზემომოყვანილ ცნობას ისე უყურებს, როგორც წყაროს, რომლითაც ამათუ იმ ისტორიული საკითხის გამორკვევა შეიძლებოდა.

3. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა და პოლიტიკური ვითარება საქართველოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ-დასავლეთით

სპარსეთი

იმ დროს, როდესაც ქართველობას შინაურობაში ასეთი მტრობა და დაუნდობელი ბრძოლა ჰქონდა და თავის თავს ამ უგუნური მოქმედებით ასუსტებდა სამხრეთ-დასავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით ერთიმეორეზე უფრო დიდ-მნიშვნელოვანი ამბები მზადდებოდა. სპარსეთში ჯერ კიდევ მხოლოდ დასაწყისი იყო და გამოუცდელ თვალს გარეგნულად ჩვეულებრივი ურთიერთშორისი ბრძოლის გარდა ეგების ვერაფერი შეემჩნია. შაჰროხმა ადერბეიჯანში* გამგედ ჯეჰან-შაჰი დასვა, რომელიც თავის შავბატკნიანთა ტომს დროგამოშვებით სომხეთსა და საქართველოს აკლებინებდა ხოლმე. შაჰროხის სიკვდილის შემდგომ 1451 წ. ჯეჰან-შაჰი უკვე თვით სპარსეთს, მიდთა ქვეყანას, მოადგა, ხოლო 1452 წ. ფარსსაც დაეპატრონა¹⁷⁹. ამის წყალობით ჯეჰან-შაჰის სამფლობელო ქირმანიტგან საქართველომდის გარდმოიჭიმა¹⁸⁰.

* მაშინდელი აზერბაიჯანის შესახებ იხ. И. Петрушевский. Государство Азербайджана в XV в. (Сборник статей по истории Азербайджана, вып. I, 1949).

ჯეჰან-შაჰის გაძლიერებას საზღვარი თეთრბატკნიანთა ტომის მთავრის ყარა-მელეკის შვილის-შვილმა უზუნ-ჰასანმა (ე. ი. გრძელმა ჰასანმა) დაუდვა, რომელმაც უკვე 1449 წ. თავისი მეტომენი შეიერთა და გაძლიერება დაიწყო. 1451 და 1457 წ წ. შავბატკნიანთა სამფლობელოს შეესია. ამის გამოვე ჯეჰან-შაჰი იძულებული შეიქმნა ხვარასნის წინააღმდეგ ლაშქრობა შეენწყვიტა. ერთი სიტყვით, სპარსეთის მინა-წყალზე პოლიტიკური შეჯგუფება დაიწყო და სპარსეთის უდიდესი ნაწილის სათავეში ისეთი ძლიერი ნებისყოფისა, გამბედაობისა და შორსმჭვრეტელობის პატრონი ადამიანი მოექცა, როგორიც უზუნ-ჰასანი იყო. ასეთს პირობებში საქართველო ფრთხილად უნდა ყოფილიყო და გამაგრება-გაძლიერებაზე ეფიქრა.

ოსმალეთი

დასავლეთით სპარსეთის ამბებზე გაცილებით უფრო დიდმნიშვნელოვანი ამბები დიდი სინრაფით ერთიმეორეს მისდევდა. თუმცა გასაოცარია, მაგრამ იმდროინდელ ქართულ კინკლოსებს თუ დავაკვირდებით, ისეთს შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქოს ქართველებს ყველა ეს ამბები გამოჰპარვოდეთ, თითქოს შინაური ბრძოლითა და ერთმანეთის ხოცვა-ჟლეტით გართულნი, ისინი ვერც კი ამჩნევდნენ, როგორ შეიქმნა მათ მახლობლად ახალი, დიდი და ძლიერი ოსმალეთის სახელმწიფო, რომელმაც შეუჩერებელი ძლევამოსილობით დედამიწის ზურგიდან აღგავა ოდესლაც ბრწყინვალე მბრძანებელი ბიზანტია.

მაშინდელი საქართველო, როგორც ეტყობა, ჯერ კარგად ვერ გრძნობდა მთელ იმ საშიშროებას, რომელსაც ეს ახლად აღორძინებული სახელმწიფო უქადდა, და უდარდელად განაგრძობდა თავის შინაურს, დამაუძლურებელს ბრძოლას. შეუდრეკელი ნებისყოფით აღჭურვილი ოსმალეთი კი თანდათანობით აფართოებდა თავისი ახალი სამფლობელოს საზღვრებს და ბოლოს თვით ბიზანტიის დიდებული სატახტო ქალაქის ბატონ-პატრონადაც იქცა. მაგრამ ბერძენთა უკანასკნელს კეისარს უბრძოლველად არ დაუთმია თავისი უკანასკნელი თავშესაფარი.

კონსტანტინეპოლის აღება

1453 წ. 29 მაისს შუალამის ორ საათზე დაიწყო თურქთა ჯარის გარდამწყვეტი ბრძოლა ბიზანტიის სახელმწიფოს დიდებული დედაქალაქის ასაღებად. პირველი ორი იერიში უნაყოფო იყო და ბერძნებმა გულადად მოიგერიეს, მტერი საგრძნობლად დააზარალეს კიდევ. მაგრამ ამ გარემოებას ოსმალთა სულტანი ოდნავადაც არ შეუფიქრიანებია; მუჰამედმა

ახლა თავისი იანიჩარები გამოიყვანა, რომელთაც სამხედრო მოქმედებას ოსმალთა უშველებელი ზარბაზნების გრიალი და განმანადგურებელი მოქმედება უადვილებდა. ბერძნები წინანდებურად მედგარს წინააღმდეგობას უწევდნენ მოზღვავებულს მტერს და მუსრს ავლებდნენ იერიშის მომტანთ, მაგრამ მაინც თურქებს ბრძოლის ველზე მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰყავდათ და ეს 70000 მებრძოლი ოსმალების აქტიურს მოქმედებას შეუდრეკელი ნებისყოფის ხასიათს ანიჭებდა და აღფრთოვანებით ავსებდა ჯარს. ამიტომ საკმარისი იყო თურქთა ბედითს ისარს კონსტანტინეპოლის დასაცავად მოსული გენუელი ახალშენის მეშველი ჯარის გულადი მეთაური ჯუსტინიანი იმდენად მძიმედ განეგმირა, რომ მას გრძნობა დაჰკარგოდა, რომ ბიზანტიის სახელმწიფოს დედაქალაქის დამცველთა თავზარი დასცემოდათ და შემდრკალიყვნენ. ამით, რასაკვირველია, ოსმალებმა ისარგებლეს და ერთს თავის რაზმს საშუალება მისცეს ქალაქის კედლებზე ასულიყო. შემდეგ დაუდევრობით დაუკეტავად დარჩენილი კერკოპორტას კარებითაც შეესივნენ ოსმალთა ჯარისკაცნი და ზურგით მოექცნენ კონსტანტინე კეისარსა, რომელმაც თავის სამშობლოსა და სახელმწიფოს დამოუკიდებლობას გმირულად თავი შეაკლა.

დილის რვა საათი იქნებოდა, როდესაც ოსმალები კონსტანტინეპოლში შეიჭრნენ, შუადღე იყო, როდესაც სულტანს მუჰამედ II-ეს მახარობელმა მოახსენა, რომ მისი დიდი ხნის გულისნადები და ნატვრა აღსრულდა და კონსტანტინეპოლი მისი ძლევამოსილი ლაშქრის ხელში იყო.

თავზარდაცემულ ბერძნებს გული არ უჯერებდა, არ შეეძლოთ დარწმუნებულიყვნენ, რომ ის რაც მოხდა, სრული და გამოუსწორებელი სინამდვილე იყო: საუკუნეთა განმავლობაში ხალხში თქმულება იყო გავრცელებული, რომ კონსტანტინეპოლის აღება არავის შეუძლია და საბერძნეთის სატახტო ქალაქი ღვთისაგან არის დაცული. ამიტომ ახლაც ხალხი სასწაულთ-მოქმედებას ელოდა და დიდებულს სოფიის ტაძარში მუხლმოდრეკილი ღმერთს შესტიროდა და „უსჯულოთა“ ხელისაგან ხსნას ევედრებოდა. მხოლოდ საყდრის კარზე მომდგარმა მტერმა მთელის თავისი შემადრწუნებელი სინამდვილით დაარწმუნა ისინი, რომ ყოველივე ამას იყო და ბედის ჩარხის მოტრიალება აღარ შეიძლებოდა. და როდესაც ამ უმაგალითო გამარჯვებით გახარებული სულტანი თავისი მრავალრიცხოვანი ამალითა და ყველა კარისკაცებითურთ ადრიანოპოლის კარით დიდის ზეიმით კონსტანტინეპოლში შებრძანდა, პირველად წაა სოფიის ტაძრისაკენ გაეშურა და შიგ შევიდა. მისი ბრძანებისაებრ მოლამ ამბიონითგან, საითგანაც მუდამ საქრისტიანო ლოცვა ისმოდა, მაჰმადიანთა მრწამსი წარმოთქვა, ხოლო თვით „ურჯულო“ სულტანი მკრეხელი თავმომწონეობით საკურთხეველში შევიდა და დაწესებული ლოცვა შეასრულა¹⁸¹. მაშინ კი უკვე ყველაფერი ცხადი შეიქმნა და სასწაულთ-მოქმედების მომლოდინე ხალხს თვალები აეხილა.

ეხლა ჩვენთვის ძნელი წარმოსადგენი უნდა იყოს ის საზარელი შთაბე-

ჭდილება, რომელიც კონსტანტინეპოლის ოსმალთა მიერ დაპყრობისა და ოდესღაც უძლიერესი და უბრწყინვალესი საქრისტიანო სახელმწიფოს მოსპობის ამბავს უნდა მოეხდინა. თვით ბერძნებს ხომ ამ გარემოებამ დაბრმავებული თვალები აუხილა და მათი უგუნური სარწმუნოებრივი მძულვარებისა და შეუთანხმებლობის საშინელი შედეგი დაანახა. 1452 წ. ეკლესიათა შეერთებისათვის მოსულ რომის პაპის მოციქულს კარდინალ ისიდორეს გონება-დახშულ ბერძენ ბერებისა და მდაბიო ხალხის ფეხის-ხმის ამყოლმა მეცნიერმა ბერმა *გენადიოსმა* და ბიზანტიის სამეფოს მინისტრთა უპირველესმა *ლუკა ნოტარასმა* ისეთი მძულვარე წინააღმდეგობა გაუწიეს, რომ უკანასკნელმა გაცხარებული კამათის დროს წამოისროლა კიდეც: „ისევე სჯობია კონსტანტინეპოლი მაჰმადიანთა დოლბანდს ემორჩილებოდეს, ვიდრე პაპის მიტრას“-ო¹⁸². მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოულოდნელად ეს სურვილი აღსრულდა, იგრძნო ყველამ და შეჭველია თვით ნოტარასმაც ამ უგუნური სიტყვის მნიშვნელობის მთელი საშინელება, მაგრამ უკვე გვიან იყო.

ბერძენთა წინააღმდეგობით განრისხებული რომის პაპიც ვერ გრძნობდა იმ განსაცდელს, რომელსაც კონსტანტინეპოლის ოსმალთა ხელში გადასვლა დასავლეთის ქრისტიანობასაც უმზადებდა, და ისიც მძულვარებით დაბრმავებული არ მალავდა, რომ მისთვის უკეთესი იქნებოდა კონსტანტინეპოლი და საბერძნეთი თურქებს დაეპყრათ, ვიდრე „მწვალელებისათვის“ რითიმე დახმარება გაენია¹⁸³. რომში მაინც უფრო ადრე შეიგნეს მოსალოდნელი საფრთხის მნიშვნელობა: კარდინალმა ისიდორემ მოახერხა და პაპი როგორც იყო დაიყოლია, რომ კონსტანტინეპოლში მისაშველებლად ჯარი და სამხედრო ხომალდები გაეგზავნა ამ მიშველებაში პაპის ხომალდებს გარდა ვენეტიკელთა 10 დიდს საომარს ხომალდსა და ნეაპოლის მეფეს ალფონსსაც უნდა მიეღო მონაწილეობა. მაგრამ აქაც უკვე დაგვიანებული იყო და ამ მეშველ ძალას ბიზანტიის დედაქალაქი ორი დღის ალბულები დახვდა, როდესაც იგი ნეგროპონტეს ნავთსადგურში შევიდა¹⁸⁴.

რომის პაპის ცდა კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან განთავისუფლებისათვის

ეხლა, როდესაც ბიზანტიის სახელოვანი დედაქალაქი ოსმალებს ეკუთვნოდათ და თვით სახელმწიფოც აღარ არსებობდა, პაპმა ნიკოლოზ V-ემ თავისი შეცდომა კარგად შეიგნო და მხურვალე მონოდებით მიჰმართა დასავლეთი ევროპის ქრისტიანებს ოსმალთა წინააღმდეგ ჯვაროსნული ომის მოსაწყობად, რომ საბერძნეთი და კონსტანტინეპოლი „ურჯულოთა“ ხელისაგან განეთავისუფლებინათ. მაგრამ ამ დროს აღარც რომის პაპს ჰქონდა წინანდელი გავლენა, რომ მის სიტყვას ძლიერად ემოქმედა და რეალური შედეგები მოჰყოლოდა, და აღარც დრო და მაშინდელი სულიერი

განწყობილება, არც ეკონომიური პირობები ძველებურ ჯვაროსანთა ომის მოწყობას ხელს აღარ უწყობდნენ. ამიტომ პაპი ნიკოლოზ V-ის ყოველივე ცდა ამაო გამოდგა¹⁸⁵. ამგვარადვე უნაყოფო იყო მისი მოადგილის კალიქსტი III-ის ნადილი და სამზადისი მებრძოლთა შესაგროვებლად: ის, რის შემოკრებაც მან მოახერხა, იმდენად მცირე რამ იყო, რომ თვით აღტაცებული ადამიანსაც კი ვერ შეაცდენდა და ვერ დააკმაყოფილებდა¹⁸⁶.

კონსტანტინეპოლის თურქთა მიერ დაპყრობის მნიშვნელობა საქართველოსათვის

თუ კონსტანტინეპოლის ოსმალთა მიერ აღებამ ასე შეაწუხა პაპი და დასავლეთი ევროპის შორსგამჭვრეტელი პოლიტიკური წრეები, ადვილი წარმოსადგენია რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ამ ამბავს საქართველოში, რომელიც ბიზანტიასთან სულიერ-სარწმუნოებრივადაც უმჭიდროესად იყო დაკავშირებული და კონსტანტინე კეისრის მიერ გიორგი მეფის ასულის საცოლოდ დანიშვნის შემდგომ ხომ უფრო დაუახლოვდა საბერძნეთის მმართველთა წრეს. ამიტომაც კონსტანტინეპოლის თურქთა მიერ დაპყრობა საქართველოსათვის მარტო პოლიტიკური და კულტურული თვალსაზრისით კი არ იყო სავალალო, არამედ მისი სამეფო სახლობისათვისაც ეს ამბავი პირადი უბედურებისა და მწუხარების მომასწავებელი იყო, რათგან გიორგი მეფეს და მის ასულს ამავე დროს ბრწყინვალე სასიძოსი და საქმროს სიკვდილი უნდა ეგლოვათ. ამ პირადი და ოჯახური გარემოების გარდა, ბიზანტიის მოსპობა და ოსმალთა გაბატონება კონსტანტინეპოლში საქართველოს დასავლეთისაკენ მიმავალს მთავარ და უმოკლეს გზას უკრავდა და მაჰმადიანთა ძლიერი საბრძანებლის რკალს არტყამდა. თავისუფალი კულტურულ-პოლიტიკური კავშირის შესაძლებლობა ახლად გამოღვიძებულ დასავლეთთან მას ამიერითგან მოსპობილი ჰქონდა. ამიტომ სწორედ განმაცვიფრებელია, რომ ქართულ საისტორიო წყაროებში კონსტანტინეპოლის აღების შესახებ ასეთი მცირე და მხოლოდ მშრალი მატყინისებური ცნობები მოიპოვება.

პაპი პიო II-ის გეგმა ჯვაროსანთა ომის მოსაწყობად და საქართველოს პოლიტიკოსთა მონაწილეობა

წინამოსაყდრე პაპთა გეგმის დამსხვრევისდა მოუხედავად პაპს პიო II-ეს* ჯვაროსანთა ომის მოსაწყობად უფრო ფართო და რთული გეგმა შეუმუშავებია. მას მთელი აღმოსავლეთ-დასავლეთის საქრისტიანო ქვეყნების ამოძრავე-

* „პიო II“. ერისკაცობაში „ენეა სილვიო“(Aenea Silvius).რომის პაპად აირჩიეს 1458 წ. ცნობილია თავისი პოეტური და ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ნაწარმოებებით.

ბა განუზრახავს და შეუგნია, რომ კონსტანტინეპოლის დასაბრუნებლად თურქების მთელი ძლიერების დამხობა იყო საჭირო, რაც მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა მოსახერხებელი, თუ ოსმალებს მცირე აზიაშიაც ნიადაგი ფეხებით-გან გამოეცლებოდათ. ამ მიზნის მისაღწევად აუცილებლად საჭირო იყო ევროპის ჯვაროსნების ოსმალთა საწინააღმდეგოდ ამხედრებას მცირე აზიაში მყოფი ქრისტიანებიც მიმხრობოდნენ. ამ საქმის მოსაწყობად პაპს მინორიტების მოწესეთაგან *ლუდოვიკო ბოლონიელი* გამოუგზავნია მახლობელ აზიაში.¹⁸⁷ ის საქართველოშიაც მოსულა და აქ უამბია, რომ რომის პაპი მანტუაში წაბრძანდა საეკლესიო კრების მოსახდენად და თურქთა ხელმწიფის მუჰამედის წინააღმდეგ ომის მოსაწყობად. ლუდოვიკო ბოლონიელს ამასთანავე უთქვამს, რომ რომის ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელს სურდა, რომ როცა ის ევროპაში ოსმალებს ომს აუტეხავდა, ქართველ მეფე-მთავრებსაც მათთვის ჩხუბი აეტეხათ¹⁸⁷. ამ სიტყვებითგან ჩანს, რომ ამით პაპს თურქთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედების შემსუბუქება სურდა, რათგან აზიაშიც ოსმალებს ჯარის დაბანდება მოუხდებოდათ და ამის გამო უნებლიეთ მთელს თავიანთ ძალას ევროპის ბრძოლის ველზე ვერ მოიშველებდნენ.

რაკი ქართველებს თითონაც თურქები მტრად ჰყავდათ გადაკიდებული და სძულდათ, ამიტომ ეს აზრი საქართველოს მმართველ წრეებს ძალიან მოსწონებიათ¹⁸⁸. მაგრამ ქართველ მეფე-მთავრებს ამ დროს ურთიერთშორის უთანხმოება და ბრძოლაც კი ჰქონდათ. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ამ გეგმის განხორციელებას ქართველთა და აღმოსავლეთის ქრისტიანთა დახმარებას რომის პაპის ჯარის ოსმალთა საწინააღმდეგო გალაშქრებაში მეტად სათუოდ ხდიდა. ამიტომ პაპის მოციქულს გადამტერებული და ერთიერთმანეთის წინააღმდეგ ამხედრებული ქართველი მეფე-მთავრების შესარიგებლად შუამავლობა უკისრია. ის ალბათ შეარცხვენდა მათ და ეტყოდა, რომ ძმათა და ერთმორწმუნეთა შორის სისხლის ღვრის მაგიერ, რაც არც მათთვის იყო სახეირო და ღვთის წინაშეც დიდ და მიუტევებელ ცოდვად ითვლებოდა, მათი სულისათვისაც და სახელმწიფოებრივი არსებობის უზრუნველყოფისათვისაც გაცილებით უფრო უკეთესი იყო თავიანთი ძალღონე თურქების წინააღმდეგ მოეხმარათ და გამოეყენებინათ.

ლუდოვიკო ბოლონიელს არამც თუ აბობოქრებულ ვნებათა ღელვისა და მტრობის ალის განელება და ჩაქრობა მოუხერხებია, მათ შორის თანხმობაც ჩამოუგდია¹⁸⁹.

* ლ. ბოლონიელისა და ქართველთა ელჩობის შესახებ იხ. A. Bryer, Ludovico da Bologna and the Georgian and Anatolian embassy of 1460-61 („Bedi Kartlisa“ № XIX-XX, Paris, 1965, p. 178 -198). იხ. ასევე, დ. პაიჭაძე, ევროპის ქვეყნების ანტიოსმალური კოალიცია და საქართველო, თბ., 1989.

საქართველოში დადებული ხელშეკრულება ოსმალთა სანინაალმდეგო ჯვაროსანთა ომის მოსაწყობად და მისი მონაწილენი

1459 წ. საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის უკვე ზავი ჩამოგდება-
ლი იყო და ხელშეკრულებაც კი დაიდო. გიორგი მეფე ამ ამბავს ბურგუნდი-
ის მთავარს ატყობინებდა და სწერდა: ჩვენ, ყველა ქრისტიანმა მთავრებმა,
რომელნიც ამ ქვეყნებში ვცხოვრობთ, ურთიერთშორის ზავი, კავშირი და
ერთობა დავდეთ და ერთიერთმანეთს შევფიცეთ მთელი ჩვენი ცოდნითა
და ძალღონით თურქებს ვეომოთ, განსაკუთრებით იმათ, რომელნიც კონ-
სტანტინეპოლში არიან, რათგან ისინი ქრისტიანთა ყველაზე უფრო მოძუ-
ლენი არიანო¹⁹⁰.

ყუარყუარე ათაბაგიც 1459 წელს ახალციხეთგან იმავე ბურგუნდიის
მთავარს ატყობინებდა: წინათაც ჩემი წინაპრების მსგავსად უსჯულოებს
ვებრძოდი და უკანასკნელ წლებში რომ ჩემსა და სხვა ჩემ მეზობელ ქრის-
ტიანე მთავართა შორის ომი არ ამტყდარიყო, უფრო მეტის ძლევამო-
სილებით ვანარმოებდით ბრძოლას ურწმუნოთა წინააღმდეგ. ეხლა კი
ლუდოვიკო ბოლონიელის ჩაგონებით ყველა ჩემ მეზობელ ქრისტიანებს
ზავით შევეკარი და გადავწყვიტე მთელი ჩემი ძალ-ღონე და შეძლება თურ-
ქთა სანინაალმდეგო ბრძოლას მოვახმაროო¹⁹¹.

მოკავშირეთა სიები

საქართველოს მეფე-მთავართა ამ კავშირის მონაწილეთა რამდენიმე
სიაა შენახული. ორი ამ სიათაგანი გიორგი მეფისა და ყუარყუარე ათაბაგის
წერილებშია მოყვანილი, ერთი კიდეც იმ აღწერილობაში მოიპოვება, რო-
მელიც საქართველოთგან ევროპაში მისული ელჩების შესახები ცნობების
აღნუსხვას წარმოადგენს. ამ სიებში სრული თანხმობა არ არის, მაგრამ
არსებითი განსხვავება მაინც არ მოიპოვება და ყველაფერი გადამწერთა
ან იქნებ ზოგან უკვე ჩამწერთა დამახინჯებით უნდა აიხსნებოდეს. დედ-
ნის აღდგენა ძნელი არ არის. გიორგი მეფე თავის 1459 წლის ეპისტოლეში
მოკავშირეებად ასახელებს:

„Ego Gorgius rex Persarum“ – მე გიორგი მეფე პერსთა (sic, სპარსთა?)

„Bedian rex Mingreliae“ – ბედიანი სამეგრელოს მეფე

„Gorgora dux Georgianae“ – მე ყურყუარე ქართველთა მთავარი

„Rabia dux Anocaciae“ – რაბია (sic) ანოკაციის მთავარი¹⁹².

თვით ყუარყუარე ამავე წელს დაწერილსა და ბურგუნდიის მთავრი-
სადმი გაგზავნილს წიგნში ამ საქმის მონაწილედ სთვლის თავის თავს და
შემდეგ პირებს:

„Ego Georgora dux Georgianae“ – მე ყუარყუარე ქართველთა მთავარი

„Georgius rex Persarum“ – გიორგი მეფე პერსთა (სპარსთა?)

„Bendian rex Mingreliae“ – ბენდიან სამეგრელოს მეფე

„Rabia dux Anocasiae“ – რაბია ანოკასიის მთავარი¹⁹³

დასასრულ, საქართველოთგან ევროპაში 1460 წელს მისულს ელჩებს განუცხადებიათ, რომ ოსმალთა საწინააღმდეგო სამხედრო მოქმედებაში მონაწილეობას მიიღებდნენ:

„Bendas (sic) Mengreliae et – ბენდას (sic) სამეგრელოს და

Abasiae rex et – აფხაზეთის მეფე და

Pancratius Iberorum qui – ბაგრატი იბერთა, რომელნიც

nunc Georgiani vocantur et – აწ გიორგიანებად იწოდებიან, და

Mania (sic) marchio Goriae – მანია (=მამიას) გურიის ერისთავი

et Fabia dux Angosiae“ – და ფაბია ანგოსიის მთავარი¹⁹⁴

მოკავშირეთა დამახინჯებული სახელების აღდგენა-შესწორება

ამ ნუსხებში მოხსენიებული გიორგის „პერსთა“ მეფის წოდებულება განგებ დავტოვე უთარგმანოთ. პირდაპირ შეუსწორებლივ რომ გადმოითარგმნოს, მაშინ „rex Persarum“ სპარსთა მეფედ უნდა გადმოგვექართულებინა, მაგრამ უკვე *მ. ბროსე* და შემდეგ *მ. თამარაშვილი* ამ გიორგის სამართლიანად საქართველოს მეფედ სთვლიდნენ და არა სპარსეთისად¹⁹⁵. აქ რომ მართლაც საქართველოს მეფეზეა ლაპარაკი და არა სპარსეთისაზე, ამას ცხადად ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ მის ელჩს ეწოდება „Nicolaus orator Georgii Alexandri magni Regis Persarum“- ნიკოლოზი გიორგი დიდი ალექსანდრეს „პერსთა“ მეფის შვილის მოციქული¹⁹⁶. ცნობილია, რომ გიორგი მეფე მართლაც დიდი ალექსანდრე მეფის შვილი იყო, სპარსეთში კი ამგვარი სახელის მეფე არ ყოფილა. *ბროსემაც* მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ გიორგი სპარსთა მეფედ იწოდება და ასეთი განმარტება აქვს: გიორგი მეფე თითონაც თავის თავს უწოდებდა „მეფე სპარსთა, დიდი სომხეთისა და მცირე იბერიისა“-ო, ხოლო იმავე დროს იმერეთში მეფე ბაგრატი ყოფილა, ბაგრატ II, რომელიც გიორგის აუჯანყდა და 1462 წ. მეფედ ეკურთხა და თავის თავს უწოდა მეფე იბერთა, „ეხლა რომ გიორგიანებად ცნობილნი არიან“¹⁹⁷, *მ. თამარაშვილიც* განცვიფრებული ამბობს: „არ ვიცი თუ ნამდვილი მიზეზი თუ თავის თავს (გიორგი) სპარსეთის მეფედ რად უწოდებს, ხოლო ვფიქრობთ იმიტომ დაირქვა ეს სახელი, რომ ამ დროებში (sic) თუ ქუთაისის მეფემ ბაგრატმა და თუ სხვა მთავრებმა ბევრჯერ ჩამოართვეს საქართველოს ტახტი და არ ასვენებდნენ თავის სამეფოში“-ო¹⁹⁸.

უცნაური დასაბუთება და განმარტებაა: განა ვისაც თავისი სამეფო ტახტის დაცვისა და შერჩენის ძალა არ შესწევდა, თავისი თავის სხვა

სახელმწიფოს მეფედ გამოცხადება შეეძლო? და თუნდაც რომ ასეთი უცნაური სიცრუე ეკადრა, განა ამას საქართველოში ნამყოფი პაპის ელჩი არ გაამხელდა? ცხადია ამგვარი განმარტებით დავკმაყოფილება არ შეიძლება.

მაგრამ ვერც მ. ბროსეს განმარტება ჩაითვლება უცილობელ ჭეშმარიტებად, რათგან გიორგი მეფე თავის სიგელებში არას დროს თავის თავს „სპარსთა დიდი სომხეთის დამცირე იბერიის მეფედ“ არ უწოდებს, თუ ამით ბროსე საქართველოს მეფეთა ჩვეულებრივს წოდებულებებს-„მეფე... ქართველთა, სომეხთა“ და სხვას არ ჰგულისხმობს. მაგრამ თვით ბაგრატიონი ამგვარსავე წოდებულებას ხმარობს თავის სიგელ-გუჯრებში. ხოლო თუ ბროსეს თავისი დასკვნა ლათინურად შენახულ საბუთებზე ჰქონდა დამყარებული, მაშინ მისი განმარტება მცდარად უნდა ჩაითვალოს, რათგან ჯერ სწორედ ის უნდა დამტკიცდეს, რომ თვით საბუთები სწორად არის შენახული და ამ ადგილას იმგვარადვე, როგორც ბევრგან სხვაგანაც, ქვეყნის სახელი დამახინჯებული არ არის. პირიქით, სწორედ ის გარემოება, რომ ამ ლათინურად შენახულს საბუთებში „ბენდასი“ სწერია „ბედიანის“ მაგიერ, „მანია“ „მამიას“ მაგიერ, ამ შემთხვევაშიაც სიფრთხილეს გვიკარნახებს და გვაფიქრებინებს, რომ აქაც სახელი უნდა დამახინჯებული იყოს. თუ „მეფე სპარსთა“-„rex Persarum“ თვით თავდაპირველს დედანშიაც მართლა ეწერა, მაშინ ერთადერთ შესაძლებელ განმარტებად შეიძლება მხოლოდ ის მოსაზრება იყოს მოყვანილი, რომ საქართველოს მეფის წოდებულება იქნება იქ სრულად იყო მოყვანილი და მეფე „სპარსთა“ ქართველი ტექსტის შაჰან-შაჰს უდრის. მაგრამ თუ ამ განმარტებით დავკმაყოფილდებით, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ მერმინდელ გადამწერთაგან დაუდევრობით ყველა საბუთებში სამეფო წოდებულების უმეტესი ნაწილი, ამ „მეფე სპარსთას“ გარდა, გამოტოვებულ იქმნა, ის გარემოება, რომ ყველა საბუთებში ერთნაირად არის დანერილი, ამ განმარტებას ცოტა არ იყოს საეჭვოდა ჰხდის. ხოლო თუ ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ მეფე „სპარსთა“ მერმინდელი გადამწერის შეცდომაა და არა თავდაპირველი დედნის კუთვნილება, მაშინ „rex Persarum“ შესაძლებელია დამახინჯებული იყოს „rex Abasgarum“ ან „Abasarum“-ისაგან¹⁹⁹, ესე იგი დედანში „აფხაზთა მეფე“ წერებულებას. ხოლო რათგან საშუალო საუკუნეების რომაელ გადამწერთათვის ეს სახელი სრულებით უცნობი იყო, სპარსთა სახელი კი ყველამ იცოდა, ამიტომ გადამწერთ დედნის სიტყვის მაგიერ ტექსტში შეიტანეს rex Persarum, რამაც საბუთის აზრი თუმცა სრულებით დაამახინჯა, მაგრამ ხალხის სახელი მაინც ყველასათვის გასაგები გახდა.

რომაელ მისიონერთა ცნობებში ქართველთა მეფისა და სამეგრელოს მთავრის გარდა თავდაპირველად, ზოგჯერ მაინც, სხვა მეფეც ყოფილა მოხსენიებული. 1458 წ. პაპის ერთ წერილში ნათქვამია:

რომელთა შორის ითვლებიან...

Inter quos sunt... Catholicon – ქართლისა კათოლიკოზი,

Georgianis, rex persarum, – მეფე, „პერსთა“ (?) მეფე საქართველოსი,

rex Georgianiae, rex Men-, – მეფე სამეგრელოსი,
grelliae imperator Trapezuntinus: – ტრაპიზონის ხელმწიფე²⁰⁰.

ამ ლათინურს დედანში „Catholicon Geogianis“ „ქართლისა კათალიკოსს“ უდრის Rex Georgianae – „ქართუელთა მეფეს“, ხოლო რაკი „rex persarum“ ქართლის კათალიკოსსა და ქართველთა მეფეს შუაა მოქცეული და ცხადია აზრით ქრისტიანს მეფეს ეხება და არა მაჰმადიანს, სპარსეთის შაჰს, ამიტომ საფიქრებელია აქაც თავდაპირველად აფხაზთა მეფე იქნებოდა მოხსენიებული და შემდეგში უნდა დაემახინჯებინათ და სპარსთა მეფედ ექციათ. მაგრამ ეს ცნობა და სია მაინც დამაფიქრებელია.

სამეგრელოს მთავრის ანუ, როგორც იქ არის ნათქვამი, „მეფის“ სახელის აღდგენა ადვილია, რათგან პირველს ცნობაში სწორად სწერია და რასაკვირველია, ბედიანი იქნებოდა, როგორც სამეგრელოს მთავრები ქართულ წყაროებშიაც ცნობილი არიან.

გორგორა (Gorgora dux Georgianiae) უდრის ყუარყუარეს, რომელიც მის დროინდელ ქართულ საისტორიო წყაროებში ასე იწოდება: „საქართველომსა ათაბაგი, სამცხისა სპასალარი ჯაყელ-ციხისჯვარელი... პატრონი ყუარყუარე“²⁰¹. თუ ლათინურს გამონათქვამს ქართულ ზემომოყვანილ ცნობას შევადარებთ, ცხადი იქნება, რომ dux Georgianiae სწორედ ამ ქართული წოდებულების „საქართველოს ათაბაგის“ თარგმანს წარმოადგენს.

„მანია“ (Mania Marchio Goriae), როგორც *თამარაშვილმაც* შეასწორა, რასაკვირველია, მამია უნდა იყოს, ხოლო მარკიზი ალბათ ერისთავს უდრის. მაშასადამე, სრულად იქმნება „მამია გურიის ერისთავი“.

ძნელი შესასწორებელია მხოლოდ უკანასკნელ სტრიქონში მოქცეული ცნობა Rabia (ან Fabia) dux Anocaciae (Anocasiae, Angosiae) თუ აქ dux მთავარს ან ერისთავს უდრის, გეოგრაფიულ სახელად შეიძლება Anacopiae ყოფილიყო თავდაპირველს დედანში, ე. ი. ანაკოფიის ერისთავი. თვით ამ პირის საკუთარი სახელი კი როგორ უნდა შესწორდეს, ძნელი სათქმელია.

ქართველ პოლიტიკოსთა ოსმალთა საწინააღმდეგო ფართო გეგმა

რაკი საქართველოს მეფე-მთავრებისათვის ოსმალთა საშიშროება არც განყენებული აზროვნების მოჩვენება ყოფილა, არც შორეული განსაცდელის წინაგანჭვრეტილობა, არამედ მშობლიური ცხოვრების სინამდვილე, ამიტომ ისინი მხურვალე გულით და აღფრთოვანებით შეუდგნენ ამ საქმეს. თუ რომის პაპი ფიქრობდა, რომ ქართველებსა და მათ მოკავშირეებს მხოლოდ უნდა შეემსუბუქებინათ ევროპის ჯვაროსანთათვის ოსმალთა წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედება კონსტანტინეპოლის განსათავისუფლებლად განზრახული, რომ ოსმალეთს თავისი მხრით უფრო ადვილად შეჰსეოდნენ, ქართველებმა უფრო ფართო და გაბედული მი-

ზანი დაისახეს. ქართველ მეფე-მთავრებს უნდოდათ საქმე ისე მოეწყოთ, რომ *ოსმალთა სრული დამარცხება, საბოლოო განადგურება* და თვით სახსენებლის მოსპობაც კი შესაძლებელი გამხდარიყო. ამისათვის ქართველებს ოსმალთა წინააღმდეგ ერთდროული *თანხმობრივი მოქმედების მონყობა მიაჩნდათ საჭიროდ ისე, რომ ოსმალეთისათვის ორთავე მხრით შეეტიათ და სამხედრო მოქმედება ეწარმოებინათ*. ოსმალთა მცირე აზიის სამფლობელოში, ანატოლიაში, ქართველები უნდა შეჭრილიყვნენ თავიანთი მოკავშირეებითურთ, დანარჩენს კი, საბერძნეთისა და შავი ზღვის ნაწილს, ქართველი პოლიტიკოსები დასავლეთი ევროპის ჯვაროსან ქრისტიანებს უტოვებდნენ სამოქმედო ასპარეზად. ამგვარად შემუშავებული სამხედრო გეგმის განხორციელება ქართველებს სრულს იმედს აძლევდა, ვითომც ერთს ზაფხულში მთელს ანატოლიასა და მცირე აზიაში მყოფ სამფლობელოს ოსმალთა ხელითგან გამოგლეჯას შესძლებდნენ, და რაკი ოსმალეთზე ამასთანავე ორთავე მხრითგან იქნებოდა იერიში მიტანილი, ორ ჯარს შუა მოქცეული წინააღმდეგობის განევას ნაკლებად შესძლებს, მალე დამარცხდება და თვით მათ სახსენებელსაც კი მოვსპობთ *დედამინის ზურგ ზეო*²⁰².

ქართველ მოკავშირე მეფე-მთავრებისაგან ამ საქმისათვის გამომეტებული სამხედრო ძალის რაოდენობა

ოსმალთა წინააღმდეგ გალაშქრების გეგმა რომ შეემუშავებიათ და ურთიერთშორის პირობა დაუდვიათ, ქართველ მეფე-მთავრებს ისიც გამოურკვევიათ, თუ თითოეული მათგანი რა მონაწილეობას მიიღებდა ამ საქმეში. გიორგი მეფეს აღუთქვამს, რომ ამ ომში პირადადაც მონაწილეობას მიიღებდა და 40 000 მეომარსაც გამოიყვანდა. ყუარყუარე ათაბაგსაც განუცხადებია, რომ ისიც პირადად გამოვიდოდა 20 000 ცხენოსან ჯარითურთ. სამეგრელოს მთავარი მთელი თავისი მებრძოლი ძალის გამოყვანას შეჰპირებია. ანაკოფიის (?) ერისთავიც ძმებითა, აზნაურებითა და მთელი თავისი ძალით მონაწილეობას ჰკისრულობდა²⁰³.

ამ ორ მთავარს თავისი მებრძოლი ძალ-ღონის ზედმინევნით განსაზღვრა არ მოუხურვებია, მაგრამ დაახლოებით და სავარაუდოდ ქართველებს ნაანგარიშევი ჰქონიათ. მთელ თავის მებრძოლთა რიცხვს, სამხედრო ძალას, როგორც საკუთარს, ისევე ალბათ ქრისტიანე მოკავშირეებისასაც, ქართველი პოლიტიკოსები 120 000 ჯარისკაცად ანგარიშობდნენ²⁰⁴. ხოლო ქვემომოყვანილი ცნობითგან ჩანს, რომ ორს არა ქართველს ქრისტიანე მოკავშირეს ამ საქმისათვის სულ 50 000 მებრძოლი უნდა გამოეყვანა, მაშასადამე, ქართველი ჯარისკაცების რიცხვი სულ 70 000 უნდა ყოფილიყო. ზემომოყვანილითგან ცხადია, რომ მარტო გიორგი მეფისა და ყუარყუარე ათაბაგის საომარი ძალა 60 000 მოლაშქრეს შეიცავდა

და ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სამეგრელო-აფხაზეთის მთავართა ჯარი სავარაუდოდ 10 000-ად ყოფილა ნაანგარიშევი. თუ ჩვენ მარტო იმ გარემოებასაც გავითვალისწინებთ, რომ ისეთს ძლიერსა და დიდ საბრძანებელის პატრონს, როგორიც სამცხე-საათაბაგოს მფლობელი ყუარყუარე იყო, 20 000 ჯარისკაცზე მეტის გამოყვანა ვერ აღუთქვამს, მეომართა ზემომოყვანილი რაოდენობა სამეგრელო-აფხაზეთისათვის მცირე არ გვეჩვენება.

ქართველთა ქრისტიანე მოკავშირენი მცირე აზიაში და მათი ამ საქმეში მონაწილეობა

ქართველებს კარგად ესმოდათ, რომ ასეთი ფართო და გაბედული გეგმის განხორციელება ოსმალეთის წინააღმდეგ, თუნდაც მხოლოდ მცირე აზიაში, მარტო თავისი, გინდა შეერთებული ძალითაც, არ შეეძლოთ, თუ რომ მეზობლებს არ მოიშველიებდნენ და საქმის მხურვალე მონაწილედ არ გაიხდიდნენ. ამიტომ მათ ტრაპიზონის იმპერატორისა და მცირე სომხეთის პატრონისათვისაც მიუმართავთ, რომ ქართველთა მოკავშირედ ყოფილიყვნენ ამ საქმეში. როგორც ქრისტიანებს და ოსმალთა საშიშროების უმახლობელეს მსხვერპლთ, მათ უეჭველია სიხარული უნდა ეგრძნოთ ამ ამბავის გაგების დროს. დავით ტრაპიზონის მეფეს აღუთქვამს, რომ 30 ხომალდს და 30 000 ჯარისკაცს გამოიყვანდა თავისი მხრით, მცირე სომხეთის პატრონი კი 20 000 მეზობლის მოშველებას დაჰპირებია²⁰⁵.

ოსმალთა წინააღმდეგ ქართველთა გეგმის პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი თვალსაზრისი

ტრაპიზონელი და მცირე სომხეთელი მეშველი ჯარითაც ქართველთა და მათ მოკავშირეთა შეერთებული ლაშქარი მაინც მხოლოდ 120 000 მეზობლს შეიცავდა. ქართველმა მმართველმა წრეებმა კარგად იცოდნენ ოსმალთა სიძლიერე და უნდა ყოველგვარი დაბრკოლება ეძლიათ, რაც კი წინასწარ მათ გზაზე გადაელობებოდათ, რომ თავიანთი სამხედრო მიზნის შესრულება ცოტად მაინც გაეადვილებინათ. ალბათ, სწორედ ამიტომ *ქართველი პოლიტიკოსები მარტო ქრისტიან მეზობელთა თანამშრომლობით არ დაკმაყოფილებულან და თავიანთი გეგმა სარწმუნოებრივი ზღუდეებით კი არ შემოუფარგლავთ, არამედ ამ საქმის განხორციელების დროს საფუძვლად პოლიტიკური თვალსაზრისით უხელმძღვანელიათ*. ქართველ მეფეთაგან მათგან მათთვის მათთვისაც მიუმართავთ და უთხოვიათ ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მათაც მონაწილეობა მიეღოთ. ქართველებს იმ გარემოებით უსარგებლიათ, რომ მათ გულში სტამბოლის

თურქთა წინააღმდეგ იმდენად ძლიერი მტრული გრძნობა ღვიოდა, რომ მათ დასამხოზად ქრისტიანებთანაც სიამოვნებით შეერთდებოდნენ. ქართველებს მოუხერხებიათ კიდევ და თავიანთ მოკავშირეებად მიუმხრიათ „სამი ძლიერი უსჯულო მთავარი, რომელნიც კონსტანტინეპოლელ თურქთა მტრები“ იყვნენ: ერთს „ყარამანი“ ერქვა, მეორეს ჰასანბეგი, მესამეს, რომელიც „ყარადლუკის“ შვილი იყო, „ალემბეგი“ ეწოდებოდა. უკანასკნელი შუამდინარის მეფედ (Rex Mesopotamiae) არის დასახელებული²⁰⁶.

ქართველთა მაჰმადიანი მოკავშირეები ოსმალთა წინააღმდეგ

თუმცა სახელები დამახინჯებულია, მაგრამ მათი აღდგენა შეიძლება: Assambeck უდრის დედნის ჰასანბეგს, ე. ი. უზუნ-ჰასანად ცნობილის სპარსეთის მეფეს. „Filius Carialuci Aliembec“ -ის შესახებ უნდა ითქვას, რომ ყარადლუკის ერთს შვილს მართლაც ალიბეგი ერქვა²⁰⁷. იქნებ ეს ალიბეგი იგულისხმება, მაგრამ ის ხომ უზუნ-ჰასანის მამა იყო? Caramanum ან Caramanis ყარამანად აქ ალბათ ლიკაონის მმართველთა ყარამანის საგვარეულოს იბრაჰიმბეგის შვილი ყარამანი იგულისხმება²⁰⁸.

უზუნ-ჰასანი მართლაც ოსმალთა დაუძინებელი მტერი იყო და ამიტომაც არის, რომ ვენეტიკის რესპუბლიკის მმართველი წრეებიცა და რომის პაპიც მასთან შეთანხმებასა და დაკავშირებაზე ყოველთვის ოცნებობდნენ²⁰⁹. ამიტომეცა, რომ ქართველებმა თავიანთი სამხედრო გეგმის მონაწილედ და მოკავშირედ გახადეს ანუ, როგორც საბუთში ნათქვამია, „კონფედერაციის წევრად“ შემოიყვანეს (Habemus etiam nobiscum in nostra cofederatione). მის მომხრეობას ქართველთათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ჯერ ერთი იმიტომ, რომ თითონ ზურგი მაგარი ექნებოდათ და იმ დროს, როდესაც ოსმალთა წინააღმდეგ გაილაშქრებდნენ, სპარსთა თავდასხმისაგან უზრუნველყოფილი იქნებოდნენ. მაგრამ ამის გარდა იმიტომაც, რაკი უზუნ-ჰასანისა და ოსმალთა სამფლობელოები მომიჯნავენი იყვნენ, და უზუნ-ჰასანის დახმარება, რასაკვირველია, მით უფრო ძვირფასი იყო, რომ ოსმალეთში შესასვლად გზის დანებებასაც დაჰპირებია და თითონაც პირადად მთელი სამხედრო ძალით ქართველებთან ერთად ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება უკისრია. იმ მტრობის გარდა, რომელიც მას მოძმე ერთმორწმუნე ოსმალთა მოწინააღმდეგედა და ქრისტიან ქართველთა თანამოლაშქრედ ხდიდა, მას გამორჩენის იმედიც ამოძრავებდა და აგულიანებდა.

უზუნ-ჰასანს ქ. ბურსის* დასაკუთრება და შემოერთება სურდა (in primis capere civitatem Bursiae ut possideat pro se). ამ წადილს განხორციელება რომ ჰქონებოდა, ოსმალეთი მართლაც უნდა საბოლოოდ დამხობილიყო. რამდენად ძლიერი უნდა ყოფილიყო ეს წადილი, ის გარემოებაც ცხადჰყოფს,

* ქ. ბურსა (ან „ბრუსა“) მდებარეობს მარმარილოს ზღვის (პემლიყის სრუტის) სამხრეთით.

რომ მას ქართველი მეფე-მთავრებისათვის პირობის წერილი მიუცია, რომ ის მარად ქრისტიანთა უუმეგობრესი გრძნობით იქნებოდა განმსჭვალული²¹⁰.

ქართველ პოლიტიკოსთა მიერ სამოქმედო გეგმის გაფართოება

მაგრამ ქართველი მეფე-მთავრები არც ამით დაკმაყოფილებულან, მათ უკვე ამაზე უფრო ფართო და მიმზიდველი მიზანი ესახებოდათ: იერუსალიმის „უსჯულოთა“ ხელითგან გამოგლეჯა და განთავისუფლება. ამის თაობაზედაც ჰქონიათ მათ უზუნ-ჰასანთან მოლაპარაკება და სიტყვა ჩამოურთმევიათ, რომ მოვალე იყო, თუკი დასავლეთი ევროპის ქრისტიანები იერუსალიმის ასაღებად გამოილაშქრებდნენ, მთელი თავისი ძალ-ლონით შეძლებისამებრ მიჰმეცემოდნენ²¹¹.

საქართველოს მეფე-მთავართა და მათ მოკავშირეთა მოციქულების დასავლეთ ევროპაში გაგზავნა

ქართველი მეფე-მთავრები და მათი მოკავშირენი ისე დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ოსმალთა წინააღმდეგ დასავლეთ-აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა შეერთებული და თანხმობრივი სამხედრო მოქმედება მოენწყობოდა, რომ დასავლეთში თავიანთი დესპანები გაისტუმრეს ეპისტოლეებითა და სიტყვიერი დავალებით დატვირთულნი. ქართველები მოუთმენლივ ეკითხებოდნენ დასავლეთის ქრისტიანებს, გვაცნობეთ მზადა ხართ თუ არა საომრად, რომ ჩვენც დანამდვილებით ვიცოდეთ, რა დროისათვის ავისხათ იარაღი და საბრძოლველად წამოვიდეთო²¹².

ლუდოვიკო ბოლონიელის წინამძღოლობით საქართველოს დესპანები ნიკოლოზ ტფილელი და „ქასადან ყარჩიხან“ (თუ ყორჩიხან) სამეგრელოს გზით და მდინარე დანუბით ჯერ უნგრეთში მივიდნენ,* შემდეგ გერმანიაშიც, სადაც ფრიდრიკო იმპერატორს საქართველოს მეფე-მთავრების სალამი მოახსენეს. მერმე ელჩები ვენეციკს მივიდნენ, რომლის სენატმა დესპანები დიდის პატივისცემით მიიღო. 1460 წ. მათ რომს მიაღწიეს. იქ მათ ვითარცა მეფეთა ელჩებს დიდის ამბით სასულიერო დასნი დაუხვდნენ ეპისკოპოსითურთ, სადგომად სამთავრო სასახლე მიუჩინეს და ხუთივე ელჩი – გიორგი მეფისა – ნიკოლოზ ტფილელი, ყუარყუარესი – ქასადანი, დავით ტრაპიზონელი კეისრისა – მიხეილი, მცირე სომხეთის მთავრისა – მორალო და უზუნ-ჰასანისა – მაჰმედ, მთავრობის ხარჯით შეინახეს²¹³.

საქართველოთგან ჩასულმა ელჩებმა პაპს პიო II-ეს თავიანთ ბატონების გიორგი მეფისა და ყუარყუარე ათაბაგის ეპისტოლეებიც მიარ-

* დასახ. ამბებთან დაკავშირებით იხ. ლ. ტარდი, ვენეციის როლი უნგრეთთან საქართველოსა და სპარსეთის ურთიერთობაში (დაიბ. კრებულში „ევროპის ქვეყნების ისტორიის პრობლემები“, თბ. 1978).

თვეს და საქმის მთელი ვითარებაც პირადად მოახსენეს: უამბეს რაოდენი სიხარული და აღფრთოვანება გამოიწვია რომის პაპის წინადადებას, რომ მათაც კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან განთავისუფლებაში დასავლეთის ჯვაროსანთათვის დახმარება გაეწიათ.

გეგმის ჩაშლა და ოცნების გაცრუება

პაპი უეჭველია შეამჩნევდა, რომ გარკვეული და ვიწროდ შემოფარგლული მიზნის მაგიერ, რომელიც რომში იყო შემუშავებული, საქართველოში მეტად დიდი და ფართო სამოქმედო გეგმა შეითხზა. მაგრამ მწარე გამოცდილებამ რომის ეკლესიის საჭეთ-მპყრობელი დაარწმუნა, რომ არამც თუ ეს უსაზღვროდ ვრცელი გეგმა, მისი და მის მოადგილეთა მიზანიც კი მიუღწეველი და განუხორციელებელი იყო. მას არ შეეძლო საქართველოდან ჩამოსული ელჩებისთვის დაემალა, რომ მისი ყოველივე ცდა უნაყოფო გამოდგა და დასავლეთის ქრისტიან მთავრებს პაპის ქადაგება კონსტანტინეპოლის განსათავისუფლებლად ჯვაროსნული ომის მოწყობის საჭიროების შესახებ ოდნავადაც გულს არ მოჰხვედრია. ბიზანტიის სატახტო ქალაქი მათთვის მეტად შორეული ადგილი იყო და ოსმალთა ბატონობის საშიშროებასაც ისე ძლიერად არ გრძნობდნენ, რომ პაპის ქადაგებას შესაფერი გავლენა მოეხდინა²¹⁴.

ასეთ პირობებში პაპს სხვა არა დარჩენოდა რა იმის გარდა, რომ საქართველოს მეფე-მთავრების და მათი მოკავშირეების დესპანებისათვის ერჩია საფრანგეთის მეფე და ბურგუნდიის მთავარი პირადად ენახათ და მათთვის ოსმალეთის საწინააღმდეგო ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება ეთხოვათ. სხვა გზა არ იყო, ქართველთა და მათ თანამოაზრეთა ელჩებს უნდა შემოეველოთ ევროპა და ხვეწნა-მუდარა დაეწყათ. *მდგომარეობა ისე შეიცვალა, რომ თუ თავდაპირველად აზრი ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ დასავლეთის ეკლესიის მმართველ წრეებს ეკუთვნოდათ და ისინი ეხვეწებოდნენ ქართველებს, რომ მათაც ამ საქმეში მონაწილეობა მიეღოთ, მალე ეს აზრი ქართველებისათვის ისეთ გულისნადებად იქცა, რომლის განხორციელებაზე ისინი აღფრთოვანებით ოცნებობდნენ და თვით მათვე იმავე დასავლეთის მმართველი წრეების ხვეწნა-ვედრება მოუხდათ.*

ქართველთა და მოკავშირეების მოციქულთა ამაო ხვენა-ვედრება ევროპაში

საქართველოთგან წარგზავნილი დესპანები რომითგან საფრანგეთში წავიდნენ და 1461 წ.* იქ მეფე კარლოს VII-ეს წარუდგნენ სადარბაზოდ და დავალებული საქმე მოახსენეს, მაგრამ მაინც ოსმალთა საწინააღმდეგო ომში მონაწილეობაზე ვერ დაითანხმეს. ელჩები ჯერ კიდევ საფრანგეთში იყვნენ, რომ კარლოს VII გარდაიცვალა ისე, რომ ისინი მისი შვილისა და მემკვიდრის ლუდოვიკო XI ტახტზე ასვლასა, დაგვირგვინებასა და მეფედ კურთხევას დაესწრნენ. ეხლა ამ მეფეს დაუწყეს დესპანებმა თხოვნა, მაგრამ ამაოდ: აქაც არა გამოვიდა რა²¹⁵. როგორც ეტყობა, ამგვარადვე უნაყოფო უნდა ყოფილიყო მათი ცდა ბურგუნდიის მთავართან და დასავლეთის დანარჩენ მთავრებთანაც. თითქოს ყუარყუარე ათაბაგს გულმა უგრძნო (იქნებ ლუდოვიკო ბოლონიელის წყალობით?), რომ ამ საქმეს დასავლეთში დაბრკოლება გადაეღობებოდა, და ამიტომაც ის ბურგუნდიის მთავარს ბრძნული შორსგამჭვრეტელობით და ადამიანის ბუნების ღრმა ცოდნით 1459 წ. დანერილის ეპისტოლით აფრთხილებდა, რომ თუ დასავლეთის ქრისტიანები არ ისარგებლებთ ასეთი განსაკუთრებით ხელსაყრელი და მარჯვე პირობით, როცა აღმოსავლეთის ქრისტიანებიც მათთან ერთად ოსმალთა წინააღმდეგ თანხმობრივი სამხედრო მოქმედებისათვის ემზადებიან, და ბრძოლას არ დაიწყებთ, შემდეგში, რაც უფრო მეტი დრო გაივლის, ოსმალები ისე გამაგრდებიან, რომ ველარაფერს დააკლებთ²¹⁶ და ეს სიტყვები მართლაც წინასწარმეტყველებად იქცა. საქართველოთგან ჩამოსული დესპანები ბოლოს დარწმუნდნენ, რომ ყოველივე ცდა და საბუთიანობა ამაო იყო: არც ერთი მთავართაგანი თავის ქვეყნიდან ფეხის დაძვრას არ აპირებდა. *საფრანგეთში ჯერ ერთი შინაურობაში უთანხმოება ჰქონდათ, განსაკუთრებით კი ოსმალეთის გაძლიერება მათთვის ისეთს ცხადად საგრძნობსა და დასანახს საფრთხეს არ წარმოადგენდა, როგორც მთელი თავისი არსებით შეიძლება ეგრძნოთ და დაენახათ ქართველებს. მათთვის ეს განყენებული და შორეული პოლიტიკური გეგმა იყო, ქართველებისათვის კი ხორცშესხმული საშინელი სინამდვილის აუცილებელი საჭიროება და ამიტომაც იყო, რომ მთელი ეს გეგმა ასე უწყალოდ დაიმსხვრა და ქართველთა და მათ მოკავშირეთა თანხმობრივი ერთობლივი სამხედრო მოქმედება ოსმალთა სამუდამო დასამარცხებლად შეუძლებელი შეიქმნა.*

* „მოკლე კურსში“ (იხ. აქ დართ. დამატება, გვ. 441) ნაცვლად 1461 წლისა მითითებულია 1460 წ. კარლოს VII 1461 წ. ივლისში შეცვალა ლუი XI-მ. ასე რომ, 1461 წ. შეიძლება უფრო ზუსტი იყოს; ელჩები ხომ ორივე მეფეს შეხვდნენ.

4. შინაური ბრძოლის განახლება საქართველოში

მაგრამ არც ქართველ მეფე-მთავართა თანხმობა ყოფილა ხანგრძლივი. შესაძლებელია ქართველთა დესპანები დასავლეთი ევროპითგან ჯერ დაბრუნებულიც კი არ იყვნენ, ან, უფრო საფიქრებელია, ახალი მოსული იქნებოდნენ, რომ თვით საქართველოშიც ძმათა შორის წინანდელზე უფრო გამწვავებული დაუნდობელი ბრძოლა ატყდა. ყუარყუარე ათაბაგ-სა, გიორგი მეფეს და დანარჩენ მონაწილეებს ასე მალე დაავინწყდათ თავიანთი შეთანხმების ამბავიც და ისიც, თუ როგორ ტკბილად უგალობდნენ დასავლეთის ქრისტიანებს ერთობა-თანხმობის ჰანგებს და რანაირი ენაწყლიანობით ასაბუთებდნენ გაერთიანებული მოქმედების უპირატესობას მტერთან ბრძოლის დროს.

ამ შინაური განხეთქილების შესახებ ცნობები შედარებით ბლომად მოიპოვება, მაგრამ ერთიმეორის საწინააღმდეგო, თანაც მოკლე და ნაკლებულევაანი. ამ ამბავის უფრო ვრცელი და გაბმული აღწერილობა ბატონიშვილს *ვახუშტს* მოეპოვება, რომელსაც, ალბათ, ამისთვის შესაფერისი წყაროები უნდა ჰქონოდა.

ვახუშტის ცნობები ამ ბრძოლის შესახებ

ბატონიშვილ *ვახუშტს* მოთხრობილი აქვს, რომ 1462 წ. ყუარყუარე ათაბაგის „განზრახვით“ იწყო „ზრახვად იმერთა ერისთავმან ბაგრატი ძემან დიმიტრისამან, რათა ჰყონ იგი მეფედ და აღუთქვა თავისუფლება დადიანს, გურიელს, შარვაშიძეს და სვანთა. ესე სთნდათ მთავართა მათ“ და „ჰყვეს მეფედ იმერთა“-ო²¹⁷. გიორგი მეფემ რომ ეს შეიტყო, ჯარი შეჰყარა და დასავლეთ საქართველოსაკენ გაილაშქრა და თანაც „უბრძანა ათაბაგს შთამოსვლა სპითა“ და მოშველება, მაგრამ იგი თურმე სამცხითგან არ დაიძრა და გარეშე მაყურებლობა ირჩია: „მჭვრეტელი საქმისა თუ რაჲ იქნების“. მისი წაბაძულობით სხვებიც განზე გადგნენ და „არცაღა უშველეს ბაგრატს დადიანმან, გურიელმან, აფხაზთა და სვანთა“²¹⁸. მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის ბრძოლა ჩიხორს მომხდარა. სასტიკი და ორთავე მხრის დამაზარალებელი ბრძოლის შემდეგ მეფე გიორგი დამარცხებულ იქმნა და ქართლში დაბრუნდა. ბაგრატი კი გაემართა და „აღიღო ქუთაისი და ეკურთხა მუნ მეფედ“²¹⁹. ცოტა ხნის შემდგომ მეფე გიორგის ჯარითურთ სამცხეში გაულაშქრია ათაბაგის ორგულობის დასასჯელად. რაკი ათაბაგ ყუარყუარეს წინააღმდეგობის განევა არ შეეძლო, ამიტომ „წარვიდა იმერთს ბაგრატსა თანა ლტოლვილი“. მეფე გიორგი უკვე მესხეთის საქმის ისე მოგვარებასა და მის მომტკიცებაზე ჰფიქრობდა, რომ ერთხელ და საბოლოოდ თავისი თავი საათაბაგოს ურჩობისაგან უზრუნველყო, მაგრამ ამ დროს ქართლითგან უზუნ-ჰასანის შემოსევის ამბავი მოუვიდა,

ამიტომ ის იძულებული იყო უკან დაბრუნებულიყო. 1463 წ. „ქართულსა 151“ მომხდარ ომში გიორგი მეფე დამარცხდაო. ამით გათამამებულნი „რანი, მოვაკანი და შირვანი არლარა მოსცემდნენ ხარკსა“. ბაგრატიც ყუარყუარე ათაბაგს მიეშველა და უკანასკნელმა ამის წყალობით თავისი საბრძანებელი უკან დაიბრუნა. მესხეთის ურჩ ერისთავთა საწინააღმდეგო ბრძოლაში რომ დახმარებოდა, „მისცა ყვარყვარემ აჭარა და რომელნიმე ჭანეთისა გურიელსა კახაბერს“. გურიელი პირობისაებრ ათაბაგ ყუარყუარეს გიორგი მეფის მომხრეთა დასამორჩილებლად დაეხმარა. ამის გარდა „ჰყვანდა ბაგრატი-ცა მარადის მწედ.“ 1465 წ., „ქართულსა 153“, გიორგი მეფემ ყუარყუარეს დასასჯელად კვლავ გაილაშქრა და ფარავნაზე დადგა. აქ „შემოუჩინეს განდგომილთა მეფისათა გიორგი მეფესა მოლაღატენი, რათა მოკლან იგი და ტაძრეულნივე თვისნი“. მაგრამ იოთამ ზევდგინიძემ ამ შეთქმულების ამბავი შეიტყო და მეფეს გაუმჟღავნა. გიორგი მეფემ მას არ დაუჯერა. მეფე რომ აუცილებელი სიკვდილისაგან გადაერჩინა, ზევდგინიძემ თავისი თავი გასწირა და მეფეს სთხოვა სამეფო კარავში თავის მაგიერ იმ ლამეს საიდუმლოდ ის დაენვინა, რაც ასრულებულ იქმნა კიდეც. მეორე დღეს ერთგული ქვეშევრდომი კარავში მოკლული აღმოჩნდაო. რაკი შეთქმულების არსებობა გიორგი მეფისათვისაც ცხადი შეიქმნა, მან ყველა ამ ლაღატის განზრახ-გამგებელნი, ძალმცემელნი, მეშველნი და შინათ-გამცემნი დააჭერინა და მათი სიკვდილით დასჯას შეუდგა. მაგრამ ამ საქმით გამოწვეული არევ-დარევით ისარგებლა ყუარყუარე ათაბაგმა, გიორგი მეფეს სწრაფად თავს დაესხა, ხელთ იგდო და სამცხეში ტყვედ წაიყვანა. ამით, რასაკვირველია, ბაგრატი იმერეთის მეფემ ისარგებლა, გადმოვიდა და „დაიპყრა ქართლი თებერვალსა შინა“²²⁰. მაშინვე ჰერეთ-კახეთიც განდგა და, ბაგრატს, რომ იქაც გაბატონება ვერ მოეხერხებინა, დავითმა „იწყო მეფედ ნოდება კახთა ზედა“-ო.

1466 წ. „ქართულსა 154, იანვარსა შინა“ ყუარყუარე ათაბაგი გარდაიცვალა და მის მაგიერ მისი შვილი ბაადური დაჯდა. მან გადანწყვიტა, რომ ბაგრატის გაძლიერება მისთვისაც, ვითარცა მესხეთის მთავრისათვის, მომავალში საფრთხის მომასწავლებელი იყო და ამიტომ მოლაპარაკება დაიწყო გიორგი მეფესთან, რომ მან ამიერითგან წინანდელი მტრობა დაივიწყოს და ათაბაგისაგან მესხეთის ჩამორთმევას აღარ ეცადოს. გიორგი მეფე ამაზე დათანხმდა. და ათაბაგის დახმარებით თავისი სამეფო დაიბრუნა. ბაგრატი იცნო თავისი საქმის უიმედობა და „არლარა ინება ბრძოლად და წარვიდა იმერეთს“, კახეთიც წინანდებურად მეფე გიორგის დაემორჩილა და მთელი აღმოსავლეთი საქართველო გაერთიანდა. გიორგი მეფე „იყო ფრიად მწუხარე განხეთქილებისათვის სამეფოსა ესევეითარად“, რომ მთელი დასავლეთი საქართველო და მესხეთი ჩამოშორებული იყო, და „მცდელობდა შეერთებასა“, მაგრამ თავისი წადილის განხორციელებას ვეღარ ეღირსა:

„ვერლარა ღონისა მძიებელი და მპოვნელი გარდაიცვალა მეფე გიორ-

გიწელსა 1469, ქართულისა 157 და დაფლეს მცხეთას“-ო. ასე აქვს მოთხრობილი ბატონიშვილს *ვახუშტს* გიორგი მეფის უკანასკნელი წლებისა და საქართველოს განხეთქილების ამბავი²²¹. სახელოვანი ისტორიკოსის სიტყვით 1469 წ-სვე მამის მაგიერ სამეფო ტახტზე მისი შვილი კონსტანტინე აღის²²².

ვახუშტის ცნობების კრიტიკული განხილვა

რამდენად შეესაბამება საერთოდ მაშინდელს სინამდვილეს ქართველი დიდებული ისტორიკოსის რეკონსტრუქცია და რა საბუთებზე აქვს მას თავისი მოთხრობა დამყარებული?

ამ საკითხს ერთს თავის პატარა შრომაში *ს. კაკაბაძე*ც ეხება საზოგადოდ და ერთგან ამბობს, რომ „ვახუშტის ქრონიკა იმ სახით, რა გვარადაც ის ვახუშტის კალმიდან გამოსულია, ავტორიტეტულ წყაროდ ვერ ჩაითვლება, ვინაიდან ჩვენს ისტორიკოსს შიგ და შიგ ხშირად ისეთი ცნობები შეაქვს. რომელიც მას თუ გნებავთ მეცნიერულს, მაგრამ მაინც სუბიექტურს შეხედულებას შეესაბამება, მაგრამ დოკუმენტალურად ისტორიულს საბუთებზე დამყარებული არ არის. რასაკვირველია... კარგი მასალებიც ჰქონდა, მაგრამ არსებული მასალები არა კმაროდა პოლიტიკური ცხოვრების შესაფერ სურათის წარმოსადგენად. ამიტომაც ვახუშტი თავისი მართლაც ჩინებული მეცნიერული ალღოს მიუხედავად, ხშირად ჭეშმარიტ გზას უხვევდა, განსაკუთრებით XIV-XV საუკუნის ისტორიის შედგენის დროს.“ *ს. კაკაბაძის* აზრით, „ასეთი თვით ვახუშტის მიერ შეთხზული ცნობათაგანია ცნობა ბაგრატ VI-ს ჩამომავლობის შესახებ“²²³.

რაკი ვახუშტის მოთხრობა შედარებით ბევრს ცნობებს შეიცავს და რთულს საკითხებს ეხება, ამის გამო, კრიტიკული განხილვა რომ უფრო გაადვილდეს და შეძლებისდა გვარად ზედმინევნით იყოს გარჩეული, უკეთესია თითოეული საკითხი ცალკე იყოს განხილული. პირველი საკითხი ბაგრატ მეფის ვინაობასა და ჩამომავლობას ეხება, მეორე ჩიხორში მომხდარს ბრძოლას, მესამე ყუარყუარე ათაბაგსა და გიორგი მეფეს შორის მტრობას, ომსა და იოთამ ზედგენიძის თავგანწირულების ამბავს.

ბაგრატ მეფის ვინაობა და ჩამომავლობა

ბაგრატ მეფის არსებობა ამ დროს არა ერთი მისი სიგელითა მტკიცდება. საკამათოა და გამოსარკვევი მხოლოდ მისი პიროვნება და ჩამომავლობა. ბატონიშვილი ვახუშტი ფიქრობდა, რომ ბაგრატ მეფის მამას დიმიტრი ერქვა და რომ არც მისი მამა და არც თითონ ბაგრატი თავდაპირველად მეფედ არ ყოფილან და მხოლოდ აჯანყების შემდგომ გამეფდა. *ს.*

კაკაბაძეს ეს ორივე ცნობა ვახუშტის შეთხზულად მიაჩნია. ბაგრატის მამა დიმიტრი არ ყოფილაო და მეორე ცნობაც „უნდა უკუგდებულ იქმნას“-ო²²⁴.

ს. კაკაბაძის *პირველი აზრი სამართლიანი უნდა იყვეს* იმიტომ, რომ იგი საბუთზე, თვით ბაგრატის სიგელზეა დამყარებული. ამგვარივე აზრი უკვე 1897 წელს *თ. ჟორდანიასაც* აქვს გამოთქმული და სწორედ იმავე სიგელის მიხედვით, რომელიც კაკაბაძესაც ჰქონია საფუძვლად. „არ ვიციო, ამბობ-და *თ. ჟორდანიას*, რად უნოდს ბაგრატ მეფე მამად თვისად გიორგის, როდესაც იგი ცნობილია დიმიტრის ძედ?“ ხოლო შემდეგ მას დაძენილი აქვს: „ჩვენი გუჯარი ასაბუთებს, რომ ბაგრატი ამ გიორგის შვილია“-ო²²⁵. მაშასადამე, *თ. ჟორდანიას* ამ სიგელით დარწმუნებულია, რომ ჩვეულებრივი ცნობა, ვითომც ბაგრატი დიმიტრის ძე ყოფილიყო, მცდარია და ნამდვილად ბაგრატი გიორგის შვილად უნდა ჩაითვალოს.

მართლაც 1466 წელს დაწერილს სიგელში „მპყრობელი ორისავე ტახტისა ლიხთიმერისა და ლიხთამერისა იესიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაგრატიონიანი მეფეთ-მეფე ბაგრატი“²²⁶ ამბობს: „შემოგუიწირავს სააღაპოდ და სამლოცველოდ პატრონისა მამისა *ჩუენისა გიორგისა* სულისათვს და წარსამართებლად მეფობისა *ჩუენისა*“-ო და ამიტომ აღაპი „გარდაიჭდებოდეს აღდგომასა ორშაბათსა დღესა *მამისა ჩუენისა გიორგისათვს* და სამშაბათსა ჩვენთვს“-ო²²⁷.

ს. კაკაბაძეს ჰგონია, რომ ვახუშტისა და მის წინამორბედ ისტორიკოსთათვის არსებულს სიძნელეს სძლია და აღადგინა უტყუარი „სურათი აფხაზეთის მეფეების შესახებ XV საუკუნეში“. ეს სურათი ს. კაკაბაძეს ასე ეხატება: „კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ 1413 წ. უმცროსი შვილი მისი ალექსანდრე დამჯდარა საქართველოს ტახტზე, ხოლო მეორე შვილი მისი ბაგრატ აფხაზეთს (თვით კონსტანტინე ფლობდა ლიხთიმერსა და ლიხთამერსაც). ბაგრატ V აფხაზეთა მეფის სიკვდილის შემდეგ გამეფებულა ძე მისი კონსტანტინე, რომელიც გარდაიცვალა 1439 წ. და აფხაზეთის ტახტზე ავიდა ძმა მისი გიორგი. ამისი შვილი იყო ბაგრატ VI, გამეფებული 1455 წ., რომელმაც 1463 წ. ქართლიც დაიპყრო და თვისი ბიძა გიორგი IX გარდააგდო“-ო.²²⁸

სხვა ზემოჩამოთვლილ პირებს რომ თავი დავანებოთ, ს. კაკაბაძის აზრით ბაგრატის მამაც, მაშასადამე, მეფე უნდა ყოფილიყო და თვით ბაგრატის იმერეთში გამეფების შესახებ ვახუშტის ცნობა ვითომც უსაფუძვლოდ უნდა იყოს მიჩნეული. რამდენად სამართლიანია ეს აზრი?

ვახუშტს თავისი დებულება, რომ არც ბაგრატი და არც მისი მამა თავდაპირველად მეფეები არ იყვნენ და ბაგრატი მხოლოდ მერმე დაჯდა მეფედ, დასაბუთებული აქვს ისტორიული წყაროს შემდეგი ცნობით: „მეფე გიორგი და ბაგრატ შეიბნენ ჩიხორს და ბაგრატს გაემარჯვა ქს ჩუებ (1462 წ.) ქრ. რწ (150) *იხილე, რამეთუ (მემატიანე) არა იტყვის მეფედ ვინადგან ერისთავი იყო*“-ო, ამბობს სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ისტორიკოსი²²⁹. ს. კაკაბაძეს ეს საბუთიანობა სუსტად მიაჩნია, „რადგან ქრონიკულ

ცნობაში თავისუფლად შეიძლება ვიგულისხმოთ: მეფე გიორგი და (მეფე) ბაგრატ შეიბნენ ჩიხორს. ისიც კიდევ საკითხავია, აქ გიორგი IX ალექსანდრეს ძე იგულისხმება, თუ სხვა პიროვნება"-ო? ამბობს ს. კაკაბაძე²³⁰.

ს. კაკაბაძე მართალია, როდესაც ამბობს, რომ „საძიებელი ხდება, საიდან უნდა ამოეღოს მას (ვახუშტს) ცნობა იმერეთის ერისთავის დიმიტრის შესახებ, რომელიც თითქოს 1455 წელს გარდაიცვალა“ (გენეალოგია, 2). ბატონიშვილი ვახუშტის სამეცნიერო მოღვაწეობის მთელი ხასიათი (იხ. ჩემი ისტორიის მიზანი და სხვა, I, ბატ. ვახუშტი) გვარწმუნებს, რომ ამ შემთხვევაში შესაძლებელია მხოლოდ ცნობა დიმიტრის ერისთავობის შესახებ ვახუშტის სამეცნიერო დაკვირვების ნაყოფი იყოს, თვით სახელი დიმიტრი კი უეჭველია მისი შეთხზული არ უნდა იყოს, არამედ რომელიმე წყაროთგან იქმნება ამოღებული, ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მას უნდა ჰქონოდა ისეთი ცნობა, სადაც ბაგრატი დიმიტრის ძე იხსენებოდა და მისი შეცდომა მხოლოდ იქითგან წარმომდინარეობდა, რომ მას ალბათ სხვა ბაგრატი ამ ბაგრატად მიუჩნევია.

ზემომოყვანილი ცნობის ს. კაკაბაძის მიერ წამოყენებული განმარტება ძალდატანებითია და დედანს ეწინააღმდეგება, იმიტომ რომ, თუნდაც იმ შემთხვევაში, როდესაც გიორგი და ბაგრატი ერთად არიან მოხსენებულნი, ვერწმუნოთ კიდევ მის გულისხმობას, განუმარტავი რჩება მაინც ამ მათიანის მეორე ნაწილის ცნობაში ნათქვამი „და ბაგრატს გაემარჯვა“-ო. როგორღა უნდა აეხსნათ, ან რა მიზეზია, რომ ამ შემთხვევაშიაც ბაგრატი მეფედ არ არის წოდებული. ნუთუ აქაც იმნაირადვე უნდა ვიგულისხმოთ?

ამასაც რომ თავი დავანებოთ, ვახუშტის დაკვირვება უფრო მეტი ყურადღების ღირსია. ბაგრატის მამა მართალია მეფე იყო, როგორც ს. კაკაბაძე ამტკიცებს, თუ ვახუშტის აზრი უფრო საფუძვლიანია? თვით ბაგრატი მეფის 1466 წლის სიგელში მაინცდამაინც ს. კაკაბაძის შეხედულების დამამტკიცებელი ცნობა არ მოიპოვება და ამ საბუთში თვით ბაგრატიც თავის მამას მეფის სახელს არ უწოდებს. მას მხოლოდ მარტივად ნათქვამი აქვს: შემოგწირეთ „სამლოცველოდ პატრონისა მამისა ჩუენისა გიორგისა სულისათჳს და წარსამართებლად მეფობისა ჩუენისა“-ო, ალაპი გარდაიხდებოდეს „ორშაბათსა დღეს მამისა ჩუენისა გიორგისათჳს“-ო²³¹. ორსავე შემთხვევაში ბაგრატი, რომელსაც თავისი მეფეთ-მეფობა არ ავინყდება, მამას მხოლოდ ან მარტივად გიორგის სახელით ან პატრონის წოდებულებით იხსენიებს. პატრონი კი, როგორც ვიცით, მარტო მეფეს კი არ ეწოდებოდა, არამედ ყოველს ყმისა, ან ყმათა მფლობელსაც. ასე იყო ძველად, X-XIII საუკ.-ში²³², ასევე იყო XIV-XV საუკ.-შიც. მაგ., სალაროს მოლარე ბარათა ქაჩიბასძე თავის ცოლზე ამბობს: „მეუღლე მან ჩუენ მან პატრონ მან თინათინ“-ო²³³, კათალიკოსიც პატრონად იწოდებოდა: „ატრონი... ქართლისა კათალიკოზი ელიოზ... ალაპსა გარდაიწდიდეს“-ო²³⁴. „სოფელნი, აგარაკნი აღმიშენებიან მეფეთა, ერისთავთა, ქართლისა ერისთავთა და ყოველთა პატრონთა და ხელისუფალთაგან შეუვალი“-ო²³⁵. ხოლო იმ

შემთხვევებში, როდესაც „პატრონი“ იმავე დროს მეფე, ან დედოფალი იყო, საბუთებში მაშინ სახელისა და ამ ტერმინის გვერდით ამ პირის მეფობა, თუ დედოფლობაც აღნიშნული იყო ხოლმე, მაგ.: *„ორჯელ პატრონსა სურ-კუთხეულსა მეფესა კონსტანტინეს ურდოს ხლებოდი“*²³⁶. *„ჩუენ ... მეფეთა მეფისა გიორგისაგან და თანამეცხედრისა ჩუენისა პატრონისა დედო-ფალ-დედოფლისა ნესტანდარეჯანისაგან და ძისა ჩუენისა ალექსანდრე-საგან“*²³⁷, ჩუენ *„მეფეთა მეფემან კონსტანტინე და პირმშომან ძემან ჩუენ-მან პატრონმან მეფემან დავით, გიორგი და ბაგრატ“*–ო²³⁸.

ყველა ზემოაღნიშნულ მაგალითების შემდგომ ცხადია, რომ საკითხი სრულებით ისე მარტივი არ არის, როგორც შეიძლება ადამიანს ეჩვენოს. ის გარემოება, რომ თვით ბაგრატი თავის 1466 წ. სიგელში არც ერთხელ თავის მამას მეფედ არ იხსენიებს, უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ის არც ყოფილა მეფედ. ასეთი დაკვირვებისა და დასკვნის შემდგომ ვახუშტის ზემომოყვანილ დაკვირვებასაც მნიშვნელობა ენიჭება და გულდასმითი ყურადღების ღირსია, რასაკვირველია, თუ აქ რაიმე შეცდომა არ მოუვიდა და დიდებულ ისტორიკოსს და მატიანის ტექსტი სწორად არის მოყვანილი. მაშასადამე, ირკვევა რომ *ბაგრატი რომელიც გიორგი მეფის მეტოქედა და მონინააღმდეგე მებრძოლად გამოსულა და მეფეთ-მეფობა მოუტაცნია, გიორგის ძე ყოფილა. ეს გიორგი პირადად მეფე არ უნდა ყოფილიყო.*

ბაგრატი მეფისაგან ზაქარია, კახა და ზაზა ჯავახიშვილებისადმი 1468 წ. ნაბოძები სიგელი მაინც გვაფიქრებინებს, რომ ბაგრატი ბაგრატიონიან-თა შთამომავალი უნდა ყოფილიყო. ბაგრატს იქ ნათქვამი აქვს: *ჯავახიშ-ვილებმა წარმოგვიდგინეს სიგელები „თამარ მეფისაგან და სხვათა ჩუენთა გვართა და ჩამომავალთაგან სამკვიდროდ მათთვის ბოძებული“* –ო²³⁹. მა-შასადამე, თამარ მეფესა და საქართველოს სხვა გვირგვინოსნებს ბაგრატი თავის გვარის წინაპრებად და შთამომავლობისად აცხადებს. თუ აქ პოლი-ტიკური მოსაზრებით ხელოვნურად შეთხზულ ნათესაობასა და მიჩემებას-თან არ გვაქვს საქმე, უნდა ვიფიქროთ რომ ბაგრატი პირდაპირ, თუ დედის მხრით ეგების რუსუდანის შთამომავლობის ბაგრატიონიანთა საგვარეუ-ლოს იმ შტოს ეკუთვნოდა, რომელიც საქართველოს ორისავე ტახტისა და ლიხთიმერისა და ლიხთამერის გაერთიანების შემდგომ მეფობას მოაკლდა და ჩამომცრობილ იქმნა.

ბაგრატი მეფეს დაც ჰყოლია, რომელიც მოლოზნად შემდგარა. ამ *„და-მან მეფისა ბაგრატისამან გაიანე სახითა ოდენ მონაზონმან“* 1508 წ. შიომ-ღვიმის მონასტერს კასპში ნაყიდი ვენახი შესწირა²⁴⁰.

ეხლა ჩიხორის ომის შესახებ როდის, სად და როგორ მოხდა ეს ბრძოლა და რა შედეგები მოჰყვა? როგორც ზევით აღნიშნული იყო, ვახუშტი ბატონიშვილს ნათქვამი აქვს, რომ „წელსა 1462, ქართულსა 150“ ბაგრატი ათანბაგ ყუარყუარეს ჩაგონებით იმერეთში მეფედ დაჯდა თუ არა, გიორგიმ მის სანინაალმდეგოდ გამოილაშქრა. „მეფე გიორგი და ბაგრატი ეწყვნენ ჩიხორს ურთიერთსა და ძლიერითა ბრძოლითა მოსწყდნენ მრავალნი იმერნი და ამერნი. შემდგომად იძლია მეფე გიორგი და ივლტოდა ქართლს. მაშინ ბაგრატიმან დაიპყრა იმერეთი, ალილო ქუთათისი და ეკუროთხა მუნ მეფედ“-ო²⁴¹.

კინკლოსების ცნობები ჩიხორის ომის შესახებ

ჩიხორთან მომხდარი ბრძოლის შესახებ სხვა წყაროებშიაც არის ცნობა შენახული, კინკლოსებშიც და ქცის გაგრძელებებში, მაგრამ უმთავრეს სიძნელეს ის გარემოება შეადგენს, რომ ჯერჯერობით სწორედ იმგვარი ცნობა, როგორიც ვახუშტსა აქვს, არა ჩანს. *თ. ჟორდანიას* მიერ შეგროვილს მასალებს შორის²⁴² ჩიხორის ომის შესახები ამბები შემდეგი სახით არის გადმოცემული:

1462 წ. „ქცს: რნ (153): აქა უზუმ ასამ (sic) მოვიდა სამცხეს. ყუარყუარე [ს] [მიე] შველა, ჩიხორს შეიბნენ მეფე და ათაბაგს გაე[მარჯვა]“-ო²⁴³.

1463 წ. „ქცს: რნა (151): აქა მეფე და ყუარყუარე ჩიხორს შეიბნეს. ათაბაგს გაემარჯვა“-ო²⁴⁴.

იკორთის XVII-XVIII სს. ჟამნგულანში უზუნ-ჰასანის სამცხეში მოსვლის თარიღად 1461 წელია, მეფე-ათაბაგის ბრძოლის ამბავი კი 1463 წ. არის აღნიშნული, ვითარცა ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი მოვლენები. იქ ნათქვამია: 1461 წ. „ქცს: რმთ (149): აქა უზუნ ჰასან მოვიდა სამცხეს“. 1463 წ. „ქცს: რნა (151): აქა მეფე ყუარყუარე ჩიხორს შეიბნეს, ათაბაგს გაემარჯვა“-ო²⁴⁵. ქცის შვეს. – შესწორებულს გაგრძელებაშიც ნათქვამია²⁴⁶: 1462 წ. „ქცსა: რნ (150): კდ უზუნოს (sic) ჰასანი მოვიდა სამცხეს, ყუარყუარეს უშველა, ჩიხორს შეიბნეს და ათაბაგს გაემარჯვა“-ო.

არსებული ცნობების შედარებითი დაფასება

ზემომოყვანილი ცნობები შინაარსის მხრივ ორ ჯგუფად იყოფება. ერთს ჯგუფს ყველა კინკლოსებისა და ქცის მეორე გაგრძელება (პარიზ. ქრ.) შეადგენს, ხოლო ყველა ამ შეერთებულ მონმობას არ უდგე-

ბა ქცის შევსებულ-გადაკეთებული პირველი გაგრძელება. პირველ ჯგუფში თვით წყაროებია და ერთი გამოკრებილი მატყიანე. წყაროებში, კინკლოსის ცნობებში და პარიზის ქრონიკაში, იმ მეფის სახელი, რომელსაც ყუარყუარე შეება და დაამარცხა, აღნიშნული არ არის. სახელის მოუხსენებლობის გარდა, არც მეფის სადაურობაა მოყვანილი, იქნებ იმიტომ, რომ ამ ცნობის ჩამწერს საქართველოში ერთი მეფის მეტი სხვა არავინ ეგულებოდა. თუ ასეა, მაშინ, რასაკვირველია, მეფის სადაურობის აღნიშვნა მეკინკლოსეს ფიქრადაც ვერ მოუვიდოდა. ქცის გადაკეთებულ-შევსებულ პირველ გაგრძელებას პირიქით ნიშანდობლივ და ზედმინევნით ნათქვამი აქვს, რომ ბაგრატი იმერეთის მეფე იყო. ბუნებრივად საკითხი იზადება, ასეთი გარკვეული ცნობა ქცის გაგრძელების შემავსებელ-გადამკეთებელს რომელსამე კინკლოსში აქვს ნაპოვნი, თუ მეფის სახელი და სადაურობა თვით მისი დამატებულია?

მაგრამ თუმცა რომ ამჟამად ამ საკითხსაც თავი დავანებოთ, თავისთავად ვახუშტის მიერ მოყვანილს მატყიანისებურს ცნობასა და კინკლოსების ყველა ზემოაღნიშნულ ცნობათა შორის გარდაუვალი უფსკრულია. ვახუშტს უნერია, მეფე გიორგი და ბაგრატ შეიბნენ ჩიხორს და ბაგრატს გაემარჯვაო, ყველა აქამდე ცნობილს კინკლოსებში კი საუბარი მეფე-ათაბაგს შორის მომხდარი ბრძოლის შესახებაა და გამარჯვებულად ბაგრატი კი არ არის აღნიშნული, არამედ ათაბაგი. ცხადია, რომ აქ ორი სხვადასხვა ცნობაა და არა ერთი მეორისაგან დამოკიდებული. ვახუშტს სრულებით გარკვევით ჰსურდა ეგრძნობინებინა მკითხველისათვის, რომ მისი დასკვნა მატყიანის მკაფიო ცნობებზე, თვით დედა-წყაროზე იყო დამყარებული. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ამგვარს შემთხვევაში დიდებული ქართველი ისტორიკოსი წყაროების გარეგან სახესაც კი იცავდა ხოლმე, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ასეთი მატყიანისებური ცნობა უნდა ხელთა ჰქონოდა. რომ მოიძებნოს, იქნებ ეხლაც იყოს ისეთი კინკლოსები შენახული, სადაც ამგვარი ცნობა მოიპოვებოდეს.

მაგრამ აქ უნებლიეთ ერთი საკითხი იზადება: შესაძლებელია თუ არა, რომ ორივე ბრძოლა მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის ერთი მხრით და მეფე-ყუარყუარეს შორის მეორე მხრით ერთსა და იმავე ადგილას ჩიხორში მომხდარიყოს და აქ რაიმე შეცდომა ხომ არ არის შეპარული?

ჩიხორის მდებარეობა

ჩიხორის მდებარეობაც გამოსარკვევია. თანამედროვე 5-ვერსიან რუკაზე „ჩიხორი“ მხოლოდ შავშეთშია აღნიშნული, მაშასადამე, იმ კუთხეში, რომელიც XV საუკ.-ში მესხეთის მთავარს, ათაბაგს ემორჩილებოდა, და ჩიხორის ეს მდებარეობა უფრო იმ ცნობას უდგება, რომელიც მეფე-ათაბაგის შებრძოლების ამბავს მოგვითხრობს. მაგრამ ეს ადგილი იმდენად

დამორებულია ცენტრს და ისეთ მიყრუებულ ალაგას მდებარეობს, რომ საეჭვოა იქ გადამწყვეტი ბრძოლა მომხდარიყოს.

ვახუშტს კი ჩიხორი სულ სხვა ადგილას, სახელდობრ იმერეთში აქვს აღნიშნული. თავის გეოგრაფიაში მას ნათქვამი აქვს: „საზანოს წყალზე არის საზანოს ციხე“ და „ამ ციხეს ზეით ზუსას მდინარის დასავლეთით არის ჩიხორი, ქალაქი მცირე, მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი ვაჭარნი“-ო²⁴⁷. თავის რუკაზე ჩიხორი ვახუშტს ალისუბნის სამხრეთით და რუფოთის ჩრდილოეთით უხატია²⁴⁸. ვახუშტის ცნობის სიმართლეს იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ბრძანებით შედგენილი დასავლეთ საქართველოს რუკაც ამტკიცებს: იქაც სკანდას სამხრეთით და ქ. ჩხარის ჩრდილო-აღმოსავლეთით ხატია და აღნიშნულია „ქალაქი ჩიხორი სომეხთა საყდარი“-ო. მაშასადამე, ჩიხორი იმერეთშიც ყოფილა და ეს გარემოება კარგად უდგება ვახუშტის მიერ მოყვანილ მატინანისებურს ცნობას გიორგი მეფისა და ბაგრატის ბრძოლის შესახებ. ამიტომ უფრო საფიქრებელია, რომ ზემო-მოყვანილ ცნობებში მოხსენებული ჩიხორი იმერეთში ყოფილს ჩიხორს ჰგულისხმობდეს.

დასკვნა ჩიხორის ომის შესახებ

როგორ უნდა შევათანხმოთ ეს ორი სხვადასხვა ცნობა ჩიხორში მომხდარი ბრძოლის შესახებ? რომ ვიფიქროთ, ვითომც ეს ცნობა ერთს ამბავს ეხებოდეს და ჩიხორში შეერთებული ბრძოლა მომხდარიყოს ერთი მხრით ბაგრატ-ათაბაგსა და მეორე მხრით მეფე გიორგის შორის, რომ ყუარყუარე ათაბაგი და ბაგრატი იმ შემთხვევაში მოკავშირენი იყვნენ, გიორგი მეფისათვის კი ისინი საერთო მტრად ითვლებოდნენ, და შემდეგ, ამ თავდაპირველი ცნობითგან მერმინდელ გადამწერთაგან ვითომც ორი ზემოაღნიშნული ცნობა წარმომდგარიყოს, ამგვარ აზრს ბატონიშვილი ვახუშტის გარკვეული ცნობა ეწინააღმდეგება, რომლის მიხედვით მეფე გიორგი-ბაგრატს შორის ბრძოლაში ყუარყუარე ათაბაგს მონაწილეობა არ მიუღია. ამის გამო ცხადია, რომ ათაბაგს არც შეეძლო გაემარჯვა.

რაკი ყველა წყაროების ერთმხრივი მოწმობით ბრძოლა *ჩიხორში მომხდარა*, ამიტომ უფრო *საფიქრებელია იმერეთში მდებარე ჩიხორში ყოფილიყოს ომი*. მაშასადამე, *თვით ბრძოლაც მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის უნდა მომხდარიყო*. თუ ყველა ეს მოსაზრება სამართლიანია, მაშინ ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობაც, რომ ბრძოლა ჩიხორთან ბაგრატის გიორგი მეფის წინააღმდეგ აჯანყებისა და მეფობის მიტაცების შემდგომ მოხდა, სინამდვილედ მოჩანს.

საფიქრებელია, რომ ცნობაც გიორგი მეფესა და ათაბაგს შორის მომხდარი ბრძოლისა და უზუნ-ჰასანის საქართველოში შესვლის შესახებ ვითომცდა ყუარყუარე ათაბაგის მისაშველებლად, მართალი უნდა იყოს. რაკი უზუნ-ჰასანი სამცხეში შესულა, ამიტომ ალბათ საქართველოს სამხრეთითგან ე. წ. სომხითითგან უნდა გადასულიყო ჯავახეთ-სამცხისაკენ. ხოლო რათგან ამ დროითგან მოყოლებული 1477 წლამდე ქართულ და უცხოეთის წყაროებში უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევა არსად იხსენიება, 1473-74 წელს კი, როგორც ამბროსი კონტარინის მოგზაურობის აღწერილობა ამტკიცებს, უზუნ-ჰასანს სომხითი სჭერია და ლორის ციხე და ველიც სპარსეთის საბრძანებელს ჰკუთვნებია, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ უზუნ-ჰასანი ვითომცდა ყუარყუარეს მისაშველებლად მართლაც უნდა შემოსულიყოს საქართველოში და სწორედ ამ დროითგან მოყოლებული ლორის ციხეში თავისი მეციხოვნენი ჩაეყენებინოს და ლორის მთელი ველიც თავის საბრძანებლად გაეხადოს. მაგრამ შესაძლებელია ამ ამბავს გიორგი და ბაგრატ მეფის ბრძოლასთან საერთო არც კი ჰქონდეს რა და უზუნ-ჰასანის „მეგობრული“ შემოსევა და ლორის ველის დაპყრობა 1461 ან 1462 წელს მომხდარიყოს, ბაგრატ-გიორგის შებრძოლება კი ერთი წლის შემდგომ.

ზევდგინიძე-ამილახორის საჩივრის წიგნის ცნობები გიორგი მეფის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების შესახებ

გიორგის მეფობის ისტორიის აღსადგენად ბატონიშვილს ვახუშტს თავის ერთ-ერთ წყაროდ ამილახვრიანთ საგვარეულო გუჯრები აქვს დასახელებული. გიორგი მეფემ „მოიყვანა ძე იოთამისა, მიუბოძა მას ციხენი და მამულნი და სპასპეტობა ქართლისა, მოურაობა გორისა და სასაფლაოდ სამთავისი და კარისა თავისისა ამილახვრობა მსახურებისათვის მამისა მისისა, ვითარცა აჩენენ გუჯარნი მათნი“-ო²⁴⁹. უეჭველია ამავე წყაროთგან უნდა ჰქონდეს ამოკრებილი ცნობები მას გიორგი მეფის წინააღმდეგ ატეხილი ბრძოლისა და მის მოსაკლავად მოწყობილი შეთქმულებისა და შემცდელობის შესახებ.

მართლაც ამ შეთქმულების ამბავი აღწერილი აქვს ერთ ზევდგინიძეს (ამილახორს) თავის საჩივრის წიგნში, რომელიც დარბაზის ერთათვის მიუერთმევია. ეს ძვირფასი და საგულისხმო საბუთი პროფ. ექ. თაყაიშვილმა დაბეჭდა ს~ქლს სიძველეთა IV წიგნში²⁵⁰.

მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის მომხდარი ბრძოლის ერთ-ერთს საფეხურს უნდა გვისურათებდეს ერთი საყურადღებო ცნობა, რომელიც ზევდგინიძის საჩივრის წიგნში მოიპოვება. იქ სწერია: „[გიორ]გი მე[ფე]მან

ქუთათისი ნაართო²⁵¹. შემდეგ ტექსტს აკლია და არა ჩანს, ვის ნაართვა, მაგრამ ქვემო-მიმყოლი გვაფიქრებინებს, რომ ბაგრატს. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „**ბაგრატ ქუთათისსა გაილაშქრა**“²⁵². ალბათ მეფე გიორგის წინააღმდეგ და მის განსაღვენად. ტექსტის დანაკლისი საშუალებას არ გვაძლევს ამ ბრძოლის სურათი მთლიანად წარმოვიდგინოთ და მხოლოდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად არის შენახული. ბაგრატი და გიორგი „**მეფე შევიბენით**“-ო²⁵³ და ეტყობა მეფე გიორგი დამარცხებულია ისე, რომ „ჩემი ძმა ჯელთა დაირჩუნეს“-ო, ამბობს ზევდგინიძე, თვით მეფე კი განსაცდელში ჩავარდნილა. მაგრამ „**ღმერთმან იპრიანა, გიო[რგი] მეფე წარმოვიყუანე და ოცდა ოთხი [შუბი] და ისარი და ჯრმალი მესო ისეთმან წარმოვიყუანე**“ ბრძოლის ველითგანო²⁵⁴.

იქნება ეს ცნობა გიორგი მეფის პირველ გალაშქრებას ეხებოდეს აჯანყებული ბაგრატის წინააღმდეგ. საყურადღებოა, რომ ამ სიგელშიაც ბაგრატი მეფედ არ იწოდება. თუ ეს სიგელი მართლაც სწორედ ამ ბრძოლის დასაწყისს ეხება, მაშინ ვახუშტის აღწერილობის შევსება შეიძლება. პირველად იერიში გიორგი მეფეს მიუტანია, რომელსაც ბაგრატის იქ არ ყოფნის დროს ქუთათისი დაუჭერია. მაგრამ ბაგრატს ქუთათისზე გაულაშქრია. აღწერილობის მეორე ნაწილი შესაძლებელია ჩიხორთან მომხდარ ბრძოლას გვისურათებდეს. აქ სასტიკი ბრძოლა მომხდარა, რომლითაგანაც განსაცდელში ჩავარდნილი გიორგი მეფე ზევდგინიძეს ძლივს გამოუყვანია სამშვიდობოს.

შემდეგ იქნებ XV საუკუნის ხელით ნაწერი ერთი უთარილო პატარა თხრობა სწორედ იმ ამბავს გვისურათებდეს, რომლის თანახმადაც ყუარყუარე ათაბაგის ორგულობისათვის დასასჯელად გიორგი მეფემ სამცხეში გაილაშქრა და ათაბაგი „**წარვიდა იმერეთს ბაგრატისა თანა ლტოლვილი**“-ო. ხოლო „ცხოვრება ჩუენი, ნათქვამია იქ, ესრეთ იყო“-ო: „ვიყვენით ჩუენ კავკასისძისა სახლსა შინა პატრონნი ამირინდო [და] მისი მეუღლე ნესტარჯან. მოვიდა რისხვა ღვთისა დიდ[ი] საქართველოდამ და წაიკიდეს მეფე და ათაბაგი, შეიბნეს. მოიწია რისხვა სამცხედ და გაუმარჯ[ვ]და მეფესა. მოიწია რისხვა ღვთისა ჩემზედა: მუნ აღესრულა ქმარი იგი ჩემი: კვ (26): წლისა და მე ვიყავ: ით (19): წლისა“-ო²⁵⁵.

შეთქმულება გიორგი მეფის წინააღმდეგ

ერთს ადგილას ზევდგინიძეს მოსამართლეებისათვის უთქვამს: „გაილაშქრა გიორგი მე[ფემ]ა. იქ ჩემი გუარის კაცი ოცდა ცხრა [მოკლეს] და ერთი ჯელთ დაირჩუნეს“-ო²⁵⁶. არა ჩანს, სად და ვისთან მოუხდა ბრძოლა გიორგი მეფეს. მხოლოდ შემდეგ მისდევს ცნობა: „აღბუღას თათარნი მოუჭდეს. ერთი... თავადი თათარი დარჩა ჯელთა“ და „იმითა დაიხსნა დიდმა აღბუღა“ ვილაც უცნობი პირი, რომლის სახელი საბუთში შენახული არ

არის⁵⁵⁷, მაგრამ აზრის მიმდინარეობის მიხედვით საფიქრებელია, რომ ის ერთი ზევდგინიძის გვარის კაცთაგანია, რომელიც მტერს „ჯელთა“ დარჩა. რაკი „დიდი ალბულა“ გიორგი მეფის მომხრედა ჩანს, და „თათარნი“ ალბულას ესხმიან, შესაძლებელია ეს ცნობა გიორგი მეფის უზუნ-ჰასანის წინააღმდეგ გალაშქრების დროს მომხდარი ბრძოლის ერთ-ერთს საფეხურს ეხებოდეს. მერმე ნათქვამია, რომ „ყოველნი ერთობ დალონებულნი“ იყვნენ, მაგრამ არ-კი ჩანს რატომ. შემდეგ იკითხება, რომ „მეფე ალბულას შეეხვენა“ რაღაცას, რაც მოგლეჯილ ნაწილებზე უნდა ყოფილიყო აღნიშნული. ამის შემდეგ იწყება თვით შეთქმულების აღწერილობა: *„გამოარჩივეს ერთი უშვილო კაცი. [მე]ფე ჯელთა შევიპყრათ და ქართლი [ჩვენ დაგურ]ჩებისო. ჭუკას გუარის კაცმან ჩემსა [გუარის კაცსა გა]ანდო. იმან მეფესა არ დაუმაღა, [უთხრა მეფე]სა დასტურად გუილაღატებენ“*²⁵⁸. მერმე ისევ აკლია და მხოლოდ იმის მიხედვით შეიძლება, რომ მეფეს, როგორც *ვახუშტსაცა* აქვს მოთხრობილი, ეს ცნობა უსაფუძვლო ჭორად მიუჩნევიდა და, რომ მოსალოდნელი ხიფათი მეფის თავითგან აეცდინა, იმ ზევდგინიძემ, რომელმაც შეთქმულება გამოამჟღავნა, თავის განირვა გადასწყვიტა, და ისე მოაწყეს, რომ მეფის საგებელში ჩემი „გუარის კაცი დაწვა და მეფე წავიდა და ჩემი გუარის კაცი დაიღრჩუნეს და მწოვედ დაკო[დეს, სიკუდილ]სა უღამოდეს და როგორაცა, ეს [შეიტყეს] ზევდგინიძე არისო, აღარ მოკლეს“-ო²⁵⁹. ჩამოხეული ადგილი კვლავ აზრსა და აღწერილობას სწყვეტს და ბოლოში ნათქვამია მხოლოდ: „მეფემა ნასისხლად მღუიმე მისცა სასაფლაოდ, ახალციხე, სამოცი კ[უამლი] კაცი ესახლა და ხუთი დახატული ჩარდ[ახი] მოწყობილი უბოძა სისხლად“-ო²⁶⁰.

მაშასადამე, *ვახუშტ ბატონიშვილის ცნობა მეფე გიორგის მოსაკლავად მოწყობილი შეთქმულების შესახებ მართალი ყოფილა. მხოლოდ ზევდგინიძე კი არ მოუკლავთ, არამედ მძიმედ დაუჭრიათ*. ეს განსხვავება მაინც ამტკიცებს, რომ *ვახუშტს* სხვა წყაროთი უნდა ესარგებლა. ბატონიშვილ *ვახუშტს* რომ ზევდგინიძის ზემომოყვანილი წიგნით არ უნდა ესარგებლა, ამას კიდევ ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ *ვახუშტის* მიერ მოყვანილი სია გიორგი მეფისაგან ზევდგინიძისათვის ნაწყალობევი მამულებისა და მონასტრისა თვალსაჩინოდ განირჩევა საჩივრის წიგნის ცნობისაგან. იმ შემთხვევაშიაც, თუ ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ *ვახუშტს* საჩივრის წიგნით კი არა, არამედ ზევდგინიძიანთ სხვა საგვარეულო საბუთებით უსარგებლია, მაშინაც თავგანწირულ ზევდგინიძისათვის ნაწყალობევი მამულების სიის განსხვავების მიზეზი ძნელი ასახსნელია. ბატონიშვილს *ვახუშტს* შესაძლებელია თვით სიგელ-გუჯრების მაგიერ შემდეგში საბუთების მიხედვით შედგენილი ამილახვრიანთ საგვარეულოს თავგადასავლის აღწერილობა ჰქონდა ხელთა.

სახელოვან ქართველ ისტორიკოსს, როგორც ვნახეთ, აღნიშნული აქვს, რომ ყუარყუარე ათაბაგმა ისარგებლა იმ არევდარევით, რომელიც მეფის წინააღმდეგ გამოაშქარავებული შეთქმულების მონაწილეთა დევნაში და დასჯამ გამოიწვია, გიორგი მეფეს უცბად თავს დაესხა და თვით მეფეც ტყვედ ჩაიგდო. ამით თავისი მხრით ბაგრატ მეფესაც თავისი წადილის განხორციელება გაუადვილდა. გამოვიდა ქართლში და ისიც თავის სამფლობელოს შეუერთა. ბატონიშვილის ვახუშტის ამ ცნობის სიმართლესაც სხვადასხვა იმდროინდელი საბუთები ადასტურებენ. გიორგი მეფის ყუარყუარე ათაბაგის მიერ შეპყრობა და ბაგრატ მეფის აღმოსავლეთ საქართველოშიაც გამეფება ზევდგინიძეს, მაგალითად, ასე აქვს თავის საჩივრის წიგნში აწერილი.

„[შეიპყრა ათაბაგმან გიორგი] მეფე და მაშინვე გამოვიდა „ბაგრატ მე ბატონსა დავითს ასრე [მო]ვახსენე: თუ შენ ბაგრატ მეფისა ყმა არ შეიქმნები, მე ჩემსა მამულსა არავინ მამცემს. წაუვიდა [მის] ძმასა ჩემისა მამულის გულისთვს და ბაგრატ მეფისა ყმა შეიქნა. თუმცა ყმა არ შექმნილიყო, ჩემსა მამულსა არავინ მოგუცემდა. ამისი მოწამე ბატონი დავითი არის“-ო²⁶¹.

ყუარყუარეს მიერ მეფის შეპყრობის ამბავს იკორთის ჟამან-გულანის კინკლოსიც იხსენიებს და თარიღსაც ასახელებს: 1466 წ. „ქრონიკონსა ჩნდ (154) აქა მეფე დაიჭირა ყუარყუარე[მ] ტყუედ“ ²⁶². ქ^ცის შევსებულ-გადაკეთებულ მეორე გაგრძელებაში ამავე ამბავის თარიღად 1465 წ. არის დადებული: „ქ^ცსა: რნგ: (153) მეფე დაიჭირა ყუარყუარემ ტყუედ“²⁶³. კინკლოსების გამოურკვეველსა და ზევდგინიძის საჩივრის წიგნის ნაკლულევანს ცნობებს ავსებს და არკვევს კონსტანტინე მეფის ზაქ. ჯავახიშვილისადმი მიცემული წყალობის სიგელი, სადაც ნათქვამია: „ღ^თისა გარეგანმან ყუარყუარე პატრონსა ბიძასა ჩუენისა მეფესა გიორგის უღალატა“ ²⁶⁴. რაკი ეს საბუთი 1466 წ. არის დანერილი, ისეთს დროს, როდესაც თვით ეს ამბავი მოხდა, ყუარყუარეს ლალატის შესახები ცნობა გიორგი მეფის წინააღმდეგ სრულ და უეჭველ ჭეშმარიტებად უნდა ჩაითვალოს. ამავე კონსტანტინე ბატონიშვილის მიერ ბოძებული სიგელის შინაარსი ამ ამბავის შესახებ სხვა საყურადღებო ცნობებსაც გვანჯდის. იქ ნათქვამია სახელდობრ: 1466 წ. „გიბოძეთ თქუენ ჩუენთა ერთგულთა და ჩუენსა ზედა მრავალფერად ჭირნახულთა ჯავახიშვილთა ზაქარიასა, კახასა და ზაზას და შვილთა თქუენთა... მას ჟამს, ოდეს ღ^თისა გარეგანმან ყუარყუარე პატრონსა ბიძასა ჩუენსა მეფესა გიორგის უღალატა და ჩუენსაცა ლალატსა და ავსა აპირებდა. ღ^თმან მოგუარჩინა, წამოუველთ და თქუენ დიდი ვალი და წამსახური დაგუდევით: გორის ციხეს შემოგუყევით და დაგუამაგრეთ და ისრე დაჭირებულს ქუთათის ციხეს შეგუიდეგით და იქიცა დიდი გუმსახურეთ. ჩუენ შეგიწყალეთ და თქუენისა დიდისა ვალდებულობისა მუქაფად გიბოძეთ ცხირეთის გუერდი სრულად და გაერთებით, ხანდაკი და

რაცა ცხირეთის შესავალი არის სრულად და უკლებად და ამას გარეთ ქალაქის პირთა სოფელი თხილოვნა მისითა შესავლითა²⁶⁵. ამ სიგელითგანა ჩანს, რომ *გიორგი მეფესთან მახლობლად იმ დროს, როდესაც ყუარყუარე ათაბაგს თავისი ღალატი მოუწყვია, კონსტანტინე ბატონიშვილიცა ყოფილა. ათაბაგი თურმე კონსტანტინეს წინააღმდეგაც აპირებდა მოქმედების გაჩაღებას: „ჩუენსაცა ღალატსა და ავსა აპირებდა“-ო, მაგრამ „წამოუველთ“ და ამით განსაცდელს თავი დავახნიეთო. ცხადია, გიორგი მეფე კი ვერ წამოსვლია და ყუარყუარეს ჩავარდნია ხელში.*

ათაბაგი გამოქცეულს ბატონიშვილს კონსტანტინეს დასდევნებია. ბატონიშვილს გორის ციხეში შეუფარებია თავი და გამაგრებულა, მაგრამ ბოლოს, როგორც ეტყობა, იქაც დარჩენა საშიში შექმნილა. ამის გამო კონსტანტინეს დიდად „დაჭირვებულს“ ქუთაისის ციხეში მოუხერხებია შეხიზვნა და გამაგრება. რაკი ქუთაისი და დასავლეთი საქართველო ბაგრატ მეფეს ეჭირა, გასაოცარია, რომ კონსტანტინემ ქუთაისის ციხეში შესვლა მოახერხა. საფიქრებელია, რომ ეს უნდა იმ დროს მომხდარიყო, როდესაც ბაგრატ მეფე ქართლის დასაპყრობად იყო აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსული.

ხოლო ეს უკანასკნელი გარემოება, ბაგრატ მეფის ქართლში გადმოსვლა-გაბატონება, ზევდგინიძის საჩივრის წიგნის ცნობითაც მტკიცდება. ამაშიაც ბატონიშვილი ვახუშტი მართალი გამოდის. მარტო ბატონიშვილ დავითის კახეთში გამეფების შესახებ დიდებული ქართველი ისტორიკოსის ცნობას ზევდგინიძის მოთხრობა თითქოს ეწინააღმდეგება. ის ამტკიცებს, რომ დავით „ბაგრატ მეფისა ყმა შეიქმნა“, მაშასადამე, *დავითს ბაგრატის ქართლში გამეფების კანონიერება უცვნია და მეფეთ-მეფობის უფლება აღუარებია*. ვახუშტის სიტყვით კი დავით ბატონიშვილმა თავისი თავი კახთა მეფედ გამოაცხადა იმ მიზნით, რომ ბაგრატ კახეთშიაც არ გაბატონებულიყო. მაგრამ იქნებ აქ ცნობათა წინააღმდეგობა კი არ იყოს, არამედ ზევდგინიძის ცნობა დავით ბატონიშვილის დამორჩილების შესახებ თავდაპირველს მდგომარეობას გვისურათებდეს, რომელიც შემდეგ შეცვლილიყოს, და დავითს ასეთს პირობებში გამეფება ერჩიოს? საეჭვოა და, როგორც ქვემოთ აღნიშნული იქმნება, კახეთში უფრო საფიქრებელია თვით გიორგი მეფე გამაგრებულიყო.

სხვადასხვა თეორიები საქართველოს დანაწილების შესახებ

დიდი ხანია, უკვე XVI საუკ. დასარულითგან მოყოლებული, საქართველოს პოლიტიკური მოღვაწეები და ისტორიის მკვლევარნი სრულიადი საქართველოს დანაწილების ხანითა და მიზეზით იყვნენ დაინტერესებულნი, უნდოდათ გაეგოთ, თუ რამ, ან ვინ და როდის მოუღო ბოლო საქართველოს მთლიანობას? ეგნატაშვილი ბერის მეთაურობით შედგენილი ქცის

გაგრძელება საქართველოს დაყოფას ალექსანდრე და ვახტანგ მეფეებს მიანერს, მაგრამ ცნობათა უქონლობას უჩივის²⁶⁶. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით კახეთში ზეპირი გადმოცემა ყოფილა, ვითომც საქართველო თვით ალექსანდრე მეფეს გაეყოს, ვითომც „ამ ალექსანდრემ გაჰყო ძენი თვისნი: უხუცესსა ბაგრატს მისცა იმერეთი, მეორესა გიორგის მისცა ქართლი, სომხითი და სამცხე-კლარჯეთი, მესამესა დავითს მისცა ჰერეთი და კახეთი“-ო²⁶⁷. სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ამ აზრს უარჰყოფდა²⁶⁸ და, როგორც დავრწმუნდით, ეს შეხედულება მართლაც უსაფუძვლო გამოდგა. ალექსანდრე მეფეს ამგვარი უგუნური დანაშაული ქართველი ერის წინაშე არ მიუძღვის.

ქცის შევს.-გადაკ. გაგრძელების ავტორსაც საქართველოს სამ სამეფოდ გაყოფის მიზეზი ისე ჰქონია წარმოდგენილი, თითქოს ეს გაყოფა თვით მეფის მიერ ყოფილიყოს მოწყობილი მისივე ნებაყოფლობითა და მშვიდობიანად, როდესაც საქართველო კერძო საკუთრებასავით მამის მიერ ბატონიშვილებს შორის იყო განაწილებული. თუმცა ეს შეხედულება ქართულს საისტორიო მწერლობაში, როგორც აღნიშნული იყო, ჯერ მხოლოდ ამ XVIII საუკ. ძეგლში გვხვდება, მაგრამ საყურადღებო ის არის, რომ ისე, ზეპირად მაინც, როგორც ეტყობა, ამაზე გაცილებით უფრო ადრე არსებობდა და უკვე ძველ დროსაც ყოფილა გავრცელებული. ამას კახთ-ბატონის ალექსანდრე მეფის სიტყვებიც ცხადჰყოფენ. 1589 წ. მას რუსთ ხელმწიფის დესპანისათვის სხვათა შორის უამბნია: ძველთაგან მთელი საქართველო ერთს სახელმწიფოს შეადგენდა და ჩვენმა პაპის მამამ (Прадед) სამად გაჰყო²⁶⁹. მაშასადამე, ამგვარი ცნობა და შეხედულება უკვე XVI საუკ. დასასრულს მაინც საქართველოში გავრცელებული ყოფილა.

სახელოვანი ქართველი მეცნიერი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ საქართველოს გაყოფა და დანაწილება ალექსანდრე მეფის დროს კი არ მოხდა, არამედ მისი შვილის გიორგი მეფის დროს. ვახუშტის სიტყვით გიორგი მეფე იყო, „პირველ მეფობასა ბედნიერი და წარმატებული და წარმართებული, არამედ შემდგომად უბრკმა ბრძოლისა სვიანობამან შარავანდედობისამან და განსქდა ჟამსა ამისსა სამეფო სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ“²⁷⁰. აქ, მაშასადამე, ბატონიშვილ ვახუშტს გიორგი მეფისაგან საქართველოს ნებაყოფლობითს გაყოფაზე კი არ აქვს საუბარი, არამედ ისეთ განხეთქაზე, რომელიც მისდა უნებურად და მის ყოველგვარ ცდისდა მიუხედავად მოხდა.

ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობით გიორგი მეფე 1469 წ. უნდა გარდაცვლილიყო და ამავე წელს „დაჯდა ძე მისი კონსტანტინე მეფედ და ჰერ-კახთა ჩამოიყვანეს დავით, მეფედ ჰყვეს“-ო²⁷¹. რაზეა ეს ცნობა დამყარებული არა ჩანს, მხოლოდ არც კონსტანტინესა და არც დავითის შესახებ მას ნამდვილი, უტყუარი საბუთები, როგორც ეტყობა, არ უნდა ჰქონოდა. 1469 წ. კონსტანტინე რომ არ გაბატონებულა აღმოსავლეთ

საქართველოში, არამედ ამ დროს იმერ-ამერი საქართველოს მეფედ ბაგრატი იყო, ეს ქვემოთ გამორკვეული იქნება, ხოლო დავითის ვინაობის შესახებ რომ გარკვეული, საბუთებზე დამყარებული, ცნობები ხელთ არა ჰქონია, ამას ვახუშტისავე სიტყვები ცხადჰყოფენ. მას ნათქვამი აქვს: ბაგრატი რომ ქართლს დაეპატრონა, კახთ „გამოირჩიეს მუნვე მყოფი *ერისთავთაგანი ანუ გამოკულებული ჩვენი ესე ოვ (76) მეფის ალექსანდრეს ძის დიმიტრის ძე* დავით [და] დასვეს ვითარცა მეფე“-ო²⁷². აქეთგანა ჩანს, რომ დავითის დიმიტრის შვილობა თვით ვახუშტის გამოკვლევის შედეგს წარმოადგენს და საბუთებითგან არ არის ამოღებული. სხვა შეხედულებაც არსებობდა თურმე, რომელიც ამ დავითს ბატონიშვილად კი არა, არამედ ერისთავთ-ერისთავად სთვლიდა. მხოლოდ ვახტანგისეულ სწავლულ კაცთა შრომითგან აქვს ვახუშტს შეთვისებული ცნობა დავითის მეფედ დაჯდომის შესახებ, თუ რაიმე ძველს და სანდო წყაროშიაც იპოვა, ჯერ არა ჩანს. მხოლოდ ზევდგინიძის ზემომოყვანილი სიტყვები ამტკიცებენ, რომ დავით ბატონიშვილი ბაგრატი მეფეს დაჰმორჩილებია, მაშასადამე, შეუძლებელია ის ბაგრატის საწინააღმდეგოდ კახეთში მეფედ დამჯდარიყო.

როგორც კახთა მეფის ალექსანდრეს 1479 წლის ორი გუჯარიტგანა ჩანს, ის გიორგი მეფის შვილი ყოფილა. ბატონიშვილი ვახუშტი ფიქრობდა, რომ ალექსანდრე კახთა მეფის მამა გიორგი მეფე მისგან კახთა მეფედ მიჩნეული დავითის ძე იყო²⁷³. *თ. ჟორდანიაც*, როგორც ეტყობა, ასევე ფიქრობდა²⁷⁴ და გიორგი მეფეთ-მეფე, ალექსანდრე I ძე, და გიორგი კახთა მეფე, ალექსანდრე კახთა მეფის მამა, ორ სხვადასხვა პირად მიაჩნდა. თვითონ ალექსანდრე მეფეს კი თავის გუჯრებში ნათქვამი აქვს: „ჩუენ... *ლიხთ-იმერეთისა და ლიხთ ამერისა ორისავე ტახტისა მტკიცედ მპყრობელისა მეფეთ-მეფისა სულკურთხეულისა გიორგის ძემან*, მეფემან *ალექსანდრე*, ბატონმან (sic) დე უფალთ დედუფალმან დედამან ჩუენმან *ნესტანდარეჯან* და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედუფალმან ანა“-ო²⁷⁵. *მაშასადამე, ალექსანდრე კახთა მეფე გიორგი მეფეთა-მეფისა და დედუფალთ-დედუფალ ნესტანდარეჯანის შვილი ყოფილა*. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ სწორედ ალექსანდრე I-ის ძეს, გიორგი მეფეთა-მეფესა ჰყავდა თანამეცხედრედ დედუფალთ-დედუფალი ნესტანდარეჯან და შვილად ბატონიშვილი ალექსანდრე (იხ. ზევით). *დაუჯერებელი რამეა, რომ ერთსა და იმავე დროს საქართველოში, თუნდაც ქართლში და კახეთში, ორი გიორგი მეფე ყოფილიყო და ორისავე თანამეცხედრესაც ნესტანდარეჯანი და შვილსაც ალექსანდრე ჰრქმეოდეს*. ამიტომ თავისთავად აზრი იბადება, რომ ალექსანდრე კახთა მეფის მამა, გიორგი მეფე სწორედ ის ალექსანდრე I-ის ძე მეფეთა-მეფე გიორგი უნდა ყოფილიყო, რომლის ტახტი და მეფეთა-მეფობა ბაგრატიმ დაიპყრა და არა კახთა მეფე გიორგისა, რომელიც ვითომც დავით კახთა მეფის შვილი უნდა ყოფილიყო. ჩვენს ისტორიკოსებს ერთი და იგივე პიროვნება შეცდომით ორად მიუჩნევიათ.

ალექსანდრე კახთა მეფე 1476 წელს უნდა გამეფებულიყო, რათგან

ქკსა: რნიზ (167): თუესა იანვარსა: კგ (23): მისი მეფობის გ (3) ინდიკ-
ტიონი ყოფილა²⁷⁶. მცხეთის № ტვ. სიგელიც, რომელიც ნაბოძებია იმავე
ქრონიკონს, მხოლოდ ერთი დღის შემდგომ, 24 იანვარს, დანერილია
ალექსანდრეს მეფობის ინდიქტიონსა „სამსა“²⁷⁷. 1479 წელს ალექსან-
დრე კახთა მეფის მამა მეფეთა-მეფე გიორგი უკვე „სულკურთხეული“²⁷⁸,
ანუ გარდაცვლილი ყოფილა. როდის უნდა გარდაცვლილიყო გიორგი
მეფეთ-მეფე? არც კინკლოსებში და არც სხვა იმდროინდელს ძეგლებში
ამის შესახებ ცნობა არ მოიპოვება. როგორც მოხსენებული გვექონდა,
მხოლოდ ბატონიშვილს ვახუშტს აქვს აღნიშნული, რომ გიორგი 1469 წ.
გარდაიცვალა და იმავე წელს მისი შვილი კონსტანტინე გამეფდა, მაგრამ
სახელოვანს ქართველ მეცნიერსაც, როგორც ეტყობა, ეს ცნობა პირდა-
პირ ძეგლითგან ამოღებული არ უნდა ჰქონდეს, არამედ ვგონებ კონსტან-
ტინე მეფის გამეფების თარიღის მიხედვით მიღებული, რათგან აქ ორი
შეცდომაა: პირველი ის, რომ კონსტანტინე მეფე, როგორც თავის ალაგას
გამორკვეული იქმნება, გიორგი მეფეთა-მეფის შვილი არ ყოფილა და მეო-
რეც ის, რომ გამეფების თარიღიც სწორი არ არის. სადმე აქვს *ვახუშტს*
ნაპოვნი ეს უკანასკნელი თარიღი, თუ თითონ მისი გამოანგარიშებულია,
არა ჩანს, მაგრამ უეჭველია, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, რომ
კონსტანტინე გაცილებით უფრო გვიან გამეფდა, ვიდრე ვახუშტსა აქვს
აღნიშნული, სახელდობრ 1477 ან 1478 წელს. ამიტომ გიორგი მეფის სიკვ-
დილისა და კონსტანტინეს მეფობას გამეფებას შორის რომ რაიმე დამოკ-
იდებულება არსებულიყო, მაშინ გიორგი მეფის სიკვდილი 1477-78 წელს
უნდა დაგვედვა.

უფრო საფიქრებელია, რომ ალექსანდრე კახთა მეფის ტახტზე ასვლის
თარიღსა და გიორგი მეფეთა-მეფის სიკვდილს შორის კავშირი არსებული-
ყო. თვით ბატონიშვილი ვახუშტიც ამ გარემოებას არ უარჰყოფდა, მხო-
ლოდ გიორგი მეფე კახთ ბატონად მიაჩნდა. უკვე გამორკვეული გვექონდა,
რომ ალექსანდრე კახთა მეფე 1476 წ. უნდა გამეფებულიყო. მაშასადამე,
გიორგი მეფეთ-მეფე ალბათ 1476 წ. უნდა გარდაცვლილიყო. მართალია,
ბატონიშვილი ვახუშტი ალექსანდრე კახთა მეფის მამის სიკვდილის თარი-
ღად 1492 წ. ასახელებს²⁷⁹, მაგრამ რომ აქ ჩვენს დიდებულს ისტორიკოსს
ცხადი შეცდომა მოსვლია, ამას თვით ალექსანდრე კახთა მეფის 1479 წ.
დავით გარეჯისადმი ნაბოძები გუჯარიც ცხადჰყოფს, რომელშიაც თვით
ალექსანდრე მეფე თავის მამას გიორგი მეფეთ-მეფეს „სულკურთხეულად“
ანუ მკვდრად იხსენიებს.

რაკი გამოირკვა, რომ *გიორგი მეფეთ-მეფე 1476 წლამდე მაინც ცოცხ-
ალი ყოფილა*, ხოლო ჩვენ ეხლა უკვე *დანამდვილებით ვიცით* და ქვევით
გამორკვეულიც იქნება, რომ 1470 წ. *ქართლიც იმიერ საქართველოსთან
ერთად ბაგრატ მეფის ხელში იყო*, უნებლიეთ *საკითხი იბადება*, თუ *სად
უნდა ყოფილიყო ამ დროს გიორგი მეფეთ-მეფე? საფიქრებელია*, რომ მას
შემდგომ, როცა დარწმუნდა, რომ ბაგრატის დაძლევა არ ძალუძდა და ქა-

რთლის ტახტის დაბრუნებაც უკვე აღარ შეეძლო, ის კახეთში გამაგრდა და კახთა მეფობით დაკმაყოფილდა. თუ სწორედ ამგვარად დატრიალდა საქმე, მაშინ ცხადია, რომ იმიერ-ამიერი საქართველო და ორისავე ტახტის მფლობელობა ამ დროს უკვე სრულებით არ უდრიდა მთელი საქართველოს სამეფოს. იმის გარდა, რომ მას, როგორც დავრწმუნდით, საბედიანო, აფხაზეთ-სამეგრელო და გურია, სამცხე-საათაბაგოც ჩამოშორებული ჰქონდა, კახეთის სამეფოც აღარ ეკუთვნოდა. მაშასადამე, მთლიანი საქართველო უკვე, აღარ არსებობდა და დანაწილებული იყო. მხოლოდ ქართლი და იმერეთი-ღა იყო ბაგრატის ხელში. ჯერ სრულის სიცხადით არა ჩანს, როგორ მოხდა ამ ორი უკანასკნელი ნაწილის განცალკევება და მხოლოდ მომავალში, როდესაც ახალი ცნობები აღმოჩნდება, ეს საკითხიც საბოლოოდ გამოირკვევა. უცნობებელია მაინც, რომ სწორედ ამ ხანაში მომხდარა საქართველოს ისეთი დანაწილება, როდესაც მთლიანობის დარღვევამ რამდენიმე სამეფო და სამთავრო შექქმნა. მაშასადამე, თუ მთელს ზემომოთხრობილს საქმეთა მიმდინარეობას გავითვალისწინებთ, ცხადი იქმნება, რომ ვახუშტის დაკვირვება ნაწილობრივ მაინც სამართლიანია: გიორგი მეფის დროს მართლაც სამცხე-საათაბაგო, სამეგრელო-აფხაზეთი და გურია ცალკე სამთავროებს წარმოადგენდნენ და დიდს საქართველოს ჩამოშორებული იყვნენ. ბაგრატ მეფის მიერ იმერ-ამიერი საქართველოს ტახტის დაპყრობის შემდეგ, როგორც ეტყობა, თვით გიორგი მეფისაც ცდით კახეთის სამეფოც დაარსდა და სრულიად საქართველოს გამოეყო.

მაგრამ ყუარყუარე ათაბაგის 1459 წ. დასავლეთ ევროპაში გაგზავნილი ერთი ეპისტოლითგან ჩანს, რომ განკერძოებისათვის ბრძოლა გაცილებით უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო. ის სხვათა შორის ამბობს, ორმოცდაათი წელიწადია რაც ჩვენს ქვეყანაში ამგვარი ზავი და მშვიდობიანობა, როგორიც ეხლა ჩამოვაგდეთ, არ გაგონილაო (იხ. ზევით). ეს უეჭველია იმის მომასწავებელია, რომ საქართველოში, მაშასადამე, დაახლოვებით უკვე 1410 წ.-ითგან მოყოლებული დროგამოშვებით მეფე-მთავართა შორის ბრძოლა უნდა ყოფილიყო. გიორგი მეფეთა-მეფის დროს იმავე ყუარყუარეს სიტყვით ომებიც კი ჰქონიათ ერთიერთმანეთში. ამგვარად ირკვევა, რომ საქართველოს დაყოფა სამეფოებად და სამთავროებად ხანგრძლივი პროცესისა და ბრძოლის შემდგომ მომხდარა, ამასთანავე ერთბაშად კი არა, არამედ თანდათანობით. პირველად სამცხე-საათაბაგო ჩამოშორდა, შემდეგ სამეგრელო-აფხაზეთი და გურია, მერმე კახეთის სამეფოც დაარსდა. მალე ქართლი და იმერეთიც ცალკე სამეფოებად გაიყვნენ. მაგრამ ეს მდგომარეობა საბოლოო არ ყოფილა: ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის აღსადგენად შემდეგშიაც არ შეწყვეტილა. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკური სურათი ცვალებადი იყო და ახალ შექმნილი ერთეულების სივრცე-საზღვრებიც მრავალჯერ შეცვლილა.

1. ბიოგრაფიული ცნობები ბაგრატ მეფის შესახებ

მისი გამეფების თარიღი

როგორც უკვე დავრწმუნდით, ყუარყუარე ათაბაგმა რომ 1465-66 წწ. გიორგი მეფე ტყვედ წაიყვანა, ბაგრატ მეფე დასავლეთ საქართველოთ-გან ქართლში გადმოვიდა და დაიპყრო. ამიერთგან ის ლიხთამერისა და ლიხთიმერისა ორისავე ტახტის მფლობელად და მეფეთა-მეფედ იქცა. ეს გარემოება არაერთი საბუთით მტკიცდება, მათ შორის ერთს თვით ბაგრატ მეფის სიგელი ადასტურებს, სადაც ჩვეულებრივ თარიღს გარდა მისი მეფობის ინდიქტიონიც არის აღნიშნული. აი ამ საბუთის ოდნავ შემოკლებული ტექსტი:

„ჩვენ ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოსა ლიხთიმერისა და ლიხთამერისა ღთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან ბაგრატ და ძმამან ჩუენმან პატრონმან კოსტანტინე ნებითა მღთისითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფის, შანშა და შირვანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა დასავლეთამდის თვითმფლობით ჯელმწიფედ მპყრობელისა, მოვიდეს წინაშე ჩვენსა ჩვენნი დიდად ერთგულნი და ჩვენისა მორჩუმისა და გადიდებისათვის დღე და ღამე მომჭირნე-მოცადენი ჯავახისშვილნი ზაქარია, კახა და ზაზა და გვეაჯნეს და მოგვახსენეს რათამცა ერთგულობისა მათისა სამუქფოდ სიგელითა ამით შევიწყალე და ძუელნი სიგელნიცა უნახენით თამარ მეფისაგან და სხვათა ჩვენთა გვართა და ჩამომავალთაგან სამკვიდროდ მათთვის ბოძებული“ და ჩვენც „მათივე მკვიდრი მამული მათითა ალალითა საქონლითა მათვე მივჰყიდენით“-ო და ეს სიგელი ვუბოძეთ დანერილი „ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მესამესა, ქკს რნე (156=1468 წ.) ნოემბერსა კ (20) ჯელითა კარისა ჩვენისა მდივნისა თუმანიშვილისა მურადისათა“²⁸⁰.

თუ 1468 წ. 20 ნოემბერს ბაგრატის მეფობის მესამე ინდიქტიონი იყო, მაშასადამე, ის 1465-66 წ. გამეფებულა, ე. ი. სწორედ იმ წელს, როდესაც ყუარყუარემ გიორგი მეფეს უღალატა და დაატყვევა.

მართლაც ბაგრატი უკვე 1466 წ. „ქორონიკონსა რნდ“ დანერილს წყალობის წიგნში მცხეთის საკათალიკოსო საყდარს და მის საჭეთმპყრობელს დავითს დილომში 2 კომლ გლეხს სწირავს მთელი მათი ქონებით²⁸¹. მაშასადამე, 1466 წ.-ს ბაგრატი კიდევ ქართლში ბატონობს²⁸².

შემდეგ არსებობს კიდევ ერთი 1472 წ. სიგელი, რომელშიაც აღნიშნულია, რომ იგი დანერილია ბაგრატის მეფობის 7 ინდიქტიონს²⁸³. მაშასადამე, ამ საბუთითაც მტკიცდება, რომ ბაგრატი 1465 წ. უნდა გამეფებულყო. რასაკვირველია, აქ მისი ქართლშიაც გაბატონება და მეფეთა-მეფედ ქცევაა ნაგულისხმევი.

ბაგრატის გამეფების თარიღის გამოსარკვევად შეიძლება ერთს ლათინურად შენახულს ცნობასაც ჰქონდეს მნიშვნელობა. ვადდინგოს თავის Annales Minorum-ში ნათქვამი აქვს, რომ 1460 წ. დასავლეთ ევროპაში საქართველოთგან მისულ დესპანებს ოსმალთა სანინაალმდეგო მოქმედების მონაწილეთა შორის დაუსახელებიათ აგრეთვე Pancratius Iberorum qui nuns Georgiani vocantur „ბაგრატი იბერთა (მეფე), რომელნიც ან გიორგიანებად (ე. ი. ქართველებად) იწოდებიანო“²⁸⁴. საითგან აქვს ეს ცნობა ავტორს ამოღებული, არ ვიცი. ეს არის მხოლოდ გასაოცარი, რომ ამ სიაში მონაწილეთა შორის დასახელებული არ არიან ამ კავშირის ისეთი დიდმნიშვნელოვანი წევრები, როგორიც გიორგი მეფე და ყუარყუარე ათაბაგი იყვნენ, რომელთა 1459 წ. ეპისტოლეები რომის პაპისა და ბურგუნდიის მთავრისადმი შენახულია კიდევ. საყურადღებოა ამასთანავე, რომ არც გიორგი მეფესა და არც ყუარყუარე ათაბაგსაც კი ოსმალთა სანინაალმდეგო კავშირის მონაწილედ თავიანთ წერილებში ბაგრატი მეფე მოხსენებული არ ჰყავთ. საითგან და რა გზით შეეძლოთ ასე სწრაფად მიეღოთ ცნობა ქართველ დესპანებს იმ პოლიტიკური ცვლილებების შესახებ, რომლის მომასწავებელი უნდა იყოს გიორგი მეფის მოუხსენებლობა და ბაგრატი მეფის მოხსენება, თუ რომ ვადდინგოს ცნობა ამ დროისათვის რაიმე შეცდომას არ შეიცავს?

დამოკიდებულება მეფე ბაგრატსა და კონსტანტინეს შორის

მეფე ბაგრატი და კონსტანტინე ბატონიშვილი ბაგრატის საბოლოო გამარჯვების შემდეგ, როგორც ეტყობა, შერიგებულან. უკვე ქართლში გადმოსვლის ორი წლის შემდგომ, 1468 წ., ბაგრატი მეფე კონსტანტინეს ძმად იხსენიებს და სიგელშიაც თავის გვერდით ჰყავს დასახელებული. ამ საბუთში ნათქვამია სახელდობრ: „ჩვენ ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოსა ლიხთიმერისა ლიხთამერისა ღთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან ბაგრატი და ძმამან ჩვენმან პატრონმან კოსტანტინე, ნებითა მღთისითა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფის, შანშა და შირვანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა დასავლეთამდის თვითმფლობით ჰელმწიფედ მპყრობელისა“, ჩვენთან ესა და ეს პირნი მოვიდნენ და წყალობა გვთხოვეს და ჩვენც ვუწყალობეთ²⁸⁵. ამ სიგელის დასაწყისი ისეა დანერილი, რომ მისი შინაარსის გაგებისათვის ერთგვარი დაკვირვება და განმარტებაა საჭირო. ბაგრატის ვინაობა მკაფიოდ არის აღნიშნული: ის „ღთივ გვირგვინოსანი მეფეთ-მეფე“-ა, „ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოს“ გამაერთებელი. კონსტანტინე ვინდაა? ამ საბუთის გამომცემელს ე. თაყაიშვილს ეგონა, რომ „აქ მოხსენებული ბაგრატი მეფე არის ბაგრატი მეორე იმერეთისა, ხოლო კოსტანტინე არის მეფე კოსტანტინე მესამე ქართლისა. ბაგრატი მეორემ როგორც ვიცით დაიპყრო ქართლი, მაგრამ ეტყო-

ბა მეფის ხარისხი კოსტანტინესათვის არ ჩამოურთმევია და ქართლში გაცემული იმ დროის სიგელები ორთავე მეფეს იხსენიებენ“-ო²⁸⁶.

ეს განმარტება თვით სიგელის შინაარსით არა მტკიცდება. კონსტანტინეს ბაგრატ მეფეთა-მეფე პატრონს უწოდებს მხოლოდ და არა მეფეს. რაკი ბაგრატს კონსტანტინეს მეფობა არ მოუხსენებია და პატრონის გარდა სხვა წოდებულება არ უხმარია, ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ კონსტანტინე მეფე კი არ ყოფილა, არამედ მხოლოდ ბატონიშვილი. მართალია, სიტყვებს „ძმამან ჩვენმან პატრონმან კოსტანტინე“ სიგელში მოსდევს „ნებითა მღთისითა აფხაზთა, ქართველთა“ და სხვა ისე, რომ შეიძლება მკითხველმა იფიქროს, ვითომც ეს მეფური წოდებულება კონსტანტინეს ეკუთვნოდეს. მაგრამ ამგვარი აზრი მცდარი იქმნებოდა. უეჭველია, ეს ბაგრატ მეფის წოდებულებაა, თუმცა ბაგრატის სახელს კი არ მისდევს, არამედ კონსტანტინესას. ამგვარი მოვლენა ქართულ დიპლომატიკაში იშვიათი არ არის. ამას, მაგ., ალექსანდრე დიდის სიგელებიც ამტკიცებენ. აქაც ასე სწერია: ჩუენ მეფეთა-მეფისა ალექსანდრესაგან დავითიან-ბაგრატიონისა და თანამეცხედრისა ჩუენისა პატრონისა დედოფალთა-დედოფლისა თამარისაგან და ძეთა ჩუენთა ვახტანგ, დიმიტრი და გიორგისაგან ნებითა მღთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შირვანშა და შანშა და ყოვლისა აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდის თუთიფლობით მქონებელ-მპყრობელისა“-ო²⁸⁷. აქაც როგორც ვხედავთ მეფის წოდებულება თვით მეფის სახელს კი არ მისდევს, არამედ მისი სახელობის ნევრთა სახელების შემდეგ ბოლოშია მოქცეული. როგორც ამ შემთხვევაში შეუძლებელია მართო იმიტომ, რომ მეფის წოდებულება გიორგი ბატონიშვილის სახელს მისდევს, ადამიანმა იფიქროს ვითომც უკვე თავის მამის, მეფე ალექსანდრეს, დროს 1433 და 1438 წ. გიორგი მეფე ყოფილიყო, ამგვარადვე ჩვენ შეცდომა მოგვივიდოდა, თუ კონსტანტინეს მეფედ ჩავთვლიდით. კონსტანტინე რომ მართლა ქართლის მეფე ყოფილიყო, მაშინ ეს გარემოება საბუთში უეჭველად აღნიშნული იქნებოდა და ეწერებოდა „პატრონმან მეფემან კოსტანტინე“-ო. მაგრამ რა საფიქრებელია, რომ კონსტანტინე ამ დროს, 1468 წ., ქართლს მეფედ მჯდარიყო, როდესაც ბაგრატ მეფეს თავისი თავი თვით ამავე სიგელში „*ორისავე ტახტისა და სახელმწიფოსა* ლიხთიმერისა და *ლიხთამერისა*“ გვირგვინოსნად, ე. ი. აღმოსავლეთ საქართველო და, მაშასადამე, ქართლის მეფედაც ჰყავს მოხსენებული?

ზემონათქვამის შემდგომ ცხადია, რომ თუმცა 1468 წ. კონსტანტინე ბატონიშვილი მეფობას არ ჰღირსებია და იმიერ-ამიერ საქართველოში მეფეთა-მეფედ ბაგრატი იჯდა, მაგრამ კონსტანტინე ამ დროისათვის ბაგრატს შეჰრიგებია და, რასაკვირველია, ამით მისი მეფობაც უცვნია.

ბაგრატ მეფის უცილობელი მფლობელობა

ბატონიშვილს ვახუშტს მოთხრობილი აქვს, რომ 1466 წ. ყუარყუარე ათაბაგის სიკვდილის შემდგომ მის შვილს ბაგრატის გაძლიერება საზარალოდ უცვნია და ისევ გიორგი მეფე გაუმეფებია საქართველოში. ბაგრატი-მა წინააღმდეგობის გაუწევლად დათმობა ირჩია და იმერეთს დაბრუნდა. ხოლო გიორგი მეფე სიკვდილამდე, ე. ი. 1469 წ. აღმოსავლეთ საქლოში ბატონობდა და მთელი ქვეყნის გაერთიანებას ამოად ცდილობდა. 1469 წ. შემდგომ აღმოსავლეთ საქლოში ვითომც მისი ძე კონსტანტინე გამეფებულიყოს. მაგრამ ვახუშტის ამ ცნობას არა ერთი და ორი იმდროინდელი საბუთი და მოწმობა ეწინააღმდეგება. ამ საბუთებითგანა ჩანს, რომ 1470 წ., მაგ., აღმოსავლეთ სქლოში, ქართლში, მაინც გიორგი მეფე კი არა, არამედ ბაგრატი ბატონობს, რომელიც მეფეთა-მეფედ იწოდება თვით ქსნის ერისთავის ქვენიფნეველის მიერ. მას ნათქვამი აქვს, რომ მას ლარგვისის მონასტერში თავისი საგვარეულო „საძუალე“ აუშენებია და შეუმკია. „აღვაშენე და შევამკევე ქორონიკონსა მებათოთხმეტედ მოქცეულსა: რწჳ (158): სრულ ვყავით მეფობასა ღთივ გვრგვონსნისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატისსა“-ო²⁸⁸. მას ქუენიფნეველსვე ლარგვისის მიდამოებისათვის სამოსამართლო წიგნი გაუჩენია „*კითხულობითა და ბრძანებითა ღთივ გვრგვონსნისა მეფეთა-მეფისა ბაგრატისითა*“²⁸⁹. ვენეტიკის რესპუბლიკის დესპანების იოსაფა ბარბაროს და ამბროზიო კონტარინის მოგზაურობის აღწერილობაც სრული უეჭველობით ცხადჰყოფს, რომ ბაგრატი მეფე 1471-1475 წ.-ში, როდესაც ისინი საქართველოში ყოფილან, წინანდებურად ქართლის მფლობელად და ორისავე ტახტის ლიხთამერისა და ლიხთიმერისა მპყრობელად ყოფილა. იოსაფა ბარბარო, მაგ., ამბობს, რომ საქართველოს მეფეს ბაგრატი ერქვა და ამ ქვეყნის დედაქალაქს თბილისი ეწოდებოდა²⁹⁰. ამბროზიო კონტარინიც ამოწმებს, რომ იმავე ბაგრატი მეფეს, რომელსაც ერთი სასახლე ქუთაისში ჰქონდა²⁹¹. ქალაქი გორიც ეკუთვნოდა²⁹², სატახტო ქალაქად კი მეფე ბაგრატის საბრძნებელში კი თბილისი ითვლებოდა²⁹³.

ზემომოყვანილ 1470 წ. საბუთისა და ვენეტიკელ დესპანების ცნობებითგანა ჩანს, რომ ბატონიშვილი ვახუშტის მოთხრობა, ვითომცდა გიორგი მეფეს 1466-67 წ. ქართლი დაებრუნებინოს და სიკვდილამდის მისი მფლობელი ყოფილიყოს და კიდევ საქართველოს გაერთიანებისათვის ცდილიყოს, მაინცდამაინც სრულ სინამდვილედ ვერ ჩაითვლება. 1470 წლითგან მოყოლებული, რომ ბაგრატი მეფე მთელი ლიხთამერეთის თუ არა, ქართლის მფლობელიც იყო, ეს უეჭველია. მომავალში გამოირკვევა, მოხდა თუ არა იმგვარი პოლიტიკური ცვლილება 1466-1469 წლებში, რამაც სახელოვანს ქართველ ისტორიკოსს უფლება მისცა ეფიქრა, რომ გიორგი მეფემ ქართლი წინანდებურად დაიბრუნა. რაც უნდა იყოს ცხადია, რომ თუ რაიმე ამის მსგავსი მომხდარა, კონსტანტინეს ქართლში ბატონობის ამბავი სწორი არ არის და 1470 წლითგან მოყოლებული ამიერ საქართველოშიც ისევ ბაგრატი ჩანს მეფედ.

ცნობები ბაგრატ მეფის პიროვნების შესახებ

ამბროზიო კონტარინის სიტყვით ბაგრატ მეფე მაღალი ტანის კაცი ყოფილა, შავგვრემანი და თუმცა სახე ვითომც თათრული მოყვანილობისა ჰქონია, მაგრამ მაინც ლამაზი კაცი ყოფილა. ვენეტიკელს დესპანს ბაგრატი 1475 წ. წლოვანობით ორმოცი წლისა სჩვენებია²⁹⁴. თავისთავად ცხადია, რომ ეს ცნობა დაახლოებითია, მაგრამ სიმართლეს ძალიან დაშორებული არ უნდა იყოს. თუ 1475 წ. დაახლოებით ორმოცი წლისა ყოფილა, მაშინ ცხადია იგი 1435 ახლო ხანებში უნდა ყოფილიყო დაბადებული. გიორგი მეფისათვის რომ ლიხთ-იმერეთი ნაურთმევია, ბაგრატი დაახლოებით 27 წლისა იქმნებოდა.

ვენეტიკელი დესპანი ამბრ. კონტარინი მეფე ბაგრატს ახირებულ და უცნაურ კაცად ახასიათებს. მის კითხვა-პასუხს, უცხოეთის ელჩის მიღება-დახვედრას და მოპყრობას²⁹⁵ არც სიდინჯე ატყვია და არც წინანდელი ქართული თავაზიანობა, ზრდილობა და სიდარბაისლე-ლა ემჩნევა.

ბაგრატ მეფე რომ აღმოსავლეთ საქართველოში დამკვიდრებულა, „მამულებისა“ და მოხელეობის დამტკიცებას შესდგომია. ზევდგინიძე ამბობს, რომ „სანამდისი იმავე ჩემგან ნაშოების მამულიდალმა წინამურიდალმა ასი კოკა ღვინო არ მივეცით, მანამდის გორის მოურაობა არ გუიბოდა, ასრე არა გუაქუს რა ბაგრატ მეფისაგან“-ო²⁹⁶. მაშასადამე, თვით მეფესაც კი ქრთამი აუღია. ვენეტიკელი დესპანიც ამბროზიო კონტარინიც მოგვითხრობს, რომ ბაგრატი უცხო ელჩის ქონებასაც კი არ ინდობდა და მან თავის მწერლებს ამ იტალიელი დესპანის მთელი ბარგი ააწერიან თურმე „და რაც კი მოეწონათ, ცალკე გადაალაგეს და ძალით მიმაცემინეს მეფისთვისა“-ო²⁹⁷.

ამბროზიო კონსტარინის სიტყვით ბაგრატ მეფეს მისთვის, ვენეტიკის რესპუბლიკის დესპანისათვის, უნებლიეთი ძღვენის სახით სამოცდაათი ოქროს ფული ნაურთმევია. შემდეგ მღევარიც დაუდევნებია და კიდევ 26 ოქრო ერთი და ამას გარდა 6 ოქრო მხლებლებისათვის ნაურთმევინებია²⁹⁸. ბაგრატ მეფე იმდენად ხარბი ყოფილა, რომ წინაპართა მიერ საშვილიშვილოდ ნაწყალობე მამულებს მემკვიდრეებს აღარ უმტკიცებდა, სანამ მამულებს არ შეისყიდდნენ. აი, მაგ., რას ამბობს თვით ბაგრატ მეფე თავის ერთს 1468 წ. სიგელში: „მოვიდეს წინაშე ჩვენსა ჩვენნი დიდად ერთგულნი და ჩვენისა მორჩუმისა და გადიდებისათვის დღე და ღამე მომჭირნე-მოცადენი ჯავახისშვილნი ზაქარია, კახა და ზაზა და გვეაჯნეს და მოგვახსენეს, რათამცა ერთგულებისა მათისა სამუქფოდ სიგელითა ამით შევინწყალე და ძუელნი სიგელნიცა უნახენით თამარ მეფისაგან და სხვათა ჩვენთა ნათესავთა და ჩამომავალთაგან სამკვიდროდ მათთვის ბოძებული და ახლავე დიდი ფასი და საქონელი გამოიღეს და მათივე მკვიდრი მამული მათივე ალალითა საქონლითა მათვე მივჰყიდეთ და დაუმტკიცეთ“-ო²⁹⁹.

ზევდგინიძესაც ერთს თავის საჩივრის წიგნში აღნიშნული აქვს: „დიდი

მალი შემოგუადო ბაგრატ მეფემან“-ო³⁰⁰.

რასაკვირველია, როდესაც ასეთ საქმეს თვით მეფე კადრულობდა, მისი მოხელეები და ჩვეულებრივი წვრილფეხა ხალხი უფრო უარესსაც ჩაიდენდნენ³⁰¹.

2. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა

დამოკიდებულება უზუნ-ჰასანთან და სპარსეთთან

რა დამოკიდებულება ჰქონდა საქართველოს მეფეს თავის სამხრეთით მცხოვრებ ხალხთან, სპარსელებთან და მის გამჭრიახ მბრძანებელ უზუნ-ჰასანთან?

იმგვარადვე როგორც ქართველებს 1459 წელს ევროპელ ქრისტიანთა ხვეწნა მოუხდათ თურქ-ოსმალების წინააღმდეგ შეერთებული ბრძოლის მოსაწყობად, თუმცა თავდაპირველად ამგვარი გეგმა სწორედ დასავლეთში იყო შეთხზული, ამნაირადვე ოსმალთა სანინააღმდეგო ლაშქრობის ჩაფუშვა აღმოსავლეთში სხვაზე მეტად უზუნ-ჰასანს სწყენია და მალე სახვეწარი გახდომია კიდევ. გასაკვირველიც არაფერია, რათგან სპარსეთის მბრძანებელს როგორც მოსაზღვრეს, ოსმალთა მეზობლობის საშიშროება უკვე კარგადა ჰქონდა გამოცდილი და მათი ძლიერებისა და დამპყრობელობითი მადის ზრდისაგან მოსალოდნელი საფრთხე საკმაოდ ჰქონდა გათვალისწინებული. ამიტომ ის სიხარულით ხვდებოდა ყოველი, გინდ ქრისტიანი სახელმწიფოს, მაგ., ვენეტიკელსა და საქართველოს დესპანებს, რომელნიც კი ოსმალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მოკავშირეობასა სთხოვდნენ³⁰².

რაკი ოსმალთა ყოველივე წინსვლა აღმოსავლეთისაკენ სპარსეთის მფლობელობისათვის მეტად უსიამოვნო და დამაფიქრებელი გარემოება იყო, ამიტომ, როდესაც 1471 წ. ისინი ყარამანს დაეპატრონენ და ხელში ჩაიგდეს, უზუნ-ჰასანმა ამ ქვეყნის მასთან შემოხიზნული ამირა ახმედი პატივისცემით მიიღო და დახმარება აღუთქვა. ოცი წლის ბრძოლით გამობრძმედილს უზუნ-ჰასანს თავისი თავი საკმაოდ ძლიერად მიაჩნდა, რომ ოსმალებს შეჰბრძოლებოდა, რათგან, ამ დროს ის უკვე ქირმანის, ფარსის, ორთავე ერაცისა, ადერბაიჯანისა, სომხეთისა და შუამდინარის მფლობელი იყო. განსაკუთრებით მას თავისი თარაქამა ცხენოსანი ჯარის იმედი ჰქონდა და გამარჯვების ეჭვიც კი არ ებადებოდა. 1471 წ. უზუნ-ჰასანი დიდი ლაშქრით ოსმალეთს შეესია, რომ ახმედი და მისი ძმა ყაზიმ-ბეგი კვლავ ყარამანის ბატონად დაესვა. ოსმალთა ჯარი მართლაც დამარცხდა და იძულებული შეიქმნა უკან დაეხია. ამის წყალობით ყარამანის მომეტებული ნაწილი სპარსეთის მბრძანებელს ჩაუვარდა ხელში, რომელმაც ეს ქვეყანა მის წინანდელ ბატონს დაუბრუნა. ჯერ-ჯერობით გამოურკვეველი

მიზეზის გამო უზუნ-ჰასანმა ამ საქმეს თავი მიანება და თავის ქვეყანაში დაბრუნდა ისე კი, რომ ახალ დაპყრობილ ქვეყანაში 10 000 ჯარისკაცის მეტი არ დაუტოვებია. ამით რა თქმა უნდა ოსმალებმა ისარგებლეს და უკვე 1472 წ. ეს უზუნ-ჰასანის მიერ დატოვებული ლაშქარი კერელუს (ანუ როგორც ეხლა ეწოდება ბედშერ-გიოლის) ტბასთან თავიანთ მთავარ ძა-ლის დაუხმარებლივადაც დაამარცხეს. 1473 წ. გაზაფხულზე კი უკვე თვით სულტანი მუჰამედიც ბოსფორითგან გადმოვიდა ოსმალეთის მთავარი ლაშქრითურთ³⁰³. ამ ამბის გაგების უმაღლესი უზან-ჰასანიც, რასაკვირველია, ოსმალეთის წინააღმდეგ უნდა ამხედრებულიყო.

საფიქრებელია, რომ სწორედ *ამ დროს უნდა მიემართა განსაცდელში მყოფს სპარსეთის მბრძანებელს საქართველოს მეფისათვის ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარების შესახებ*, რომელზედაც იტალიელ დესპანს *ჯიოვან მარია ანჯიოლელოს* გაკვრით ნათქვამი აქვს თავის უზან-ჰასანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერილობის შემცველ თხზულებაში³⁰⁴. *ქართველებს სპარსეთის შაჰისთვის მოშველლებაზე უარი შეუთვლიათ*³⁰⁵.

თუ გავიხსენებთ, რომ იგივე ქართველები იყვნენ, რომ 1459 წ. უზუნ-ჰასანი ოსმალთა წინააღმდეგ და მათ საბოლოოდ გასანადგურებლად განზრახულ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად და მოკავშირედ მოიწვიეს, ეს უარი ქართველთა მხრივ, როდესაც უკვე თვით უზუნ-ჰასანს გაუხდა საქმე სახვეწრად, შეიძლება ცოტა არ იყოს გვეუცხოვოს. რა მიზეზით და მოსაზრებით შეუთვალა საქართველოს მეფემ სპარსეთის მბრძანებელს უარი, დანამდვილებით არ ვიცით, მაგრამ შესაძლებელია ქართველ პოლიტიკოსებს შემდეგი თვალსაზრისით ეხელმძღვანელათ. მაშინ, როდესაც 1459 წ. ოსმალთა მოსასპობად განზრახულ ლაშქრობაზე იყო მოლაპარაკება, ყველაფერი დასავლეთ ევროპისა და ქართველთა და მათ მოკავშირე ქრისტიანების თაოსნობით უნდა მომხდარიყო. ამიტომ ქართველებს იმედი ექნებოდათ, რომ გამარჯვება მათ პოლიტიკურადაც გაამაგრებდა და ქონებრივ-ტერიტორიულადაც დიდს სარგებლობას მოუტანდა. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მაშინ სპარსთა თეთრ-თუ შავ-ბატკანიანი ტომების მეთაურთა თავდასხმისაგან და წაგლეჯისაგან თავს დაახწევდნენ და წართმეულ მიწებსაც უკან დაიბრუნებდნენ. ეხლა კი რის იმედით-ღა უნდა ყოფილიყვნენ? სპარსეთი, რომელიც დღითი-დღე ძლიერდებოდა და თავს საზღვრებს აფართოებდა, მეორე ერთმორწმუნე სახელმწიფოს, ოსმალეთს ებრძოდა. ასეთს პირობებში გამარჯვებული და გაძლიერებული სპარსეთი საქართველოს სამეფოსათვის უფრო საშიში უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ოსმალეთი, მით უმეტეს, რომ სპარსეთს, როგორც ეს ვენეტიკელი დესპანის *ამბროჯიო კონტარინის* სიტყვებითგანა ჩანს, საქართველოს სამხრეთის კარი და მისი ძლიერი ციხე ლორე ხელში სჭერია და ლორისციხეში უზუნ-ჰასანს თავისი მეციხოვნე ჯარი ჰყენებია. 1474 წ. კონტარინის ისინი იქ თავისი თვალთ უნახავს. მისი სიტყვით საქართველოს ველი ანუ ე. წ. სომხითის მინდორი უკვე უზუნ-ჰასანის სა-

ბრძანებლად ითვლებოდა³⁰⁶. საქართველოს თავდაცვისათვის ამ კუთხეს ისეთი მნიშვნელობა აქვს და მისი მფლობელობა მონინალმდეგეს ისეთს უპირატესობას ანიჭებს, რომ საქართველოს მხოლოდ მოსისხლე მტერს შეუძლია მოინადინოს მისი ხელში ჩაგდება. ამიტომ და ასეთს პირობებში გასაკვირველიც არაფერია, რომ საქართველოს მთავრობას განსაცდელის მოლოდინში მყოფს უზუნ-ჰასანისათვის ოსმალთა წინააღმდეგ დახმარებაზე უარი შეუთვლია.

როდესაც უზუნ-ჰასანისა და მუჰამედის ლაშქრები პირველად ერთიმეორეს ეკვეთნენ და ომი სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის ისევ განახლდა, პირველად ბედმა უზუნ-ჰასანს გაუღიმა. მაგრამ როდესაც აზრუმსა და ერზინჯანს შუა მდებარე თერჯანის მახლობლად სპარს-ოსმალთა გადამწყვეტი ბრძოლა მოხდა, უზუნ-ჰასანის ლაშქარი მისმა თავგანწირულმა პირადმა გულადობამაც ვერ იხსნა ოსმალეთის ძლიერი არტილერიის საზარელი განადგურებისაგან. უზუნ-ჰასანი საშინლად დამარცხდა და იძულებული იყო მცირე აზიაში ძლევამოსილებით წინმსვლელი ოსმალეთის წინაშე თუმც ბრაზმორეულს, მაგრამ მაინც უკან დაეხია. ამ დროითგან მოყოლებული სპარსეთის მბრძანებელი მხოლოდ შურისძიებაზე ოცნებობდა, როგორც თვით ოსმალეთის წინააღმდეგ³⁰⁷, ისევე ყველა იმ მეზობლების დასასჯელადაც, რომელთაც მას ასეთ გაჭირვების ჟამს ხელი არ გაუმართეს და ოსმალთა წინააღმდეგ არ მიეშველნენ.

3. საქართველოს შინაური პოლიტიკური ვითარება

საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა 1470-1475 წლებში ვენეტიკელი დესპანის აღწერილობისდა თანახმად ასე გვეხატება.

საბედიანო

საქართველოს დასავლეთის ნაწილს სამეგრელოს მთავრის სამფლობელო შეადგენდა. მთავარს ბედიანი (Bendian) ეწოდებოდა. ბედიანის სამთავროს დასავლეთით შავი ზღვა საზღვრავდა, სამხრეთით ბათუმი და ჩრდილოეთით სებასტოპოლი მასვე ეკუთვნოდა³⁰⁸. კონტარინის სიტყვით ბათუმის მახლობლად, სამხრეთით უკვე ოსმალეთის სახელმწიფო საზღვარი იწყებოდა და საქართველოს ეს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილი უკვე ოსმალეთის მოხარკე ყოფილა³⁰⁹. ბათუმი მაშინ პატარა ციხე-ქალაქი ყოფილა³¹⁰. ჩამოთვლილ ქალაქებს გარდა ბედიანს შავი ზღვის პირად ერთი პატარა ქალაქი (Caltichea) ჰქონია, რომელიც ერთგვარ სავაჭრო ცენტრად ყოფილა. იქ თურმე აბრეშუმს, მომსხო ტილოს და თაფლს ჰყიდდნენ³¹¹. სამეგრელოს მთავარ ბედიანსვე ეკუთვნოდა, რასაკვირველია, ფოთიც,

რომელიც მაშინ თურმე ზღვის პირამდის აღარ აღწევდა,, არამედ ცოტა მოშორებით იყო რიონის პირად. ზღვითგან ნავეებით აღმა ადიოდნენ და ნავთსადგურის მახლობლად მდებარე კუნძულს რომ გასცილდებოდნენ, აქეთგან ოდნავ აღმოსავლეთით თვით გარშემო ტყით მოცული ქალაქი მდებარეობდა. ამ ადგილას რიონი იმდენად განიერი იყო, რომ სიგანით „ორი შვილდის სროლის“ ოდენა ყოფილა³¹².

იოსაფა ბარბაროს სიტყვით სამეგრელოს მოსაზღვრედ ვითომც კაიტაქნი (Caitachi) იყვნენ, ის კაიტაქნი, რომელნიც კასპიის მთის მახლობლად ცხოვრობენო³¹³. ქართველ მთარგმნელს აღნიშნული აქვს, რომ ყაიტალები დაღესტანში ცხოვრობენ, სადაც ყაითალ-თაბასარანის ოლქიც კი არსებობს, მაგრამ იქვე ნათქვამია, რომ სამეგრელო არ ემხრობა ყაიტალებსო³¹⁴. ბარბაროს არც აქვს მოხსენებული, რომ კაიტაქნი კასპიის მთებში ცხოვრობენ. ის ამბობს მხოლოდ ამ მთების *მახლობლად* ბინადრობენო. ამ შემთხვევაში ორი შესაძლებლობაა: სახელი შეიძლება ან სწორად იყოს შენახული და ბარბაროს მართლაც ყაიტალები ჰყავდა თავის აღწერილობაში მოხსენიებული ან შესაძლებელია მერმინდელ გადამწერთაგან ან გამომცემლისაგან იყოს დამახინჯებული. პირველ შემთხვევაში ჩვენ არ უნდა გვავიწყდებოდეს, რომ თუ XVIII - XIX საუკუნეებში ყაიტალების სახელი მხოლოდ დაღესტანშია შენახული, ამის გამო უფლება არა გვაქვს ვიფიქროთ, ვითომც ისინი მუდამ დაღესტანში იყვნენ დასახლებულნი. ადვილი შესაძლებელია, რომ XV ს-ში, როდესაც იოს.ბარბარო საქართველოში იყო, მათ იმიერკავკასიაში, ეხლანდელზე გაცილებით უფრო დასავლეთით ჰქონოდათ მოსახლეობა სწორედ იქ, სადაც ვენეტიკელ ელჩსა აქვს აღნიშნული. ხოლო, თუ თუ სახელი დამახინჯებულია, იქმნება იტალიელს ავტორს ყარაჩაელნი ეწერა.

ბარბაროს სიტყვებითგან თითქოს ისე გამოდის, რომ სამეგრელოს მთავრის სამფლობელო კავკასიონის ქედამდის აღწევდა. ის ამტკიცებს, რომ ჩრდილოეთით საბედიანოს ჩერქეზეთის მთაგრეხილი საზღვრავდა³¹⁵. ხოლო თუ გავიხსენებთ, რომ ბედიანი დასავლეთ ევროპაში გაგზავნილ დესპანს იქაური ქრისტიან მეფე-მთავრებისა და პაპისთვის გაუცვნიათ როგორც სამეგრელოსა და *აფხაზეთის მეფე* (Mengreliae et Abasiae rex), მაშინ ჩვენთვის ცხადი გახდება, რომ ბედიანის სამთავროს საზღვრებში აფხაზეთიც შედიოდა.

„მცნება სასჯულო“ საშუალებას გვაძლევს იმდროინდელ საბედიანოს სამთავროს დასავლეთისა და სამხრეთის საზღვრების ზოგიერთი ადგილები უფრო მეტი ზედმიწევნით გამოვარკვიოთ. თუმცა იქ აფხაზეთის კათალიკოსის სამწყსოზეა ლაპარაკი, მაგრამ საფიქრებელია, რომ საკათალიკოსოს საზღვრები მეტ ნილად პოლიტიკური ერთეულების საზღვრებს მისდევდა. ხოლო აფხაზეთის კათალიკოსის სამწყსოს შეადგენდა ქვეყანა „ლიხთ ამერისა“³¹⁶, ოდიშისა, გურიისა და აფხაზეთისაო³¹⁷. ამავე ძეგლითგან ჩანს, რომ ბედიანი დიდი ერისთავთერისთავი *შამადავლე „დადიან-გუ-*

რიელი“ ყოფილა³¹⁸. მაშასადამე, სამეგრელოს გარდა მას გურიაც სჭერია. სწორედ ამიტომაც არის, აფხაზეთის კათალიკოსის სამწყსოს საზღვარი აღნიშნულია „ჭოროხსა აქათ, ოსეთსა აქათ, ზღუად პონტოსსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭუინტისა საზღვარი მიაწევს“³¹⁹. საბედიანო სამთავროს საზღვარიც დაახლოებით ალბათ ეს უნდა ყოფილიყო.

აღმოსავლეთით სამეგრელოს მთავრის ბედიანის სამფლობელოს საქართველოს მეფის ბაგრატის საბრძანებელი საზღვრავდა³²⁰. ამბროზიო კონტარინის სიტყვით ბედიანის სამთავრო იმდენად პატარა ყოფილა, რომ საზღვრითგან საზღვრამდის სულ სამი დღის სავალი იყო. თურმე³²¹. საზღვრად სამეგრელოს მთავრისა და ბაგრატის სამეფოს შორის ერთი მდინარე ყოფილა, რომელიც ქუთაისის დასავლეთით მდებარეობდა, ამ მოსაზღვრე მდინარითგან ქუთაისამდის ერთი დღის სავალი ყოფილა³²². ცხადია, რომ ვენეტიკის დესპანის მიერ მოხსენებული მდინარე ცხენის წყალი უნდა ყოფილიყო.

ამბროზიო კონტარინისა და იოს. ბარბაროს აღწერილობითგან ჩანს, რომ ბედიანის სამთავრო ამ დროს ცალკე პოლიტიკურ ერთეულს შეადგენდა, რომელსაც თავისი საზღვრები და მართვა-გამგეობა ჰქონდა და საკუთარი ჯარი ჰყავდა. მაინც საქართველოს მეფეს უზენაესი უფლება ამ სამთავროზეც შენარჩუნებული ჰქონია და განსაკუთრებულ შემთხვევაში ის ამ სამთავროს საქმეებშიც ერეოდა. ხოლმე. 1475 წ. ივლისში ბედიანის სიკვდილის შემდგომ არეულობა მომხდარა სამეგრელოში და ბაგრატ მეფეს წესიერების დასამყარებლად იქ თავისი ერთ-ერთი ჯარის უფროსი გაუგზავნია ცხენოსან და ქვეითა რაზმითურთ³²³. საყურადღებო გარემოებაა, რომ სამეგრელოსა და აფხაზეთის მთავარს ბედიანს საერთაშორისო დამოკიდებულებაში თავისი საკუთარი წარმომადგენლობა არა ჰყოლია და, დასავლეთს ევროპაში რომ საქართველოთგან დესპანები გაიგზავნენ თურქების განსადევნად შეერთებულ სამხედრო მოქმედების მოსაწყობად, ბედიანს მესხეთის ათაბაგსავით ცალკე თავისი განსაკუთრებული ელჩი არ გაუგზავნია.

ამბროზიო კონტარინი ამბობს, ვითომც სამეგრელოს მთავარს, რომელიც 1474 წ. ბედიანად ყოფილა, გორბოლა (Gorbola) რქმეოდეს³²⁴. ვენეტიკელ დესპანს ეს ბედიანი 5 ივლისს 1474 წ. პირადად უნახავს³²⁵, ხოლო 1475 წ. ივლისში ის უკვე მკვდარი ყოფილა³²⁶. ზემოაღნიშნული ბედიანი იტალიელი დესპანის სიტყვით გარეგნული შეხედულობით 1474 წ. ორმოცდაათი წლის კაცად მოჩანდა და საკმაოდ შნოიანი ყოფილა³²⁷. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით 1470 წ. მომკვდარა დადიანი ლიპარიტ და მის მაგიერ დამჯდარა მისივე შვილი შამადავლა³²⁸, რომელიც 1474 წ. გარდაცვლილა³²⁹. ეს შამადავლა (ვახუშტის შამანდავლედ უწერია) იხსენიება „მცნება სასჯულო“-ში³³⁰ და ბიჭუინტის საკათალიკოსო საბუთში № 92³³¹, სადაც ეს სახელი „შამანდავლა“-დ არის დაწერილი. ორსავე ზემომოხსენებულ ძეგლში იგი დადიან-გურიელად იწოდება, რაც ცხადჰყოფს, რომ შამადავლას სამეგრე-

ლოს სამთავროს გარდა მართლაც გურიაც სჭერია. „მცნება სასჯულო“ ამის გარდა „დიდი ერისთავთ-ერისთავის“ სახელით იხსენიებს მას³³².

ზემოაღნიშნულითგან ჩანს, რომ ბედიანი დაახლოებით 1474 წ.-ივლ. 1475 წ. უნდა გარდაცვლილიყო. ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობითაც შამადავლა 1474 წ. მომკვდარა, რაც იტალიელი დესპანის ცნობას კარგად უდგება. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ამბ. კონტარინის თხზულებაში ბედიანის სახელად მოყვანილი „Gorbola“ „გორბოლა“ (Samadola-ისგან წარმომდგარი) დამახინჯებული „შამადავლა“ იყოს.

იტალიელ დესპანთა სიტყვითაცა და ქართული სიგელებითგანაც ჩანს, რომ საბედიანოში, განსაკუთრებით აფხაზეთ-სამეგრელოში *ხალხი კულტურულად დაქვეითებული ყოფილა, სასოფლო მეურნეობაცა და მრეწველობა-აღებშიცელობაც* იმდენად *დაცემულა*, რომ *ხალხი გაღარიბებული და გონებრივად ჩამორჩენილი ყოფილა*, ცოდნაც ჰკლებია. ხოლო მუშაობის უნარი და შრომის ნაყოფიერება იმდენად მოდუნებული ჰქონია, რომ *ამ ბუნებით უხვად დაჯილდოებულსა და კურთხეულს კურთხეში მკვიდრთ არამც თუ უცხოეთში ცოტა რამის გატანა შეეძლოთ, თავიანთ თავის გამოკვება და რჩენაც-კი უძნელდებოდათ თურმე*³³³.

საათაბაგო

ბაგრატ მეფის საბრძანებლისაგან გამოყოფილი იყო და დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს შეადგენდა ყუარყუარე (Gorgora) *ათაბაგის სამფლობელო* მესხეთი. კონტარინი მას *ახალციხის მთავარს ეძახის*³³⁴. ალბათ ასე იწოდებოდა ის ჩვეულებრივ საუბარში, რათგან ახალციხე ათაბაგის საჯდომი ქალაქი იყო. თურქების მიერ ათაბაგებისათვის შემდეგში შემოღებული ახალციხის ფაშის სახელიც აქეთგან უნდა იყოს წარმომდგარი.

ათაბაგებს ისეთი ძალა და გავლენა ჰქონდათ, რომ ყველა მეზობლები მათ ანგარიშს უწევდნენ. ამ ძლიერებისდა მიუხედავად *ჯაყელნი თავიანთ თავს ათაბაგებს უწოდებდნენ*. მხოლოდ ერთი საბუთია შენახული, სადაც ერთ მათგანს მეფისა და ხელმწიფის წოდებულება აქვს მიკუთვნილი. „დიდისა მეფისა ჩუენისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჳელმწიფისა პატრონისა მზეჭაბუკისაგან“ ძლეულ იქმნენ ყველა მტრებიო³³⁵, ნათქვამია იქა და ეს ნაწყვეტიც საკმაოდ გვიჩვენებს მათ მაშინდელს წადილსა და გავლენიანობას. მაგრამ ჩვეულებრივ ჯაყელნი, რომელთაც მესხეთის უზენაესი ხელისუფლება ეპყრათ, წინანდებურად ცნობილნი იყვნენ „საქართველოს ათაბაგად და სამცხისა სპასალარად“.

მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები ათაბაგის სახლობის წევრთა შესახებ

„დიდი და სახელგანთქმული *საქართველოს ათაბაგი, სამცხისა სპას-ალარი* ჯაყელ-ციხისჯუარელი და დიდად წარჩინებული პატრონი *ყუარყუ-არე* ნებიერად და ღთის მსახურებით ცხოვრებდა და დღეკეთილობით აღასრულნა ყოველნი დღენი მისნი და სიბერიტა კეთილითა უფლისა მიერ მიიცვალა ქნსა: რპჟ“ ანუ 1498 წელსო, ნათქვამია ათონის მონასტრის აღაპებში³³⁶. იგივე წელიწადი აქვს იკორთის ჟამნგულანის და კიდევ ხუთს სხვა კინკლოსსაც³³⁷. ქცის შევსებულ-გადაკეთებული გაგრძელება თარიღად ქკს რპჟ (188) ანუ 1500 წ. სდებს და თანაც დაძენილი აქვს, რომ ათაბაგი „მიიცვალა წლისა პპ (82) *ივნისსაა*“³³⁸.

ქცის მეორე გაგრძელებაში გარდაცვალების ქრონიკონად „რჟე“ (195) ანუ 1507 წ. არის აღნიშნული და მიცვალების წლოვანებაც მომატებულია: „მიიცვალა წლისა ჟბ (92) *ივნისსა*“³³⁹.

ამ ქრონოლოგიურ ცნობათა შორის უპირატესობა ათონის აღაპებს უნდა მიენიჭოს. რათგან ის თანამედროვისა და ათაბაგის ოჯახში აღზრდილის ამბროსის მიერ არის მიწოდებული და დანერგილი³⁴⁰. და თანაც ვითარცა მაშინდელი საისტორიო ამბების ყველა სხვა ცნობებზე უფრო შესაბამს. ქცის ორსავე გაგრძელებაში უეჭველია გადამწერის შეცდომა უნდა იყოს და მათს დედანშიაც, საითგანაც ეს თარიღი ამოღებული იქნება, „რპე“ ეწერებოდა. ცხადია მაინც, რომ მათ ყველა სხვა შენახულ კინკლოსებზე უკეთესი და განსხვავებული წყარო უნდა ჰქონოდათ, რათგან მხოლოდ იქ არის ყუარყუარე ათაბაგის წლოვანება და გარდაცვალების თვე და რიცხვი ზედმიწევნით აღნიშნული. თვით თანამედროვის მიერ აღწერილს ათონის მონასტრის აღაპშიაც კი ამ მხრივ ცნობა სრული არ არის და გარდაცვალების თვე და რიცხვი ხომ სრულებით დასახელებული არ არის. წლოვანებაც მხოლოდ ზოგადი სიტყვებითაა დახასიათებული: „სიბერიტა კეთილითა მიიცვალა“-ო. სამწუხაროდ ქცის შევსებულ-გადაკეთებულ ორსავე გაგრძელებაში ყუარყუარეს წლოვანების შესახებ თანხმობა არ სუფევს: პირველს გაგრძელებაში გარდაცვლილი ათაბაგი 82 წლის მოხუცად იხსენიება, მეორეში კი 92 წლისად. დანამდვილებით იმის თქმა, თუ რომელი ამ ორ ცნობათაგანია ჭეშმარიტი, ძნელია, მხოლოდ რაკი 92 წ. ღრმა მოხუცებულებას წარმოადგენს, ამბროსის მოწმობით კი ათაბაგი ყუარყუარე „სიბერიტა კეთილითა“ აღესრულა, ამიტომ საფიქრებელია თითქოს ქცის პირველი გაგრძელების ცნობა, 82 წ., უფრო სწორი უნდა იყოს.

თუ გარდაცვალების ჟამს *ყუარყუარე* მართლაც 82 წლისა იყო, მაშინ ის 1416 წ. უნდა დაბადებულიყო, ხოლო თუ 92 წ.–1406 წ. უნდა მივიჩნიოთ დაბადებულად.

ქართველთა ათაბაგისა და სამცხის სპასალარის ჯაყელ-ციხისჯუარე-

ლის ყუარყუარეს „მეუღლესა პატრონსა დედისიმედსა“ ეძახდნენ³⁴¹. დედისიმედის გარდაცვალების თარიღიც არის შენახული ქ¹ცის შევსებულ-გადაკეთებულს ორსავე გაგრძელებაში თითქმის ერთნაირად არის ნათქვამი: „ქ¹კსროთ (179) მიიცვალა მეუღლე ყუარყუარე ათაბაგისა ბატონი დედისიმედი წლისა ნდ (54): სეკდემბერსა: იმ¹:“³⁴². მეორე გაგრძელებაში თვე და რიცხვი განსხვავდება: „დეკემბერს იე (15)“-საო³⁴³. ბატონიშვილს ვახუშტსაც ამგვარივე თარიღი აქვს: „მოკუდა დედისიმედი ქ¹ს ჩუჟა (1491 წ.) ქრ. როთ დეკემბერს იმ¹“³⁴⁴. მაშასადამე, 54 წლის დედისიმედი 1491 წ. ან 18 სექტემბერს ან 15 დეკემბერს გარდაცვლილა.

ყუარყუარე ათაბაგისა და დედისიმედის უფროს შვილს ქაიხოსრო ერქვა. მამის შემდგომ ის ათაბაგობდა. გარდაცვალების ჟამს ქაიხოსრო ჯერ კიდევ შუახნის კაცი ყოფილა. ბატონიშვილს ვახუშტს ნათქვამი აქვს: „მოკუდა ქაიხოსრო ათაბაგი წლისა ნგ (53) მაისს ვქ¹ს ჩვზ (1502) ქრ. რჟ.“³⁴⁵, მაგრამ ამ ცნობას სხვა წყაროები არღვევენ, სადაც თარიღად 1500 წელია დადებული³⁴⁶. თუ ქაიხოსრო 1500 წ-ს 53 წლისა ყოფილა, მაშასადამე, ის 1447 წ-ს დაბადებულია.

რაკი ყუარყუარესა და დედისიმედის პირმშო შვილი, როგორც დავრწმუნდით, 1447 წ. დაბადებულია, ამ დროს მისი მშობელი დედისიმედი, 1437 დაბადებული, ცხადია, 10 წლისა იქმნებოდა. მაშასადამე, ისე გამოდის, რომ დედისიმედი 9 წლისა უნდა გათხოვილიყო და ქორწინების პირველსავე წელს შვილი ჰყოლოდა, რაც ამ ხანში იშვიათ მოვლენად ითვლება. ქალის სქესობრივი სიმწიფე თუმცა 11 წლითგან, ხოლო იშვიათად 10 წ-ზე უწინარესაც იწყება ხოლმე, მაგრამ 15 წლამდე ჩვეულებრივ შვილოსნობა იშვიათ მოვლენად არის ცნობილი³⁴⁷.

ყუარყუარე-დედისიმედს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სახლობა ჰყოლიათ და „მათსა ძესა პირმშოსა“ ქაიხოსრო ერქვა, მეორეს მზეჭაბუკი, მესამეს ბაჰადური და სულ უმცროსს იანქო³⁴⁸.

ყუარყუარეს შვილითგან ბაჰადური გარდაცვლილა და „წარვიდა გზასა მას საუკუნესა“ ჯერ კიდევ იმ ხანაში, როდესაც ის „ჭაბუკი“ იყო „შასაკითა ოცისა გინა თუ კა (21)-ისა წლისა“³⁴⁹. რაკი ქართველი მონაზონის აკაკის სიტყვით³⁵⁰ ამ გარდაცვალებულის „საჯსენებელის“ დასაწესებლად „დიდებულთა მშობელთა და ძმათა“ უხვი შეწირულება დაარიგეს საქართველოშიცა და უცხოეთშიც³⁵¹, ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ბაჰადურის სიკვდილის დროს ათაბაგი ყუარყუარე და მისი მეუღლე დედისიმედი ცოცხალი ყოფილან: მაშასადამე, არამც თუ 1498 წ. უწინარეს, არამედ 1491 წ. ადრეც უნდა ვიგულისხმოთ მკვდარად. ბაჰადური 10 ოქტომბერს გარდაცვლილა და სწორედ ამ „დღესა მიცვალებისა ოკდონბერსა ათსა“ იყო დაწესებული მისი მოსახსენებელი აღაპი ათონის ქართველთა მონასტერში³⁵².

ბაჰადურის სიკვდილის თარიღი ქ¹ცის შევსებულ-გადაკეთებულ ორსავე გაგრძელებასა და ვახუშტსაცა აქვთ. პირველს გაგრძელება-

ში ნათქვამია: „ქკსა რმგ (163): ათაბაგი ბაჰადურ გარდაიცვალა წლისა: კა: ოკტომბერსა: ი: დასაბამითგან ქკსა ექესი ათას ცხრაას ოთხმოც და ორსა“-ო³⁵³. დასაბამითგანი წელი ამტკიცებს, რომ ცნობა თავდაპირველ მინანერითგან უნდა მომდინარეობდეს. ქორონიკონი 1475 წელს უდრის, დასაბამითგანი წელიწადი კი, თუ ბერძნული წელთაღრიცხვით ვიხელმძღვანელებთ, რომელიც უეჭველია ამ შემთხვევაში ნაგულისხმევი უნდა იყოს 1474 წ. გამოდის.

ბატონიშვილს ვახუშტს იგივე თარიღი აქვს დასახელებული: მოკვდა „ბაადურ ათაბაგი წლისა კა, ქს ჩუოე (1475 წ.), ქრ რმგ“³⁵⁴, ქცის მეორე გაგრძელებაში სწერია: „ქკსა რმგ (166=1478 წ.) ათაბაგი ბაადურ გარდაიცვალა წლისა კა (21) ოკდომბერს ი, დასაბამითგან ქკსა ექესიათას ცხრაას ჟბ (92)“³⁵⁵. დასაბამიდანს თარიღში ცხადი შეცდომაა და „პ“-ის მაგიერ გადამწერს „ჟ“ დაუსვამს. ქკ-შიც ალბათ „ე“-ი „გ“-ის მაგიერ ზის შეცდომით. მაშასადამე, *ყველა წყაროები თანხმობრივ ბაჰადურის სიკვდილის თარიღად 1475 წ. 10 ოქტომბერსა სდებენ*.

რაკი ბაჰადური 1475 წ-ს ოცდაერთი წლისა ყოფილა, ცხადია ის 1454 წ. დაბადებულა.

ბაგრატ მეფის საბრძანებელი

ბაგრატ მეფის საბრძანებელს იტალიელი დესპანი საქართველოს (Zor-zania) უწოდებენ. დასავლეთით ბაგრატის სამეფოს ბედიანის სამთავრო საზღვრავდა. მოსაზღვრე ხაზად, როგორც დავრწმუნდით, მდინარე ცხენის წყალი ითვლებოდა. საქართველოს მეფეს ბაგრატს ერთი სასახლეთგანი ქუთაისში ჰქონდა. მაშინ ქუთაისი პატარა ქალაქი ყოფილა. წყალ-გალმა გორაზე იდგა ქვითკირით ნაშენი ციხე, რომელშიაც ვენეტიკელ დესპანს ერთი ძალიან ძველი ეკლესია, უეჭველია ბაგრატის ტაძარი, უნახავს. ქალაქსა და ციხეს მდინარე რიონზე გადებული ქვის ხიდი აერთებდა. მეფის სასახლე მდინარის გამოღმა მდგარა საკმაოდ დიდ მინდორზე³⁵⁶.

ბაგრატსავე ეკუთვნოდა სკანდის (Scander) ციხე, რომელიც მთაზე იყო აშენებული. სკანდა, როგორც ეტყობა, ბაგრატ მეფის საზაფხულო საჯდომთაგანი ყოფილა³⁵⁷. დასავლეთ საქართველოს გარდა აღმოსავლეთი საქართველოც 1470-1476 წლებშიაც კვლავინდებურად ბაგრატ მეფეს ეჭირა. ამბ. კონტარინის სიტყვით მას ეკუთვნოდა ქ. გორი, რომელიც ვაკეზე იყო გაშენებული. გორის ციხე კი გორაზე იდგა, მაგრამ მაშინ ჯერ მხოლოდ ხის ციხე ყოფილა³⁵⁸. ბაგრატ მეფეს სატახტო ქალაქად ტფილისი ჰქონია³⁵⁹, თვით ქალაქსა და მეტეხის ციხეს მტკვარი ჰყოფდა. იტალიელს დესპანს ციხე იმ დროისათვის საკმაოდ მაგარ ციხედ სჩვენებია³⁶⁰. ის მოწმობს, რომ ტფილისი წინათ განთქმული იყო სიდიდით, ამჟამად კი დაცემულიაო. მაგრამ მაინც ქალაქის ის უბნები, რომელნიც მტრის აოხრებას გადაურჩენ,

ეხლაც კარგად არის დასახლებულიო³⁶¹. იოს. ბარბაროზეც ამგვარივე შთაბეჭდილება მოუხდენია ტფილისს: ქალაქი კარგია, მაგრამ მცხოვრებნი ნაკლებად არიანო³⁶².

ამბ. კონტარინის სიტყვებითგანა ჩანს, რომ *ქვემო ქართლის სამხრეთი კუთხე ე. წ. სომხითი, ლორეს ციხე და მინდორი ამ დროს, მაგ., 1474 წ., მტერს ჰქონია დაპყრობილი და სჭერია ხელში*. ის ამბობს: „მივედით უზუნ-ჰასანის საბრძანებელში ანუ, უკეთ რომ ვთქვა, სომხეთში. სალამოს მივედი უზუნ-ჰასანის იმ ციხესთან, რომელსაც ლორე ეწოდება. ეს ციხე ვაკეზე მდებარეობს და ერთი მხრით მთა აკრავს, ხოლო მეორე მხრით მდინარე ჩაუდის. ეს მდინარე ძალიან ღრმაა, მაგრამ წყლის სიმრავლის გამო კი არა, არამედ ნაპირების სიმაღლის მიზეზით. მდინარეში რომ გავედით, სომხების ერთს სოფელში მივედით“-ო. ლორეს ციხეში უზუნ-ჰასანს თურმე თურქი მეციხოვნენი ჰყოლია ჩაყენებული³⁶³. ვენეტიკის დესპანის ეს ცნობა ცხად-ჰყოფს, რომ *ბაგრატ მეფეს უზუნ-ჰასანისაგან დაპყრობილი ეს საქართველოს კუთხე ვეღარ დაბრუნებია. მაშასადამე, ბაგრატ მეფის საბრძანებლის საზღვარი ლორეს მინდვრების ჩრდილოეთით უნდა ყოფილიყო*.

საქართველოს ის ნაწილი, რომელიც ბაგრატ მეფის საბრძანებელს შეადგენდა, *მშვენიერ და ნაყოფიერ ქვეყნად* აქვს იტალიელ დესპანებს აღწერილი. მოსახლეობა მაინც და მაინც მჭიდრო არ ყოფილა. სხვა სამეურნეო დარგებთან შედარებით *მესაქონლეობა*, როგორც უფრო ადვილი გასაძღოლი, *ისე დაქვეითებული არ ყოფილა. მევენახეობაც* კვლავინდებურად *გავრცელებული ყოფილა*. ღვინო საქართველოში ბლომად მოდიოდა და ღვინის სმაც მეტად გავრცელებული ყოფილა – ისე რომ ღვინის სიუხვე თურმე საუკეთესო მასპინძლობად ყოფილა მიჩნეული³⁶⁴.

იოს. ბარბაროს სიტყვით *საქართველოს მკვიდრნი მშვენიერნი და მოსულნი ყოფილან. ქონებრივადაც შედარებით კარგს მდგომარეობაში ყოფილან* ³⁶⁵. მაგრამ მათი ზნე-ჩვეულება იტალიელ მოგზაურს არ მოსწონებია³⁶⁶ უწუნებს ქართველებს ზნეჩვეულებასა და სარწმუნოებას მეორე ვენეტიკელი დესპანი ამბ. კონტარინიც: ბაგრატის სამეფო საქართველო სამეგრელოზე ცოტად უკეთესია, მაგრამ ზნე-ჩვეულება და სარწმუნოება ერთი და იგივე აქეთ³⁶⁷ და ისეთივე უფიცნი არიან, როგორც მეგრელებიო³⁶⁸. თუმცა კონტარინის მსჯელობას ცხადი გადაჭარბება და გამწარება ეტყობა იმ მრვალგვარი წვალების გამო, რომელიც მას მთელს საქართველოში გამოუვლია, მაგრამ მისი ცნობები მაინც *მაშინდელ საქართველოს დიდს კულტურულსა და ეკონომიურს დაქვეითებას ააშკარავენ*. როგორც სახელმწიფო დარბაზობა, ისე დიდებულთა სტუმართ-მასპინძლობა და ყოფა-ცხოვრება მოკლებული ყოფილა წინანდელს ბრწყინვალებას, წესრიგსა და სიდარბაისლეს. ხალხის გაველურების ერთ-ერთ ნიშნად მგზავრების ის თავალებული ცარცვა-გლეჯა უნდა ჩაითვალოს, რომელსაც მოხელეებიც და კერძო პირნიც გულიანად მისდევდნენ და რაც იმდენად გავრცელებული ყოფილა, რომ უცხოელს, დასავლეთ

ევროპიელს მოგზაურს თავბედს აწყევლინებდა ხოლმე³⁶⁹ მეკობრობაც, როგორც ჩანს, იმდენად ჩვეულებრივ და ხალხის შემანუხებელ მოვლენად გამხდარა, რომ ავაზაკთა მსხვერპლად აფხაზეთში ამ დროს ანტიოქიის კათოლიკე პატრიარქი ლუდოვიკოც გამხდარა³⁷⁰. გაბოროტებულ ხალხს იმ დროს საქართველოში მყოფი ანტიოქელ-იერუსალიმელი მწყემსმთავარი მიხეილიც ურჩევდა: „მეკობრეთა-ხუცესსა მოარჩობდით“-ო³⁷¹.

XV საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთ საქართველოს კულტურული დაქვეითება უფრო მკაფიოდ ემჩნეოდა. ანტიოქელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი მოწმობს, რომ იქ „მრავალნი წესნი შემლით და გარდაქცევით ვნახე“-ო³⁷². რაც უფრო დასავლეთ-ჩრდილოეთით წავიდოდა ადამიანი, კულტურული დაქვეითება უფრო და უფრო ცხადად მოჩანდა. აფხაზეთში უკვე ქრისტიანობა, როგორც ეტყობა, კვლავ წარმართობას უთმობდა ასპარეზს: „აფხაზეთი ქრისტიანობისაგან სრულიად განდრეკილ იყვნეს, ქრისტეს მცნებათაგან განშორებულ იყუნეს“-ო, ამბობს მიხეილ პატრიარქი³⁷³.

თუ იტალიელ მოგზაურთა ზემომოყვანილ ცნობებს ჩაუკვირდებით, ცხადი გახდება, რომ ბაგრატ მეფე ლიხთიმერეთისა და ამერეთის ერთადერთი მფლობელი თუ არა ყოფილა, ორივე ტახტის ერთადერთი მპყრობელი მაინც იყო: იმერეთიცა და აღმოსავლეთი საქართველოც მის ხელში იყო. ამ საქართველოს სამეფოს საბედიანოს ჩამოშორების გამო შავ ზღვასთან უშუალო მისაღალი გზა აღარა ჰქონდა. მესხეთიც ცალკე პოლიტიკურს ერთეულს შეადგენდა და ათაბაგნი დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ. ვენეტიკელ დესპანებს სამნუხაროდ კახეთის შესახებ არაფერი აქვთ ნათქვამი, რომ გამორკვეულიყო, რანაირი დამოკიდებულება სუფევდა მასა და დანარჩენ საქართველოს შორის, მაგრამ ისე კი ვიცით, რომ კახეთიც ცალკე სამეფოს შეადგენდა. ამგვარად ირკვევა, რომ ბაგრატ მეფის დროს საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა არსებითად თითქმის (კახეთის გამოყოფის გარდა) არ განსხვავდებოდა იმ მდგომარეობისაგან, რა მდგომარეობაშიც საქართველო გიორგი მეფის დროს იყო. მაშინაც მესხეთის მფლობელი ათაბაგი და სამეგრელოს მთავარი ბედიანი თავიანთ თავს საკმაოდ დამოუკიდებლად გრძნობდნენ და გამოცალკევებულნი იყვნენ. მაშასადამე, მცდარია ის შეხედულება, ვითომც ბაგრატ მეფის დროს მომხდარიყოს მთლიანი საქართველოს დაყოფა სამ სამეფოდ და სამთავროებად. ბაგრატი მართლაც სხვებსავით ლიხთიმერეთისა და ლიხთიმერეთის გამაერთიანებელი და ორისავე ტახტის მპყრობელი ყოფილა და, როცა თითონ გაბატონებულა, უკვე საქართველოს დაყოფაზე არ უფიქრია.

4. საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა და მისი ერთი ნაწილის დამოუკიდებლობის შელახვა

ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქის მიხეილის მოსვლა საქართველოში და მოღვაწეობა

ბაგრატ მეფის სახელთან მაინც დაკავშირებულია ერთი მეტად საყურადღებო მოვლენა და დამახასიათებელი ძეგლი, რომელსაც *„მცნება სასჯულომ“* ეწოდება. *საქართველოს სწვევია ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქი მიხეილი*. ჩვენი ქვეყანა ჩვეული იყო ამ უცხოქვეყნელ მღვდელმთავართა სტუმრობასა და კალმასობას. თავის მოგზაურობის გასამართლებლად და ფულების დატყუების გასაადვილებლად, თანაც საქართველოს თავის მუდმივ შემოსავლის წყაროდ ქცევისათვის იერუსალიმელ-ანტიოქელი პატრიარქები ცდილობდნენ მთელი თავიანთი ყოფაქცევისათვის კანონიერი საფუძველი მოეძებნათ. განკერძოების მომხრე მეფე-მთავრებიც საქართველოში სარგებლობდნენ ამ მღვდელმთავრების მოგზაურობით თავიანთი მიზნების განსახორციელებლად.

*როდესაც ანტიოქელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი საქართველოს სწვევია და მეფე ბაგრატთანა და დიდ ერისთავთ-ერისთავ დადიან-გურიელ შამადავლესთან მისულა, მაშინვე თავის საქმეს შესდგომია: „იქმნა გამოძიება და მოკითხვა გუჯართა, დავთართა და იადგართა“*³⁷⁴.

უეჭველია ტყუილ-უბრალოდ არ შეინუხებდნენ თავს პატრიარქი და მისი მიმდევარი. ანტიოქიელ მღვდელმთავარს უნდოდა ქართულ წყაროებში ეპოვა ცნობა, თუ *„ვითარ იგი პირველად ქართლისა და აფხაზეთისა კათალიკოზნი ანდიოშიისა (ე. ი. ანტიოქიისა) პატრიარქთაგან იკურთხეოდნან“*³⁷⁵. ცხადია თუ რისთვის დასჭირდებოდა ეს ცნობა მიხეილ პატრიარქს. მას უნდოდა ამ ძველი დამოკიდებულებით ესარგებლა. იგი ანტიოქიის მღვდელმთავართა საქართველოს ეკლესიაზე ბატონობის განახლება-აღდგენაზე ოცნებობდა უკვე. როდესაც მას ამგვარი ცნობა ხელთ ექმნებოდა, მაშინ გულუბრყვილო ხალხს უფრო ადვილად დაარწმუნებდა, რომ საქართველოს ეკლესიის შინაურს საქმეებში ჩარევის უფლება ჰქონდა და როგორც *„უამთა სიძუელისაგან და სოფლისა სივერაგეთაგან იყუნეს მრავალნი წესნი შეშლით და გარდაქცევით“*³⁷⁶, ვითომც ამგვარადვე ქართული ეკლესიის თვითმწყობა და დამოუკიდებლობა უკანონო და *„შეშლილ“* წესად უნდოდა გამოეცხადებინა.

იპოვეს თუ არა მაშინ ამგვარი ცნობა, არა ჩანს, მაგრამ თუმცა ამნაირი ცნობა მართლაც მოიპოვება. ამისდა მიუხედავად ყოველმა ცოტად მაინც განათლებულმა ქართველმა იცოდა და იცის, რომ მას შემდგომ ქართულმა ეკლესიამ სრული დამოუკიდებლობა მოიპოვა და ბერძენთა არა ერთგზისი იერიშისდა მიუხედავად საუკუნეთა განმავლობაში შეურყევლად შეინარჩუნა.

პატრიარქმა მიხეილმა ამ მივიწყებული და მნიშვნელობა-მოკლებული ცნობის გამომზევებით თავისი თავი საქართველოს უზენაეს მწყემს-მთავრად მოაჩვენა. მან ქართული ეკლესიის მოძღვრობა და უმაღლესი მესაჭეობა იკისრა, ისე, რომ თავის ხელით აფხაზეთის კათალიკოზად აკურთხა იოვაკიმე. მიხეილი თვითა წერს „მცნება სასჯულო“-ში: „ცათა მობაძავისა იერუსალიმისა მადლითა და ცათამდის მაღალისა კათოლიკე საყდრისა ანდიოშიისა ღთისმშობლისა მეოხებითა ვაკურთხეთ კათოლიკოზი იოვაკიმ, მარჯუენად იერუსალიმისა, აფხაზეთისა კათალიკოზი (sic) და, –კურთხეულმცა არის, – დავაყენე და დავსუით აფხაზეთს საყდართა მათ ანდრია მოციქულისათა“-ო³⁷⁷.

ქართული ეკლესია მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში დამოუკიდებელი იყო და თვითმწყობის უფლებით იყო მოსილი: საკათალიკოსოდ არჩეულს მღვდელმთავარს ქართული ეკლესიის ეპისკოპოსთა კრებული აკურთხებდა ხოლმე და არც ერთს უცხო ეკლესიას, არც ერთს მსოფლიო პატრიარქს ქართული ეკლესიის ამ თვითმწყობის უფლებაში ჩარევა არ შეეძლო. ცნობების უქონლობის გამო ჯერჯერობით გამორკვეული არ არის, როგორ იყო მოწყობილი ხელდასხმის საქმე მას შემდგომ, რაც აფხაზეთის კათალიკოსობა წინანდებურად აღდგა, ვინ აკურთხებდა ხოლმე საკათალიკოსოდ განკუთვნილ ეპისკოპოსს? მაგრამ თავის თავად მაინც ცხადია, რომ ორგვარი შესაძლებლობაა: ან მაკურთხეველი სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი უნდა ყოფილიყო, ან თვით აფხაზეთის ეკლესიის თვითმწყობა და დამოუკიდებლობა უეჭველია დაცული იქმნებოდა.

ანტიოქიის პატრიარქმა მიხეილმა ეს წესი „შეშლილად“ სცნო და თითონ აკურთხა და დასვა ცაიშელ-ბედიელ მთავარეპისკოპოსი იოვაკიმე აფხაზეთის კათალიკოსად. *ამით აფხაზეთის ქართული ეკლესიის თვითმწყობის უფლება შეიღახა, დამოუკიდებლობა მოიხპო და იერუსალიმ-ანტიოქიის პატრიარქის ხელთ-ქვეშეთი შეიქმნა.* ამიტომაც არის, რომ მიხეილმა აფხაზეთის კათალიკოსს თავის „მცნება“-ში უწოდა „მარჯუენად იერუსალიმისა“. ამგვარად და ამ საქციელით პატრიარქმა მიხეილმა, ბაგრატ მეფემ და დადიან-გურიელმა შამადავლამ ქართველი ერის და საუკეთესო შვილთა და მთელი ხალხის მიერ საუკუნეთა ბრძოლით მონაპოვარი, ქართული ეკლესიის თავისუფლება მოსპეს და გაანადგურეს! მარტო ეს გარემოებაც კმარა მაშინდელ საქართველოს და ბაგრატ მეფის ეროვნულ-პოლიტიკური თვითშემეცნების დაქვეითებისა და დაცემის საბუთად!..

საქართველოს ეკლესიის წიაღითგან ლიხთიმერეთის საკათალიკოსოს გამოყოფა

მაგრამ ზემოაღნიშნული პირნი მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულან. წინათ მხოლოდ მარტივად „აფხაზეთის კათალიკოზი“ იყო. მიხეილ პატრიარქმა კი უეჭველია ბაგრატ მეფის სურვილისამებრ, იოვაკიმეს „**ლიხთამერისა და აფხაზეთისა კათალიკოზი**“ უწოდა³⁷⁸. გარდა „ლიხთამერისა“ მისი სამწყსოს საზღვრებში შედიოდა მთელი მიწა-წყალი „ჭოროხსა აქათ, ოვსეთსა აქათ, ზღუად პონტოსა აქათ, სადა დიდისა ბიჭუინტისა სამზღუარი მიაწევს“³⁷⁹, მაშასადამე, **იმერეთს, გურიას, ოდიშს და აფხაზეთს გარდა მთელი აჭარა, შავშეთი და კლარჯეთიც**. ამგვარად სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოც აფხაზეთისა და ლიხთიმერეთის კათალიკოზისათვის მიუკუთვნებიათ და ქართული ეკლესია ორად გაუყვიათ, რომელთაგან დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას თვითმწყსობისა და დამოუკიდებლობის უფლებაც კი დაუკარგავს. ცხადია, თუ რაოდენად საზარალო და მავნებელი უნდა ყოფილიყო ეს ქართველი ერის მთლიანობისა და ერთობის თვითშემეცნებისათვის: **პოლიტიკურს დაქსაქსვასა და დანაწილებას საეკლესიო მთლიანობისა და განუყოფელობის ჩაშლაც დაედვა მტკიცე საფუძვლად**, აღმოსავლეთ-დასავლეთი საქართველოს საეკლესიო მართვა-გამგეობის მხრივაც ერთიმეორეს უნდა დაჰშორებოდა!

ქართული საეკლესიო-ისტორიული თეორიის შერყევის მცდელობა საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად

აღმოსავლეთ-დასავლეთი საქართველოს ერთიერთმანეთისაგან საეკლესიო მართვა-გამგეობის მხრით უფრო საფუძვლიანად დასაშორებლად მიხეილ პატრიარქმა შემდეგი მოსაზრება და თეორია წამოაყენა. თავის „მცნება სასჯულს“-ში ანტიოქიელ-იერუსალიმელი მწყემსმთავარი სხვათა შორის ამბობდა: როგორც „**ნინო ქართველთა დედამან მოაქცინა ქართლი მისთა საზღვართა აქათი, წმიდამან ანდრია მოციქულმან** ნათლითა მიუწრდილებელითა **განანათლნა**“ და „**ან მსგავსად[ა] მისსა ვაკურთხეთ და დავამტკიცეთ რჯულისა თავადად**“ და ამიერითგან „**ვითარცა ქრისტე ღმერთი, კათალიკოზი იოვაკიმ თავი არს ეკლესიათა**“-ო³⁸⁰.

ზემომოყვანილი სიტყვებითგან ცხადად ირკვევა, რომ მიხეილ პატრიარქს უნდოდა ქართველთათვის ჩაენერგა, რომ **წა ნინო მხოლოდ ქართლის განმანათლებელი იყო, ხოლო ანდრია მოციქული მხოლოდ ქართლის „აქათი“ ქვეყნის, ანუ დასავლეთ საქართველოს მქადაგებელი და მომაქცეველი იყო**, რომ ლიხთამერეთი და ლიხთიმერეთი წარსულშიაც, განმანათლებელთა მხრივაც ერთიმეორისაგან განსხვავებულნი იყვნენ. რაკი აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს ეკლესიას ორი ცალკე მქა-

დაგებული და დამაარსებელი ჰყავდა, „ან მსგავსად ამისა“ მეც ცალკე მწყემსმთავრად „ლიხთამერისა და აფხაზეთის“ კათალიკოსად ვაკურთხე იოვაკიმეო. ამგვარად ანტიოქელ-იერუსალიმელი *პატრიარქი მიხეილი ცდილობდა დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთათვის გულ-გონებაში ის აზრი ჩაენერგა, რომ საეკლესიო ჩამომავლობითა და წარსულით ისინი აღმოსავლეთ საქართველოსთან დაკავშირებული არ არიან და რომ ამიტომ ეხლაც სრული ჩამოშორება კანონიერი და სამართლიანი იყო.*

მთელი ეს მოქადაგეობა საქართველოს საუკეთესო მეცნიერ-მოღვაწეთა მიერ შემუშავებული და განმტკიცებული ისტორიული შეხედულების გასაცრუებლად და გასაქარწყლებლად იყო მოწყობილი. ქართველი ერისა და სრულიად საქართველოს მთლიანობისა და განუყოფელობის შეგნებით გამსჭვალულნი, ამ აზრის ხალხში განმტკიცებისათვის მებრძოლნი გიორგი მთაწმინდელი და განსაკუთრებით ეფრემ მცირე, რუის-ურბნისის 1103 წ. საეკლესიო კრების ყველა სულის ჩამდგმელნი და ნიკოლოზ კათოლიკოსი ამტკიცებდნენ, რომ ანდრია მოციქულმა იქადაგა „ყოველსა ქუეყანასა საქართველომასა“³⁸¹, ხოლო შემდეგში დავინწყებული ქრისტიანობა კვლავ აღადგინა წა ნინომ, რომლის სასწაულთმოქმედებამ და ქადაგებამ „მიიზიდა ყოველი სავსებაჲ ყოვლისა ქართველთა ნათესავისაჲ“³⁸². ნიკოლოზ კათალიკოსიც წა ნინოს საერთო მოციქულად და განმანათლებლად სთვლიდა „ჩუენ ქართველთაჲსა“³⁸³.

ერთი სიტყვით, ანდრია მოციქულიცა და წა ნინოც საერთო ქართული ეკლესიის დამაარსებლად და მთელი ქართველი ერის განმანათლებლად იყვნენ ცნობილნი. საქართველოს სხვადასხვა ნაწილებისათვის ცალკე და განსაკუთრებული მქადაგებლის არსებობის აზრი და გამოძებნის სურვილიც არა ჰქონიათ, რათგან ისინი მთლიანი და განუყოფელი საქართველოს განმტკიცებისა და აღორძინებისათვის იღვწოდნენ. ანტიოქიელ-იერუსალიმელი *პატრიარქი მიხეილი სწორედ ამ ქართველ სახელოვან მეცნიერთა მიერ შექმნილსა და მთელი ქართველი ერისაგან შესისხლხორცებულს შემეცნებას სპობდა.* გასაოცარია, რომ ამაში მონაწილეობას იღებდა და ასეთი რამის ქადაგების ნებას აძლევდა ის ბაგრატ მეფე, რომელსაც თავისი თავი მეფეთა-მეფედ და ლიხთამერისა და ლიხთამერის საქართველოს გამაერთიანებლად და მფლობელად მიაჩნდა. როგორ შეეძლო მას ქართველთა ერთობის ერთ-ერთი გამოხატულობის ფსიქიური საფუძვლის ნიადაგის გამოცლისათვის თუნდაც ხელი შეეწყო?

„მცნება სასჯულოს“ დაწერის თარიღის საკითხი

ეს იმდენად უგუნური საქციელია, რომ უნებლიედ იბადება ეჭვი, „მცნება სასჯულო“ მართლა 1470-1474 წ-ში უნდა იყოს დაწერილი, იმ დროს, როდესაც ბაგრატ მეფე მართლაც ორისავე ტახტის მპყრობელი იყო და

როდესაც მას ბუნებრივად საქართველოს ერთობა-განუყოფელობისათვის უნდა ეზრუნა, თუ ეს ძეგლი უფრო ადრეა შედგენილი, სახელდობრ მაშინ, როდესაც მის ხელთ მხოლოდ დასავლეთი საქართველო იყო და როდესაც პირადი სიმტკიცის გულისათვის და სიძულვილით დაბრმავებულს ამგვარი ნაბიჯის გადადგმა უფრო ადვილად შეეძლო? 1470-1474 წ. „მცნება სასჯულის“ დაწერის თარიღად თ. ჟორდანიას და ს. კაკაბაძის მიერ იმიტომ არის მიღებული, რომ ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობით ამ ძეგლში მოხსენებული შამადავლა ბედიანად 1470 წ. გახდა და 1474 წ. გარდაიცვალა. უკანასკნელი თარიღი, როგორც დავრწმუნდით, სწორი უნდა იყოს. მომავალი გვიჩვენებს, რამდენად სამართლიანია პირველი თარიღიც?

5. უზუნ-ჰასანის შემოსევა საქართველოში

იმ დროს, როდესაც თვით საქართველოში ასეთი გამწარებული ბრძოლა იყო, ხან ჩუმი, ხან გაჩაღებული, ერთი მხრით ქვეყნის მთლიანობის დასარღვევად და თემური დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად, მეორე მხრით სრულიადი საქართველოს აღსადგენად, ჩვენი ქვეყნის მახლობლად, სპარსეთში და ოსმალეთში დამღუპველი შინაური ბრძოლით გართულ ქართველთათვის თითქმის სრულებით შეუმჩნევლად დიდმნიშვნელოვანი პოლიტიკური ამბები მზადდებოდა.* მხოლოდ მოულოდნელად თავზე დამტყდარს მტრის შემოსევას უნდა დროებით მაინც გამოეფხიზლებინა მეგრძოლნი.

1476 წ. „ქორონიკონს რედ (164) აქა უზუნასთან საქართველო ამოსწყდა!-ო, ასე მოკლედ და მშრალად მოგვითხრობს ამ ამბავს იკორთის ჟამნგულანის კინკლოსი³⁸⁴. სხვა ქართულ წყაროებშიაც ამ შემოსევის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებია შენახული. სამაგიეროდ უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევის შესახებ ორი თანამედროვის მიერ შედგენილი აღწერილობა მოგვეპოვება, რომელთა ავტორები ამ ამბავის თვითმხილველნიც კი ყოფილან: ერთი *ჯიოვან მარია ანჯიოლელოს* კალამს ეკუთვნის, მეორე *იოსაფა ბარბაროს*. ორივე სპარსეთის შაჰთან წარვლენილი იტალიელი დესპანები იყვნენ. პირველის ცნობები უფრო მოკლეა, თუმცა არსებითად ორივენი თითქმის ერთსადაიმავეს მოგვითხრობენ. იოს. ბარბაროს აღწერილობა მხოლოდ ანჯიოლელოს აღწერილობასთან შედარებით ზოგიერთს ახალ ცნობებს შეიცავს.

* მაშინდელი საქართველოს ირანთან ურთიერთობის შესახებ იხ. რ. კიკნაძე, საქართველო-ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან XV საუკუნის II ნახევარში (ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, VII, 1963).

უზუნ-ჰასანის საიდუმლო სამზადისი

1475 წ-თან მოყოლებული უზუნ-ჰასანი 1477 წლამდე მოსვენებით ყოფილა. ამ წელს კი დიდი ლაშქრის მოწყობას შესდგომია. თანაც თურმე ხმას ავრცელებდა, ვითომც ოსმალების წინააღმდეგ აპირებდა გალაშქრებას, ნამდვილად კი ის საქართველოში შესასევად ემზადებოდა. სპარსეთის მბრძანებელი საქართველოს აოხრებას იმიტომ უპირებდა, რომ ქართველებმა მისთვის დახმარების აღმოჩენა არ მოისურვეს, როდესაც იგი თურქთ-ოსმალების წინააღმდეგ მიემგზავრებოდაო³⁸⁵.

შემოსევის თარიღი

უზუნ-ჰასანს ორთავე იტალიელი დესპანი სიტყვით საქართველოზე სწორედ 1477 წ. გამოულაშქრია და ამ თანამედროვეთა და ერთი მათგანის ვითარცა თანადამხვდურის მოწმობა ცხადჰყოფს, რომ ქართულ წყაროებში მოყვანილი თარიღი 1476 წ. მცდარია.

ჰასანის ლაშქრის რაოდენობა

ჰასანბეგის ანუ უზუნ-ჰასანის ჯარი ანჯიოლელოს სიტყვით 20000-24000 ცხენოსან ჯარისკაცისაგან და 11 000 ქვეითებისაგან შესდგებოდა. იოს. ბარბაროს კი ქვეითი ჯარის რაოდენობა გაცილებით ნაკლები აქვს აღნიშნული, სახელდობრ მხოლოდ 4-5000-მდე. მაგრამ ეს მოლაშქრენი თურმე ცოლშვილითა და მთელი სახლეულობით წამოსულან³⁸⁶, როგორც მოხეტიალე, უბინადრო ტომს შეჰშვენოდა. ესენი საომარი ასპარეზისათვის დასახმარებლად იყვნენ განკუთვნილნი და სულ დაახლოებით ექვს ათასამდე იქმნებოდნენ³⁸⁷. მაშასადამე, *საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებული ძალის საერთო რიცხვი 35-40 000 კაცამდის ყოფილა.*

გამოლაშქრება

უზუნ-ჰასანს ისე მოხერხებულად უწარმოებია სამზადისი და თავისი ნამდვილი განზრახვა უკანასკნელ წუთამდის ისე საიდუმლოდ შეუნახავს, რომ მაშინაც, როცა ის თავისი *ლაშქრითურთ საომრად წამოსულა*, პირდაპირ საქართველოსაკენ მომავალი გზა კი არ აურჩევია, *არამედ ქართველთათვის თვალების ასახვევად შვიდი დღის განმავლობაში ჯერ თურმე სხვა მიმართულებითა და გზით (via di Ponente) უტარებია თავისი ჯარი*, ხოლო შემდეგ კი მხარ-მარჯვნივ უბრუნებია პირი სწორედ საქართველოსაკენ, რომელსაც შემოჰსევია კიდეც.

თავის ჩვეულებისამებრ მას წინ 5 000 წინამავალი მოთარეშე ჯარისკაცი (corridori) გაუსტუმრებია, რომელნიც გზადაგზა ჰკაფავდნენ და სწავდნენ ხეებს, რათგან სპარსეთის მბრძანებლის ლაშქარს მაღალი მთებიცა ჰქონდათ გადასალახავი და უუდიდესი ტყეებიც გასავლელი. ამნაირი ხერხის წყალობით რაკი უზუნ-ჰასანი და მისი ლაშქარი შორითგანვე ხედავდნენ ცეცხლს, დანამდვილებით იცოდნენ, რა გზასაც უნდა დასდგომოდნენ და საითკენ უნდა წასულიყვნენ³⁸⁸.

თბილისისა, გორისა და ქართლის დაჭერა

ორი დღის განმავლობაში საქართველოში ამგვარად სიარული შემდგომ სპარსეთის ბატონი თავისი ჯარითურთ ქალაქ თბილისსა და ციხეს მისდგომია, რომელიც იმგვარადვე, როგორც მთელი სანახები, მცხოვრებთაგან და ჯარის მიერ დაცლილ-მიტოვებული დახვედრია და ამის წყალობით უბრძოლველად დაუკავებია კიდეც. ამის შემდგომ უზუნ-ჰასანი კვლავ დაძრულა და დანინაურებულა. რაკი ამ დასავლეთის მიმართულებითაც ხალხი გახიზნული აღმოჩნდა და ქვეყანა მომეტებულ ნაწილად მიტოვებული დახვდა, გზადაგზა ყველაფრის გამანადგურებელმა უზუნ-ჰასანმა ამგვარადვე უბრძოლველად გორიცა და მისი მიდამოებიც დაიკავა³⁸⁹.

როგორც ეტყობა, უზუნ-ჰასანის ხერხს კარგად გაუჭრია და ქართველნი, რომელთაც ისედაც დაუდევრობა ხასიათის დიდ ნაკლად აქვთ, სრულებით მოუმზადებელნი დახვედრიან. როდესაც მათ უზუნ-ჰასანისა და მისი ჯარის საქართველოსაკენ გალაშქრების ამბავს მიუტანდნენ, ტყუილად ეჩვენებოდათ კიდეც, სანამ მტრის ჯარის მიერ საქართველოს საზღვრის გადმოლახვა არ დაარწმუნებდა, რომ უზუნის ოსმალთა წინააღმდეგ კი არა, არამედ საქართველოს დასასჯელად მოდიოდა. ასეთს პირობებში სრულებით მოუმზადებელ ბაგრატ მეფეს, რასაკვირველია, თბილისთან მტრისათვის არავითარი წინააღმდეგობის განევა არ შეეძლო და შეჭველია უბრძოლველად უნდა დაეხია უკან, როგორც ეტყობა ბაგრატი გორთან აპირებდა გამაგრებას და შებრძოლებას. მაგრამ საქმე იმდენად გაფუჭებული და ხალხიც უკვე ისე იყო არეული, რომ ცხადი აშლილობა ეტყობოდა ყველას. სწორედ ამ მდგომარეობას გვისურათებს ზეედგინიძის საჩივრის წიგნი, სადაც სხვათაშორის ნათქვამია: „მოვიდეს თათარნი და მეფეს ბაგრატს ასე ებრძანა ჩემისა ძმისა ამილახორისათვის: „გორს შემიდევ“-ო. გორს ისი აღარ შევაყენეთ და ჩემი ძმა სულმამა შევაყენეთ“-ო³⁹⁰.

ქ. გორისა და მისი სანახების დაპყრობის შემდგომ სპარსეთის მბრძანებელს თურმე საქართველოს მეფე ბაგრატთან და მის მეზობელ ყუარყუარე ათაბაგთან (Corgora) მოლაპარაკება დაუწყია, ასე მოგვითხრობს იოსაფა ბარბარო (cap. 27). ჯიოვან მარია ანჯიოლელოს კი ნათქვამი აქვს, რომ თვით ბაგრატ მეფემ საქართველოს სხვა მეზობელ მთავართან (con un' altro Re di Congiure) და შვიდ დანარჩენ ბატონთან ერთად შეთანხმება და დაზავება ითხოვესო. *უზუნ-ჰასანმა* მათ თურმე *16 000 დუკატი მოსთხოვა და მთელი ქვეყნის დაცლა აღუთქვა თბილისს გარდა, რომლის თავის ხელში შენარჩუნება უზუნ-ჰასანს*, ანჯიოლელოს სიტყვით *იმიტომ უნდოდა, რომ გზა ადგილი და კარი იყო* („per esser luogo di passo“). მოპირდაპირენი შეთანხმებულან, ქართველებს 16 000 დუკატის გადახდა უკისრიათ. ამ ფულის მთლად ფლურად (danari) გადახდის მაგიერ ოთხი მონღოლური ოქროს დიდი, „ბალიშ“-ად წოდებული ფულის მიცემა სდომებიან და ბაგრატ მეფეს უზუნ-ჰასანისათვის გაუგზავნია კიდევ. სპარსეთის ბატონს მათ დასაფასებლად იტალიელი დესპანი იოსაფა ბარბარო მიუწვევია, მაგრამ სანამ შაჰთან მივიდოდა ბაგრატ მეფისა და ყუარყუარეს მოციქულებს დაუსწრიათ და საიდუმლოდ შეჰხვეწნიან, რომ „ბალიშების“ ფასი დიდი ეთქვა უზუნ-ჰასანისათვის, რათგან ჩვენც ქრისტიანები ვართ და თქვენცაო.

როდესაც იოს. ბარბარო უზუნ-ჰასანს ჰხვება და „ბალიშები“ გაუშინჯავს, უთქვამს: თითო 4 000 დუკატი ღირსო. ამაზე სპარსეთის ბატონს გაუცინია და უპასუხნია, ეტყობა თქვენს ქვეყანაში მეტად ძვირად ფასობს, „ბალიშები“ არ მინდა, ფლურად გადაიხადონო.

სამხედრო მოქმედების განახლება და მესხეთში შესევა

იმიტომ, რომ ქართველებმა უზუნ-ჰასანის ეს მოთხოვნილება ვერ აასრულეს, თუ სხვა რაიმე მიზეზის გამო, მხოლოდ იოს. ბარბაროს სიტყვით ამის შემდგომ სპარსეთის ბატონის ჯარი სწრაფად დაძრულა და მხარმარცხნივ წასულა ყუარყუარე ათაბაგის ქვეყნის წინააღმდეგ. როგორ მიმდინარეობდა აქ სამხედრო მოქმედება, ამაზე იტალიელს მოგზაურს არაფერი აქვს ნათქვამი (cap. 27).

მხოლოდ ქ. ცის შევს. -გადაკ. პირველს გაგრძელებას მოეპოვება ცნობა უზუნ-ჰასანის მესხეთში შეჭრისა და სამხედრო მოქმედების შესახებ. თარიღად აქაც შეცდომით 1476 წ. (ქ. კსა რმდ) არის დასახელებული. იქ ნათქვამია: „წარმოემართა უზუნ-ჰასან ძალითა დიდითა სამცხესა ზედა. *ესმა ესე ყვარყვარეს და ოთხთა ძეთა მისთა, რამეთუ პირისპირ განწყობა ვერ ძაღედება სიმრავლისაგან ურიცხვობისა სპათა მათთასა და ქმნეს განზრახვა რათა სამთაგან ერთი წარსულიყო და დაეცხრო გულისწყ-*

რომა მძლავრისა მის რათა არღარა მოსულიყუნეს ქვეყანასა სამცხისა-სა. მოვიდა სამცხეს და მერმე მოიწივნეს აწყვერს და მოსრნეს მრავალნი ქრისტიანენი მღვდელნი და მონაზონნი და ერისაგანნი და წარტყვევნეს სრულიად სამცხე და ტყვე ყვეს ხატი აწყვერსა ღუის მშობლი[სა] და წარიყვანეს ქუეყანასა მათსა³⁹¹.

საქართველოს დამარცხების მოჩვენებითი და ნამდვილი მიზეზი

ამნაირად, აქაც სპარსეთის მბრძანებლისათვის ვერავითარი წინააღმდეგობა ვერ გაუწევიათ. მიზეზად უკვე უზუნ-ჰასანის ჯარის ურიცხვობაა დასახელებული, მაგრამ, როგორც გამოიკვეა, შემოსეულ სპარსთა რაოდენობა 34-40 000-ს არ აღემატებოდა. ხოლო ზევით, როდესაც ქართველ-ევროპიელთა ოსმალთა საწინააღმდეგოდ განზრახული ლაშქრობის შესახებ გვეყონდა საუბარი, უკვე აღნიშნული იყო, რომ მარტო გიორგი მეფეს პირადად მაშინ თავისუფლად 40 000 ჯარისკაცის გამოყვანა შესძლებია ბრძოლის ველზე, ხოლო ყუარყუარე ათაბაგს 20 000 კაცი მეომარი ჰყოლია. მთელი სრულიადი საქართველო მაშინ თურმე ოსმალეთის გასანადგურებლად 70 000 ჯარისკაცის მიშველებას ჰპირდებოდა დასავლეთი ევროპის ქრისტიანებს. სრულებით ცხადია, მაშასადამე, რომ ქართველთა უძლურების მთავარი მიზეზი სპარსთა ლაშქრის ურიცხვობა კი არ იყო, არამედ შინაური შეუთანხმებლობა, განკერძოება და უდარდელი მოუშაგებლობა, თორემ თავის სადარაჯოზე ფხიზლად მყოფს შეერთებულს, სრულიადს საქართველოს, როგორც დავრწმუნდით, უზუნ-ჰასანის ლაშქარზე ერთი-ორად მეტი „ურიცხვობის“ გამოყვანა და მტრისათვის ღირსეული წინააღმდეგობის გაწევა შეეძლო.

მართლაც, ქართველთა შორის მაშინდელი უთანხმოებისა და მტრობის შესახებ ერთს ასურულად დაწერილ წყაროშიაც კია ცნობა შენახული. იქ სწერია: ბერძენთა წელთაღრიცხვის 1789 წ. ანუ 1477 წ. ქ. შ. ქართველ მეფეთა შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოების დროს ყუარყუარე-ბეგმა ოთმანისშვილს ჰასანბეგს იმ სანახებთა გადაცემა აღუთქვა, რომელიც მას ეკუთვნოდა, იმ პირობით კი, თუ ის თავისი მხრით თურქთა ჯარითურთ საქართველოს შემოესეოდა, ალბათ მის, ყუარყუარეს, მოსაშველებლად. სწორედ ასეც მოხდაო, ისე რომ ჰასანბეგმა ეკლესიები და მონასტრები ააოხრა, ხალხი ტყვედ წაასხა და სინმიდის სამსახურებელი ბარძიმ-ფეშხუმი, ჯვრები და ფიალები თან გაიტაცა. ხუცესნი, დიაკონები და ბერები დაახოცინა და ბევრი ჭაბუკი და ბავშვი თან გაიყოლა. ტყვე ქრისტიანები ზოგი ძალით გამაჰმადიანდნენ, ზოგი გაყიდულ იქმნენ, ზოგი კიდევ მონებად აქციეს³⁹². ამ ცნობაში ბევრი რამეა ბუნდოვანი და გამოსარკვევი. უფრო საფიქრებელია, რომ ყუარყუარეს ეს მოღალატური საქციელი, უზუნ-ჰასანის მოწვევა საქართველოში შემოსასევად, შეჭველია საქართველოს

მეფის სანინაალმდეგოდ და მის, ათაბაგის მოსაშველელად, გიორგი მეფის დროს მომხდარიყო, ვიდრე ბაგრატიის მეფობაში. ამგვარი ცნობა, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ქართულ წყაროებშიც მოიპოვება. შემდეგ, როდესაც თვით ყუარყუარეს უგუნურებითვე გზა საქართველოში შესვლისათვის უკვე გაკვლეული იყო და ქართველთა შეუთანხმებლობა კვლავ გამომჟღავნებულ ჭირად იქცა, უზუნ-ჰასანს ათაბაგის დაუხმარებლივაც და თვით მის სურვილისდა წინააღმდეგაც შეეძლო რომ საქართველოს დაუპატიჟებელ სტუმრად ქცეულიყო. ამის გამო ზემომოყვანილ ასურულ ცნობაში შესაძლებელია ორი თუმცა ახლო, მაგრამ მაინც სხვადასხვა დროის ამბავს ჰქონდეს ერთად თავი მოყრილი.

ასე იყო, თუ ისე, ერთი გარემოება კი მაინც ცხადია, რომ უზუნ-ჰასანის შემოსევისთვის ხელი სწორედ ყუარყუარე ათაბაგის მეფისადმი მტრობასა და შეუთანხმებლობას შეუწყვია. იტალიელი დესპანის აღწერილობითგანა ჩანს, რომ თვით უზუნ-ჰასანის ამ შემოსევის დროს საქართველოს მეფესა და ყუარყუარეს შორის მტრობა თითქოს არ უნდა ყოფილიყო და მაშინ ყუარყუარეც სპარსეთის მბრძანებლის მოწინააღმდეგეთა ბანაკში ყოფილა.

ამაზე უფრო მეტის თქმაც შეიძლება: თუ ასურულ წყაროს ზემომოყვანილი ცნობა ყუარყუარეს ათაბაგისაგან უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსასევად ნაქეზების შესახებ მართალია, თვით ჰასანის მოქმედებითგან აშკარავდება, რომ შემდეგში მდგომარეობა ასე თუ ისე უნდა შეცვლილიყო: უზუნ-ჰასანს ყუარყუარე უკვე თავის მოკავშირედ კი არა, არამედ მტრად მიუჩნევია.

უზუნ-ჰასანის უკან დაბრუნება

უზუნ-ჰასანი, როგორც ჩანს, სამცხის აოხრებით დაკმაყოფილებულა და თითქოს აწყურს იქით აღარ წასულა.

ყუარყუარე ათაბაგის სამფლობელოზე უზუნ-ჰასანის გალაშქრების ამბავის შემდეგ იოს. ბარბაროს ქუთაისისა და სკანდის ციხეების მდებარეობისა და მდგომარეობის შესახებაც აქვს ცნობები მოყვანილი, მაგრამ იყო თუ არა ლიხთიმერეთში თვით უზუნ-ჰასანი თავისი ლაშქრითურთ, გარკვევით არ ჩანს. შინ გაბრუნებისას უზუნ-ჰასანს, როგორც ეტყობა, თბილისზე აღარ გაუვლია, არამედ რაღაც მთა გადაულახავს და სომხეთში მისულა, რომელიც სპარსეთის ბატონს ეჭირა, და სამი დღის სიარულის შემდგომ ლორეს ციხემდის მიუღწევია კიდეც. ცხადია, მაშასადამე, რომ უზუნ-ჰასანი სამხრეთის გზით დაბრუნებულა სპარსეთში.

ზავის პირობები

სპარსეთის ბატონს საქართველოს მიწანყლისათვის მხოლოდ მაშინ დაუწესებია თავი და წასულა, როდესაც *ბაგრატ მეფესა და ყუარყუარე ათაბაგთან საბოლოოდ შეთანხმებულა და 16 000 დუკატი მიუღია*. ზავის პირობაში გარკვეული ხარკის (certo tributo) გადახდა იყო აღთქმული³⁹³. ნათლად არა ჩანს მხოლოდ, ის 16 000 დუკატი წლიური ხარკის რაოდენობას შეადგენდა, თუ ერთდროული კონტრიბუცია იყო და ყოველწლიურად ხარკიც ცალკე ჰქონდათ გადასახდელი?

თუ ყოველწლიური ხარკი სხვა იყო და 16 000 დუკატი კიდევ სხვა, მაშინ ხარკის რაოდენობა გამოურკვეველი გვრჩება. იტალიელი დესპანის აღწერილობითგან არც ისა ჩანს, თუ რით დამთავრდა საბოლოო შეთანხმება, შეინარჩუნა თუ არა უზუნ-ჰასანმა, როგორც აპირებდა, ქ. თბილისი თავის ხელში, თუ საქართველოს დედაქალაქზე ხელი აიღო? ის გარემოება რომ უზუნ-ჰასანს უკან დაბრუნებისას თბილისზე არ გაუვლია, თითქოს გვაფიქრებინებდა, რომ უკანასკნელი უფრო მართალი უნდა იყოს. მაგრამ ვენეტიკელი ელჩების სიტყვებითგან ირკვევა, რომ *აღმოსავლ. საქართველოს სამხრეთის ისეთი დიდმნიშვნელოვანი კუთხე, როგორც ლორეს ველია, უზუნ-ჰასანს ისევ სპარსეთისათვის შეუნარჩუნებია*. ხოლო ქ¹ცის შევს.-გადაკეთ. პირველი გაგრძელების ცნობა ამტკიცებს, რომ *სპარსეთის ბატონს სომხითისა და ლორეს ველის გარდა საქართველოს დედაქალაქი თბილისიც შეუნარჩუნებია... 5000-მდე მარტო ტყვე წაუყვანია უზუნ-ჰასანს საქართველოთგან*³⁹⁴.

კონსტანტინე ბატონიშვილისა და მზეჭაბუკის სპარსეთში გამგზავრება

ამის შემდგომ ქ¹ცის შევს.-გადაკ. პირველი გაგრძელების სიტყვით „გარდაჰვდა მცირე ხანი და წარვიდა“ ბატონიშვილი „კონსტანტინე თათარშიგან და სხვამან ვერავინ გაბედა ქართველმან დარბაისელმან წარსვლა თათარშიგან და ბატონის ხლება. დიდად ერთგულად და კარგად იყვნენ ბარათიანნი და იგინივე წარჰვეს თანა და მსახურეს. და წარჰყვაცა მზეჭაბუკ, პირმშო შვილი ყუარყუარესი“³⁹⁵. მათ ორთავეს ალბათ საგანგებო მინდობილობა და დავალება ექმნებოდათ უზუნ-ჰასანთან საქართველოს შესახებ.

უზუნ-ჰასანის სიკვდილი

იმ დროს, როცა კონსტანტინე ბატონიშვილი და მზეჭაბუკი უზუნ-ჰასანთან იყვნენ, ეს ოსმალთა შეუპოვარი და დაუძინებელი მტერი, მათ წინააღმდეგ შურისძიებისა და სამაგიეროს გადახდის ოცნებით გატაცებული, 1478 წ. გარდაიცვალა. ვენეტიკის რესპუბლიკას ოსმალთა დასამხოზად აღმოსავლეთში საუკეთესო მებრძოლად უზუნ-ჰასანი მიაჩნდა, რომელსაც ვენეტიკელები თავიანთ დესპანების პირით ყოველგვარს დახმარებას ჰპირდებოდნენ, ოღონდ მას ოსმალთა წინააღმდეგ ებრძოლა. მაგრამ უზუნ-ჰასანის სიკვდილთან ერთად ვენეტიკელი პოლიტიკოსების ოსმალებზე გამარჯვების იმედებსაც სამუდამოდ ბოლო მოეღო, რათგან მის შემდგომ ოსმალთა ღირსეული მოწინააღმდეგე არა ჩანდა.

ჰასანის სიკვდილის შემდგომ

მამის შემდგომ სპარსეთის ტახტზე თუმცა ჰასანის შვილი ხალილი ავიდა, მაგრამ მას კიდევ სამი ძმა ჰყავდა და მემკვიდრეობის გამო სპარსეთში ჩვეულებრივი ძმათაშორის ბრძოლა და სისხლის ღვრა გაჩაღდა. *ხალილს კონსტანტინე ბატონიშვილი და მზეჭაბუკი საქართველოში გამოუსტუმრებია „შენწყალებული“*³⁹⁶. რა გვარს შეწყალებას ჰგულისხმობს ამ ცნობის ავტორი, არა ჩანს, *მხოლოდ ხალილიაღუბ შორის სამეფო ტახტის გამო დაწყებული ბრძოლით სპარსეთში ამტყდარი არეულობის დროს „დააგდეს თათართა ტფლისი და სომხითი“*. ამ გარემოებით ისარგებლა და *„დაიჭირა მეფემან ბაგრატ“* საქართველოს დედაქალაქი და ჩვენი ქვეყნის სამხრეთის კარი³⁹⁷. მაგრამ ამის შემდეგ დიდხანს აღარც ბაგრატ მეფეს უცოცხლია და ტახტზე კონსტანტინე დამჯდარა მეფედ.

უკანასკნელი მცდელობა წინანდელი მდგომარეობის აღსადგენად

1. ბიოგრაფიული ცნობები კონსტანტინე მეფისა და მისი ოჯახის წევრთა შესახებ

კონსტანტინეს მამისშვილობა და გამეფების თარიღი

კონსტანტინე მეფის სამეფო ტახტზე ასვლის თარიღი ქცის მეორე გაგრძელებაშია მოყვანილი. იქ ნათქვამია „ქკა რმე (166) დაჯდა მეფე კოსტანტინე“³⁹⁸.

ამგვარი ცნობა ერთ კინკლოსშიცაა, სადაც სწერია: „ქსა რმე: კოსტანტინე დაჯდა მეფედ“³⁹⁹. ქცის პირველს შევსებულ-გადაკეთებულს გაგრძელებაში უფრო ვრცელი ცნობაა და კონსტანტინეს მამისშვილობაც არის მოხსენებული. „ქკსა: რმე: დაჯდა მეფედ ალექსანდრე მეფის ძის დიმიტრის შვილი კოსტანტინე“-ო⁴⁰⁰. მაშასადამე, გამეფების წლად 1478 წ. აღნიშნული.

ქცის იმ გაგრძელებას, რომელიც ვახტანგისეული საისტორიო კომისიის მიერ არის შედგენილი, სულ სხვა ცნობა აქვს: „შემდგომად გარდაცვალებისა ბაგრატისა დაჯდა მის წილად *ძე მისი კოსტანტილე* ქრისტეს აქათ: ჩუდა“ (1461) და მხოლოდ არშიაზე სწერია უცნობი პირის შენიშვნა: „ეს გიორგი მეფის ძე იყო და არა ბაგრატისი“-ო⁴⁰¹.

ბატონიშვილს ვახუშტსაც ეს ამბავი სულ სხვანაირად აქვს წარმოდგენილი: მამისშვილობითაცა და თარიღითაც მისი ცნობა ყველა ზემოთმოყვანილისაგან ძალიან განსხვავდება. ის ამბობს: „ქს ჩუდთ (1469) ქრ. რნზ, ინდიქტიონსა ბ შემდგომად მეფისა გიორგისა დაჯდა ძე მისი კოსტანტინე“-ო⁴⁰².

მაშასადამე. წყაროებსა და ავტორთა შორის ამ საკითხის შესახებ თვალსაჩინო შეუთანხმებლობაა, კონსტანტინეს როგორც გამეფების თარიღის განსაზღვრისა, ისევე მამისშვილობის დასახელების დროს.

ცნობების წინააღმდეგობა და საბუთები

გამეფების თარიღად 1461 წ., 1469 წ. და 1478 წელია დადებული. რომელი მათგანი უნდა ჩაითვალოს ნამდვილ თარიღად? რაკი ვახტანგისეულ საისტორიო კომისიის ქცის გაგრძელება და ბატონიშვილი ვახუშტის თხზულება წყაროების მიხედვით შედგენილი საისტორიო ნაწარმოებია, ქცის გადაკეთებული გაგრძელებანი კი გამოკრებული ნაშრომებია და ყველა ზემოხსენებული დედანწყაროების მაგიერობას ვერ გაგვიწევნენ, ამიტომ ჩვენი საკითხის გამოსარკვევად ერთად-ერთი სანდო და გამოსა-

დეგი გზა ისევ თვით კონსტანტინე მეფის სიგელ-გუჯრების შესწავლაა.

თავის 1487 წ. „ბრძანება“-ში კონსტანტინე თავის თავზე ამბობს: „*ჩუენ იესიან დავითიან სოლომონიანმა... ღთივ გვრგვინოსანმან და ღთისაგან შეწყალებულმან პატივცემულმან მეფეთა-მეფემან კოსტანტინე* და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედოფალთა დედოფალმან თამარ და ძეთა ჩუენთა პირმშომან დავით, გიორგი და ბაგრატ“ ეს სიგელი გიბოძეთ, რომელიც დაინერა „*ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისა* მებათესა. ქკს: როვ (175): ჯელ-ითა მდივნისა ჩუენისა თუმანიშვილის ზაქარიასითა“-ო⁴⁰³.

1488 წ. მცხეთისადმი ბოძებულს გუჯარში კი კონსტანტინე თავის თავზე შემდეგს ცნობებს გვანდის: ჩვენ „*განმადრთებელმან ლიხთიმერისა და ლიხთამერისამან, ორისავე სამეფოსამან მტკიცედ და შეურყეველად მპყრობელმან აფხაზთა და ქართველთა მეფეთა-მეფემან კოსტანტინე* და პირმშომან ძემან ჩუენმან პატრონმან მეფემან დავით, გიორგი და ბაგრატ“⁴⁰⁴ ეს გუჯარი გიბოძეთ, დანერილი „*ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისა* მებათესა ქკსა: როვ (176) ჯელი [თა]... კარისა ჩუენისა მდივან-მნიგნობრისა ფახრიშვილისა ანდრონიკესათა“⁴⁰⁵.

1492 წ. მცხეთისათვის ნაბოძებს სიგელში სწერია: „*მეფეთა-მეფისა კოსტანტინესგან და თანამეცხედრისა ჩუენისა დედოფალთ-დედოფლისა თამარისაგან* და ძეთა ჩუენთა დავით, გიორგი და ბაგრატიანგან ნებითა და შეწევნითა ღთისათა აფხაზთა და ქართველთა, კახთა, რანთა და სომეხთა მეფისა, შანშა და შირვანშა და ყოვლისა საქართველოსა და ჩრდილოეთისა აღმოსავლით ვიდრე დასავალამდე თუით ჯელმნიფედ ფლობით მპყრობილმქონებელმან“ ეს სიგელი მოგეცით „*ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისასა მებათხუთმეტესა*. ქკსა: რპ (180)“-ო⁴⁰⁶.

გამეფების თარიღი

ამგვარად, 1487 წ. კონსტანტინეს მეფობის მე-10 ინდიქტიონი იყო, 1488 წელსაც-მე-10 და 1492 წ.- მე-15. ამ შედარებითი შესწავლითგან ნათლად ჩანს, რომ კონსტანტინე 1478 წ. გამეფებულა. მხოლოდ ქვათახევის მონასტრის 1477 წ. ერთს შეწირულობის წიგნში კონსტანტინე უკვე მეფედ იხსენიება.⁴⁰⁷ ამიტომ თითქოს ისე გამოდის, რომ იგი 1477 წელს დამჯდარა⁴⁰⁸ და არა 1478 წ. მაგრამ ეს კონსტანტინე მეფის 1477 წ. ტახტზე ასვლის თარიღი ბევრს ეჭვს და წინააღმდეგობას იწვევს. იგი რომ უტყუარ ჭეშმარიტებად მივიჩნიოთ, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ უკვე უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევისა და მაინცდამაინც მისი სიცოცხლის დროს კონსტანტინე გამეფებული ყოფილა. ჩვენ კი ზემოდასახელებულ თანამედროვე და თანადამხედური იტალიელი მოგზაურებისაგან დანამდვილებით ვიცით, რომ უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევის დროს მათ მეფედ ბაგრატი დახვედრიათ და მასთანვე დაუდგია ზავის პირობა სპარსეთის მბრძანებელს, როდესაც ის საქართველოთგან გასუ-

ლა. ამასთანავე თუ ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ კონსტანტინე მართლაც 1477 წ. გამეფდა, მაშინ მთლად ირლვევა ყველა იმ ცნობების ქსელი, რომელიც ქცის შევს.-გად. მეორე გაგრძელებაშია, რომ კონსტანტინე ჰასანის შვილმა ხალილმა გამოისტუმრა „შენყალბებული“, რომ ბაგრატ მეფემ ამ დროს თბილისი და სომხ-ითი დაიბრუნა. მაგრამ იქნებ ქცის შევს.-გად. მეორე გაგრძელების ვითარცა მერმინდელ, გვიან შედგენილი და სხვადასხვა წყაროებითგან გამოკრებილი ძეგლის ამ ცნობებს მაინც არ უნდა ენდოს ადამიანი და იქნებ კონსტანტინე იმავე 1477 წ. უზუნ-ჰასანთან მივიდა სპარსეთში, ბაგრატ მეფის წინააღმდეგ დაიწყო მოქმედება და უზუნ-ჰასანისაგან და არა ხალილისგან იმავე 1477 წელს მეფედ „შენყალბებული“ საქართველოში დაბრუნდა? სანამ ამ აზრს დავადგებოდეთ, უნდა დარწმუნებული ვიყოთ, რომ 1477 წ. ქვათახევის მონასტრის სიგელი უტყუარია და ნუსხა-დედანია და არა პირი, რომ მის ცნობა სრულს ჭეშმარიტებას შეიცავს. ჩვენ კი ამის შესახებ ვიცით მხოლოდ, რომ საბუთი „ტყავზეა“ დანერილი „მქრალად ლამაზი ხელით“ ⁴⁰⁹ და თარიღი ნაწილი რიცხვითი ნიშნით, ნაწილი მთლიანად სწერია: „დაინერა: ქცნს: რ: სამოცდა ხუთსა:“ ⁴¹⁰. ხოლო თვით ძეგლი და, მაშასადამე, ტექსტიც ნუსხადედნად უნდა იყოს მიჩნეული, თუ შეიძლება იმდროინდელი, ან მერმინდელი პირი იყოს, არა ჩანს. ასეთს პირობებში საკითხის უეჭველობით გადაჭრა შეუძლებელია და უპირატესობა ჯერჯერობით მაინც 1478 წ. უნდა მიეცეს.

კონსტანტინეს მამისშვილობა

კონსტანტინე მეფის მამისშვილობის საკითხის გამოსარკვევად გადამწყვეტი მნიშვნელობა თვით ამავე მეფის ზაქარია ჯავახიშვილისადმი 1466 წ. ბოძებულს წყალობის წიგნსა აქვს, რომელშიაც იგი გიორგი მეფეს თავის ბიძად იხსენიებს: „*ბიძასა ჩვენსა მეფესა გიორგის უღალატა*“ ყუარყუარემაო⁴¹¹. *მაშასადამე, ცხადია*, რომ ბატონიშვილის ვახუშტის ცნობა, ვითომც კონსტანტინე გიორგი მეფის შვილი ყოფილიყოს, მცდარია: *კონსტანტინე გიორგი მეფის ძმისწული ყოფილა*. გიორგი მეფე დიდი ალექსანდრე მეფის შვილი იყო, რომელსაც გიორგის გარდა შვილად დავითი, ვახტანგი და დიმიტრი ჰყავდა. ხოლო რაკი დავითი პატარაობითგანვე ბერად იყო შეყენებული, ამიტომ კონსტანტინე უნდა ან ვახტანგისა, ან დიმიტრის შვილი ყოფილიყო. ამ უკანასკნელი საკითხის გადასაწყვეტად კი, თუ რომელი მათგანის შვილი იყო მეფე კონსტანტინე, ერთი საბოლოოდ გადამჭრელი ცნობა არის შენახული ქვათახევის მონასტრის 1477 წლის სიგელში, რომელშიაც ნათქვამია: ვიყიდე მამული „*კითხვითა და ბრძანებითა დიმიტრის ძისა მეფისა კონსტანტინესითა*“-ო⁴¹². მაშასადამე, ქცის შევსებულ-გადაკეთებული პირველი გაგრძელება მართალი იყო და *კონსტანტინე მეფე* სწორედ *დიმიტრის შვილი ყოფილა*.

კონსტანტინეს თანამეცხედრე და შვილები

კონსტანტინე მეფის 1487, 1488 და 1492 წლის სიგელებითგან, რომელთა ამონაწერები ზემოთ უკვე მოყვანილი გვექონდა, ირკვევა, რომ მისს *თანამეცხედრეს დედოფალთა-დედოფალს თამარი რქმევია*, ხოლო *ვაჟიშვილი სამი ჰყოლია: დავით, გიორგი და ბაგრატ*, მათგან დავითი „პირმშო“ ძე ყოფილა. მხოლოდ აღბუღა ფანიაშვილისათვის 1491 წ. ნაბოძებს წყალობის წიგნში სამის მაგიერ ოთხი შვილია მოხსენიებული. იქ სახელდობრ ნათქვამია: „მეფეთ-მეფისა კონსტანტინესაგან და ძეთა ჩუენთა დავით, გიორგი, ბაგრატ და დიმიტრისაგან... აფხაზთა და ქართველთა, კახთა, რანთა და სომეხთა მეფისა, შანშა და შირვანშა და ყოვლისა ჩრდილოეთისა და საქართველოსა მტკიცედ-წელმნიფედ მპყრობელ-მქონებელთასა“⁴¹³. რაკი 1492 წ. ეს მეოთხე შვილი დიმიტრი უკვე აღარა ჩანს და კონსტანტინე მეფის ისევ სამი ძე არის მოხსენიებული⁴¹⁴, ამიტომ საფიქრებელია, რომ მეოთხე შვილი მეფეს მოჰკვდომია.

საყურადღებო ცნობაა კონსტანტინე მეფის მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისათვის 1488 წელს ნაბოძებს სიგელში მოხსენიებული, რომელშიაც თვით კონსტანტინე მეფე თავისი პირმშო ძეს მეფეს უწოდებს და ამბობს: „პირმშომან ძემან ჩუენმან *პატრონმან მეფემან* დავით“-ო⁴¹⁵. ამ დროს, 1488 წ.-ს ის უკვე დაქორწინებული, ახალ ჯვარდანერილი ყოფილა და ცოლად ბარათაშვილის ასული ჰყოლია. „სოფლისა ვითარებისაგან ცოდვისა საქმე შეესწრა“-ო, ნათქვამია ზემოაღნიშნულს სიგელში, „ჩვენი შვილი დავით და უხუედრი ბარათაშვილის ასული შვიროთ“-ო⁴¹⁶. საგულისხმო ის არის, რომ დავითი მხოლოდ ამ ერთს მამის სიგელში იხსენიება მეფედ: არც წინათ, მაგ., 1487 წ., არც შემდეგ, მაგ., 1491 და 1392 წ., ის უკვე მეფედ არ იწოდება. ჯერ კიდევ გამოსარკვევია (და მომავალში ამ საკითხს უნდა ყურადღება მიექცეს), შეიძლება თუ არა ეს გარემოება ისე გავიგოთ, რომ დავითმა 1488 წ. მიიღო მეფობა და შემდეგში მაგ., 1491 და 1492 წ. სამეფო ტახტი დაკარგა, თუ ამ გარემოებას სხვა რაიმე მიზეზი ჰქონდა?

კონსტანტინე მეფის წოდებულება

კონსტანტინე მეფეც თავის წინაპრებივით, რომელთაც საამისო უფლებაც ჰქონდათ და საკუთარი ღვანლითა თუ მემკვიდრეობით მოიპოვეს, თავის თავს ყველა საბუთებში მეფეთ-მეფეს უწოდებს. მისი თანამეცხედრეც ყოველთვის დედოფალთ-დედოფლად იხსენიება. ამას გარდა კონსტანტინე წინა მოსაყდრეებივით 1488 წ. თავის თავზე ამბობს, ჩვენ „*გამაერთიანებელმა ლიხთიმერისა და ლიხთამერისამან ორისავე სამეფოსამან მტკიცედ და შეურყევლად მპყრობელმან*“-ო⁴¹⁷. მეფური წოდებულებაც თავის წინაპრებთან შედარებით მას ოდნავადაც არ შეუცვლია: ისიც „აფხაზთა და ქა-

რთველთა, კახთა, რანთა და სომეხთა მეფე, შანშა და შირვანშა“ არის⁴¹⁸.

მომავალში იმედია გამოირკვევა, თუ რა მიზეზი უნდა იყოს, რომ კონსტანტინე მეფე 1491 წ. და 1492 წ. სიგელებში წინანდებურად, როგორც მაგ., 1488 წ., უკვე თავის თავს ლიხთიმერისა და ლიხთამერის გამაერთიანებლად და ორისავე ტახტის მპყრობელად აღარ იხსენიებს, არამედ მხოლოდ „ყოვლისა ჩრდილოეთისა და საქართველოსა მტკიცედ ჯელმნიფედ მპყრობელ-მქონებელ“-ად⁴¹⁹, ან „ყოვლისა საქართველოსა და ჩრდილოეთისა აღმოსავლეთ ვიდრე დასავალადმდე თუით-ჯელმნიფედ მფლობელ-მპყრობელ-მქონებელ“-ად⁴²⁰, –ის, რომ ასეთი მაღალხმიანი სამკაული უკვე ოდნავადაც ცხოვრების სინამდვილეს აღარ შეეფერებოდა, თუ აქ შემთხვევით, მხოლოდ დიპლომატიკის სფეროს გარემოებასთან გვაქვს საქმე? ძველებური მეფის წოდებულება თითქოს ამ უკანაკნელ აზრს უფრო ამართლებს.

კონსტანტინეს გამეფების გარემოება

აქ თავისთავად იზადება საკითხი, თუ როგორ მოხდა, რომ ბაგრატის შემდგომ სამეფო ტახტზე მისი შვილი კი არ ასულა, არამედ კონსტანტინე? სამწუხაროდ წყაროების უქონლობის გამო ჰიპოთეზის გარდა დანამდვილებით ამის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. საფიქრებელია, რომ ბაგრატის სიკედილის უმაღლეს ბატონიშვილს კონსტანტინეს მარჯვე შემთხვევით უსარგებლია და აღმოსავლეთ საქართველოში სამეფო ტახტი დაუპყრია და აქეთგან დასავლეთ საქართველოზეც მოუხერხებია თავისი ხელისუფლების გავრცელება. ამგვარად, ის ორისავე ტახტისა მპყრობელობისა და საქართველოს მთლიანობის პოლიტიკის მიმდევარი უნდა ყოფილიყო.

უეჭველია ბაგრატ მეფის ძე ალექსანდრე ბატონიშვილიც ამ შემთხვეულობის გულხელდაკრებილი მაყურებელი არ იქმნებოდა და მეფე კონსტანტინესა და ალექსანდრეს შორის ბრძოლა მოხდებოდა, მაგრამ არც ქართულ წყაროებში და არც უცხოურში ამაზე ჯერჯერობით არავითარი ცნობნები არ ჩანს. მხოლოდ ვახუშტს აქვს ორიოდ წინადადებით აღწერილი ამ ორ პირთა შორის მომხდარი ბრძოლა ლიხთიმერეთის გამო, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ცნობათა უქონლობის გამო ბევრი რამე ჯერჯერობით სრულებით გამოურკვეველი რჩება და მომავლისათვის უნდა გადაიდოს.

კონსტანტინე მეფის თანამედროვე იყო კახთა მეფე ალექსანდრე, რომელიც როგორც დავრწმუნდით, გიორგი მეფეთა-მეფის ძე იყო. სამეფო ტახტზე ალექსანდრე 1476 წელს ასულა, რათგან 1479 წელს 23 და 24 იანვარს დაწერილს ორს სიგელში მისი მეფობის უკვე სამი ინდიქტიონი ყოფილა⁴²¹. 1479 წელსაც და 1503 წელსაც მისი დედა „დედუფალთ-დედუფალი“ ნესტან – დარეჯანი ჯერ კიდევ ცოცხალი ყოფილა და საბუთებში მოხსენებულია⁴²².

ალექსანდრე კახთა ბატონის თანამეცხედრეს ანა ერქვა, რომლისაგან ალექსანდრეს ორი შვილი ჰყოლია, გიორგი და დიმიტრი. რაკი არც დავით გარეჯის 1479 წ. გუჯარში და არც იმავე წლის მცხეთის სიგელში ალექსანდრეს და ანას შვილები არ იხსენებიან, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ისინი ჯერ ან დაბადებული არ იყვნენ, ან პატარები უნდა ყოფილიყვნენ. 1503 წ. სიგელში ალექსანდრე მეფე თავის ორსავე შვილს, გიორგისა და დიმიტრის, იხსენიებს⁴²³, ხოლო 1505 წლის სიგლითგანა ჩანს, რომ მათგან გიორგი „პირმშო ძე“ ყოფილა⁴²⁴.

დამახასიათებელია, რომ კახთა ბატონი ალექსანდრე თავის თავზე 1505 წლის სიგელში ამბობს: „ნებითა ღმრთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა და სომეხთა მეფისა, შაჰანშა და შაჰრვანშა (sic) და ყოვლისა საქართველოსა და ჩრდილოეთისა აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდე თუითქელმწიფედ ფლობით მპყრობელ-მქონებელისა ნათესავმან მეფემან ალექსანდრე“-ო⁴²⁵, ამასთანავე ოთხსავე, 1479, 1503 და 1505 წლების ჩვენამდე მიღწეულს სიგელში ალექსანდრე თავის თავს მარტივად მხოლოდ მეფედ იხსენიებს და არც ერთში მას თავის თავისთვის მეფეთ-მეფის წოდებულება არ უხმარია⁴²⁶.

ბატონიშვილი ვახუშტის წყაროლუნიშვნელი ცნობით კახთ ბატონი „ალექსანდრე იყო მშვენიერი, ჰაეროვანი, მოისარ-მოასპარეზე საჩინო და უებრო, კეთილ-უბოროტო, მოწყალე, შვიდი და მდაბალი“⁴²⁷. მაგრამ ჩვენი სახელოვანი ისტორიკოსის ის სიტყვაძვირობა, რომელიც ალექსანდრეს მეფობის შესახებს მის მოთხრობას ასე ცხადად ემჩნევა, გვაფიქრებინებს, რომ კახთა ბატონის ზემოჩამოთვლილ ღირსებათა უხვი შემკულობის დამამტკიცებელი ნიშანდობლივი ცნობები არც მას უნდა ჰქონოდა ხელთ, არამედ ზეპირსიტყვაობაზე უნდა იყოს დამყარებული.

ვახუშტისავე სიტყვით ალექსანდრე კახთა მეფე კონსტანტინე მეფეს დაჰზავებია და საზავო ხელშეკრულებაში ქართლისა და კახეთის საზღვრებიც განუსაზღვრავთ⁴²⁸. როგორი თვისებისა იყო ეს ხელშეკრულება და რანაირი უფლებრივი ურთიერთობა იყო ამ საბუთით დამყარებული, არა ვიცით რა. მხოლოდ ის გარემოება, რომ კახთ-ბატონი თავის თავს საბუთებში მარტივად მეფეს და არა მეფეთა-მეფეს უწოდებდა, როგორც კონსტანტინე მეფე იყო ჩვეული, გვაფიქრებინებს, რომ თითქოს კახთა

მეფე საქართველოში უფროსობას არ ჩემულობდა და ამით კონსტანტინე მეფის პირველობას უცილობლად სცნობდა. ჯერჯერობით ძნელი სათქმელია, ეს გარემოება ზემოაღნიშნული დაზავება-ხელშეკრულების ერთ-ერთი პირობის შედეგია, თუ მხოლოდ ცხოვრების სინამდვილით ნაკარნახევი ნაბიჯი?

ალექსანდრე ბაგრატიის ძის მცდელობა იმერეთში გასამეფებლად. კონსტანტინე მეფის გამარჯვება

კონსტანტინე მეფის მეორე თანამედროვედ ბაგრატ მეფის ძე ალექსანდრე იყო. მისი იმერეთში გამეფების შესახებ ბატონიშვილს ვახუშტს ნათქვამი აქვს, რომ თავისი მამის სიკვდილის შემდგომ მეფედ დაჯდა და უკვე კურთხევასაც აპირებდა, ისე რომ მოუწოდა „დადიან-გურიელსა, შარვაშიძეს და გელოვანს“. მაგრამ არც ერთს მათგანს ალექსანდრესთან მოსვლა არ უნებებიათ. კონსტანტინე მეფემ, ასეთი ურჩობის ამბავის შეტყობის უმაღლესი იფიქრა რომ საქართველოს გაერთიანებისათვის მარჯვე დრო დაუდგა: საჩქაროდ ჯარი შეაგროვა, თანაც „ეზრახა დადიანსა“ და შეუთანხმდა და 1479 წ⁴²⁹. იმერეთს ჩავიდა, სადაც, მას „მიერთნენ ყოველანი იმერნი, ვინათგან დადიანსა მისცა პირი მტკიცე“. ასეთს გარემოებაში ალექსანდრეს არავითარი წინააღმდეგობის განევა არ შეეძლო და „წარვიდა სიმაგრეთა შინა“. ხოლო კონსტანტინე მეფე იმერეთის მთავართა თანადგომით, განსაკუთრებით ბაგრატ მეფის მომდურავი დაიანის დახმარებით, იმერეთშიც გაბატონდა და მას „მისცეს ციხე ქუთათისა“-ო⁴³⁰. ამგვარად, ალექსანდრე ბატონიშვილის მცდელობა გასამეფებლად ამაო გამომდგარა, კონსტანტინე კი ორისა ტახტისა, ლიხთიმერისა და ლიხთამერის მეფეთა-მეფედ გამხდარა. ხოლო კონსტანტინე მეფე რომ დამარცხებულა ათაბაგთან ბრძოლაში, მარტო მაშინ და ამის შემდგომ, 1484 წ⁴³¹. ალექსანდრე ბატონიშვილმა ისარგებლა თურმე შემთხვევით, „შემოიკრიბა რაჭა, ლეჩხუმი“ და მათი დახმარებით „მოვიდა და აღიღო ქუთათისი“ და ეხლა კი უკვე მეფედაც ეკურთხა და „დაიპყრა იმერეთი“-ო⁴³².

1484 წ. ალექსანდრეს გამეფებას ერთი ჩხეიძის კინკლოსიც იხსენიებს⁴³³. მაგრამ ამაზე უფრო მეტი და გადამწყვეტი მნიშვნელობა, რასაკვირველია, გელათის მონასტრისადმი 1485 წ. ნაბოძებს ეტრატზე დაწერილს ალექსანდრე მეფის სიგელსა აქვს, რათგან ამ საბუთში ნათქვამია: „დაინერა... ინდიქტიონსა მეფობისა ჩწნისასა მეთათორმეტესა, ქორონიკონსა ასოთხმოცდა სამსა“-ო⁴³⁴. თუ 1495 წ. ალექსანდრეს მეფობის მე-12 წელიწადი ყოფილა, მაშასადამე, ის მართლაც 1484 წ. გამეფებულა, როგორც ვახუშტის აქვს აღნიშნული. სამწუხაროდ ამავე მეფისა და იმავე მონასტრისადმი მეორე 1509 წ. ნაწყალობევი სიგელი სულ სხვანაირს ცნობას გვაძლევს. იქ ნათქვამია: დაინერა „ქორონიკონსა, ასოთხმოცდა ჩვიდმეტსა, ინდიქტიონსა მეფობისა ჩწნისასა ათხუთმეტსა“⁴³⁵. ამ უკანასკნე-

ლი ცნობის თანახმად ალექსანდრე ვითომც 1494 წ. უნდა გამეფებულიყოს. მაგრამ საფიქრებელია, რომ აქ ათი წლით შეცდომა იყოს თარიღში ან თვით დედანში, ან გადანერის დროს.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ალექსანდრე თავისი მამის ბაგრატ მეფის სიკვდილის უმაღლეს, ჯერ კიდევ 1478 წ. გამეფებას ცდილა, მაგრამ მეფობა ვერ შეუწარმოებია. პოლიტიკურადაც და ქრონოლოგიურადაც მთელი ეს ცნობა ბაგრატის სიკვდილის თარიღთან არის დაკავშირებული. თ. ჟორდანიას ფიქრობდა, რომ „რათგან 1495 წელს ყოფილა მე-12 წელი ალექსანდრეს მეფობისა, ამის გამო ბაგრატის სიკვდილი და ალექსანდრეს გამეფება, წინააღმდეგ არსებულ ცნობათა, უნდა ყოფილიყო 1483 ან 1484 წ., რაიცა ეთანხმება ჟურულის გუჯარს, სადაც ბაგრატ II ცოცხლად ჩანს 1482 წ.“-ო⁴³⁶. მაგრამ ჟურულიანთ სიგელის ცნობაზე ასეთი საკითხის გადაჭრის დროს დამყარება არ შეიძლება, რათგან სხვა სასისხლო სიგელებივით იგიც ნატყუარ საბუთად უნდა იყოს მიჩნეული, როგორც ეს საგანგებოდ გამორკვეული მაქვს „დიპლომატიკის“ წიგნში (იხ. თავი, ნატყუარი საბუთები)⁴³⁷. ამგვარად, ის ლოგიკური კავშირი, რომელიც თ. ჟორდანიას აზრით ვითომც ბაგრატ მეფის გარდაცვალებასა და მისი ძის ალექსანდრეს 1484 წ. იმერეთში გამეფებას შორის უნდა ყოფილიყო, ირღვევა და ეს გარემოება ვახუშტის ზემომოყვანილს მოთხრობას თითქოს უფრო სანდოდა ხდის.

ალექსანდრე მეფის სახლობა

ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრედ დედოფალი თამარი ყოფილა, რომელიც გელათის 1502 წ. და 1509 წ. სიგელებში იხსენიება⁴³⁸.

ალექსანდრე მეფის 1509 წ. შეწირულების წიგნში ნათქვამი აქვს თავის „ძეთა“ შესახებაც, მაგრამ მათგან მხოლოდ ერთს, ბაგრატს, იხსენიებს სახელდებით: „ჩვენ მეფეთა-მეფემა თამარ და ძეთა ჩუენთა, საყვარელმა, თქვენ შევედრებულმა ძისა თქვენისამან ბაგრატ“⁴³⁹, ქცის შევსებულ-გადაკეთებულ პირველს გაგრძელებაში ბაგრატ ბატონიშვილის დაბადების თარიღიც კი მოიპოვება: „1495 წ. ქცსა რპგ ბაგრატ დაიბადა ძე ალექსანდრესი თებერვალისა კგ-სა“⁴⁴⁰. ქცის შევს.-გად. მეორე გარძელებას თარიღად „ქკნი: რპგ“ ანუ 1505 წ. აქვს⁴⁴¹, რაც მათიანის ქრონოლოგიურს რიგსა და მიმდევრობასაც არღვევს და თავისთავადაც შეუსაბამოა და ცხად შეცდომად უნდა ჩაითვალოს, როგორც უკვე განსვ. მ. ბროსემაც და თ. ჟორდანიამაც შენიშნეს⁴⁴². ბატონიშვილს ვახუშტსაც თარიღად 1495 წ. აქვს აღნიშნული. ამასთანავე, როგორც ალექსანდრე მეფის ზემომოყვანილ 1509 წ. სიგელის მიხედვით მოსალოდნელი იყო, რათგან იქ მეფეს ნათქვამი აქვს „ძეთა ჩვენთა“-ო, ვახუშტს ალექსანდრეს მეორე შვილიცა ჰყავს დასახელებული. ვახუშტს სახელდობრ უწერია: „უშვა ალექსანდრე მეფესა

დედოფალმან თამარ ძე ბაგრატი ქს ჩუჟე (1495 წ.), ქრ. რპგ, შემდგომად ამისა უშვა ძე დავით“⁴⁴³.

ბრძოლა კონსტანტინე მეფესა და ყუარყუარე ათაბაგს შორის არადეთთან

თუმცა კონსტანტინე მეფეს საქართველოში შექმნილი პოლიტიკური გარემოება თავში თითქოს სწყალობდა და იმიერ-ამიერ სახელმწიფო ტახტის მფლობელი შეიქმნა, მაგრამ შემდეგში და უკვე ცოტა ხნის შემდგომ მისმა ბედმაც უკუღმა იწყო ტრიალი. აქაც უმთავრესი მნიშვნელობა მესხეთის მთავრებსა ჰქონდათ. როგორი დამოკიდებულება სუფევდა მეფე-ათაბაგს შორის კონსტანტინეს გამეფებისთანავე, დანამდვილებით არ ვიცით, მხოლოდ ვგონებ მშიდობიანობა მაინც უნდა ყოფილიყო. მაგრამ ეს სინყნარე ხანგრძლივი არ ყოფილა და 1483 წ. კელავ ძმათა სისხლი დაიღვარა. ამის შესახებ კინკლოსებში მეტად მოკლედ არის მოჭრილი სიტყვა და ნათქვამია მარტო: 1483 წ., ქქსა როა აქა მეფე კოსტანტინე და ყუარყუარე არადეთს შეიბნეს, ყუარყუარეს გაემარჯვა“-ო⁴⁴⁴ ქცის ვახტანგისეული გაგრძელება წელიწადს, თვესა და რიცხვსაც უმატებს: „თვესა აგვისტოსა იბ“⁴⁴⁵ ხოლო შევს.-გად. მეორე გაგრძელება ამ შემთხვეულობას იმავე თვესა, მაგრამ რიცხვად „აგვისტოს 16“ სდებს.⁴⁴⁶

ამ ბრძოლის მიზეზის შესახები ცნობები

რამ გამოიწვია ეს ბრძოლა, ძეგლებში ნათქვამი არ არის. ხოლო ქცის ვახტანგისეულსა და შევს.-გადაკ. პირველ გაგრძელებას სულ სხვადასხვა მიზეზი აქვს დასახელებული. ვახტანგისეულ „სწავლულ კაცთა“ სიტყვით ყუარყუარე ათაბაგის ერთი ვაჭარი არეშში წასულა აბრეშუმის „სყიდვად“. იქ მას ვიღაც არეშელ ვაჭართან ჩხუბი მოსვლია, ამ უკანასკნელს მესხი ვაჭრისათვის უცემნია კიდევ და აბრეშუმიც წაურთმევია, თანაც თურმე დაცივნით წაუძახნია: „წარვედ პატრონისა შენისადა და აუწყე ჭირი შენი და ესე არ მიყოს ბატონმა შენმა, დუქანი არ დამიქციოსო და ჩემს დუქანზედ ყურით არ მიმაკრასო“. მიმძლავრებული და შეურაცხყოფილი ვაჭარი ათაბაგთან მისულა და შეუჩივლია. განრისხებულმა ყუარყუარემ „ხუთასითა რჩეულითა სპითა გარდმოვლო ფარავანი ჩამოვლო დმანისი“, სადაც „უმასპინძლეს ორბელიანთა“. შემდეგ აქეთგან „წარვიდა, ჩამოვლო ხუნანი, განვიდა მტკუარსა და მივიდა არეშს, მიიძღვნა (შეურაცხყოფილი) ვაჭარი სახლსა მის არეშელისა ვაჭრისსა, შეუხდუნნა კაცნი. გამოიყუანეს კაცი იგი და მიიყუანეს თავის დუქანზედა და ყურითა მიაჭედეს და წიხლიც უკრა დუქანსა და ეგრეთვე უყო, როგორც მას ეთქვა და აბრეშუმიც გა-

მოატანინა ვაჭარსა⁴⁴⁷. ამგვარი შურისძიების შემდეგ ყუარყუარე ათაბაგი შინისაკენ გამოემგზავრა, გზად „შემოვლო კახეთი და შემოიარა ყარაიაზე-და, შეულო მცხეთაზედა და მივიდა შიდა ქართლსა“⁴⁴⁸. აქ კი მას გზა გადაუ-
 ლობეს შიდა ქართლელებმა. კონსტანტინე მეფემ ყუარყუარე ათაბაგის
 არც არეშში გალაშქრების და არც უკან გამობრუნების ამბავი არ იცოდა
 და ამიტომ მეფის „უდასტუროდ“ გაშვება ვერ გაბედესო. ყუარყუარესათ-
 ვის გზის გადაღობვის გულმოდგინე მომხრენი ყოფილან „ციციშვილნი და
 უფროსად ზაზა ციციშვილი თაობდა“, რომელთაც ათაბაგს გადაჭრით აუ-
 ნყეს „გაუშვებლობა“. ყუარყუარემ მოციქულის პირით შემოუთვალა: „მე
 თქვენს მამულში არა წამიხდენია-რაო. ჩვენსა და თქვენსა მტრობა ხომ არ
 არის რაო, ძმობისა და მეზობლობის მეტი თქვენთან საქმე არა მაქვს რაო.
 ჩემს მტერს პასუხი უყავ და ჩემს გზაზე მივალო. თქვენ რა სამართლით
 მიდგებით წინაო?“ ციციშვილებმა და მათმა მომხრეებმა ამას ყურადღე-
 ბა არ მიაქციეს და ამიტომ „იქმნა ბრძოლა ძლიერი ქრისტეს აქათ: ჩუპდ
 (1484 წ.): თვესა აგვისტოსა იბ არადეთს“. სასტიკი და სისხლისმღვრელი
 ბრძოლის დროს „შალიკაშვილი, რომელი იჯდა ურასა კვიცსა ზედა“ და მა-
 ჩაბელი ერთმანეთს შეხვდნენ და შეეჩეხნენ „შემოსცა შუბი შალიკაშვილ-
 მა და გაუხეთქა კუბო ფარისა და განვლო მხარსა შიგან და გარდმოაგდო
 ცხენიდან, შეუძახა ესრეთ „ანყურისა ღვთისმშობლის მადლმა, თუ ურას
 კვიცს არა ვმჯდარიყავ, შიგ გაგაგდებინებდიო“. მაშინ წარმოიჩოქა მაჩა-
 ბელმა, გაიკრა ხმალსა ხელი, შემოუკრა ცხენსა, ცხენს თავი გაუგდებინა
 და ტახტზედ დაასო, და შესძახა მაჩაბელმა „სპარსმა წმიდა გიორგიმა, თუ
 გარდმოგდებული არ ვყოფილიყავ, შუა გაგკვეთდიო“. ამგვარი ორთავემხ-
 რივ გულადობისდა მიუხედავად, მაინც „სძლო ათაბაგმან ამისთვის, რომ
 არას ემართლებოდნენ და სამართალი მისი სჯობდა“-ო⁴⁴⁹.

ვახუშტის ცნობა

ბატონიშვილს ვახუშტს არადეთის ბრძოლის როგორც საბაბი, ის-
 ევე ამბავი ქ̄ცის გაგრძელების მსგავსადვე აქვს მოთხრობილი, მხოლოდ
 აქა-იქ ისეთი ცნობებიცაა ჩართული, რომელიც ქ̄ცის გაგრძელებაში არ
 მოიპოვება. ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ სახელოვანს მეცნიერს ამ
 შემთხვევაში პირდაპირ ქ̄ცის გაგრძელებით კი არ უსარგებლია, არამედ
 მხოლოდ იმგვარივე წყაროთი, რომელზედაც ქ̄ცის გაგრძელების შემდ-
 გენელთ თავიანთი მოთხრობა დაუმყარებიათ. ვახუშტის აღწერილობას
 თვალსაჩინო განსხვავება განსაკუთრებით თვით ბრძოლის წინა და მერ-
 მინდელი გარემოების ამბებს ემჩნევა. მას სახელდობრ ყუარყუარეს ნათქ-
 ვამი სხვანაირად აქვს გადმოცემული, მისი სიტყვით ყუარყუარეს თავის
 უზიანობის გარდა ისიც აღუნიშნავს, რომ „უმეტესად განვადიდე სახელი
 ქართველთა, ვინადგან უმტერე მტერსა. ამისთვის ჯერ არს თქვენდაც

სიხარული, რამეთუ ვარ მკვიდრი და მონათესავე თქვენი“-ო. ვახუშტის ცნობით ციციშვილებსა და მათ მომხრე ქართველებს მესხეთის მთავართან მოსალაპარაკებლად მროველი ეპისკოპოსი გაუგზავნიათ, რომელსაც ათაბაგისთვის გადაჭრით გამოუცხადებია: *„ანუ მოვედ და მორჩილ ექმენ მეფესა ჩვენსა ვინადგან ხარ მკვიდრი, ანუ შეგიპყრობთ“*-ო. როდესაც ათაბაგმა ამაზე უარი უთხრა, მროველმა მოაგონა, „არა უნყი, რამეთუ ძალი ხნავს აღმართსა“-ო? ასეთი მკვახე სიტყვით ეს მოციქული ყუარყუარემ უკან გაისტუმრა და *„მიაქცა ათაბაგმა მროველი ბრძოლისა პირსა ზედა“*-ო. ამას არადეთთან ბრძოლაც მოჰყვა, რომელიც ქართლელთა დამარცხებით დამთავრებულა. მაშინ ათაბაგის მოლაშქრეებმა სხვათა შორის ეს მროველიც შეიპყრეს და გაბოროტებულებმა *„დაიწყეს თრევა მეტყველთა „უკეთუ ხნავს ძალი აღმართსა, ნებამ დაფარცხოს თავდაღმართი“*-ო. ასე იმიტომ მოეპყრნენ, რომ მან მღვდელმთავარმა მშვიდობიანობის ჩამოგდებას ხელი არ შეუწყოო⁴⁵⁰. ცხადია, ყველა ზემომოყვანილი ცნობები სახელოვანი ქართველი ისტორიკოსის შეთხზული არ იქმნება, არამედ მას იმავე წყაროთგან ეცოდინებოდა, საითგანაც ქცის გაგრძელების შემდგენელთ ამოუღიათ. საყურადღებო გარემოებაა, რომ *არც ქცის გაგრძელებაში, არც ვახუშტის აღწერილობაში, არც არადეთთან მომხდარ ბრძოლაში და არც მთელ ამ ამბავში კონსტანტინე მეფე მონაწილედ არ იხსენიება*. პირიქით, ქცის გაგრძელებაში ბოლოში დაძენილია: *„ვითარ ესმა მეფესა კონსტანტინესა საქმე ესე, დაუმძიმდა ღიდად“, მაგრამ ვერა გააწყო რაო*⁴⁵¹.

ქცის შევს.-გადაკ. გაგრძელების ცნობა

ქცის შევს.-გადაკ. პირველს გაგრძელებას ყუარყურე ათაბაგის შაქში გალაშქრების ამბავის შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი და აქ არადეთის ბრძოლის მიზეზად სულ სხვა გარემოებაა დასახელებული. მთელი ეს ამბავი უზუნ-ჰასანის მიერ გატაცებულ ანყურის ღვთისმშობლის ხატის უკან დაბრუნების მოთხოვნასთან არის დაკავშირებული და თითქოს რომელიღაც მანყვერელი მემატიანის ნაწარმოებითგან უნდა იყოს ამოღებული. რაკი ბატონიშვილს ვახუშტს ამგვარი ცნობა, არ მოეპოვება, ცხადია, რომ მოთხოვნა მესხური მატიანითგან არ უნდა იყოს გადმოწერილი.

ეს ქცის შევს.-გადაკ. პირველს გაგრძელებაში შეტანილი მოთხოვნა სასწაულებრივ-საარაკო ცნობებით არის უხვად შემკული. იქ ნათქვამია, რომ უზუნ-ჰასანის შემოსევის დროს ანყურის ღვთისმშობლის გატაცების შემდგომ, სპარსეთში *„არცა შობა დედაკაცმან, არცა პირუტყვმან, არცა ჰყო ხემან ნაყოფი, არცა მიწამან აღმოაცენა“*⁴⁵². როდესაც სპარსელნი ამ საზარელი მოვლენის მიზეზის გამორკვევას შეუდგნენო, მიხვდნენ, რომ ყველაფერი ღვთის რისხვა იყო და გატაცებული ხატისაგან ემართებო-

დათ. ამიტომ ეს ხატი მოძებნეს და სამცხეში დაბრუნება გადასწყვიტეს, იმ იმედით, რომ სახედარი, რომელზედაც ხატი აკიდებული იყო, გზას თვით გაიგნებდა და ვითომც სწორედ ასეც მომხდარიყოს⁴⁵³.

შემდეგ ამ მოთხრობაზედვეა ხელოვნურად დაკავშირებული მეფე კონსტანტინესა და ყუარყუარეს შორის არადეთს მომხდარი ბრძოლის ამბავიც. ვითომ უზუნ-ჰასანის შემოსევისა და ხატის გატაცების უმაღლეს „აღგეს ყოველნი და შთავიდეს ქართლს და მწირობდენ მუნ შვიდ წელ“⁴⁵⁴. ხოლო როცა მოესმათ ხატის „სასწაულითა მოსვლა“, ვითომ მაშინვე „მესხთა ქართლს მყოფთა“ სამშობლოში დაბრუნება გადაწყვიტოთ. მეფე კონსტანტინე კი „აყენებდა და არა უტევებდა წარმოსვლად“-ო. ამიტომ მესხ ლტოლვილებს ვითომც ღამით გაპარვა ურჩევიათ. როცა „ესმა მეფესა, ვითარმედ მესხნი წარვიდეს, აღიმჯედრა ღამქრითა თვსითა და დევნა უყო... და მოენივნეს ადგილსა, რომელსა არადეთ ეწოდების. ხოლო მესხნი მოუბრუნდეს სახელსა ზედა ყდ წმიდისა ანყურისა ღმრთის მშობელისასა და განეწყვნეს ურთიერთას და შეიბნეს კონსტანტინე მეფე და ყუარყუარე ათაბაგი და მესხნი ქკს: როა (171=1483 წ.) თთვესა აგვისტოს: იგ: ათაბაგსა და მესხთ გაემარჯვა“-ო⁴⁵⁵. დამარცხებული „მეფე ლტოლვილ მცირედითა მკედრითა განერა და უკუნიქცა სახიდ თვსად“⁴⁵⁶.

ცნობათა კრიტიკული გარჩევა

თავისთავად იბადება საკითხი, რომელი ამ ორ მოთხრობათგანი უფრო მართალი უნდა იყოს, ან საზოგადოდ, რამდენად დასაჯერებელი და უტყუარია ორივე?

არადეთი, სადაც ციციანთ-ქართლელთა და ყუარყუარე-მესხთა შორის ანუ მეფე კონსტანტინესა და ათაბაგ ყუარყუარეს შორის ბრძოლა მომხდარა, ქართლში მდებარეობს მდ. ფრონის მარჯვენა ნაპირზე სწორედ იმ შარა გზაზედ, რომელიც ქართლითგან, გორითგან რუისით და სალოლაშენ - არადეთ-მოხის-ვაყით ბორჯომის ხეობაში მიდის.

ქკის შევს.-გადაკ. გაგრძელების მოთხრობა ისე უხვად არის დაუჯერებელი ამბებით შემკული, რომ თანამედროვე მკითხველს უფრო არაკადან თქმულებად ეჩვენება, ვიდრე ისტორიული მოვლენის აღწერილობად. ზემომოყვანილ ცნობებს გარდა მრავალი დაუჯერებელი „სასწაულთმოქმედებაა“ ბავშვური გულუბრყვილობით ჩაქსოვილი ამ მოთხრობაში⁴⁵⁷. ამიტომ იგი უნებლიეთ უნდობლობას იწვევს და დაუჯერებელი არაკის შთაბეჭდილებას ახდენს.

ამ მოთხრობის კრიტიკული განხილვა ამ გრძნობასა და შთაბეჭდილებას უფრო აძლიერებს. სრულებით დაუჯერებელი რამეა, რომ მესხნი „ყოველნი“ ანყურის ღვთისმშობლის ხატის წარტყვენვით შეწუხებულნი თავიანთ ადგილითგან აყრილიყვნენ და შვიდი წლის განმავლობაში ქართლში

ყოფილიყვნენ ხიზნად. ამგვარადვე დაუჯერებელია, რომ ამდენი ხნის ქართლში გადმოსახლებულნი ამ ხატის დაბრუნების ამბავის გაგონებისთანავე აყრილიყვნენ სამშობლოში დასაბრუნებლად. გაუგებარია აგრეთვე, რატომ უნდა შეეშალა ხელი კონსტანტინე მეფეს დროებით შემოხიზნული მესხებისათვის თავიანთ ქვეყანაში წასვლისათვის? ყველა ამ საეჭვო გარემოებას შემდეგი მნიშვნელოვანი დაკვირვებაც უნდა ზედ დაერთვას. *მთელს მოთხრობაში არსად ათაბაგი ყუარყუარე არა ჩანს. მხოლოდ ბოლოში სრულებით მოულოდნელად ნათქვამია*, რომ, როდესაც ჩუმად გაპარულ მესხთ კონსტანტინე მეფე დაედევნა და ლტოლვილნი და მდედარნი „განეწყნეს ურთიერთს“, მარტო აქა *ჩნდება საითგანღაც ყუარყუარე ათაბაგიც* და სწერია: „შეიბნეს კონსტანტინე მეფე და ყუარყუარე ათაბაგი და მესხნი“ და ამ ბრძოლაში „ათაბაგსა და მესხთა გაემარჯვა“-ო⁴⁵⁸.

რათგან სრულებით დაუჯერებელია, რომ ყუარყუარე ათაბაგიც შვიდი წლის განმავლობაში ქართლში კონსტანტინე მეფესთან შეხიზნული ყოფილიყოს, ამიტომ უნებლიეთ იბადება აზრი, რომ *არადეთის ბრძოლის კინკლოსური მოკლე ცნობა შემდეგში უნდა იყოს სრულებით ხელოვნურად და უშნოდ გადაბმულ-დაკავშირებული ხატის სასწაულთმოქმედების აღმწერელ მოთხრობასთან*. საფიქრებელია, რომ ეს საქმე უკვე ამ ხატის მემატიანის ნამუშევარი იყოს, მაგრამ საბოლოოდ ეს კავშირი შესაძლებელია ქცის შევს.- გადაკ. პირველი გაგრძელების ავტორს განემტკიცებინოს. რომ ძველადაც, თვით მახლობელ თაობასაც კი, ზოგიერთი იმდროინდელი მოვლენა აწყურის ღვთისმშობლის ხატის სასწაულთმოქმედების შედეგად მიუჩნევია, ამას მზეჭაბუკ ათაბაგის XVI საუკ. დამდეგის აწყურის საყდრისადმი შეწირულობის წიგნიც ცხადყოფს. მზეჭაბუკ ათაბაგს ამ საბუთში სხვათა შორის ნათქვამი აქვს: აწყურის ხატო „რაოდენნი ნიშნი და სასწაულნი აღასრულენ სამხილებელად ბარბაროზთა ზედა, რამეთუ პირველ წყლულებითა ჰგუემენ უსჯულონი და მტერნი ხატისა შენისანი და აწ ჟამთა ამათ შინა ჩუენთა“-ც სასტიკად დასაჯეო⁴⁵⁹. საფიქრებელია, რომ აქ ბარბაროსებად სპარსელები იწოდებიან, მაგრამ რას გულისხმობდა, სახელდობრ რა ნიშნებსა და სასწაულებზე ლაპარაკობდა, ძნელი სათქმელია. მაინც საეჭვოა, რომ ის „სასწაულთმოქმედებათა“ აღწერილობა, რომელიც ქცის შევს.-გადაკ. პირველს გაგრძელებაშია ჩართული, თანამედროვის, გინდ მზეჭაბუკის თანამოჟამის მიერ ყოფილიყოს შედგენილი.

ეს ნაწარმოები რომ მართლაც თანამედროვის კალამს არ ეკუთვნის და მერმინდელი აღმწერლის ნაშრომად უნდა ჩაითვალოს, ამას ავტორის შემდეგი სიტყვებიც ამტკიცებენ: აწყურის ღვთისმშობლის ხატით დატვირთული უხედნი კვიცი „განგებითა საღმრთოთა მცირედთა ჟამთა სამცხეს მოიწია ადგილსა, რომელსა აწ ელავსი *ენოდების*“-ო⁴⁶⁰. რა ერქვა ამ ადგილს წინათ, ავტორს ნათქვამი არა აქვს. თანამედროვეს კი წინანდელი სახელი უეჭველია მოხსენიებული ექნებოდა. ავტორი ამბობს, ვითომც ხატმა აქამდის მოაღწია თუ არა, „მყის განათლდა სრულად სამცხე“ ისე, რომ „იხილეს

ყოველთა ანაზღაოთი იგი შეცვალება ბნელისა ნათლად და მიხედნეს ადგილსა მას და სახედ ელვისა ბრწყინვიდა ხატი... და განკვირვებულთა თქვეს, რამე არს ელვის სახედ ბრწყინვალე და ვითომც ამიტომ და „მიერთგან ეწოდა ადგილსა მას ელავსი“-ო⁴⁶¹. ეს მოთხრობა ჩვეულებრივი ხალხური თქმულებაა გაუგებარი საგეოგრაფიო სახელის „ელავსი“-ს მნიშვნელობის ასახსნელად შეთხზული. ჩვენთვის მაინც ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ ავტორი ისეთ დროს ყოფილა, როდესაც მხოლოდ „მერმინდელი“ სახელი-ღა ახსოვდათ, პირვანდელი სახელი კი უკვე აღარ იცოდნენ.

მართალია, ვახტანგისეულ სწავლულ კაცთა მიერ შედგენილი მოთხრობა ამავე არადეთის ბრძოლის მიზეზის, ანუ საბაბის შესახებ არაფერს სასწაულებრივს არ შეიცავს და ყუარყუარეს მიერ შაქში მოწყობილი მოულოდნელი თავდასხმა მცირერიცხოვანი ჯარითურთ მაშინ არაფერს გასაოცარს არ წარმოადგენდა, მაგრამ ჩვეულებრივ ამგვარ თავდასხმას საპასუხო შურისსაძიებლად მოწყობილი ლაშქრობა მოჰყვებოდა ხოლმე. *ქცის გაგრძელებაში მოყვანილი მოთხრობაც გარეგნული სანდოობისდა მიუხედავად აქა-იქ ეჭვს ჰბადებს.* იქ ნათქვამია, ვითომც კონსტანტინე მეფეს ყუარყუარეს შაქში გალაშქრებისა და უკან გამობრუნების ამბავი არც კი სცოდნოდა. მაგრამ ეს გარემოება ძნელი დასაჯერებელია და თვით მოთხრობაში მოყვანილ ერთს ცნობასაც ეწინააღმდეგება. თავში იქ სახელდობრ ნათქვამია, რომ ყუარყუარე ათაბაგმა შაქში ჯარითურთ მიმავალმა დმანისზე გაიარა, სადაც მას ორბელიანთ მასპინძლობა გაუწიესო. აქედგანა ჩანს, რომ მესხეთის მფლობელს პირველადაც ქართლის მეფის კონსტანტინეს საბრძანებელზე გამოუვლია. ამიტომ და მეტადრე ორბელთა ასეთ მასპინძლობის გამო, დაუჯერებელია კონსტანტინეს ყუარყუარეს ამბავისა არა სცოდნოდეს რა?

შემდეგ *მთელ მოთხრობასაც უფრო გმირული, ხალხური ზეპირსიტყვაობის ელფერი აზის*, როგორც შაქში ლაშქრობის შესახებ, ისევე და მეტადრე არადეთის ბრძოლის ზოგიერთ მეომართა მამაცური მოქმედების აღწერილობაში, თუმცა იქ შეუძლებელი არაფერია მოთხრობილი. *მროველის შესახებ ნათქვამსაც ზეპირსიტყვაობითი ენამახვილობის ელფერი გადაჰკრავს.*

უმთავრეს საეჭვო გარემოებად კი ის ცნობა უნდა ჩაითვალოს, ვითომც კონსტანტინეს ყუარყუარეს გალაშქრებისა და უკან გამობრუნების შესახებ არა სცოდნოდეს და არა შეეცყოს რა. წარმოუდგენელია, რომ მის ქვეყანაში სამხედრო მოქმედებისათვის სამზადისი და შეთანხმებაზე მოლაპარაკება ეწარმოებინათ და მას კი ამის შესახებ არც რამე სცოდნოდეს და არც რამეს შეჰკითხებოდნენ. მკითხველი რომ ჩაუკვირდეს ვახტანგისეულ კაცთა ნაამბობს, ისე გამოდის თითქოს ბრძოლა არადეთთან ყუარყუარე ათაბაგსა და მესხთ ზაზა ციციშვილთან და მის მიმდგომ ქართლებთან მოსვლოდეს და თითქოს ამ ბრძოლაში კონსტანტინე არც სულიერად და არც ხორციელად გარეული არა ყოფილიყოს და მხოლოდ შემდეგში

შეეტყოს. ეს ცნობა არსებითად *ენინაალმდეგება ყველა კინკლოსებს*, სადაც გარკვევით არის აღნიშნული, რომ არადეთთან კონსტანტინე მეფე და ყუარყუარე შეიბნენ.

ამ შეუთანხმებლობის გამო თავისთავად იბადება საკითხი იმის შესახებ, თუ რამდენად სანდო წყაროებითგან აქვთ ამოღებული ვახტანგისეულ სწავლულ კაცებს *ცნობები შაქის ლაშქრობისა და არადეთის ბრძოლის შესახებ*? ზოგიერთი უკვე ზემოაღნიშნული თვისებები გვაფიქრებინებენ, რომ მთელი ეს ამბავი ზეპირსიტყვაობაზე, ხალხში თუ მოწინავე წრეებში არსებული გარდმოცემის მიხედვით უნდა იყოს შედგენილი. ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ზემოდასახელებული წინააღმდეგობაც ადვილი ასახსნელი იქნებოდა. მაგრამ სწორედ ამ ხანისათვის, კონსტანტინეს მეფობისათვის სწავლულ კაცთა თავიანთი წყარო დასახელებული აქვთ და ირკვევა, რომ მათ ხელთ წერილობითი საისტორიო წყარო ჰქონიათ. ერთგან მათ ნათქვამი აქვთ: „ამა ალექსანდრესა და კონსტანტინესა ჟამში განდგნენ იმერელნი, ოდიშარნი და გურიელნი და არლარა მორჩილებდა ათაბაგი და განდგა კახეთი, რამეთუ *თუით ძეულად ნანერი რომელიმე ვპოეთ კონსტანტინეს ცხოვრება*, მაშიგან დაგვინერია“-ო⁴². ეს ცნობა და გარემოება, რასაკვირველია, სწავლულ კაცთა ნაამბობს უფრო მეტს ნდობას ანიჭებს, მაგრამ რაკი თვით ძეგლი, ეს კონსტანტინეს ცხოვრება, შენახული არ არის, მისი ღირსებისა და ნაკლის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. თავისთავადაც ის გარემოება, რომ XVIII საუკ. დამდეგის მეცნიერთ ეს ნაშრომი ძეულად აქვთ მიჩნეული, რასაკვირველია, კონსტანტინე მეფის, ჯერჯერობით მაინც, დაკარგული ცხოვრების შემდგენელის თანამედროვეობის და სხვა თვისებათა გამოსარკვევად არ გამოდგება.

დასკვნა არადეთის ბრძოლის შესახებ

წყაროების კრიტიკული განხილვის შემდგომ ჩვენ დავრწმუნდით, რომ *თუმცა ქ̄ცის გაგრძელების ცნობა ქ̄ცის შევს.-გადაკ. პირველი გაგრძელების დაუჯერებელს მოთხრობას სჯობია და უფრო სანდო შთაბეჭდილებას ახდენს, მაგრამ სრულებით უზადოდ ვერც ეს ცნობა ჩაითვლება*. ხოლო რაკი იქ კონსტანტინე მეფის პირადი მონაწილეობა არადეთის ბრძოლაში არ იხსენიება, ამიტომ, როგორც კინკლოსების ცნობების სანაწააღმდეგო, ჩვენი მთავარი მიზნისათვის, *არადეთთან კონსტანტინე მეფესა და ყუარყუარე ათაბაგს შორის მომხდარი ბრძოლის მიზეზის გამოსარკვევად გამოსადეგიც არ არის*. ამგვარად, იმის გარდა, და იმაზე მეტი, რაც სულ მოკლედ *კინკლოსებშია არადეთის ბრძოლის შესახებ ნათქვამი, დანამდვილებით არა ვიცით რა*.

არადეთის ბრძოლის შემდგომ ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში

არადეთის ბრძოლამ სრულის სიციხადით გამოარკვია კონსტანტინე მეფის სისუსტე და ამით, რასაკვირველია, მისმა მეტოქე მონიანაღმდეგეებმა მაშინვე ისარგებლეს. მართლაც, ვახუშტის სიტყვით საჩქაროდ „შემოიკრიბა რაჭა, ლეჩხუმი ალექსანდრე, ძემან ბაგრატ მეფისამან, მოვიდა და აღიღო ქუთათისი ქ^ს ჩუპდ (1484), ქრ. რობ, დაჯდა მეფედ, ეკურთხა და დაიპყრა იმერეთი“⁴⁶³. სრულებით ბუნებრივია, რომ რაჭა-ლეჩხუმის მონიანე წოდებას ამის გამო ალექსანდრე მეფე განსაკუთრებულის ყურადღებით მოჰპყრობოდა და მათი გრძნობა გუნებისათვის ანგარიში გაენია. ამ მხრივ ერთი საყურადღებო საბუთია შენახული. იქ მოთხრობილია, რომ რაჭა-ლეჩხუმის თავად სარგის ჯაფარიძესა, კუჭაიძესა და ლაშხიშვილის სვანეთის მცხოვრებთათვის შურისძიების მიზნით შვიდი წლით სრულიად გზა შეუკრავთ. უკიდურეს გაჭირვებაში ჩაცვივრულ სვანებს დადიანის შუამავლობით მეფე ალექსანდრესათვის დახმარება და შველა უთხოვიათ. ამაზე ასე უბრძანებია „მეფეთა მეფესა პატრონსა ალექსანდრეს, თუ ჯაფარიძისთანა თავადი რაჭას არა მყავსო. თუ ჯაფარიძის სისხლს გარდიხდიანო, სვანთ გზას მივცემო, და ჯაფარიძეთაც ჩამოვხსნითო, თუ არა და ჯაფარიძეს საქმეს არ გარდავწყვეტო“. ამასთანავე მეფესა გულახდილად აღუარებია: ჯაფარიძენი „მწვედ მძლავრნი კაცნი არიანო და სრულიად რაჭველნი და ლეჩხუმელნი დამეკარგვიანო“⁴⁶⁴, თუ რომ მეფე ამ საქმეში მხარს სვანებს დაუჭერდა. რაკი ალექსანდრემ რაჭა-ლეჩხუმელთა თანადგომითა და დახმარებით შესძლო გამეფება, მისთვის მათ სულისკვეთებას თუ მომხრეობას, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

ალექსანდრე მეფის სიგელის თარიღი

მართალია, ამ სიგელის ბოლოს ნათქვამია: „დაინერა წიგნი ესე ქ^სსა რკ და ერთსა ჳელითა ფრიად ცოდვილისა ფალავანდიშვილისა ფალავანდისათა“-ო⁴⁶⁵. და ამის გამო ამ საბუთის ფრანგული თარგმანის გამომცემელს აკად. მ. ბროსეს, ვითარცა 1433 წლისა, დიდი ალექსანდრის სიგელად მიაჩნდა⁴⁶⁶, ხოლო ამ ძეგლის ქართული ტექსტის დამბეჭდავს ს. კაკაბაძეს, არა ჩანს რატომ, სხვა ალექსანდრეს საბუთად მიაჩნია, სახელდობრ იმ ალექსანდრესიო, „რომლის 1392 წლის სიგელმა ჩვენამდის მოაღწია და რომელსაც ყოლია შვილი ვახტანგ. მეფე ალექსანდრე ამოწმებს 1408 წლის ცირდილასძეთა სიგელსა... ალექსანდრეს შვილი ვახტანგი 1432 წ. უკვე მეფედ იხსენებდა“ და „გორგასლად წოდებული, გარდაიცვალა 1445 წ. ვახტანგი იყო რაჭა-არგვეთის მფლობელთა შტოს წარმომადგენელი“ და „ამ სიგელის მბოძებელი ალექსანდრე მეფეც რაჭას ფლობს და იმავე სამეფოს შტოს წარმომადგენელი უნდა იყოს“-ო⁴⁶⁷. ნატყუარ სასისხლო სიგელებზე

დამყარების მაგიერ ს. კაკაბაძეს რომ ალექსანდრე მეფის ზემომოყვანილი საბუთის მნიგნობრის ვინაობისა და მოღვაწეობის დროსათვის მიექცია ყურადღება, ის ადვილად დარწმუნდებოდა, რომ მთელი მისი თეორია მცდარი. მას მაშინ ეცოდინებოდა, რომ „*ქელითა ფრიად ცოდვილისა ფალანდიშვილისა ფალავანდისათა*“ *დანერილია გელათის ეტრატზე ნანერი 1495 წ. მეფეთა-მეფისა ალექსანდრესი და მისი თანამეცხედრესი თამარის მიერ ნაბოძები სიგელი*⁴⁶⁸. რაკი ამ საბუთითგან ირკვევა, რომ ფალავანდი ფალავანდიშვილი იმერეთის მეფის მნიგნობარი ყოფილა, *ცხადია, რომ ბროსე-კაკაბაძის მიერ გამოცემული ზემოაღნიშნული სიგელიც იმერეთის მეფის ალექსანდრეს დროისა უნდა იყოს*. თარიღი შეცდომით უნდა იყოს გადმონერილი და დედანში ალბათ ეწერებოდა „ქ კნსა: რპ: ერთსა“, რაც 149 წ. უდრის და გამომწერს „პ“-არი „კ“-ანად წაუკითხვას. დიდი ალექსანდრეს ბლომად შენახულ სიგელთა შორის კი არც ერთი არ არის ფალავანდ ფალავანდიშვილისაგან დანერილი, რათგან მის დროს ამგვარი მნიგნობარი არ ყოფილა.

ბრძოლა ალექსანდრეს მეფობის წინააღმდეგ და აღმოს. საქლოში მტრის შემოსევა

სახელოვანი ქლი მეცნიერი ისტორიკოსის ცნობისდა თანახმად არც ამ შემთხვევაში დაუნებებიათ ალექსანდრე მეფის მოწინააღმდეგებს იმერეთის სამეფო ტახტი. დადიანს ეხლაც ისევ კონსტანტინე მეფე მოუწვევია, რაც სიხარულით შესრულებული ყოფილა კიდეც. 1487 წ. კონსტანტინე სპითურთ იმერეთს გადავიდა თუ არა, მაშინვე სამეგრელოთგან ლიპარიტ დადიანი მოეგებაო. ალექსანდრე ვერც ამ შემთხვევაში შეჰბრძოლებია მტრებს და ისევ მაღალ მთებში შეხიზნულა. კონსტანტინე მეფემ კვლავ დაიპყრა ქუთაისი და ჩაიბარა დანარჩენი სიმაგრეებიც და უკვე საბოლოოდ იმერეთის მომტკიცებას აპირებდა, რომ უეცრად ქართლითგან შეატყობინეს „*მოსლვა სპასპეტის ასანბეგისა ყეენისაგან და მოდგომა ტფილისისა მისგან სპითა ქს. ჩუპჭ (1488), ქრ. როვ*“-ო. ამის გაგონებისთანავე კონსტანტინემ ქუთაისი მიატოვა და თბილისის დასაცავად და მტრის მოსაგერიებლად წავიდა. მაშინ ალექსანდრე მეფემ ისევ დაიბრუნა ქუთაისი და იმერეთის სამეფო და როგორც იყო დადიან-გურიელიც დაიზავაო⁴⁶⁹.

თუმცა ვახუშტის ზემომოყვანილი მოთხრობის წყარო არა ჩანს, მაგრამ რომ მისი მოთხრობა უსაფუძვლო არ უნდა იყოს, ამას ერთს ჟამნში და ქცის შევს.-გადაკ. პირველსა და მეორე გაგრძელებაში შენახული მატიაწისებური ცნობაც ცხადჰყოფს. იქ ნათქვამია: 1489 წ. „ქ კსა: როზ: ახალციხეს თათარნი მოვიდეს: მასვე წელიწადსა ალექსანდრემ ქუთაისი აიღო ძემან ბაგრატიანსამან“-ო⁴⁷⁰. რაკი აქ ახალციხეში თათრების მოსვლაზეა ლაპარაკი და არა თბილისზე გარემოდგომაზე, ამასთანავე ქრონიკონიც

განსხვავდება, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ვახუშტსა და ზემოაღნიშნულ ძეგლებს სხვადასხვა წყარო უნდა ჰქონოდათ ამ ამბავის შესახებ.

მაშასადამე, სხვა ცნობებითაც მტკიცდება, რომ იმერეთის მეფეს ალექსანდრეს 1488-სა თუ 1489 წელს ქუთაისი აუღია. ხოლო რაკი იმავე მეფის სიგელებითგან უკვე გამორკვეული იყო, რომ ალექსანდრე 1484 წ. გამეფდა, ცხადია ამის შემდგომ ისეთი რამე უნდა მომხდარიყოს, რამაც ალექსანდრეს სამეფოს ქალაქი დააკარგვინა და 1489 წ. კვლავ ასაღები გაუხადა. ამის გამო ბატონიშვილი ვახუშტის მოთხრობა, როგორც ეტყობა, უტყუარი უნდა იყოს. ქცის გაგრძელებათა და ჟამნის ზემომოყვანილი სიტყვებითგან არა ჩანს, რომ ალექსანდრე მეფის მიერ ქუთაისის აღებასა და თათრების ახალციხეში მოსვლას შორის რაიმე მიზეზობრივი დამოკიდებულება ყოფილიყოს, მაგრამ ის მაინც მტკიცდება, რომ გარეშე მტერი აღმოსავლეთ საქართველოს შემოჰსევია. ამიტაც ვახუშტის ნაამბობს ერთგვარი ნდობა ენიჭება და საფიქრებელია, რომ სიმართლეს უნდა გვიხატავდეს.

ცნობები იაყუბ-ყაენის აღმოს. საქართველოში შემოსევაზე

მაგრამ ქცის შევს.-გადაკ.პირველს გაგრძელებასა და უკვე ვახუშტსაც იაყუბ-ყაენის აღმოსავლეთ საქართველოში შემოსევის შესახებ სხვა უფრო ვრცელი და შინაარსიანი ცნობებიც მოეპოვებათ. სახელოვან ქლ ისტორიკოსს თარიღად 1486 წ. აქვს აღნიშნული* და შემდეგს მოგვითხრობს: იაყუბ-ყაენმა თურმე სამხრეთითგან შემოუტია საქართველოს და ჯერ „გამოვლო აბოცი“ შემდეგ მესხეთში გადმოვიდა და „მოადგა ახალქალაქსა და გარემოთა ქვეყანათა“. სპარსეთის მბრძანებლის ამ შემოსევას „მანუჩარ ვერ წინააღუდგა და ვერღა რასმე ავნებდა სპათა მისთა, გარნა მცდელობდა მაგრებასა ციხე-ქვეყანისასა“. ამისდა მიუხედავად იაყუბის ლაშქარმა „მცირეს ხანსა შინა შემუსრა ახალქალაქი და გამოიყვანნა მუნით მესხნი წარჩინებულნი და ტყვენი მრავალნი მუნ მყოფნი“. შემდეგ თვით ქალაქიც დაუნვავეს და მერმე ახალციხეს მისდგომია. „აღილო იგიცა და უყო ეგრეთვე მასცა“. ბოლოს ჯერი ანყურზედაც მიმდგარა, რომელიც თურმე „შეაჭირვა ფრიად“. უმწეო მდგომარეობაში მყოფმა და დახმარების იმედ-გადაწყვეტილმა მოქალაქეებმა „ითხოვეს ზავი“ უვნებლობისა ყაენისაგან თავიანთთვისაცა და ქალაქ-საყდრისათვისაც. იაყუბმა თურმე „მისცა პირი მტკიცე, ვინადგან მკსინვარებდა ჰაერი და მისცეს მოქალაქეთა აწყვერი ციხით სეკტემბერსა კე“⁴⁷. აწყურთან მყოფ სპარსეთის ბატონს ქართლის დარბევაც მოუწოდებია და იმავე დროს ყაენმა „წარმოავლინა აწყვერითგან სპანი. ესენი დაესხნეს დბანისს და ქვეშიჭევს,

* იაყუბ-ყაენის პირველ შემოსევის თარიღად რ. კიკნაძე მიიჩნევს 1482 წელს (იხ. მისი დასახ. ნაშრ., გვ. 127; საქ. ისტ. ნარკვევები, ტ. III, 1979 წ., გვ. 748).

მოსტყვევნეს და წარვიდნენ". მაგრამ ბარათაშვილები თავის ჯვართურთ გზაში ჩასაფრებიან და მოთარეშენი ძალიან დაუზარალებიათ⁴⁷². ამ ამბავ-მა იაყუბ-ყაენი ცუდ გუნებაზე დააყენა. ამიტომ რა „მოვიდნენ სპანი ყენი-სანი მოწყვეტილნი ქართლის სომხითიდამ, განრისხნა ყენი და არლარა აღუსრულა პირი მესხთა, ტყვე-ჰყვნა აწყვერისანი სრულიად და აწყურის ღუთისმშობელი". შემდეგ ამ კუთხის მოოხრების უმაღლესი იაყუბი ისევ შინი-საქენ გაბრუნდა. რაკი „მანუჩარ ათაბაგს აღუძნდა დატყვევება აწყურის ღუთისმშობლისა, წარავლინა ვეცხლი დიდ-ძალი და დაიხსნა და დაასვენა აწყურსავე"-ო⁴⁷³.

ქცის შევს.-გადაკ. პირველი გაგრძელების მოთხრობა თუმცა უფრო ვრცელია, მაგრამ შინაარსით ვახუშტის ნაამბობისაგან არსებითად არ განირჩევა, ისე კი მაინც რამდენიმე თვალსაჩინო განსხვავება მოიპოვე-ბა. ქცის გაგრძელებით იაყუბის შემოსევა საქართველოში ვითომც ერთი წლით ადრე, 1485 წ. დაეწყოს, ტაშირს შემოჰსეოდეს და ვითომც ქართლის მეფისთვის შეეთვალოს, რომ ქვემოქართლელნი მათთან ერთად მესხეთს მიხდომოდნენ. გაუგიათ თუ არა ეს ამბავი „ყვარყვარეს და ძეთა მისთა მზეჭაბუკს და ბაადურს", სამზადისს შესდგომიან: ქვეყანა დახიზნეს და გაამაგრესო. თვით მესხეთს ამ წყაროს ცნობითაც იაყუბი 1486 წ. შეჰსევია. ქცის გაგრძელებაში ახალქალაქის აღების შესახებ არაფერია ნათქვამი და პირდაპირ ახალციხის გარემოდგომის მოთხრობით იწყება⁴⁷⁴, მაგრამ იქნებ ახალქალაქის აღება თავისთავად იგულისხმებოდეს. ახალციხის და აწყურის აღების ამბავი იმით განირჩევა მხოლოდ ვახუშტის მოთხრობის-გან, რომ იქ ჩართულია ცნობა აწყურის ღუთისმშობლის ხატის „შემკო-ბილების" გაძარცვისა და ხატის სასწაულთმოქმედების შესახებ. როდე-საც ხატის დანვა მოინადინეს და აღგზნებულ ცეცხლში ჩააგდესო, მაშინვე „ცეცხლი იგი დაშრტა და ხატსა ყოვლადვე არა შეეხო, არცა თუ ნაბრძვი-ლი აჩინა, რომელი ესე მრავალთაგან და თვით თვალითაცა ჩვენითა სახ-ილველ იქმნა"-ო. ამ უცნობი (ალბათ მანყვერელი უნდა ყოფილიყო) მემა-ტიანის სიტყვით, დაინახა თუ არა ეს „სასწაული" იაყუბ-ყაენის ლაშქარში მყოფმა ერთმა „არამართლმადიდებელმა" ქრისტიანმა, იაყუბ-ყაენის შინ გაბრუნების შემდგომ მაშინვე ხატი აიღო, შეახვია და თავის ქვეყანაში წაიღო⁴⁷⁵. რამდენადაც ამ ხატის დაბრუნების ამბავი ვახუშტს, როგორც დავრწმუნდით, მარტივად და ბუნებრივად აქვს მოთხრობილი და ნათქვამი აქვს მხოლოდ, რომ დიდი ფულით დაიხსნაო, იმდენად სასწაულებრივი ბუ-რუსით აქვს მოცული ქცის შევს.-გადაკ. პირველი გაგრძელების წყაროს. იქ მოთხრობილია, ვითომც იმ კაცს თვით აწყურის ღუთისმშობელი გა-მოსცხადებოდეს და ეთქვას, რომ თუ ჩემ ქვეყანაში არ დაგიბრუნებივარ, „დიდი ბოროტი მოვანიო შენზედა"-ო. ამის შემდეგ ეს კაცი წამოვიდა და „აუწყა ყოველივე პატრონსა ყვარყვარეს და მანუჩარს. ხოლო მათ განიხ-არეს სიხარულითა დიდითა და მსწრაფლ წარგზავნეს კაცნი სარწმუნონი და დაიქსნა პატრონმა მანუჩარ"-ო⁴⁷⁶. ამგვარად, ბოლოსდაბოლოს აქაც

ხატი ფულით ყოფილა გამოხსნილი და „სასწაულთმოქმედება“ მერმინდელი მემპტიანის მიერ მხოლოდ გარეგნულად არის მიკერებული.

წყაროთა ცნობების შედარებითი დაფასება

ვახუშტისა და ქ̄ცის გაგრძელების მოთხრობათა შედარება ამგვარად გვარწმუნებს, რომ მათ მაინც თუმცა სხვადასხვა, მაგრამ ერთგვარი, ერთ სათავითგან მომდინარე წყარო უნდა ჰქონოდათ. *საზოგადოდ ვახუშტის მოთხრობა უფრო უძველეს შთაბეჭდილებას ახდენს, ქ̄ცისა კი „სასწაულთმოქმედებით“ შემკულია, რაც საფიქრებელია მერმინდელი ავტორის საქმე უნდა იყოს. მაგრამ ერთი გარემოებაა განსაკუთრებით საყურადღებო: ვახუშტის მოთხრობით მთელი ეს ამბავი, მტრის შემოსევა და ხატის თავგადასავალიც, მანუჩარის დროს უნდა მომხდარიყო, და მის გარდა სხვა არავინ იხსენიება. ქ̄ცის გაგრძელებაში კი ყუარყუარე ათაბაგისა და მისი შვილების გარდა ამდროინდელი ამბების მოთხრობაში არავინ იხსენიება. მხოლოდ ანყურის გატაცებული ხატის დამხსნელად და გამომსყიდველად აქაც მანუჩარი ჩანს. როგორც ზევით თავის ალაგას ათონის ალაპების მიხედვით გამორკვეული იყო, ამ დროს ყუარყუარე ათაბაგი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო. ამიტომ ცხადია იმ შემთხვევაში ქ̄ცის გაგრძელების ცნობა სჯობია ვახუშტისას, რომლის ქრონოლოგიური, გენეალოგიური ცნობები ამ დროს სამცხის ათაბაგთა შესახებ ათონის ზემოაღნიშნულ უტყუარ წყაროს სრულებით არ უდგება.*

უკვე მ. ბროსესა აქვს აღნიშნული, რომ იაყუბ-ყაენის ამ შემოსევის შესახებ საქართველოში სხვაგან არსად ცნობები არ მოიპოვება და ამის გამო მათი სრული სიმართლის გამორკვევა საბოლოოდ შეუძლებელია⁴⁷⁷. მაგრამ თავისდათავად თვით მოთხრობა დაუფერებელს არაფერს შეიცავს და თანაც სპარსული საისტორიო წყაროები ეხლაც წინანდებურად ისე ნაკლებ არის შესწავლილი და უფრო ნაკლებ გამოქვეყნებული, რომ სპარსულ მწერლობაში ამჟამად რაიმე შემთხვეულობის შესახებ ცნობების უქონლობა არავითარ საწინააღმდეგო საბუთად არ გამოდგება.

მანყვერელის დასჯა ანყურის გაცემისათვის

სამცხის ათაბაგს ანყურთან მტრის გამარჯვება ღალატის შედეგად მიუჩნევია და მემპტიანის სიტყვით საშინლად განრისხებულა. „ვითარცა ესმა ესე ყუარყუარეს და მეუღლესა და ძეთა მისთა, განრისხნეს გამცემელთათჳს ციხისათა და სიკვდილად დასჯა ბრძანეს მანყვერელისა და სხვათა ყოველთა რომელნი შინაგამცემელნი იქმნეს“⁴⁷⁸, მაგრამ შემდეგ შეპბრალეობია და მხოლოდ ექსორია უყვია. ხოლო მის მაგიერ „მოიძიეს სხვა

ეპისკოპოსი და ჰპოვეს საზღვართაგან პონტოსათა ქალაქით

ტრაპიზონელი სახელით სვმეონ, რომელი მაშინ საჭეთმპყრობელობა და საყდარსა ტბეთისასა. ამას მოუბოძა უკანასკნელ მანყვერელობა“-ო⁴⁷⁹. რაკი ეს სვმეონი ტრაპიზონელი ყოფილა, საფიქრებელია რომ ის ბერძენი ყოფილიყო და მაშინ უნებლიეთ იბადება საკითხი, ეს ახალი, 1485 წ. შემდგომ დასმული, მანყვერელი სვმეონი ის „ბერძენი... მღვდელმონაზონი სვმონი“ ხომ არ იყო, რომელიც ყუარყუარე ათაბაგის მახლობელი პირი ყოფილა, „დიდით ხნით ყმა მათდა ქმნილიყო“⁴⁸⁰ და 1475 წ. ყუარყუარეს მიერ ახალგარდაცვალებული ბაჰადურის სულის სახსენებელის დასაწესებლად საბერძნეთსა და ათონის მთაზე იყო გაგზავნილი?

იაყუბ-ყაენის მეორეგზისი შემოსევა

ვახუშტისა და ქცის შევს.-გადაკ. გაგრძელების სიტყვით 1488 წ. იაყუბ-ყაენმა თავისი ლაშქარი ხალილ-ბეგის მეთაურობით გამოგზავნა საქართველოში და ქაოზიანთა და აღჯაყალის ციხეების აღებას შეუდგა⁴⁸¹. აღჯაყალის ციხე მერმინდელ ბორჩალოში იყო და მისი ნანგრევები ეხლაც არის აღნიშნული ნ-ვერსიან რუკაზე. ხოლო ქაოზიანი როგორც ეტყობა უკვე ბატონიშვილი ვახუშტის დროს აღარ არსებობდა და საძიებელი იყო. სახელოვან ქლ გეოგრაფს ორთავე ციხის შესახებ შემდეგი ცნობები აქვს: „ძველად ადგილისა ამის სახელი არს ქურდვაჭრისა ჰევი და ან უნოდებენ აღჯაყალას თეთრციხეს, იაყუფყეენისაგან ნოდებულს, რომელმან პირველ აღაშენა ციხე ესე“⁴⁸². ქაოზიანის მდებარეობის განსაზღვრა ცოტა ბუნდოვანია: „არქევანი პირველ იყო გაჩიანი“⁴⁸³ და სანადირო ქალაქი, მერმე ქაოზიანი და ან ესე დაბა რომელი დასავლეთცა არს ხუნანისა და საზღვარიცა მათი: არამედ ჭაპალის ჩრდილო ქციის კბოდეზედ არს არქევანი. ამას ეწოდა ქაოზიანი, სადაც არს დიდ-დიდნი ნაშენებნი“-ო⁴⁸⁴. რათგან არც ერთი აქ დასახელებული ადგილთაგანი თანამედროვე რუკებზე აღარ მოიპოვება, ამიტომ ქაოზიანის მდებარეობის გამოსარკვევად ვახუშტის რუკა უნდა მოვიშველიოთ. იქ არქევანი მაშავერის ქციასთან შესართავის ახლოს, აღმოსავლეთით არის ნაჩვენები. თანამედროვე ხუთვერსიან რუკაზე, მაშასადამე, ეს ციხე მოლა-ახმედლოს მახლობლად უნდა ვეძიოთ, თუმცა იქ რუკაზე ციხის ნანგრევები არ იხსენიება. ვგონებ თვით ვახუშტსაც ქაოზიანის მდებარეობა დანამდვილებით არ უნდა სცოდნოდა.

კონსტანტინე მეფემ, რასაკვირველია, მაშინვე მტრის საწინააღმდეგოდ ჯარი გაგზავნა. ბრძოლა გაჩაღდა. ყაენმაც თავის ლაშქარს მეშველი სამხედრო ნაწილებით ზურგიც გაუმაგრა თურმე და წინსვლის საშუალებაც მისცა. სპარსელებმა თბილისამდისაც კი მიაღწიეს და ბრძოლა დაუწყეს. თავის ჯარს კონსტანტინე მეფეც მოეშველა. თავის მხრივ ქაიხოსრო ციციშვილი, ჯავახ ჯავახიშვილი და ბარათიანნი ჭანდარს დაბანაკებულ

მტერს თავს დასცემიან და საგრძნობლად დაუზარალებიათ. ამ გარემოებას თბილისის წინააღმდეგ მებრძოლი მტრის ჯარი შეუფიქრებია: ალბათ გზის შეკვრის შესაძლებლობით შეშინებულს თბილისი მიუტოვებია და უკან დახევას შესდგომია, მაგრამ ყუმისის ბოლოს ქართველები გადასდგომიან და ბრძოლა აუტეხიათ. ამგვარადვე სამხედრო მოქმედება ორბეთის ძირსაც სწარმოებდა. საბოლოო გამარჯვება ქართველებს ხვდათ.

მაგრამ შემდეგ ყაენმა ხალილბეგს კვლავ ჯარი მიაშველა. მოვიდნენ სომხთის გზით და ორბეთის ძირს მიადგნენ. მერმე კოჟრის ციხესაც დაუწყეს ბრძოლა. ქართველებმა მეშველი ჯარის უქონლობის გამო ღამით ციხე მიატოვეს. მტერმა დააქცია ეს ციხე და შემდეგ, რასაკვირველია, თბილისისაკენ გამოემართა. კოჟრის ციხის დაცლის ამბავმა ნიჩბისის წყალზე მდგომი მეფე კონსტანტინე, რასაკვირველია, ძალიან შეაწუხა. ათაბაგთან და კახთ ბატონთან მოლაპარაკებამ შეერთებული ძალით მტრის განდევნის შესახებ ფუჭად ჩაუარა. ამიტომ კონსტანტინე მეფემ სპარსეთის ჯართან პირდაპირ შებმა ვერ გაბედა და ნაწილობრივი, მოულოდნელი თავდასხმითა და შებმით დაკმაყოფილდა. რათგან სამხედრო მოქმედება და მტრის თარეში ქვედა ქართლში, სომხით-საბარათიანოში იყო, ამის გამო წინააღმდეგობის გაწევა მეტადრე ადგილობრივ მოსახლეობას დააწავა ტვირთად. მათ ბარათიანთა, ჯავახიშვილების და სოღალაშვილების საგვარეულოები მეთაურობდნენ, რომელთაგან თავის გულადობითა და სიმარჯვით მერაბ ბარათაშვილს უსახელნია თავი. ენაგეთთან დამარცხებულსა და გაქცეულს მტერს რომ დევნა დაუწყეს ქართველებმა, მისჯარნეს ჯეჟსა ჯირჯალსა და მიესიენ. აქა და მეორე რაზმზე ქართველებს იმდენად დიდი გამარჯვება რგებიათ სპარსელებზე, რომ თბილისის წინააღმდეგ მებრძოლს მტრის ნაწილებს შიშით ქალაქის გარემოცვისათვის თავი მიუწებებიათ და წასულან⁴⁸⁵.

ამ ცნობების დამამტკიცებელი თუ უარისმყოფელი სხვა რაიმე წყაროები არ მოგვეპოვება. თვით ვახუშტისა და ქცის შევს.-გად. გაგრძელების მოთხრობა ამ ადგილას ბაგრატ და კონსტანტინე მეფეთა ცხოვრებაზე არის დამყარებული. ამ წყაროს კი თავისთავად დიდი ღირსება არა აქვს, შეცდომებიც მოეპოვება, ერთგვარი ბარათაშვილებისადმი მიმკერძოებული მიდრეკილებაც ემჩნევა⁴⁸⁶. ამიტომ მხოლოდ მომავალში, როდესაც სპარსული საისტორიო წყაროები საკმაოდ იქნება გამოქვეყნებული და შესწავლილი და ქართული სხვა ძეგლებიც გამოქვეყნდება, ზემოთყვანილი ცნობების სრული სიმართლის გამორკვევა შესაძლებელი შეიქმნება.

საქართველოს მთლიანობის საკუთარი ძალით აღდგენის იმედის ჩაშლა

ყველა ზემომოთხრობილი ცხადად ჰყოფს, რომ კონსტანტინე მეფის დაუცხრომელს ცდას აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს გასაერთიანებლად და სახელმწიფოს წინანდელი მთლიანობის აღსადგენად, გარეშე მტრის ხშირი შემოსევა ან ბოლოს უღებდა ხოლმე, ან უკვე გაკეთებულ საქმეს სპობდა და მიღწეულის შედეგს აქარწყლებდა. შინაურობაში კი განკერძოებისადმი მიდრეკილებას ისე გაუდგამს ფესვები, რომ მათ მოსასპობად განსაკუთრებით ხელშემწყობი პოლიტიკური გარემოება და გარეშე მტრის შემოჭრისაგან და საქართველოს ბრძოლაში ჩარევისაგან ხანგრძლივი უზრუნველყოფა იყო საჭირო. მაშინდელ მდგომარეობაში კონსტანტინე მეფე ბოლოს და ბოლოს უნდა დარწმუნებულიყო, რომ მისი ცდა ამაო იყო.* ბატონიშვილს ვახუშტს ამ საკითხისათვის მაინც ერთი საგულისხმო ცნობა აქვს. მას აღნიშნული აქვს, რომ 1490 წელს შემოსეული „თათრები“ რომ უკან წავიდნენ და კონსტანტინე მეფემ აღჯაყალა და ქაოზიანი დაარღვია, თბილისში დაბრუნდა თუ არა, „შემოკრიბა კათალიკოზი, ეპისკოპოსნი და წარჩინებულნი თვისნი და განიზრახვიდა თუ რაჲ ჰყონ განდგომილებისათვის ქვეყანათა და ვითარ მოაგონ კვალად მეფობასავე თვისსა. მაშინ დიდებულნი იტყოდნენ: „ვინადგან მტკიცედ სდგან ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა იმერნი და კახნი და კვალად ათაბაგისა სამცხელნი, ამისთვის არ განგიზრახავთ ბრძოლასა, რამეთუ თუმცა მერე (მძლე?) ვექმნეთ ერთსა, არღარა მიგუცემს მეორე ნებასა, არამედ ვაცადოთ ჟამი, უკეთუ კვალად აგოს მეფობასავე შენსა“. ხოლო იხილა რა ესე ვითარება „თვისთაგანცა მეფემან, ამისთვის აღირჩია მშვიდობა“ და კიდევ გაეზავა დანარჩენ ქართველ მეფე-მთავრებს. „კახთა ბატონმან ალექსანდრე და მეფემან კონსტანტინე ჰყვეს მშვიდობა სიყვარულისა, კვალად ათაბაგისათანა და შემდგომად ალექსანდრე იმერთა მეფისათანა და რომელნი აღწერენით საზღვარნი დაიპყრეს ეგრეთ“-ო⁴⁸⁷.

* ივ. ჯავახიშვილი ძირითადად სწორად განსაზღვრავს საქართველოს პოლიტიკური დაშლის გამომწვევ მიზეზებს. რამდენადმე დარღვეულია მხოლოდ თანამიმდევრობა მათ ჩამოთვლაში. მიზეზთა შორის უპირატესობა ენიჭება საგარეო და ფსიქოლოგიურ ფაქტორებს. აქ გარკვეული გადაჭარბება იგრძნობა, მაგრამ მოცემულ მსჯელობას ხსენებული პროცესის თავისებურებათა ცხადყოფისათვის უდავოდ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება.

ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ ისტორიკოსთა მომდევნო თაობამ შედარებით მეტი ყურადღება დაუთმო საშინაო ფაქტორებს, დაიხვენა საკითხისადმი მეთოდოლოგიური მიდგომა.

იხ. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბ., 1965 წ.; ტ. III, (1966 წ.); აბ. კიკვიძე, სამცხის სამთავროს წარმოშობა საქართველოს ფეოდალურ მონარქიაში (თსუ შრომები, XXXVII, 1949); დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XV-XVII სს.), II, თბ. 1965; ბ. ლომინაძის გამოკვლევები საქართველოს ისტორიის ნარკვევების III ტომში (1979 წ.); ავტორთა კოლექტივი. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის პერიოდიზაცია, თბ., 1980. იხ. ასევე, მ. სვანიძე, საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XIV-XVIII სს.), თბ., 1990.

ამ სიტყვებითგანაც თითქოს ისე გამოდის, რომ ყველაზე გვიან კონსტანტინე მეფეს ზავი და მშვიდობა მაინც იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან უნდა დაედვა. როდის, ამის შესახებ სამწუხაროდ სახელოვან ისტორიკოსს არაფერი აქვს ნათქვამი და არც სხვაგან მოიპოვება რაიმე ცნობა. მხოლოდ განსვენებულ *თ. ჟორდანიას* დაბეჭდილი აქვს „მთის წაგოორგის“ გუჯრის, როგორც თვით აქვს აღნიშნული, „მეტად დამახინჯებული“ პირი, რომელსაც ბოლოში 1491-ს „მეფეთ-მეფე“ კონსტანტინე ამტკიცებს თავისი თანამეცხედრე თამარიტა და შვილებითურთ.⁴⁸⁸ ამ დამტკიცებას წინ უძღვის „მეფეთ-მეფე“ ალექსანდრესი და „დედოფალთა დედოფალი“ თამარის ძეებითურთ გამთავებლობის მოწმობა. ხოლო თვით სიგელი ბაგრატ მეფეთა-მეფის მიერ არის ბოძებული, მაგრამ თარიღი არც ბაგრატისას აქვს და არც ალექსანდრესას⁴⁸⁹, არამედ მხოლოდ კონსტანტინე მეფისას. ეს საეჭვო გარემოებაა, თუ აქ გადამწერს არ გამორჩა ბაგრატ მეფის მოცემულობის შესახები ცნობა და ქრონიკონი. ხოლო თუ ეს და სხვა ზოგიერთი ნაკლი მართლაც გადამწერთაგან იყო შეპარული და თვით საბუთი უეჭვოა, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ან კონსტანტინე მეფეს საბოლოო დაზავებამდის კიდევ უცდია გაბატონება დასავლეთ საქართველოში და 1491 წ. სამეფო ხელისუფლება ხელთა ჰქონია ისე, რომ დაზავება, უეჭველია რაიმე მაიძულებელი გარემოებით გამონეეული, ამ წლის შემდგომ უნდა ვიგულისხმოთ, ან უნდა დავასკვნათ, რომ ზემომოყვანილი წყაროების ცნობა მცდარია და კონსტანტინე 1491 წ-მდე დასავლეთ საქართველოს მფლობელად ყოფილიყოს. ის გარემოება, რომ კონსტანტინე მეფის ხელის მოწერას ალექსანდრე მეფის ხელის მოწერა უძღვის წინ, გვაფიქრებინებს, რომ პირველი აზრი თითქოს უფრო სამართლიანი უნდა იყოს.

სამეფოებისა და სამთავროების შემოსაზღვრულობა

სრულიად საქართველოს დაშლის შემდგომ შექმნილი ქართული სამეფოები და სამთავროები მართალია ურთიერთს ხშირად ებრძოდნენ და რაკი თითოეული თავის საბრძანებლის საზღვრების გაფართოებასა ცდილობდა, ამ სამეფო-სამთავროების მოხაზულობა ხშირად იცვლებოდა, მაგრამ მაინც ყველა ამ ერთეულებს უეჭველია თავიანთი ჩვეულებრივი და ასე თუ ისე უდავო საზღვრებიც ექნებოდათ. ეს ჯერ ერთი იმიტომ იყო შესაძლებელი, რომ თითოეული ამ ერთეულთაგანი ამა თუ იმ წინანდელს თემს წარმოადგენდა, როგორც მაგალითად გურია, სამცხე-საათაბაგო, ანუ მესხეთი, ქართლი, იმერეთი, კახეთი და სხვა, რომელთაც წინათაც ვითარცა საერისთავთ-ერისთავოებს თავიანთი საგამგეო და სათემო საზღვრები ჰქონდათ. მეორეც იმიტომ, რომ მას შემდგომ, რაც კონსტანტინესა და დანარჩენ მეფე-მთავართა

შორის შეთანხმება მომხდარა და მოპირდაპირენი დაზავებულან, მშვიდობიანობის ჩამოსაგდებად თავიანთ სამფლობელოების საზღვრების შესახებაც უნდა ავად თუ კარგად შეთანხმებულიყვნენ. ამას ვახტანგის მიერ შეყრილი სწავლული კაცნიც გრძნობდნენ და მათ თავიანთ შრომაში მოყვანილი აქვთ კიდევ დაწვრილებითი ცნობები ახალი დაარსებული სამეფო-სამთავროების მოხაზულობის შესახებ, მაგრამ ჯერჯერობით არა ჩანს ის წყარო, რომლითგანაც ამოღებული უნდა იყოს ეს ცნობები. ამის გამო მათი ღირსების დაფასება და სანდოობაც ჯერ გამოსარკვევია.

კახეთის სამეფოს საზღვრები

კახთ ბატონების საბრძანებელი მათის სიტყვით ასე ყოფილა შემოფარგლული: „კახთა ბატონთა მას ჟამსა ეპყრა — გადმოღმართი ლეკის მთისა ეპყრა თუშეთი, — ხოლო დიდონი არა მორჩილობდენ ნებისაებრ მისისა, — ზემოთ ფშავი და თიანეთი, სადა შეერთვის ფშავის წყალი არაგვსა, მიერთგან ვიდრე არაგუსა გაღმართი ხეუძმორამდის. ხეუძმორიდან გაყოლილი ლილოს სერამდის რადენის სერსა წყალი გასდის და გაერთუის მარტყოფის წყალსა გაყოლით ამართულამდე, გაყოლით ვიდრე აჯისუმდე, აჯისუს ვიდრე მტკვრის შესართავამდე. მას ქუემოთი მტკუარს გაღმართი ვიდრე შაქისის სამძლურამდე“-ო⁴⁹⁰.

ქართლის სამეფოს საზღვრები

ქართლის სამეფოს საზღვრებად სწავლულ კაცთ აღნიშნული აქვთ: „აჯისუს ზეით უდაბნონი და სამგორს ქვემოთი, ლილო და ლილოს ქვემოთი და ხეუ-ძმარას ქვემოთი და არაგუს აქათი და ფშავის წყალს აქათი, გუდამაყარი და ხეუხილაკას აქათი და კასრის ხევს აქათი და ნედისის მთის გადმოღმართი და კუდარო და ჭალის მთის გადმოღმართი, ერწო და შვილდაურსა და პერანგას გადმოღმართი, გორას ძირს აქათი, ლიჩი, ლოდორა, ქეფინის ხევი და ჩხერის ციხე და მას ზემოთი ისრე გაყოლით მთის აქათი ხეობა ვიდრე დვირამდის, კოდიანს გადმოღმართი, ნინოს ხევი რომ ჩამოივლის გაღმით სამგორისაკენ: ცივ-წყაროს ხევ-ხევ გაჰყვება გახშული ბარშიამის მთა, ჩამოივლის ჯანჯლის ციხე საღამოს თავსა ბორცვს ზემოთი წაივლის სერ-სერ სათხე-ქუნცელის თავსა გარდავლითა ხენჭურის თავსა პალაკაციოს მთამდე, რომელსა თურქნი იელდოლდის ეძახიან, პალაკაციოდამდე სერ-სერი ჩაივლის, კარის სოფლის აქათი ერეუენის საზღვრამდის ჩაყოლებით ბანბაკი და ლორე ვიდრე ყაზახის სამძღვრამდე ეპყრა მეფესა ქართლისასა“-ო⁴⁹¹.

იმერეთის სამეფოს საზღვრები

იმერეთის სამეფოს საზღვრებად სწავლულ კაცთ დასახელებული აქვთ: „წედისის მთის აქათი, დიგორის მთის აქათი, ლენტეხი და თაკვერი, რომელსა ან ჰქუიან ლეჩხუმი, ცხენისწყალს ჩაყოლით, გამომდმართი და საჯავახოს აქათი გაყოლით ფერსათის მთას აქათი ვიდრე ქართლის სამძღვრამდის“ ⁴⁹².

სამეგრელოს საზღვრები

ბედიანს ანუ სამეგრელოს მთავარს „ეპყრა ცხენისწყალს ჩალმართი, ლეჩხუმის ქვემოთი, სვანეთის მთის გადმოლმართი, აფხაზეთის ზემოთი“ ⁴⁹³. სამეგრელოს მთავარს აფხაზეთის მთავარიც ექვემდებარებოდა, მაგრამ „მორჩილობდა არა ყოველსავე ბრძანებასა დადიანისასა“. აფხაზეთის მთავრის სამფლობელოს შეადგენდა მთელი „აფხაზეთი ჯიქეთამდის“ ⁴⁹⁴. აფხაზეთის გარდა სამეგრელოს მთავარსვე ეკუთვნოდა „ზღვას ჩამოლმართი და რიონის გალმართი“ ⁴⁹⁵.

გურიის საზღვრები

გურიის სამთავროს „ეპყრა რიონს გალმართი საჯავახო, იმას აქათი გამოსწორივ ღომისციხეს გადმოლმართი, ერგე, აჭარა და ჭანეთი რკინისპალოს აქათ“ ⁴⁹⁶. როგორც დავრწმუნდით, ბაგრატიის დროს გურია ბედიანს ეკუთვნოდა და ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, წარმოადგენდა თუ არა გურია კონსტანტინეს მეფობის უამს უკვე გამოცალკევებულს პოლიტიკურს ერთეულს, თუ ეგნატაშვილი ბერის მეთაურობით შედგენილი ქცის გაგრძელების ცნობა მცდარია.

საათაბაგოს საზღვრები

მესხეთის მთავარს „ათაბაგს ეპყრა გურიელის სამზღვარს ზეითი, ფერსათის მთის გადალმართი, დვირს ზეითი, აქათ ქართლის საზღვრამდის, იქით კარის სამძღვრამდის, არზრუმისაკენ გურჯი-ბოლაზის აქათი“ ⁴⁹⁷. ეს ცნობა ვგონებ სრული არ უნდა იყოს.

კონსტანტინე მეფის მცდელობა შორეული მოკავშირეების დახმარებით თავისი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად

შინაურ ბრძოლაში მარცხსა და მძლავრ მაჰმადიან მეზობლებთან უსწორო ბრძოლას კონსტანტინე მეფის დაუცხრომელი მხნეობა ვერ შეუსუსტებია. მას ახლა შორეული მოკავშირეებისა და მფარველების ძეხნა დაუწყია, რომ მათი დახმარებით ზურგიც გამაგრებული ჰქონდა და მტრისათვის შეტევაც შესძლებოდა.

მოციქულობა ეგვიპტის სულტანთან

პოლიტიკური მიზნითა და დავალებით კონსტანტინე მეფეს ეგვიპტის სულტანთან ქაიროში დესპანად კარის ეკლესიის მოძღვარი „ნილოსი“⁴⁹⁸ გაუგზავნია⁴⁹⁹. რათგან, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, ეს ამბავი 1492 წ. შემდგომ 1496 წლამდე უნდა მომხდარიყო, ცხადია, რომ კონსტანტინე მეფეს თავისი დესპანი ეგვიპტის მამლუკ ხალიფა აშრაფ სეიფადდინ კაიტბეისთვის (1468-1496 წ. წ.) გაუგზავნია. საქართველოს მეფეებს ეგვიპტის მბრძანებლებთან უკვე XV საუკ. დამდეგითგან მეგობრობა და ურთიერთისადმი პატივისცემა ჰქონდათ⁵⁰⁰. რა მინდობილობით გაუგზავნია კონსტანტინე მეფეს თავისი დესპანი ეგვიპტის მფლობელთან, არა ჩანს, მხოლოდ ქაიროში საქართველოს მეფის წარმომადგენელი დიდი სიზარულით მიუღიათ. არც გასაკვირველია, რათგან კონსტანტინე და ხალიფა ურთიერთის მოკავშირენი ყოფილან. ამ გარემოებას თვით საქართველოს მეფისავე სიტყვა ცხადჰყოფს. ესპანიის დედოფალს იზაბელას ის სხვათა შორის ატყობინებდა, რომ მას არც ერთ სხვა „უსჯულო“ ხელმწიფესთან კავშირი არ ჰქონდა (იხ. წერილი). აქეთგან აშკარაა, მაშასადამე, რომ კონსტანტინე მეფეს ეგვიპტის ხალიფასთანაც კი მოკავშირეობა შეკრული ჰქონია.

არაბთა განდევნა ესპანიიდან და კონსტანტინეს მცდელობა ესპანიასთან კავშირის შესაკვრელად

კონსტანტინე მეფის დესპანი რომ ქაიროთგან იერუსალემში მისულა, იქ ესპანიის დედოფლის დესპანებს შეჰხვედრია. მათგან საქართველოს ელჩს უნდა გაეგონა მაშინდელ ქრისტიანეთათვის, განსაკუთრებით აღმოსავლეთში სასიხარულო ამბავი იზაბელა დედოფლის ჯარისაგან არაბების საბოლოო დამარცხებისა და ესპანიიდან სამუდამოდ განდევნის შესახებ. გახარებულს ქართველს დესპანს ესპანიის ძლევამოსილი დედოფლის დესპანები საქართველოში დაუპატიჟნია და თავის მეფესთან წამოუყვა-

ნია. უეჭველია მას პოლიტიკური მიზანი ექნებოდა. იქნებ მასვე დაჰბადებოდა ის გეგმა, რომელმაც შემდეგ კონსტანტინე მეფე აიძულა თავისი მოციქული თვით ესპანიის მბრძანებელთან გაეგზავნა.

დასავლეთის ქრისტიანებთან ერთად მაჰმადიანების წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოების ძველი გეგმის განახლება.

საქართველოში ჩამოსვლისთანავე იზაბელას დესპანებს კონსტანტინე მეფისათვის არაბებზე თავიანთი საბოლოო გამარჯვების ამბავი მოუხსენებიათ. წრფელი აღტაცებითა და სიხარულით აივსებოდა ყოველი ქართველის გული ამ მოულოდნელი ამბავის გაგონებაზე. თავიანთ სამშობლოში მძლავრ მაჰმადიან მეზობელ სახელმწიფოთაგან უალრესად შეწუხებულ საქართველოს გაერთიანებისა და განახლების მოტრფიალე პოლიტიკურ წრეებს ამ დროს ეგებ თავიანთი ოცნების უიმედობის აზრი გულში უკვე შეპარული ჰქონოდათ. ეს ახალი სასიხარულო გამარჯვება, ეს თუმც შორეულ, მაგრამ მაინც ქრისტიანთა მტარვალ მაჰმადიანებზე ძლევამოსილების ამბავი, კვლავ სასოებას გაუცხოველებდათ. აკი კონსტანტინე წერდა კიდევ ესპანიის ძლევამოსილ დედოფალს: „გვგონია და ვხედავთ კიდევ, რომ ამიერითგან აღმოსავლეთის მზე უკვე იწყებს დედამიწის მთელი დანარჩენი ნაწილის მოფენას თავისი მაცისკროვნე-ბელი ბრწყინვალეებითა“-ო⁵⁰¹. ამ შორეული, სხვისი გამარჯვების სასიხარულო ამბავის მოღწევაც კი საკმაო ყოფილა, რომ ქართველ პოლიტიკოსთათვის კონსტანტინე მეფის მეთაურობით კვლავ ძველი ოცნებისა და გეგმის განხორციელების შესაძლებლობის აზრი აღეძრა. ამიტომ მათ ამ შემთხვევით უსარგებლიათ დასავლეთის ქრისტიანობასთან კავშირის განსაახლებლად. კონსტანტინე მეფეს იგივე ხუცესი ნილოსი ალბათ იმავე ესპანიის ელჩებისათვის გაუყოლებია. საქართველოს მამულიშვილთ თავიანთ ქვეყნის ხსნისა და პოლიტიკური აღორძინების იმედი მისცემიათ. ისინი ფიქრობდნენ, რომ რაკი ესპანიის დედოფალმა არაბთა დამარცხება და თავის სამშობლოთგან სამუდამოდ განდევნა შესძლო, ოსმალთა და სპარსთა დამარცხება-განდევნაც ადვილად შესაძლებელი იქმნებოდა, თუ რომ დასავლეთ-აღმოსავლეთის ქრისტიანობა შეერთებული ძალით მაჰმადიანობას შეებრძოლებოდა.

რომის პაპთან და ესპანიის დიდოფალთან დესპანის გაგზავნა

ამ ოცნების განსახორციელებლად კონსტანტინე მეფემ დესპანი ნილოსი⁵⁰², რომელიც ეგვიპტეში ჰყავდა გაგზავნილი, ეხლა დასავლეთ ევროპაში გაგზავნა. ეს დესპანი რომის პაპთან და ესპანიის ძლევამოსილ დედოფალ-

თან გაისტუმრა საგანგებო სიგელებითა, საიდუმლო დავალებითა და მის-
ართმევი საჩუქრებით დატვირთული. არც ერთი ამ წერილთაგანის დედანს
ჩვენამდის არ მოუღწევია. პაპი ალექსანდრე VI-ის სახელობაზე დაწერილი
ეპისტოლე დაკარგულია და მისი შინაარსის გაგება მხოლოდ პაპის საპა-
სუხო ეპისტოლითგან შეიძლება. მისი ლათინური ტექსტი და ქართული
თარგმანი *მ. თამარაშვილსა* აქვს დაბეჭდილი თავის ცნობილ წიგნში „ის-
ტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“⁵⁰³. ესპანიის დედოფლისადმი
გაგზავნილი საბუთისა კი მხოლოდ ძველი რუსული ენით ნათარგმნი პირი
არის შენახული. იგი სრულებით შემთხვევით იყო 1823 წ. აღმოჩენილი ბ-
ნუსსეს მიერ ვარშავის არქივში და 1823-ვე წელს იყო დაბეჭდილი⁵⁰⁴.

კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის ნატყუარობა-უეჭველობის საკითხი

იმ გარემოებამ, რომ კონსტანტინე მეფის წერილი რუსულად აღ-
მოჩნდა, ბუნებრივად ეჭვი დაბადა. კონსტანტინეს მეფური ნოდებულო-
ბა ცხადად დამახინჯებულია თარგმნის დროს და ეს გარემოება არც გა-
საკვირველია, რათგან იქ ჩამოთვლილი ქვეყნების სახელები რუსებისა
და პოლონელებისათვის სრულებით გაუგებარი და უცნობი იყო. ესპანი-
ის დედოფლის სახელად ელისაბედი სწერია იზაბელას მაგიერ, როგორც
უნდა ყოფილიყო, რათგან არაბთა საბოლოო დამარცხება და ესპანიითგან
განდევნა 1492 წ. მოხდა სწორედ იზაბელას დროსა და პირადი მონაწილე-
ობით⁵⁰⁵. *ბროსეს* ეს ორი სახელი სინონიმებად მიაჩნია და საჭიროდ არც
კი სთვლის, რომ აქ გადამწერის შეცდომა ვიგულისხმეთ⁵⁰⁶. ეს შეცდომა
შეიძლება საქართველოშიც მოსვლოდეთ, რათგან ამგვარი სახელი ქართ-
ველებს პირველად ექნებოდათ გაგონილი, მაგრამ შესაძლებელია საბუთის
თარგმანისა და გადანერის დროსაც მომხდარიყო.

უფრო მსხვილ შეცდომად ამ საბუთის რუსულ თარგმანში მოყვანილი
თარიღი უნდა ჩაითვალოს. „დაიწერა [სიგელი] ესე მარტსა ათსა დღესა
1465 წელსა შობითგან ქრისტესითა“-ო⁵⁰⁷. ეს თარიღი არც კონსტანტინეს
მეფობას უდგება და არც იზაბელასას. ამ გარემოებამ თავის დროზე *მ.*
ბროსე ისე შეაფიქრინა, რომ თვით საბუთის სიყალბის აზრიც კი დაეზა-
და. მაგრამ სიყალბის შესაძლებლობა თვითვე უარჰყო. სამაგიეროდ ამ
შეცდომითი თარიღის გასამართლებლად განსვენებულს აკადემიკოსს არა
ერთი მცდარი მოსაზრება აქვს გამოთქმული⁵⁰⁸.

პაპი ალექსანდრე VI კონსტანტინე მეფისადმი 1496 წ. დაწერილი ეპისტოლითგან, რომელიც მ. თამარაშვილსა აქვს გამოქვეყნებული, სრული უეჭველობით მტკიცდება, რომ კონსტანტინე მეფეს ესპანიის დედოფლის არაბებზე გამარჯვება მართლაც მიულოცია პაპისათვის. ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ კონსტანტინე მეფეს არაბთა ესპანიით განდევნის ამბავი გაგებული ჰქონია. ხოლო, რათგან კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის რუსულ თარგმანშიაც და ალექსანდრე VI საპასუხო ეპისტოლეშიაც, როგორც აღნიშნული გვექონდა, საქართველოს დესპანად ერთი და იგივე პიროვნება, ხუცესმონაზონი ნილოსია მოხსენიებული და ამ ეპისტოლეების შინაარსი, ერთიმეორეს კარგად უდგება, თანაც დაუჯერებელია, რომ კონსტანტინე მეფეს არაბებზე ძლევამოსილების გამო მხოლოდ რომის პაპისათვის მიელოცა, თვით გამარჯვების ძლევამოსილი გმირისთვის კი არა მიენერა-რა, ამიტომ სრულებით ცხადი ხდება, რომ *კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის ძველი რუსული თარგმანი ნამდვილი, უეჭველი საბუთის თარგმანი უნდა იყოს.*

ამ საბუთის დაწერის თარიღიც ადვილად ირკვევა: რაკი პაპი ალექსანდრეს საპასუხო ეპისტოლე 1496 წ. ივლისის ათს არის დაწერილი⁵⁰⁹, კონსტანტინე მეფის იზაბელა დედოფლის მიმართ წარგზავნილი და არაბებზე გამარჯვების გამო დაწერილი მისალოცი სიგელი შეიძლება მხოლოდ 1492 წ. შემდგომ იყოს დაწერილი 1496 წლამდე. რათგან რუსულ თარგმანში ეს საბუთი 1465 წ. 10 მარტით არის დათარიღებული, ამიტომ საფიქრებელია, რომ თვით დედანი 1495 წ. 10 მარტს იქნებოდა შედგენილი. თუ კონსტანტინე მეფის ეპისტოლე ქართულად იყო დაწერილი, რაც თავისდათავად საეჭვოა ესპანიის დედოფლისადმი მიმართვის გამო, თარიღი ქკნით იქნებოდა აღნიშნული, რათგან ამ დროს ქრისტესით წელთაღრიცხვა ქლ საბუთებში მიღებული არ იყო. *ბროსეს* აზრი ვითომც კონსტანტინე მეფის ვარშავაში აღმოჩენილი საბუთი, გამოურკვეველი მიზეზების გამო ვარშავაში დატოვებული, თვით დედანი იყოს და არა პირი⁵¹⁰, უსაფუძვლო აზრად უნდა ჩაითვალოს, რათგან პაპი ალექსანდრეს საპასუხო წერილითგან ვიცით, რომ საქართველოს მეფის დესპანმა ნილოსმა დასავლეთ ევროპას მიაღწია და თავის მბრძანებლის სიგელიც თან მიიტანა. მაგრამ ბროსესე რომ მართალიც ყოფილიყო, ამ შემთხვევაშიაც თარიღი ქრისტესით არ იქნებოდა აღნიშნული: რუსეთში ამ დროს დასაბამითგანი წელთაღრიცხვა იყო მიღებული. ამგვარად, ცხადია, რომ ორთავე შემთხვევაში საბუთის რუსულად გადმოთარგმნის დროს თარიღის ქრისტესით გამოანგარიშება არ დასჭირდებოდათ. მაგრამ რაკი საბუთის დაწერის დროს საქართველოში თვით ესპანიის დესპანები იყვნენ და დასავლეთთან მიწერ-მოწერა წინათაც, მაგ., გიორგი მეფის დროსაც, ლათინურად უწარმოებიათ, ამიტომ ჭკუასთან უფრო ახლო იქნება დავასკვნათ, რომ კონსტანტინე მეფის ეპის-

ტოლის დედანი საქართველოში ჯერ ქართულად იქნებოდა შედგენილი და მერმე იქვე და მაშინვე ლათინურად ნათარგმნიც დაერთობოდა. ლათინური თარგმანის თარიღი, როგორც პაპების იმდროინდელ საბუთებშიც გვხვდება, ქრისტესით იქნებოდა აღნიშნული. ამიტომ რუსულ თარგმანში შეპარული შეცდომა უფრო რომ გრაფიკულ ნიადაგზე უნდა იყოს წარმომდგარი ან თარგმნის, ან გადაწერის დროს. მაინცდამაინც თვით კონსტანტინე მეფის და პაპი ალექსანდრე VI წერილებითგან ნათლად ჩანს, რომ კონსტანტინე მეფის წერილი შეუძლებელია 1465 წ. ყოფილიყო დანერილი, არამედ უნდა 1493-1495 წ. იყოს შედგენილი.

როგორ მოხდა, რომ კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის რუსული თარგმანი ვარშავაში აღმოჩნდა?

რაკი პირდაპირი გზა საქართველოთგან რომში და ესპანიაში ოსმალეების ხელთ იყო და იმ საიდუმლო პოლიტიკური გეგმის გამჟღავნება, რომელიც კონსტანტინე მეფის წერილებში იყო აღნიშნული, ოსმალებს რომ ხელში ჩავარდნოდათ, საბედისწერო შეიქმნებოდა თვით დესპანისა და საქართველოსთვისაც, ამიტომ როგორც შემდეგშიც მომხდარა, ქართული დესპანი პოლონეთის, ხმელეთის გზით წასულა. სწორედ ამ გზით წარმავლობის კვალად უნდა ჩაითვალოს ის პირველი შეხედვით უცნაური გარემოება, რომ კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის ძველი რუსული თარგმანი პოლონეთის დედაქალაქის არქივში აღმოჩნდა. აქ ეს საბუთი, ჯერ გამოურკვეველი მიზეზის გამო, იმ დროს პოლონეთში ძალიან გავრცელებული ძველი რუსული ენით უთარგმნიათ.

კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის შინაარსი და მიზანი

კონსტანტინე მეფე ესპანიის ძლევამოსილს დედოფალს იზაბელას თავის ეპისტოლეში სიხარულს უცხადებდა არაბებზე საბოლოო გამარჯვების გამო, ღმერთს მისთვის ყოველ სიკეთეს შესთხოვდა და სხვათა შორის სწერდა: ღვთით შენ დაიმორჩილე ყველა ურწმუნო მფლობელნი და განსაკუთრებით უსჯულო სარკინოზნი, სირცხვილელ ჰყავ მათი მრჩეველნი და უუდიდესი ქალაქები წაართვი მათ ისე კი რომ ღვთის გარდა არავინ შემწე მშველელი არ გყოლია ამ გამარჯვებაში, რომელიც ღმერთმა მხოლო გინყალობა და აგარის უწმინდურ ნათესავზე ძლევამოსილების გვირგვინით შეგამოკოო. სიხარულით გავიგეთ აგრეთვე, რომ ზოგიერთი მეფეები თქვენი მოკავშირეები ყოფილან და ღმერთს მადლობა შეეწირეთ, რომ მან ყველა ქრისტიან მეფეთა და მართლმადიდებელთა სიყვარულითა და კავშირით უზრუნველ გყოთ.

რა იქმნა სიდიადე და დიდება ქრისტიანთა, რა მოუვიდა მათ პატივსა და იმედს, დიდსა და სახელოვან ქალაქს კონსტანტინეპოლს, სად არიან მართლმადიდებელი მეფეები, მათი სიხარული და განცხრომა? სიხარული მწუხარებად და ვაებად შეიცვალა. დიდება დამცირებად. ოდესღაც გაბრწყინვებულნი ეხლა წყვდიადში ვიმყოფებით. ოდესღაც ჩვენ პატივისცემით მოსილ ხელმწიფესთან გვექონდა ხოლმე ურთიერთობა, ეხლა მწუხარებისა და ცრემლების გარდა არასა ვხედავთ. ჰოი, რაოდენ სიკეთეს არის მოკლებული ნათესავი ჩვენი? სად არიან ტრაპიზონის ხელმწიფეები ან სხვები, რა მოუვიდა სერბთა ქვეყანას და მრავალ სხვასაც?!

მაგრამ ვიცით და ეხლა მტკიცედ ვიმედოვნებთ, რომ უფალი ჩვენი იესო ქრისტე ჭეშმარიტი ღმერთი ჩვენ ძლევამოსილებას მოგვანიჭებს აგარის უწმინდურ ნათესავზე. ეგვიპტის სულტანთან ამავე მიზნით გაგზავნილმა ჩვენმა დესპანმა შინისაკენ მომავალმა იერუსალემში თქვენი დესპანები ნახა, რომელნიც თან წამოიყვანა. მათგან გაგონილმა ახალმა ამბავმა თქვენი გამარჯვების შესახებ დიდი სიხარულით აგვავსო და იგივე ჩვენი დესპანი ეპისტოლითურთ გამოვისტუმრეთ თქვენთან, მაგრამ იმის გარდა, რაც ამ ეპისტოლეშია დაწერილი, ჩვენი დესპანი ბევრს სხვასაც რასმე პირადად სიტყვიერად მოგახსენებთ იმიტომ, რომ გზაზე მრავალი მტერია, უსჯულო სპარსელები ხომ, როგორც იცით, უწყალოდ გვტანჯავენ. ამ ჩვენს მტრებს ბევრი უბედურება მოუყენებიათ ჩვენთვის და სამს რამესა გვთხოვენ ხოლმე: გადაიხადეთ დიდი ხარკი, იბრძოლეთ მუდამ ჩვენთან ერთად და გამაჰმადიანდითო. ისინი მრავალრიცხოვანი არიან, ჩვენ კი ტრაპიზონის, კონსტანტინეპოლის და სხვა ქრისტიანთა დაცემის შემდგომ მარტოდ-მარტონი და სრულიად დამდაბლებულნი დავრჩით. მაგრამ ან ურიცხვნი ერნი აგარიანთა, სპარსთა, თურქთა და არაბთა, შერცხვენილ-აღშფოთებული არიან. დროც მოახლოვებულია. სახელითა ღვთისათა გვეედრებით დაუყოვნებლივ პირდაპირ კონსტანტინეპოლზე გამოილაშქროთ. აიღეთ ფარად უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტეს ჯვარი და მაცხოვარი ჩვენი თქვენს სურვილს ხელს შეუწყობს. მეც პირადად შეილებითურთ და მთელი ლაშქრით, რომლის შეყრასაც კი შევძლებ, დაბრუნდება თუ არა ჩემთან შენი დესპანი, არ დავაყოვნებ და შენთან ერთად საბრძოლველად წამოსასვლელად მზად ვიქნები. ხოლო სიყვარულის ნიშნად ამ მცირე ძღვენს გაახლებთ: იეზდის 19 ოქროქსოვილს, 40 მისხალს ობოლ მარგალიტს და 17 ვეფხვის ტყავს. დაინერა სიგელი ესე ჩვენი 1495 წელსა მარტისა ათსა დღესა.

ქართველ პოლიტიკოსთა სულისკვეთება

კონსტანტინე მეფის ამ წერილში მშვენიერად არის გამოხატული მაშინდელ ქართველ მამულიშვილთა სულიერი მდგომარეობა და გულისნადები.

იმის შიშით, რომ საქართველოს მეფის ეს ეპისტოლე მტერს არ ჩავარდნო-
და ხელში კონსტანტინეს, როგორც იქ აღნიშნულია, ყველაფრის თქმა არ
შეეძლო და რაც უფრო მნიშვნელოვანი იყო და ჩვენთვისაც საყურადღებო
იქმნებოდა, ის თურმე სიტყვიერად ჰქონია დესპანს დაბარებული. იმისდა
მიუხედავად, რომ როგორც ირკვევა, მრავალი საგულისხმო და დიდმნიშ-
ვნელოვანი ცნობა მაშინდელი საქართველოსა და ქართველთა გულითა-
დი ზრახვების შესახებ ამ წერილში შეტანილი არ ყოფილა, მაინც მთავარი
საიდუმლოების მიხვედრა ძნელი არ არის. კონსტანტინე მეფის სიტყვე-
ბითგანა ჩანს, რომ საქართველოს მმართველ წრეებს თავიანთი ქვეყნის
წარსული სიძლიერე და სიდიადე სრულებითაც დავიწყებული არ ჰქონდათ.
ურიგოდ არ ჰქონიათ გათვალისწინებული მახლობელ აღმოსავლეთის
ის საზოგადო პოლიტიკური მდგომარეობაც, რომელმაც საქართველოს
დაუძლურებას შეუწყო ხელი და ეხლაც მოლონიერება-განახლებისათვის
დროსა და საშუალებას არ აძლევდა. ეს წერილი ამტკიცებს, რომ მაშინდე-
ლი საქართველოს უმწეო მდგომარეობისდა მიუხედავად ქართველ მამუ-
ლიშვილებს კონსტანტინე მეფის მეთაურობით სასონარკვეთილებითა და
უიმედობით არ გაუტეხიათ გული, არც ფარ-ხმალი დაუყრიათ, არამედ
საქართველოს აღდგენისათვის მაინც იღვწოდნენ და უკეთეს მომავლის
შესაძლებლობაზე ოცნებოდნენ ხოლმე. რამდენად ფართოდ უყურებდნენ
ისინი ამ საქმეს ის გარმოებაც ამტკიცებს, რომ თვით მაჰმადიან ხელმწიფ-
ის, ეგვიპტის სულტნის მეგობრული კავშირის და დახმარების იმედი და გე-
გმა ჰქონიათ თავიანთ მეზობელ მაჰმადიანთა მძლავრი სახელმწიფოების
საწინააღმდეგო ბრძოლაში გამოსაყენებლად.

ის გარემოებაცაა საყურადღებო, რომ წინანდელი მოსაზღვრე ძლიერი
საქრისტიანო ქვეყნების, განსაკუთრებით ბიზანტიისა და ტრაპიზონის,
მოსპობის საქართველოსათვის საბედისწერო მნიშვნელობის გათვალის-
წინებას შეუგნებინებია, რომ საქართველოს ნამდვილი და საბოლოო ხსნაც
მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, თუ რომ შეერთებულის ძალით
აღმოსავლეთის მაჰმადიანობის მძლავრობას ბოლო მოეღებოდა და ბიზან-
ტიის საქრისტიანო სახელმწიფოს ბრწყინვალე დედაქალაქი და საქარ-
თველოსათვის დასავლეთისაკენ უახლოესი გზა კვლავ ქრისტიანთა ხელში
გადავიდოდა და მაჰმადიანთა მძლავრობისგან თავისუფალი იქნებოდა.

საგულისხმოა, რომ კონსტანტინე მეფე ესპანიის დედოფლისადმი
წარგზავნილს ზემომოყვანილს წერილში მხოლოდ და მხოლოდ კონსტან-
ტინეპოლზე გალაშქრებას ეხვეწება ესპანიის მბრძანებელს და საქარ-
თველოს მაჰმადიან მტარვალობისაგან დახსნაზე იქ არაფერია ნათქვამი.
პაპი ალექსანდრე VI-ის 1496 წ. საპასუხო წერილითგანაც ჩანს, რომ საქა-
რთველოს მეფე რომის ეკლესიის მაღალს მწყემსმთავარს ესპანიის მეფე-
დედოფლის უსჯულოებზე ბრწყინვალე გამარჯვებას ულოცავდა და
თანაც სთხოვდა მათ კონსტანტინეპოლისა და იერუსალემის უსჯულოთა
ხელითგან განთავისუფლებისათვის დასავლეთის ქრისტიანე სახელმწი-

ფოებს თავისი ჯარითურთ გამოელაშქრათ⁵¹¹.

კონსტანტინე მეფე თავის მხრივ თავისი შვილითა და ჯარითურთ ამ ლაშქრობაში მხურვალე მონაწილეობის მიღებას ჰპირდებოდა.

კონსტანტინე მეფისგან თავისი უმთავრესი მიზნის გამოუმჟღავნებლობის მიზეზი

უეჭველია და თავისდათავად ცხადი, რომ საქართველოს მეფესა და პოლიტიკოსებს უმთავრესად თავიანთ ქვეყნის უმწეო მდგომარეობით-განა და მტრის ხელითგან განთავისუფლების სურვილი ალაპარაკებდათ. მაშ რა მიზეზია, რომ იქ ფართო გეგმებზე კი არის ლაპარაკი, საქართველოს მაჰმადიანთა მძლავრებისაგან განთავისუფლების შესახებ კი ვედრება არ ჩანს. იქნებ ქართველ მმართველ წრეებს ესმოდათ, რომ კონსტანტინეპოლის ოსმალთა ხელთაგან გამოგლეჯა და აღმოსავლეთის მაჰმადიანთა დამარცხება იმავე დროს მათი სამშობლოს განთავისუფლების და აღორძინების მომასწავებელი იყო და ამიტომ საქართველოსთვის დახმარებაზე ლაპარაკი ზედმეტად მიიჩნიეს? ან იქნებ იმიტომ სდუმდნენ ამის შესახებ, რომ კარგად იცოდნენ, რომ მარტო საქართველოს გულისათვის დასავლეთის ქრისტიანები თავს არ შეიწუხებდნენ და საქმე რომ ასე დაეყენებინათ, სრულებით ჩაიფუშებოდა? შესაძლებელია, მაგრამ დუმილის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზთაგანი უეჭველია პოლიტიკური სიფრთხილე უნდა ყოფილიყო და შიში, რომ ეს გარემოება შემთხვევით ქართველთა დაუძინებელ მტრებს უდროოდ არ გაეგოთ და შური არ ეძიათ. საფიქრებელია, რომ ამის მოხსენება უნდა ჰქონოდა დავალებული საქართველოს დესპანს პირადად და სიტყვიერად; სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ის საიდუმლოება, რის დაწერაც ეპისტოლეში კონსტანტინე მეფემა და ქართველმა პოლიტიკოსებმა შეუძლებლად სცნეს.

კონსტანტინე მეფის პიროვნების დამახასიათებელი გარემოებანი

ერთი გარემოებაა განსაკუთრებით საყურადღებო კონსტანტინე მეფის წერილში: ფართო საგარეო პოლიტიკის წარმოება საქართველოს მტრის მძლავრობისაგან განსათავისუფლებლად მხოლოდ მას მოსვლია ფიქრად, ეტყობა მართლაც მხოლოდ მას შესტკიოდა გული სრულიად საქართველოს კეთილდღეობისათვის. არც ათაბაგს, არც იმერეთის მეფეს, ან ბედიანს ამ გეგმაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. დამახასიათებელია, რომ კონსტანტინე მეფეს არც ესპანიის დედოფლისადმი წარგზავნილს ეპისტოლეში და, როგორც პაპი ალექსანდრეს საპასუხო წერილითგან ჩანს, არც რომის ეკლესიის მწყემსმთავრისადმი მიმართულ მილოცვის წიგნში

თავისი საკუთარი შვილის გარდა არცერთი სხვა ქართველი მეფე-მთავართაგანი მოკავშირედ, ან ლაშქრობის მოსალოდნელ მონაწილედ მაინც არ დაუსახელებია. ალბათ, მათ შორის ისეთი ქიშპობა და შეუთანხმებლობა იყო, რომ ასეთ საქმეშიაც კი კონსტანტინეს მათი თანადგომის იმედი არა ჰქონია.

კონსტანტინე მეფის ზემოაღნიშნულ არა ერთ მაღალ სულიერ ღირსებასთან ერთად აღსანიშნავია ის გულუბრყვილობა და ესპანიის გეოგრაფიული მდებარეობის და მაშინდელი პოლიტიკური მდგომარეობის სრული უცოდინარობა, რომელსაც იგი იჩენდა, როდესაც ის ესპანიის დედოფალს სთხოვდა თავის ჯარით დაუყოვნებლივ პირდაპირ კონსტანტინეპოლზე გამოეღაშქრა!..

დასავლეთ ევროპაში მოციქულობის უნაყოფობა

რა შედეგი მოჰყვა კონსტანტინე მეფის ეპისტოლეებსა და დესპანობას დასავლეთ ევროპის ქრისტიანი სახელმწიფოების წინაშე? იგივე რაც გიორგი მეფის დროს მოჰყვა. რა პასუხი შემოუთვალა ესპანიის ძღვევამოსილმა დედოფალმა, არ ვიცით, რომის პაპს კი ეშმაკის შენუხება მოუხდა: მაჰმადიანთაგან დამონავებული ქრისტიანების განთავისუფლება ადვილად მოსახერხებელი იყო, მაგრამ ყოველი კეთილი რჩევის ძველმა მოწინააღმდეგე მტერმა (ე. ი. ეშმაკმა) უთანხმოების თესლი დათესა იმ მთავართა შორის, რომელნიც ამ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებას გვპირდებოდნენო. საქართველოს მეფისთვის რომ გული არ გაეტეხა და არ აეცრუვებინა, პაპმა შემოუთვალა: მე მაინც იმედი მაქვს, რომ ჩამოვარდნილ უთანხმოებას ვძლევ და თქვენს წადილს ავასრულებო⁵¹².

მესხეთის ამბები. ქაიხოსრო ათაბაგი

უკვე გამორკვეული გვექონდა, რომ 1498 წ. ღრმა მოხუცებული ყუარყუარე ათაბაგი მიიცვალა. „შემდგომად მისა. პირმშო ძე მისი ქაიხოსრო ეპატრონა ყოველსა საჯელმწიფოსა მამისა მისისსა“ ⁵¹³. ამ ქაიხოსროს პიროვნებისა და ათაბაგობის შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებია შენახული. ქაიხოსრო ათაბაგის აღზრდილი ამბროსი მეტად აქებს თავის აღმზრდელს: ქაიხოსრო იყო „ღმრთის მსახური და ყოვლითურთ სრული საღმრთოთა და საკაცობოთა ზნე-უკლები, გლახაკთა, ობოლთა და დაღონებულთა ჯელისა ამპყრობელი“ ⁵¹⁴. მაგრამ ამგვარი დახასიათება მაშინ ჩვეულებრივი, გაზეპირებული ქება იყო და, ვითარცა გამზრდელისაგან ნათქვამი, დიდს არაფერს ჰნიშნავს თავისდათავად. ქაიხოსრო ათაბაგის შესახებ არც სხვა წყაროებს მოეპოვებათ რამე. თვით ვახუშტ ბატონიშვილსაც დანვრილებითი ცნობები არ ჰქონია და მხოლოდ საზოგადოდ აღნიშნული

აქვს, რომ „ჟამსა მისსა იწყეს კირთება აზრუმტრაპეზონის ფაშათა საათაბაგოსი და ჭანეთისა და ამშვიდებდა ქაიხოსრო ათაბაგი მორჩილებისა პირსა ზედა და სძლნობდა მარადის“-ო⁵¹⁵.

ცნობათა სიმცირე ქაიხოსრო ათაბაგის შესახებ, რასაკვირველია, იმითაც უნდა აიხსნებოდეს, რომ მისი გაზრდილის ამბროსის სიტყვით „ამა სოფლისა პატრონობასა ზედა არლარასა ხანისა დამყოფელი“ ყოფილა და „სიტყუითა ლუთისაჲთა ამა სანუთოდთ საუკუნოდ მთიზიდა“⁵¹⁶. მაშასადამე, ქაიხოსროს ათაბაგობა ხანმოკლე ყოფილა.

სამწუხაროდ, ქაიხოსროს გარდაცვალების თარიღი ამბროსის აღნიშნული არა აქვს⁵¹⁷. ის იხსენიებს მხოლოდ „დღესა მიცვალებისა მისისსა“, მაისის ექუსსა⁵¹⁸. სახელოვანი ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით „მოკუდა ქაიხოსრო ათაბაგი წლისა 53 (53) მაისსა 6 (6) ქს. ჩუბ (1502) ქრ. რჟ“⁵¹⁹ ამავე ცნობას ქცის შევს.- გადაკ. პირველი და მეორე გაგრძელებანიც იმეორებენ⁵²⁰. ყანჩათის ჟამნ-გულანში, წა ნიკოლოზის ქრონიკაში და ნ. კ. ს. № 252 ხელთნანერში ნათქვამია: 1500 წ. „ქკსა: რპჳ: აქა მიიცვალა ქრისტიანობისა ნათელი ქაიხოსრო ათაბაგი“-ო⁵²¹. ქაიხოსროს გარდაცვალების ეს თარიღი, 1500 წ. ნამდვილი უნდა იყოს.

ქაიხოსროსა და მის ძმას მზეჭაბუკს შორის ძალიან კარგი დამოკიდებულება ყოფილა. ქაიხოსროს გაზრდილის ამბროსის სიტყვით მათ „ფრიადი სიყვარული აქუნდა ურთიერთას“. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ მზეჭაბუკი ძმის დაკარგვით შეწუხებულიყო. ამავე ამბროსის თუ დავუჯერებთ, მთელი იქაურ მოსახლეობასაც ეს დანაკლისი მწვავედ უგრძვნია ისე, რომ „დიდი მწუხარებაჲ და გლოვა მოატყუა მამულსა სახლსა მისსა და უფროდსლა ძმასა მისსა პატრონსა მზეჭაბუკს“-ო⁵²².

მაშინდელი წესისდა მიხედვით მზეჭაბუკმა თავის ახლად გარდაცვალებული ძმის ქაიხოსროს სულისათვის „დიდად იზრუნა“ და ამ მიზნით „უხუად მიჰფინა საცსენებელად სულისა მისისა-თვს“ როგორც საქართველოში „თვსთა ქვეყანათაცა“, ისევე „უცხო ქვეყანათაცა“. მზეჭაბუკს ქაიხოსროს გაზრდილი ამბროსი სწორედ ამგვარი მინდობილობით გაუგზავნია „სრულიად საბერძნეთად, იჭრუსალიმს და სინასცა მრავლითა საქონლითა“. ამბროსის დაუნყია სახსენებლისათვის შესანიშნავი „გაცემა ტრაპიზონით კონსტანტინეპოლამდის“, მოუვლია ათონის მთის ყველა მონასტრები, „სადაყუდებულონი და მესენაკენი“ და ყველასთვის სალოცავად სასყიდელი მიუცია. ამბროსის უეჭველია გადაჭარბებული სიტყვით „სრულად ელადისა და მაკედონის თემსა მონასტერთა, მიტრაპოლიტთა, ეპისკოპოზთა, ხუცესთა, გლაზაკთა და ტყვსუფალთა“, ერთი სიტყვით ყველაზე დიდძალი ქონება დაუხარჯავს ქაიხოსროს სულის შესანდობარისა და სახსენებლისათვის. მარტო ათონის ქართველთა მონასტრისათვის 25 500 „ოთმანურისა“ საფასე შეუწირავს, ზოგი ოქროს, ზოგი ვერცხლის ფულად⁵²³. ამ უხვი ხელგაშლილობითგანა ჩანს, რომ მზეჭაბუკს თავისი ძმა ქაიხოსრო ათაბაგი მართლაც ძლიერად უნდა ჰყვარებოდა.

ქაიხოსროს გარდაცვალების შემდგომ მესხეთში, როგორც ეტყობა, მზეჭაბუკი გაბატონებულა. ბატონიშვილს ვახუშტს მზეჭაბუკი ქაიხოსროს შვილად და ათაბაგად მიუჩნევია. მას სახელდობრ ნათქვამი აქვს: „ქაიხოსროს შემდგომად დაჯდა *ძე ამისი ათაბაგად მზეჭაბუკი*“-ო⁵²⁴. მაგრამ დიდებულს ისტორიკოსს აქ ორი შეცდომა შეჰპარვია. თვით მზეჭაბუკის საკუთარი სიტყვები ცხად-ჰყოფენ, რომ იგი ქაიხოსროსი კი არა, ყუარყუარეს შვილი იყო. „*მე ძემან* დიდისა პატრონისა *ყუარყუარეს* მან პატრონ-მან *მზეჭაბუკ*“-მაო, ნათქვამი აქვს მას თავზე სუიმონ მანყუერელისადმი ნაბოძებს სიგელში⁵²⁵. ამასვე ადასტურებს მზეჭაბუკისაგან ათონს და სხვა სალოცავებში გაგზავნილისა და ქაიხოსროს გაზრდილის ამბროსის მიერ დაწერილი აღაპის ცნობა, რომელშიაც ნათქვამია, რომ *მზეჭაბუკი განსვენებული ქაიხოსროს ძმა* იყო⁵²⁶.

ვახუშტის მეორე შეცდომად ვგონებ მზეჭაბუკის ათაბაგობის შესახებ ცნობა უნდა იყოს მიჩნეული. უკვე *თ. ჟორდანიამ* მიაქცია ყურადღება ამ გარემოებას, რომ გერასიმე კუმურდოელი თავის ქართლისა კათალიკოსისადმი 1500-1502 წ. მირთმეულს ფიცის წიგნში „პატრონად მზეჭაბუკს უწოდებს და არა ათაბაგად, თუმცა ის იყო საათაბაგოს მმართველი. ცხადია, რომ გერასიმე მემკვიდრეობის წესით ათაბაგად ჰხადიდა ათაბაგის ქაიხოსროს შვილს ყუარყუარეს (თუმცა ის არ იჯდა ათაბაგად) და არა ქაიხოსროს ძმას მზეჭაბუკს, რომელიც ერთგული არ იყო მცხეთისა და მეფისა, როგორც ამას ცხადად ასაბუთებს ქვემოდაბეჭდილი მცხეთის სიგელი № 415⁵²⁷. ჩანს, რომ ქართლში კანონიერ ათაბაგად მიაჩნდათ ყვარყვარე IV“-ო, ამბობს *თ. ჟორდანიამ*⁵²⁸.

თ. ჟორდანიას დაკვირვება გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნის შესახებ ყურადღების ღირსია. ის გარემოება, რომ გერასიმე მზეჭაბუკს მხოლოდ პატრონს უწოდებს და არა ათაბაგს, მართლაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ მზეჭაბუკი არც უნდა ყოფილიყო ათაბაგად. მაგრამ ამ გარემოების განმარტება, რომლითაც *თ. ჟორდანიას* ამ საგულისხმო მოვლენის ახსნა უნდოდა, მცდარია. გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნითგან, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, არა ჩანს, რომ მზეჭაბუკს მაშინ მცხეთის საკათალიკოსო საყდართან, ან მეფესთან რაიმე მტრობა ჰქონოდა და ამის გამო არც შეიძლება ქართლში კანონიერ ათაბაგად ყუარყუარე მიეჩნიათ. ამასთანავე ყუარყუარეს ათაბაგად თვით იგივე გერასიმე კუმურდოელივე იხსენიებს და არა ქართლის მმართველი წრეები⁵²⁹. ამაზე უფრო საყურადღებოა ის გარემოება, რომ თვით ყუარყუარე ათაბაგიც ქაიხოსროს ძე, რომელიც თავის ათაბაგ-ამირსპასალარობას არ ივინწყებს, თავის ბიძას მზეჭაბუკს 1518 წ. სიგელში ათაბაგად არ იხსენიებს, არამედ მარტივად ნათქვამი აქვს „პატრონი ბიძა ჩემი“-ო⁵³⁰. ეს გარემოება ცხადჰყოფს, რომ მზეჭაბუკი ქართლში კი არა, თვით მესხეთშივე არ ითვლებოდა ათაბაგად.

მაგრამ საბუთებით სრული უეჭველობით მტკიცდება, რომ განსაზღვრულს ხანაში მესხეთს სწორედ მზეჭაბუკი განაგებდა, თუმცა უკვე 1500-1502 წ. გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნში ათაბაგად ყუარყუარე იხსენიება. ამ უცნაური მოვლენის ნამდვილი მიზეზის გამორკვევა ამჟამად რასაკვირველია შეუძლებელია სრული უეჭველობით, მაგრამ იქნებ ეს გარემოება ყუარყუარეს ქვეყნის გამგეობისათვის უსრულასაკობით ყოფილიყო გამოწვეული მისი მამის ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალების დროს, თუმცა გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნში ყუარყუარე ათაბაგის შვილნიც კი იხსენიებიან. იქნებ მზეჭაბუკი მის სრულწლოვანობამდე ქვეყნის დროებით მმართველად და ყუარყუარეს მზრუნველად ითვლებოდა?

მზეჭაბუკის მოქმედების გეზი თავდაპირველად

ბატონიშვილი ვახუშტის ცნობით მზეჭაბუკი „დაეზავა მეფესა კოსტანტინეს“ რომელსაც „პატივისცემდა და ისმენდა“-ო⁵³¹. საითგან აქვს სახელოვანს ქართველ ისტორიკოსს ეს ცნობა ამოღებული, არა ჩანს. მხოლოდ ერთი დ. ბაქრაძის მიერ პირველად დაბეჭდილი საბუთი⁵³² რომელიც შემდეგ თ. ჟორდანიამ ხელმეორედ გამოსცა და თავის ქკპის მეორე წიგნში ჩაურთო (გვ. 317-318), გვაფიქრებინებს, რომ კონსტანტინე მეფესთან მზეჭაბუკს, თუ ოდესმე მართლაც ზავი და სიყვარული, ან მისი პატივისცემა ჰქონდა, დაზავება მაინც ხანგრძლივი არ უნდა ყოფილიყო. თავდაპირველად მზეჭაბუკს, როგორც ეს გერასიმე კუმურდოელი მთავარეპისკოპოსის ფიცის წიგნითგანა ჩანს, მეფე კონსტანტინესა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქთან მართლაც კარგი თუ არა, წესიერი დამოკიდებულება მაინც ჰქონია. გერასიმე კუმურდოელი ქართლისა კათალიკოსის ევაგრეს წინაშე ამონმებს, რომ როდესაც კუმურდოს საეპისკოპოსო საყდრის განთავისუფლების შემდგომ „პატრონმა მზეჭაბუკ შემინყალა და კუმურდოსა საყდარი და ჴელი მიბოძა“, მაშინვე მცხეთაში „თქუნესა წინაშე საკურთხევლად გამოუგზავნა“-ო⁵³³. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ მზეჭაბუკი თავის წინაპრებივით არ მოქცეულა, არამედ მცხეთის საკათალიკოსო ტახტის უზენაეს საეკლესიო უფლებებისა და სამცხე-საათაბაგოს სამწყსოების მასთან ხელქვეშეთი დამოკიდებულების დამცველი ყოფილა: თითონ მას გაუგზავნია საეპისკოპოსოდ არჩეული პირი საქართველოს კათალიკოსთან საკურთხევლად. მზეჭაბუკს რომ სდომებოდა და მცხეთის საკათალიკოსო ტახტის წინააღმდეგ ემოქმედა, საკურთხეველი ეპისკოპოსი აფხაზეთის კათალიკოზთან შეეძლო გაეგზავნა. ბაგრატ მეფისა და ანტიოქიის პატრიარქის მიხედვით წყალობით ხომ აფხაზეთის კათალიკოსს მესხეთის ეკლესიაც უნდა დაჰმორჩილებოდა. ამისდა მიხედვით მზეჭაბუკის ამგვარს ნაბიჯს თავისი მოჩვენებით მაინც გამამართლებელი საფუძველი ექმნებოდა და თუ მზეჭაბუკს თავის სამოქმედოდ ეს გზა არ აურჩევია, ეს

მართლაც იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ მისი თავდაპირველი გეზი ნესიერი და მშვიდობიანი ყოფილა.

გერასიმე კუმურდოელს კურთხევის წინ ევაგრე კათალიკოსისათვის წერილობითი აღთქმა დაუდგია: „დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო *თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერდგული და მეფეთა მლოცველი*“-ო. საქართველოს დედა-ეკლესიისა და საჭეთმპყრობელისადმი ერთგულებასა და მეფეთა მლოცველობას კუმურდოელი იმით ჰპირდებოდა გამოხატვას, რომ ფიცსა სდებდა *„ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიწსენებდეთ*“-ო⁵³⁴. რათგან გერასიმე თვით მზეჭაბუკისაგან იყო არჩეული კუმურდოელად და მისგანვე იყო მცხეთაში წარმოგზავნილი, მას ალბათ უნდა სცოდნოდა, რომ მისი ამგვარი აღთქმის წინააღმდეგ თვით მზეჭაბუკსაც არა ექნებოდა რა. თუ ეს აზრი მცდარი არ არის, საფიქრებელი ხდება, რომ მზეჭაბუკი როგორც საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქისა, ისევე მეფე კონსტანტინეს უზენაეს უფლებებსა სცნობდა. გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნი, თ. ჟორდანიას საფუძვლიანი საბუთიანობის მიხედვით, ვგონებ, 1500-1502 წ. უნდა იყოს დაწერილი⁵³⁵, და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ მზეჭაბუკი თავის მოღვაწეობის პირველ ხანებში მართლაც, ვახუშტისა არ იყოს, უფრო ზავის გუნებაზე უნდა ყოფილიყო.

მზეჭაბუკისაგან პოლიტიკური გეზის შეცვლა და განკერძოების გზაზე დადგომა

შემდეგ, როგორც ჩანს, მდგომარეობა სრულებით შეცვლილა და დამოკიდებულებაც ქართლის მეფისადმი მეტად უნდა გამწვავებულიყო. მზეჭაბუკსაც თავის მოქმედებისათვის სრულებით სხვა გეზი მიუცია. რა გარემოებამ და მიზეზმა გამოიწვია ასეთი ძლიერი ცვლილება, ჯერჯერობით საკმაო სიცხადით ვერ ირკვევა. მხოლოდ ქაიხოსროს ძესა და მზეჭაბუკის ძმისწულს ყუარყუარე ათაბაგ-ამირსპასალარს თავის 1518 წ. სიგელში აქვს აღნიშნული, რომ „პატრონი მეფე და პატრონი ბიძა ჩემი შემდურდეს და მან სამცხის საეპისკოპოსონი უკუიჭირნა“-ო⁵³⁶, და ეს ცნობა ცხადყოფს, რომ მეფე-მზეჭაბუკს შორის რაღაც მიზეზის გამო უსიამოვნება ჩამოვარდნილა და გადამტერებულან. მზეჭაბუკის მთელი მერმინდელი მოქმედებაც ამით ყოფილა ნაკარნახევი.

მზეჭაბუკის მტრობის შედეგი მკაფიოდ არის გამოხატული ერთს ფრიად დამახასიათებელ ძეგლში, რომელიც „ანტიოქიისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ პატრიარქის დოროთეოსისაგან არის აღწერილი და როგორც უკვე აღნიშნული იყო ჯერ დ. ბაქრაძემ, შემდეგ თ. ჟორდანიამ დაბეჭდეს. თუ გერასიმე კუმურდოელი თავის 1500-1502 წ. ფიცის წიგნში მზეჭაბუკს მარტივად მხოლოდ „პატრონს“ უწოდებდა, დოროთეოს პა-

ტრიარქი მას „დიდისა პატრონის მზეჭაბუკის“ და თვით „დიდისა მეფისა ჩუენისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმნიფისა, პატრონისა მზეჭაბუკის“ წოდებულებით ამკობდა⁵³⁷. მართალია, თვით მზეჭაბუკი თავის ამდროინდელს ან ოდნავ მერმინდელს სიგელშიც თავის თავს წინანდებურად მხოლოდ „პატრონს“ ეძახის⁵³⁸, მაგრამ დოროთეოს პატრიარქისაგან ნახმარი ზემომოყვანილი წოდებულება რომ მარტო მისი მლიქვნელობით არ უნდა აიხსნებოდეს, ამას თვით მისივე გულუბრყვილობითა თუ განზრახ ნათქვამი სიტყვებიც ცხადჰყოფენ, რომ საბუთში აღნიშნულია „თქუმაღ ვიიძულენით... დიდისა პატრონის მზეჭაბუკის მიერ“-ო⁵³⁹. ამ სიტყვებითგანა ჩანს, რომ დოროთეოს პატრიარქს მზეჭაბუკის გულისნადები კარგად უნდა სცოდნოდა და ამიტომ მზეჭაბუკის ზემომოყვანილი ბრწყინვალე, მეფური წოდებულებაც მისი გულის ზრახვებისა და მისწრაფების ალბათ უტყუარს გამოხატულებას უნდა წარმოადგენდეს. ამის გამო საფიქრებელი ხდება, რომ მას შემდგომ რაც მზეჭაბუკი მეფეს „შეემდურა“, მას უნდოდა ყველასთვის და სხვებზე მეტად, რასაკვირველია, მეფისათვის ეგრძნობინებინა, რომ მესხეთის ბატონი არამც თუ ქართლის მეფეს არაფრით ჩამოუვარდებოდა, არამედ სჯობდა კიდევ. იგი ნამდვილად დიდი მეფე იყო და თანაც „ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმნიფე“. იგი თავისი საბრძანებლის სრული ბატონ-პატრონი იყო, თანაც ჭეშმარიტი ქრისტიანე და ღვთისმოსავი ისე, რომ „დედის მუცლით ჩემითგან“ ღვთისმშობლისადმი „მოლტოლვილი“ ვიყავიო, გაიძახოდა თვით მზეჭაბუკი⁵⁴⁰. დოროთეოს ანტიოქიის პატრიარქიც მისდა საამებლად ამას კვერს უკრავდა და გაიძახოდა „მაგან ოდენ მხოლომან იყურჭუმ [ა] ჭეშმარიტად ემბაზსა შინა ნათლისღებისასა“-ო⁵⁴¹.

მართალია, მესხეთის სამწყსოები და ეკლესია-მონასტრები საქართველოს მწყემსთმთავარს, მცხეთის საკათალიკოსო საყდარს ექვემდებარებოდნენ, მაგრამ ეს იყო და ეს მხოლოდ, რომ მზეჭაბუკსა და მის ქვეშევრდომთ აიძულებდა და ქართლის კათალიკოს-პატრიარქის უზენაესობა უნებლიეთ გამოემჟღავნებინათ: საეპისკოპოსო პირები ხომ უეჭველად უნდა გაეგზავნა საკურთხეველად. ეს იყო რომ მზეჭაბუკის, ამ „დიდი მეფისა“ და „ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმნიფის“, დამოუკიდებლობის შარავანდედს ჩრდილს აყენებდა. მაგრამ ბაგრატ მეფემ თავისი საქციელთა და მაგალითით მზეჭაბუკისთანა პატივმოყვარე ხალხს თუმც სათაკილო, მაგრამ ადვილი გზა უჩვენა თავისი საბრძანებელი მესხეთისათვის ამ მხრივაც დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. მტრობით დაბრმავებულს მზეჭაბუკსაც სწორედ ეს გზა აურჩევია. თუმცა მზეჭაბუკს აფხაზეთის კათალიკოსთანაც შეეძლო საეპისკოპოსო პირები წარევლინა მით უმეტეს, რომ ბაგრატ მეფისა და ანტიოქიის პატრიარქის მიხეილის წყალობით მესხეთის სამწყსო სწორედ აფხაზეთისა და ლიხთიმერეთის კათალიკოსის ხელქვეშეთად უნდა ქცეულიყო. მაგრამ მზეჭაბუკს, როგორც ეტყობა, ეს არ მოუსურვებია. არც გასაკვირალია, მას, „დიდს მეფეს“ ეს არც შეჰშვენოდა:

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქს ის იმიტომ ხომ არ ჩამოსცილდებოდა, რომ თავისი ეპისკოპოსები და მესხეთის სამწყსო აფხაზეთის კათალიკოსისათვის ეყმო და დაემორჩილებინა. მას სრული და ყოველმხრივი დამოუკიდებლობის მოპოება და ბატონობის გაფართოება სურდა. სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო მზეჭაბუკის ის „ყოველი ნება და წადილი“, რომლის აღსრულებასაც დოროთეოს პატრიარქი მას უსურვებდა⁵⁴².

ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოსის მოსვლა და მზეჭაბუკის ფართო გეგმა

მზეჭაბუკის საბედნიეროდ ანტიოქიის პატრიარქი კვლავ სწვევია საქართველოს. იყო თუ არა იგი აღმოსავლეთში, არა ჩანს, მესხეთს კი სწვევია. ანტიოქიის პატრიარქებს საქართველოში სტუმრობა, როგორც ეტყობა, გაუტკბათ. ალბათ, უხვად დატვირთულები ბრუნდებოდნენ აქეთგან შინ, რომ უცხოქვეყნელი მიტროპოლიტ-პატრიარქები ჩვენი ქვეყნის ასეთი ხშირი სტუმრები გამხდარან: 50-60 წლის განმავლობაში საქართველოს სულ ცოტა სამი ამგვარად მოკალმასე პატრიარქ-მიტროპოლიტისათვის გაუვსია ჯიბეები. ეხლა მესხეთის ბატონს „წყალობითა ღვთისათა დოროთეოს პატრიარქი დიდისა ღმრთისა ქალაქისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ მწყემსთ-მთავარი სწვევია. როგორც თვით დოროთეოს მესხეთის მკვიდრთათვის „ყოვლისა აღმოსავლეთისა“ ეკლესიის მესაჭედ მოუჩვენებია თავი, ისევე არც პატივმოყვარე მზეჭაბუკისათვის დაუკლია წყალობა, არც მისთვის დაუშურვია „ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჴელმწიფობა“.

დოროთეოს პატრიარქის გულახდილი განცხადებითგანა ჩანს, რომ მზეჭაბუკს მისი სტუმრობა თავის მიზნებისა და წადილის განსახორციელებლად გამოუყენებია და მძულვარების გრძნობაც ჩაუნერგავს თავის მტრად მიჩნეულ თანამოდმეებისადმი. დოროთეოს პატრიარქი ამბობს, რომ *მზეჭაბუკს „ებრძანა ანყურის ღმრთისმშობლისა საქმენი პირველნიცა და უკანამს რამ გარდაქდა და თუ რაბამნი სასწაულნი აღასრულნა და [ნიშ]ნი სურვილითა და სიყუარულითა მისითა... და ჩუენიცა ეპისკოპოზი ყოფილიყო მათ წინაშე სახელით გრიგოლ ეპისკოპოზი ბოლოზნისა და მას თვთ განეცადა ყოველი საქმე და თუალითა ეხილა და გულისქმამ ეყო უსჯულოება მეფეთა და ერისა მათისა და პატრონისა მზეჭაბუკის ღმრთისმოსა და მართლმადიდებლობამ და ღმრთის მოყუარებამ“*⁵⁴³. მაშ მზეჭაბუკი უმანკო მტრედი გამომდგარა, ქვეყნის მთლიანობის აღსადგენად მებრძოლნი ქართლის მეფე და კათალიკოს-პატრიარქი და ხალხი კი „უსჯულო“ ყოფილან. განა ამის შემდგომ სამართლიანი არ უნდა ყოფილიყო ანტიოქიელი პატრიარქის ამ უსჯულოებისადმი მიმართული რისხვა და ლოცვა-კურთხევა მზეჭაბუკისათვის, რომ დოროთეოსს ეთქვა და ესურვა: „რომელთა იხილონ წუერი ჰოროლისა მისისა, თვნიერ კუეთებისა

ლტოლვილ იქმნენ ყოველნი წინააღმდეგომნი პატიოსნისა და ღუთის მიერ განმტკიცებულისა და განძლიერებულისა დიდისა მეფისა ჩუენისა და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმნიფისა პატრონისა მზეჭაბუკისაგან“-ო⁵⁴⁴.

რასაკვირველია, ეს ყველაფერი დოროთეოს პატრიარქის პირადი შეთხზუ-
ლი არ იქმნებოდა. არამედ მზეჭაბუკისა და მის მომხრეთა ოცნება. თვით დო-
როთეოსს ეს გარემოება თავის ეპისტოლის და სიგელის მკითხველებისათვის
არც დაუმაღავს და პირდაპირ აქვს ნათქვამი, რომ „*ბრძანებითა ვიძულენით
თქუამად ამას დიდისა პატრონის მზეჭაბუკისგან*“-ო⁵⁴⁵.

ამის შემდგომ ჩვენთვის ცხადი უნდა იყოს, რაოდენად ფართოდ ჰქო-
ნია მზეჭაბუკს თავისი პოლიტიკური გეგმა განზრახული. მას ნდომებია,
რომ თვნიერ ბრძოლისა უბრძოლველად მოსცემოდა „ურჯულო“, ე. ი.
ქართლის მეფის საბრძანებელი და მისი ჯარი უბრძოლველადვე „თვნიერ
კუეთებისა“ გაქცეულიყო. ერთი სიტყვით მას ქართლის დაპყრობა-შემო-
ერთება და, როგორც ეტყობა, მართლაც „დიდისა მეფისა“ სახელისა და
წოდებულების მოხვეჭა ჰსურდა, გამეფებაც უნდოდა, რომ „სახელი მისი
მზისა და მთვარისაებრ“ ყოფილიყო დიდებული⁵⁴⁶.

მზეჭაბუკის გათამამების მიზეზი: გურიელის სამფლობელოს დასაკუთრება

უნებლიეთ იზადება საკითხი თუ რას შეეძლო ასე გაეთამამებინა მზეჭ-
აბუკი, რომ ქართლის უბრძოლველად დაპყრობაზე გინდ მხოლოდ ოცნება
დაენყო. ბატონიშვილს ვახუშტს მოეპოვება ერთი ცნობა, რომელმაც იქნებ
ამ საკითხს ასე თუ ისე ნათელი მოჰფინოს. მას ნათქვამი აქვს, რომ „მზე-
ჭაბუკ დაეზავა ოსმალთა მორჩილების პირსა ზედა“. ამით გამაგრებულმა
„*მიუხუნა გურიელსა ბრძოლითა აჭარა და ჭანეთი და დაიპყრა თვით*“-ო⁵⁴⁷.

საითგან აქვს ეს ცნობა ვახუშტს ამოღებული და რამდენად სწორი
უნდა იყოს მზეჭაბუკის ოსმალეებთან დაზავებისა და მორჩილების ამბავი,
ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, მხოლოდ მოთხრობა მზეჭაბუკისაგან გური-
ელის სამფლობელოს დაპყრობა-დასაკუთრების შესახებ ვგონებ მართა-
ლი უნდა იყოს. ამას ცოტა არ იყოს თვით მზეჭაბუკის შემდეგი სიტყვე-
ბიც ადასტურებენ. სუიმონ მანყუერელისადმი ნაბოძებ წყალობის წიგნში
მას სხვათა შორის ნათქვამი აქვს: აწყურის საყდრისათვის შემომიწირავს
„დიდებული მონასტერი ზარზმა სრულად მისითა შესავლითა აგარაკ-სოფ-
ლიანითა და გლეხებითა რასცა მამულისა მქონებელი ყოფილა ზარზმა
და დღესცა არის ანუ ქალაქად სადმე სახლობს მონასტრისა ყმა ანუ სო-
ფლოანში [გ]ან“-ო. შემდეგ მზეჭაბუკს დამატებული აქვს: „*შემომიწირავს
და მომიჯსენებია აჭარულითა და გურიულითა მამულითა*“-ო⁵⁴⁸.

მზეჭაბუკს იმ დროს რომ აჭარა და გურიის ნაწილი მაინც არ სჭეროდა,
როგორ შეეძლო აწყურის საყდრისათვის შეენირა ის, რაც მას არ ეკუთ-

ვნოდა და მის საბრძანებელში არ იყო? ხოლო თუ მზეჭაბუკი ზარზმის მონასტრის აჭარაში და გურიაში მდებარე მამულებსაც ანყურის საყდარს სწირავდა და აძლევდა, საფიქრებელი ხდება, რომ ამ დროს მას, ვახუშტ ბატონიშვილის თქმისა არ იყოს, გურიელის სამფლობელოს ნაწილი, აჭარა და თვით გურიის რომელიღაც კუთხე უნდა დაჰყრობილი ჰქონოდა. თუ ჩვენი დასკვნა მცდარი არ არის, მაშინ მზეჭაბუკის გაკადნიერებისა და გადიდგულების ასახსნელად ეს გარემოებაც გამოდგებოდა. ბატონიშვილს ვახუშტს მზეჭაბუკისაგან აჭარა-ჭანეთის დაჰყრობის ამბავი ოსმალთა 1512 წ. შემოსევამდე აქვს ნაგულისხმევი, მაგრამ არა ჩანს, თუ რამდენად უწინარეს უნდა მომხდარიყო.

მესხეთის ეკლესიის გამოყოფა

ასე იყო თუ ისე, მართლა გურიელზე გამარჯვებამ გაუბრუნა თავი მზეჭაბუკს და გააამჟამრტავნა, თუ სხვა მიზეზმა წააქეზა იგი, ეს კი ცხადია, რაც მას მაინც კარგად ეცოდინებოდა, რომ მარტო ანტიოქიისა და გინდ „ყოვლისა აღმოსავლეთის“ პატრიარქის ლოცვა-კურთხევითა და გამარჯვების წადილით ბევრს ვერაფერს გააკეთებდა. ამიტომ მან ჯერ თავისი საბრძანებლის სარწმუნოებრივადაც საქართველოს დედაეკლესიისაგან მოწყვეტა გადასწყვიტა, რომ ამ საშუალებით, ეკლესიებში საქართველოს კათალიკოსისა და მეფის ხსენების ამოკვეთით, საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის ეს გარეგნული, სიმბოლური გამოხატულებაც გამქრალიყო და მცხეთის საყდართან დამოკიდებულება მოსპობილიყო.

ამგვარი მიდრეკილება, როგორც დავრწმუნდით, მესხეთის მთავრებს წინათაც ეტყობოდათ, მაგრამ არც ერთს მათგანს ეს საქმე ბოლომდე არ მიუყვანია და მცდელობა დაუმთავრებელი რჩებოდა. მზეჭაბუკმა ეხლა ანტიოქიითგან სტუმრად მოსული პატრიარქის დახმარებით ამის უცილობლად განხორციელება გადასწყვიტა. ამისთვის ანყურის საეპისკოპოსო საყდრის „განმთავრება“ იყო საჭირო, რომ მესხეთის ყველა საეპისკოპოსოები მისი ხელქვეშეთი გამხდარიყვნენ, რომ მესხეთს თვითმწყობის უფლება მოეპოვნა. მზეჭაბუკი თვითვე ამბობს: *„ვინებე მეცა განდიდება და განმთავრება წმიდისა საყდრისა“ ანყურისაო*⁵⁴⁹. მაგრამ ეს არა კმაროდა, რათგან ეკლესიის დამოუკიდებლობისათვის თვითმწყობა იყო აუცილებლად საჭირო. ამისთვისაც მზეჭაბუკს ღირსეული კანდიდატი ჰყავდა და მღვდელმთავართმთავრად სუიმონ მანყუერლის დადგენა ჰქონდა განზრახული. ის, თუ არ ვცდებით, ჯაყელთა ოჯახში შეზრდილი ტრაპიზონელი ბერძენი უნდა ყოფილიყო. მისთვის, ვითარცა არა ქართველისა და უცხოელისათვის, საქართველოს მთლიანობაზე ზრუნვა და დედაეკლესიის ერთგულების გრძნობა გაუგებარი იყო და ასეთს პიროვნებას უფრო ადვილად შეეძლო მზეჭაბუკის უკუღმართი პოლიტიკურ-ეროვნული ზრახვების

განხორციელება ეკისრა.

რაკი შესაფერისი კაცი აღმოჩნდა, ეხლა ამ გეგმის განხორციელები-სათვის მხოლოდ უზენაესი მწყემსმთავრის დასტური და ლოცვა-კურთხევა-ღა იყო საჭირო. მზეჭაბუკი ამას აფხაზეთის კათალიკოსისგან ვერ მიიღებდა. მაგრამ მას ამ საქმის გაკეთება უიმისოთაც შეეძლო ეხლა, როდესაც კალმასობისათვის მოსული ანტიოქიის პატრიარქი დოროთეოსი მასთან იყო სტუმრად. დოროთეოს პატრიარქი მოგვითხრობს კიდევ, რომ მზეჭაბუკ ათაბაგმა თავისი აზრი და გრძნობა, რომლითაც ის სვმეონ მანყვერელისადმი გამსჭვალული ყოფილა, „გულისწმა გვიყო“-ო, „ეგრეთვე მანყვერელისა სიკეთე და ღთის მოშიშება და მართლმადიდებლობად და მეცნიერება და სჯულთა ღთისათა კეთილად დაპყრობად და დაცვა მცნებათა ღთისათად“-ო. ვითომც სწორედ „ამისთვს“ და ვითომც „ვითარცა ჯერ იყო და სამართალ, მადლითა ღთისათა ვინებეთ“ და ამ მანყუერელს *„მივათუალეთ ყოველი საბრძანებელი პატრონისა მზეჭაბუკისი, რათა ებისკოპოსნი მისგან იკურთხოოდენ ყოველნივე და მისსა წესსა და ბრძანებასა მორჩილებდნენ და სჯულთა მისთა ერჩოდენ და მისგან იმწყესებოდნენ და მაკურთხეველნი მისნი კურთხეულ იყვნენ და მწყევარნი მისნი წყეულ“*. ამ მანყუერელისათვის *„მიგვიცემიეს ჴელმწიფებად შეკრვისა და განწსნისა“-ო*⁵⁵⁰.

მზეჭაბუკის მიზანი მიღწეული იყო: მესხეთის საეპისკოპოსო პირებს მცხეთაში წასვლა და მეფე-კათალიკოსის ერთგულების აღთქმის დადება აღარ დასჭირდებოდათ. მესხეთს თვითმწყობის უფლება ჰქონდა მიღებული, საქართველოს დედასაყდარსაც ჩამოშორებული იყო. ამ გზით მზეჭაბუკმა მესხეთსა და დანარჩენ საქართველოს შორის ის კავშირიც გასწყვიტა, რომელიც ამ დაქსაქსულობისა და განკერძოების ჟამს ჩვენი ქვეყნის ერთობის გრძნობასა და ხსოვნას არ აქრობდა. პირადი პატივმოყვარეობითა და მტრული გრძნობით დაბრმავებულს მზეჭაბუკს ავიწყდებოდა, რომ ამით ქართველი ერის ისედაც მცირე ძალას უფრო ასუსტებდა და მტრის გაბატონებას საუკეთესო ნიადაგს უმზადებდა. იმ ზნეობრივ-სარწმუნოებრივი ძალის განმტკიცების მაგიერ, რომელსაც საქართველოს ეკლესიის მთლიანობა ჰქმნიდა და გარეშე უცხოთესლი და უცხოთესული მტერთან ბრძოლას აადვილებდა, ქლ ეკლესიას სახელი გაუტეხა და დაქუცმაცებით მოზღვავებულ ოსმალებთანა და მაჰმადიანობასთან ბრძოლის უნარი მოაკლო. მართალია, მზეჭაბუკის საქციელის შედეგი მერმე მისმა ძმისწულმა მოსპო და ბიძისაგან მოწყობილი უგუნური საქმე გამოასწორა, მაგრამ შხამიანი თესლი ნიადაგში მაინც ჩაბნეულ იქმნა, და საძრაბისი მაგალითი უკვე ნაჩვენები იყო. პირველსავე ხელსაყრელ პირობებში გარეშე მტრის მძლავრებისა და კირთების ქვეშე ეს შხამიანი თესლი კვლავ აღმოცენდებოდა და მესხეთში მცხოვრებ ქართველობისათვის საბედისწერო შეიქმნებოდა.

საქართველოს მდგომარეობა XV საუკუნის განმავლობაში

საქართველოს განახლება თემურ-ლენგის განადგურების შემდგომ

XV საუკ. დამდეგს თემურ-ლენგის შემოსევამ საქართველოს მთავრობას უუძნელესი ამოცანა წამოუყენა. ქვეყანა საშინელს მდგომარეობაში იყო როგორც პოლიტიკურადა და კულტურულად, ისევე ზნეობრივადაც. არა ერთს მაშინდელს მოღვაწეს შეეძლო სასონარკვეთილებით შეეხედნა დანგრეული და გადაბუგული ციხე-ქალაქებისა, მრავლად განადგურებული სოფლებისა და მხეცური ხოცვა-ჟლეტისაგან შეთხელებული მოსახლეობისათვის. მტრის მრისხანებისაგან მიფანტულ-მოფანტული ხალხი ზნეობრივადაც თავზარდაცემული იყო. ქვეყნის აშლილობის აუცილებელს თანამგზავრებს დაქსაქსულობასა და თემობრივი განკერძოებისადმი მიდრეკილებასაც უნდა ეჩინა თავი. ასეც იყო სწორედ.

მეფე ალექსანდრე დიდმა, როგორც დავრწმუნდით, გასაოცარი მხნეობითა და დაუღალავი მოღვაწეობით თავისი სამწუხაროდ ჯერეთ უცნობი თანამშრომლებითურთ XV საუკ. პირველ ნახევარში არამც-თუ დაშლილი და ტანჯული ქვეყანა კვლავ მოასულიერა, სახელმწიფოებრივი მანქანა აღადგინა. დანოკებული ხალხი თავის კერას დაუბრუნა და დააბინავა, არამედ დანგრეული საყდრებისა, ეკლესიებისა და ციხეების აღდგენაც განიზრახა. ამ დიადი საქმის განსახორციელებლად მან, ალბათ, საქართველოს საკანონმდებლო კრების დასტურით დროებითი საგანგებო გადასახადი შემოიღო და თუ ყველა ვერა, უმთავრესი ციხე-ქალაქებისა და შესანიშნავი ძეგლების აღდგენა მაინც მოახერხა. განადგურებულსა და გადაბუგულს საქართველოში, რომლის ყოველ კუთხესაც წინათ სიკვდილის აჩრდილი დასტრიალებდა, 24 წლის მედგარი მუშაობის ნყალობით სიცოცხლისა და აღმაშენებლობის საამური ხმა გაისმა. განახლებული სვეტიცხოველი, რუისის ტაძარი და სხვა ძეგლები ცოტად მაინც გვიჩვენებენ, თუ რაოდენი *აღორძინების ნიჭი და უნარი გამოიჩინა მაშინ ქართველმა ერმა*. ულუმბო-ნაბახტევის ეკლესიის კედლის მოხატულობას, რომელსაც თვით ამ დიდებული გვირგვინოსნისა და მისი თანამეცხედრის⁵⁵¹, ქუცნა ამირეჯიბისა და სხვა იმდროინდელ ისტორიულ პირთა სურათებიც ამშვენებდნენ, კარგად შეუძლია მაშინდელი ბერძნულ-ქართული მხატვრობის მაღალი ღირსება და თავისებური იერი წარმოგვიდგინოს, ხოლო ალექსანდრეს ბრძანებით მოჭედილი დიდი ოქროს ჯვარი წა გიორგის ცხოვრებისაგან ამოღებული. ნაჭედი სურათებით შემკული, მაშინდელი ქართული ოქროსმქანდაკელობითი ხელოვნების ზეალმატებული თვისებების საუცხოვო ნიმუშია.

მოსალოდნელი გაძლიერების მაგიერ საქმის უკუღმა დატრიალება და ამის მიზეზები

ყველა ეს მაშინდელი საქართველოს აღორძინების ფრიად გამამხნევე-
ბელი მოვლენა იყო და ქვეყანა საფიქრებელი იყო სწრაფი ნაბიჯით განახ-
ლებისა და კვლავ გაძლიერების გზას უნდა დასდგომოდა, მაგრამ საქმეთა
მერმინდელმა მიმდინარეობამ ეს იმედები არ გააძარცვა.

მოსახლეობის შემცირება და მისი შედეგები

უნდა გათვალისწინებული გვექონდეს, რომ ამ დიად აღმაშენებლო-
ბითს მუშაობას მაშინდელი ცხოვრების მხოლოდ სახელმწიფოებრივ-კულ-
ტურულისა და ნივთიერი მხარის გაუმჯობესება შეეძლო. ქართველი ერის
ერთი მთავარი მაშინდელი უბედურებათაგანი თემურ-ლენგის დროს
საქართველოს მრავალრიცხოვანი შვილების განყვეტა და მთელი სო-
ფლებისა და ოჯახების ამოხოცვა იყო. ამის ანაზღაურება, ამ საშინელი
დანაკლისის შევსება აღარავის ძალუძდა. ამან დააუძლურა ხანგრძლივ
საქართველო პოლიტიკურ-კულტურულად და გააღარიბა ეკონომიურად.
თემურ-ლენგისაგან მოყენებული ზიანი იმდენად დიდი იყო, რომ განად-
გურებული ქვეყნის წინანდებურად აღდგენა და დასახლება შეუძლებელი
შეიქმნა. ყველა გაოხრებული სოფლების დასაშენებლად საქართველოში
მცხოვრებნი აღარა კმაროდნენ იმიტომ, რომ მონღოლთა მრისხანე ხოც-
ვა-ჟლეტის წყალობით ქართველობის რიცხვმაც ძალზე იკლო. მრავალი
დანგრეული და გაუკაცრიელებული სოფელი ისევე ოხრად დარჩა და ჯერ
ნასოფლარად იქცა, შემდეგ კი ბალახითა და ტყითაც დაიბურა.

საქართველოს მოსახლეობის ასეთი საშინელი დანაკლისის შევსება
მხოლოდ და მხოლოდ დროსა და ხელშემწყობ პირობებს, მყუდრო შინ-
აურს ცხოვრებას და საგარეო პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას შეეძლო,
მაგრამ საქართველოს მშვიდობიანი ურთიერთობა არც მეზობლებთან
ჰღირსებია და არც შინაურობაში. უკვე ორმოციან წლებში, როგორც
დავრწმუნდით ჯეჰან-შაჰის შემოსევას აღმოს. საქართველოს მყუდროება
დაურღვევია. შემდეგ სამოციან წლებითგან მოყოლებული უზუნ-ჰასანის
ორგზის, მეტადრე 1477 წლის შემოსევას, აღმოს. საქართველოსთვისვე
საგრძნობი ზარალი უნდა მოეყენებინა. ამასთანავე ამბროზიო კონტა-
რინის სიტყვით 1475 წ. თბილისში და, რასაკვირველია, საქართველოს სხვა
ადგილებშიაც შავი ჭირი ყოფილა მოდებული, რომელიც ძალიან ჰმუსრა-
ვდა თურმე ხალხს⁵⁵². ამის წყალობით მცხოვრებთა რიცხვის ზრდით შენ-
აძენი მოსახლეობის ნამატი კვლავ საგრძნობლად უნდა შემცირებულიყო.

მაშინდელი საქართველოს უმთავრესი უბედურება შინაური ბრძოლა და განკერძოებისადმი მიდრეკილება იყო

XV საუკ. საქართველოს ცხოვრების უმთავრესს უბედურებას, ამ საუკუნის პირველი სამი მეოთხედის განმავლობაში მაინც, იმდენად გარეშე მტერი არაა, რამდენადაც შინაური ძმათაშორისი ბრძოლა შეადგენდა. უეჭველია ამ საუკუნეში ჩვენი სამშობლო ამ შინაურმა ბრძოლამ უფრო დააუძლურა, ვიდრე გარეშე მტრის შემოსევამ, რომელიც ამ დროს შედარებით არც ხშირი ყოფილა და არც წინანდებურად გამანადგურებელი.

თუმცა ნაწილობრივ წინათაც, მაგრამ მეტადრე XV საუკ. მეორე ნახევარში, საქართველოს შინაური ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელ მოვლენად უნდა ერთის მხრით საქართველოს თემობრივი განკერძოებისადმი მიდრეკილება და დანაწილებისათვის მცდელობა, მეორე მხრით ამ პროცესის საწინააღმდეგო და საქართველოს მთლიანობის შესანარჩუნებლად წარმოებული ბრძოლა ჩაითვალოს. ამ ორგვარი ბრძოლის დასაწყისი, როგორც დავრწმუნდით, თვით ალექსანდრე დიდის ხანამდის აღწევს, თუმცა ზედმინევნითი ცნობები ამის შესახებ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება.

პოლიტიკური ისტორიის განხილვის დროს ამ ბრძოლის მიმდინარეობა და ხასიათი შეძლებისაებრ გადაშლილი იყო, და იქ დავრწმუნდით, რომ წინანდელი თეორიები სრულიადი საქართველოს სამეფოებადა და სამთავროებად დანაწილების შესახებ მცდარია და ნამდვილად მთლიანი სახელმწიფოებრივი სხეულის დაშლა თანდათან, შედარებით ხანგრძლივი პროცესისა და ბრძოლის შედეგი ყოფილა. მონღოლთა ასწლოვანი ბატონობით გამოწვეულ კულტურული დაქვეითების ნიადაგზე აღმოცენებული და საქართველოს გეოგრაფიული პირობებით ხელშეწყობილი თემობრივი განკერძოებისადმი მისწრაფება თემურ-ლენგის მრისხანე შემოსევით გამოწვეული დაქსაქსულობით უფრო უნდა გაძლიერებულიყო. ალექსანდრე I ეს მოძრაობა თუმცა ალაგმა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, მხოლოდ ნაწილობრივ. მისი სრული მოსპობისათვის ორი ხელისუფლება იბრძოდა: საერო და სასულიერო მთავრობა. თემური განკერძოების მომხრენიც თავის მხრივ მარტო სახელმწიფოს მთლიანობის დაშლა-დანაწილებისათვის კი არ იღვწოდნენ, არამედ თვით ქართულ ეკლესიასაც კი არ ზოგავდნენ და მისი მთლიანობის დარღვევასაც არ მოჰრიდებიან.

სამწუხაროდ, XV საუკ. წერილობითი ძეგლების სიმცირის გამო, მეტადრე იმდროინდელი საისტორიო თხზულებების, თვით მათიანეებისაც კი უქონლობის გამო, ძალიან ცოტა რამ ვიცით იმ გამწარებული ბრძოლის შესახებ, რომელიც მაშინ

გაჩაღებული იყო საქართველოში მეფესა და მთავრებს შორის ჩვენი სახელმწიფოს განუყოფელობის შესანარჩუნებლად. რათგან ჩვენი ცნობები უმთავრესად კინკლოსებზეა დამყარებული, ჩვენ ამ ბრძოლის მხოლოდ ისეთ შემთხვევების შესახებ ვტყობილობთ ხოლმე ამბებს, იმა-

საც სულ მცირედ და მშრალად დაწერილს, როდესაც საქმე ომამდე და სისხლისღვრამდე მივიდოდა. ამის გამო ამ მნიშვნელოვანი პროცესის განვითარების მთლიანი სურათის სრულად აღდგენა შეუძლებელი ხდება და ჯერჯერობით მხოლოდ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად გვेषხატება.

შედარებით უფრო უკეთესად შეიძლება აღდგენილი იყოს ამ ბრძოლის მეორე მხარე, როდესაც საქართველოს თემური განკერძოება-დამოუკიდებლობის მომხრენი და მეზობლნი ქართული ეკლესიის მთლიანობის დარღვევასაც შეეცადნენ. მართალია აქაც მხოლოდ სამიოდე საბუთი გვაქვს, მაგრამ ისეთი, რომელიც ამ ბრძოლის შინაგან პროცესს გვისურათებს და თავისი შინაარსიანობით მრავალმეტყველია.

საქართველოს კათალიკოსების პოლიტიკა

სრულიადი საქართველოს მთლიანობა-განუყოფელობისა და დანაწილების გარშემო ატეხილ ბრძოლაში საქართველოს საკათალიკოსო საყდრის მწყემსმთავრები გადაჭრით მთლიანობისა და განუყოფელობის მომხრენი იყვნენ და მთელი თავიანთი ძალღონით სრულიად საქართველოს დანაწილებისა და ქვეყნის დაშლის მომხრეთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ. ჩვენ უკვე განხილული გვექონდა ამ საბედისწერო ბრძოლის მონაწილეთა საბუთიანობა, თუ როგორი დაუნდობლობით ცდილობდნენ განკერძოების და თემობრივი დამოუკიდებლობის მომხრენი ქართველი ერის ერთობის სულიერ-კულტურული საფუძვლის შერყევასაც კი⁵⁵³ თუ როგორი კადნიერებით თავიანთ მიზნის მიღწევისათვის ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის შელახვასა და დარღვევასაც კი არ თაკილობდნენ. მეორე მხრით ჩვენ თვალწინ იმ მტკიცე და მედგარი პოლიტიკისა და წინააღმდეგობის სურათიც გადაიშალა, რომელსაც საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები მთელი თავიანთი სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი იარაღითა და გავლენით აწარმოებდნენ საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დაშლის შემცდელთა და მათ მომხრეთა წინააღმდეგ.

ეკლესიის მთლიანობის სახელმწიფოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა და გაყოფის საბედისწერო შედეგი

სანამ ჯერ კიდევ ბრძოლა დამთავრებული არ იყო და საქართველო ჯერ სამეფო-სამთავროებად მთლად არ იყო დანაწილებული, კათალიკოსები სრულიადი, განუყოფელი საქართველოს შერჩენისათვის იბრძოდნენ და, როგორც დავრწმუნდით, განკერძოებისაკენ მიდრეკილ სამთავროების ეპისკოპოსებს საქართველოს მეფისა და კათალიკოს-პატრიარქის ერთგულების ფიცსა და აღთქმას ადებინებდნენ. როდესაც სრულიადი საქა-

რთველოს სამეფოს სამეფოებად და სამთავროებად დაყოფისა და დაშლის თანდათანო პროცესი დაიწყო, ამ დროს საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დაცვას უფრო მეტი პოლიტიკურ-ეროვნული მნიშვნელობა მიენიჭა: ამიერიდან მხოლოდ ის და მისი საჭეთმპყრობელი, კათალიკოს-პატრიარქი-ლა იყო საქართველოსი და ქართველი ერის მთლიანობის გამომხატველი. დედაეკლესიისაგან ჩამოშორება მაშინ იმ სულიერ სარწმუნოებრივ კავშირსა სწყვეტდა, რომელიც მხოლოდ-ლა აერთებდა დანარჩენ საქართველოსთან ამა თუ იმ პოლიტიკურად უკვე განკერძოებულს ნაწილს. მესხეთის გამაჰმადიანებას, საქართველოსაგან ჩამოშორებას და მისი უდიდესი ნაწილის გათურქებას უეჭველია სხვათა შორის ათაბაგთა მიერ მისი საქართველოს ეკლესიისაგან ჩამოსაშორებლად წარმოებულმა დაუნდობელმა ბრძოლამ და, რასაკვირველია, თვით გამოყოფამ შეუწყო ხელი. ერთი მხრით ამ გამწარებულმა ბრძოლამ ხალხის თვალში ეკლესიისა და ქრისტიანობის ავტორიტეტი შეასუსტა, მეორე მხრით მესხეთის სამღვდელმთავრებს, დედაეკლესიას მოწყვეტილს და განმარტოებულს, მაჰმადიანობის გავრცელების წინააღმდეგ ბრძოლის უნარიანობა დაუკარგა. ხოლო იქ, სადაც ქრისტიანობამ მაჰმადიანობას დაუთმო ასპარეზი, ქართველობის ეროვნული გადაგვარება და გათურქებაც დაიწყო. ამგვარად ცხადია, რომ მაშინდელ პირობებში ქართული ეკლესიის მთლიანობის დამცველი საქართველოსა და ქართველი ერის მთლიანობისათვის მეტბრძოლი იყო და მისი დამრღვევი კი ქართული ეროვნული საქმის დამღუპველი.

ეპისკოპოსთათვის ერთგულება-მორჩილების ფიციის შემოღება

აღსანიშნავია, რომ მესხეთის მთავართან, ათაბაგთანა და ურჩი სამღვდელოების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს ქედფიცხელი სამღვდელოების დასამორჩილებლად ეკლესიის უზენაესი საჭეთმპყრობელის ხელთ მყოფი სჯულის კანონზე დამყარებული ხელისუფლება უკვე საკმარისი არ ყოფილა. მარტო ამ იარაღით მორჩილების დამყარება და წესიერი დამოკიდებულების აღდგენა შეუძლებელი გამხდარა და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი იძულებული იყო საგანგებო საშუალებებისათვის მიემართა და ერთი მხრით ურჩთა შეჩვენება, მეორე მხრით საეპისკოპოსოდ კურთხევისათვის მცხეთაში ახალმოსულთათვის სრულიად საქართველოს დედაეკლესიის მორჩილების და ერთგულების ფიციისა და ხელწერილის წესი შემოეღო. მაშასადამე, ჩვენშიც დასავლეთ ევროპის საეკლესიო ისტორიითგან კარგად ცნობილი მოვლენის მსგავსი დაწესებულება და წესი შექმნილა და, როგორც რომის პაპები პირველად XV საუკუნეში და შემდეგ საუკუნეებში არაერთხელ იძულებული იყვნენ ეპისკოპოსთა ურჩობისაგან უზრუნველსაყოფელ საეპისკოპოსო კანდიდატებისათვის ეგრეთ ნოდებული „Juramentum oboedientiae“ მორჩილების ფიცი (Gehorsamseid) შემოეღოთ,

საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქებსაც ამავე იარაღისათვის მიუმართავთ და თავიანთი სჯულისკანონზე დამყარებული უფლება ფიცსა და ხელშეკრულებაზე დამყარებული უფლებით გაუმაგრებიან (იხ. ჩემი ჯერ დაუბეჭდავი „ქართული სამართლის ისტორია“ II წიგნი).⁵⁵⁴

საქართველოს დაყოფის დამლუპველობა

უდავოა და ამ აზრის უარყოფა უეჭველია მაშინაც არავის შეეძლო, რომ სამეფოებად და სამთავროებად დაყოფა საქართველოსთვის პოლიტიკურად დამლუპველი, კულტურულად დამაქვეითებელი და დამაკნინებელი იყო. რასაკვირველია, იგი ქართველი ერისათვის ქონებრივადაც დამლუპველი იყო: ერთი მეფისა და სამეფო კარის, ერთი დარბაზის კართან მყოფ დანესებულებათა და უმაღლეს მოხელეთა შენახვის მაგიერ მას სამი-ხუთი ერთგვარი დანესებულებისა და ხელისუფალთა შენახვა უნდა ეკისრა. მართალია წინანდელი ბრწყინვალეობა ამ სამეფო-სამთავროებში აღარ იყო, მაგრამ ჯერ ერთი, ყოველს სახელმწიფოს თავისი აუცილებლად საჭირო აპარატი უნდა ჰქონოდა, და თანაც მეფე-მთავართა შორის გაჩაღებული მეტოქეობა-შეცილება არც ერთ მათგანის თავმოყვარეობას საშუალებას არ აძლევდა თავისი პატარა საბრძანებლის ხარჯები გონივრული მომჭირნეობით ვინაოდ შემოეფარგლა. ამის გამო არა ერთი უკვე ზედმეტი ხელისუფლების თანამდებობის მოსპობა ვერ ხერხდებოდა და ისედაც გაჭირვებულს ხალხს მძიმე ტვირთად აწევბოდა.

საქართველოს მთლიანობის დარღვევის მიზეზები

მაშ რა მიზეზი იყო, რომ საქართველოს მთლიანობა მაინც დაირღვა და დანაწილებისადმი მისწრაფებამ გაიმარჯვა, თემობრივობამ თავისი გაიტანა და სრულიად საქართველოს მეფე დამარცხდა?

თემობრივობა

რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ამ ბრძოლის ბედ-იღბლის გადწვევაში ქართველი ერის წიაღში არსებულს და ტომობრივ-გეოგრაფიული პირობების წყალობით ყოველთვის ძლიერს თემობრივ თავისებურობასა ჰქონდა. მონღოლთა ბატონობამ და თემურ-ლენგის შემოსევამ, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, ეს მოვლენა უფრო გააძლიერა. მაგრამ თემობრივი თავისებურება მხოლოდ მაშინ არის საშიში, თუ ამავე დროს ამ ერის სახელმწიფოებრივობა სუსტია და ერთობის გრძნობას და

საზოგადოებრივობის ალღოს სჭარბობს. მტკიცე სახელმწიფო ხელისუფლებისა და ძლიერი ეროვნული თვითშემეცნებისათვის იგი სრულებით უვნებელია.

სახელმწიფოებრივობის შესუსტება. სამეფოს საქმეებში მეფის სახლობის ჩამრევლობა

ქართულ სახელმწიფოებრივობას კი წინანდელთან შედარებით უკვე XV საუკ. დამდეგითგან მოყოლებული ერთი არსებითი ცვლილება ეტყობა. მართალია, ალექსანდრე I, გიორგი მეფე და ბაგრატ მეფე თავიანთ თავს კვლავინდებურად მეფეთა-მეფეს უწოდებდნენ, მაგრამ ამ გაერთიანების ხანაშიაც მეფის წოდებულობაში სრულიადი საქართველოს ორად დაყოფილობის კვალი მაინც შენახული იყო და მეფეთ-მეფეები ვალადა რაცხდნენ თავიანთ თავს ორისავე სამეფოსა და ტახტის ლიხთიმერისა და ლიხთამერი საქართველოს გამაერთიანებლობა და სამეფოს უცილობლად მპყრობელობა მოეხსენებინათ ხოლმე, ამავე დროს მათს ხელისუფლებას შემცირებისა და შესუსტების ცხადი ნიშნები ატყვია. ამ მხრივ, რასაკვირველია, შემთხვევითი მოვლენა არ არის და, პირიქით, ფრიად დამახასიათებელია, რომ ალექსანდრე I-ითგან მოყოლებული სამეფო სიგელები წინანდებურად მარტო მეფის სახელით კი აღარ იწერებოდა და მარტო მბოძებელი მეფის სახელდებას კი არ შეიცავდა, არამედ მეფის თანამეცხედრე დედოფალთ-დედოფალი, მეფის ყველა შვილები და ძმებიც კი იხსენიებოდნენ. ამგვარად, საბუთები მთელი სამეფო ოჯახის სახელით გამოდის დაწერილ-ნაბოძები⁵⁵⁵.

ეს გარემოება, თუ ადამიანი ქართული სიგელთმცოდნეობის წინანდელ წესებს გაითვალისწინებს, ძლიერს შთაბეჭდილებას სტოვებს და საუცხოვოდ გვისურათებს მაშინდელი ჩვენი სახელმწიფოებრივობის ერთს დამლუპველ ნაკლთაგანს. ცხადად ეტყობა, რომ სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის დროს მეფე უკვე ერთადერთი ბატონ-პატრონი აღარ ყოფილა: მის საქმეებში დედოფალიც, შვილები და ძმებიც იღებდნენ მონაწილეობას და ერეოდნენ. მეფე უკვე ისეთს მდგომარეობაში და პირობებში იმყოფებოდა, რომ ქალებისა და ოჯახის სხვა წევრთა სურვილისა და გავლენისათვის ანგარიში უნდა გაეწია, უნდა ცდილიყო, რომ მათი პატივმოყვარეობა შელახული არ ყოფილიყო. ამიტომევეა, რომ ყველას იხსენიებდა ხოლმე საბუთებში და სიგელებს ყველას სახელით აწერინებდა. რასაკვირველია, ამგვარი მდგომარეობა მეფის ხელისუფლებისათვის და ჩვენი სახელმწიფოებრივობისათვის დამლუპველი უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევაც.

ამ მოვლენის დასაწყისი და მიზეზები

უეჭველია, ამ სამწუხარო მოვლენის დასაწყისი თუ არა, მიზეზები მაინც უფრო ადრინდელ ხანაში უნდა ვეძიოთ. იგი წარმოშობილი უნდა იყოს იმ ძველი წესის დარღვევის წყალობით, რომლის მიხედვითაც წინათ საქართველოს მეფეს თავისი ქვეშევრდომის ცოლად შერთვა არ შეეძლო და თავისი მეფური ღირსების თანასწორი, უცხოქვეყნელი თუ მეზობელი სახელმწიფოს სამეფო ოჯახის წევრი უნდა მოეყვანა თანამეცხედრედ. ეს წესი მეფის ცოლის ნათესაობას საშუალებას არ აძლევდა საქართველოს მეფის პოლიტიკასა და მოქმედებაზე რაიმე გავლენა მოეხდინა. ამასთანავე მაშინ შინაური ოჯახური პატივმოყვარეობის ნიადაგზე აღმოცენებული ინტრიგებიც უფრო ნაკლებ იყო შესაძლებელი და მოსალოდნელი.

პირველად ლაშა-გიორგიმ დაარღვია ქართული სახელმწიფო სამართლის ეს წესი და შემდეგ მონღოლთა ბატონობის ხანაში ქვეშევრდომთა ცოლად მოყვანა უკვე იშვიათს მოვლენას აღარ წარმოადგენდა. ამ გარემოებამ დედოფლის ნათესავები მეფეს დაუახლოვა და მათ გავლენა მოუპოვა. რასაკვირველია, მას სხვა წოდებრივად თანასწორი წრეების უკმაყოფილება უნდა გამოეწვია და მეფის მდგომარეობა საგრძნობლად უნდა გაეძნელებინა. მონღოლთა-დროინდელი ქართველთა ჟამთააღმწერელის სიტყვებითგან ვიცით მართლაც, რომ XIII საუკუნეში სამეფო კარზე მეფის თანამეცხედრეთა გავლენის წყალობით შუღლისა და მტრობის ქსელი ყოფილა გაბმული, რომელიც ქართული სახელმწიფოებრივობისათვის მეტად დამლუპველი გამოდგა. ამან ქართული სახელმწიფო სამართლის საფუძვლებიც კი შეარყია. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ მაშინ მეფის სახლობის ამნაირმა გავლენიანობამ ქართულ სიგელთა დანერილობაში თავისი გამოხატულება მაინც ვერ ჰპოვა და იმდროინდელ მეფეთა სიგელებში საბუთის მბოძებული მეფის გარდა არავინ იხსენიებოდა.

როგორც ჩანს, მეფის ოჯახის გავლენა XV საუკუნითგან უფრო ძლიერი უნდა ყოფილიყო და სწორედ დედოფლის ნათესავთა პატივმოყვარეობის გამოხატულებას წარმოადგენს ქართული დიპლომატიკის წესების ზემოაღნიშნული ცვლილება სიგელთა სახელდებაში და მათი გავლენითვე უნდა ყოფილიყო წარმოშობილი: გუშინ სხვებსავით მხოლოდ მოყმის ასულად ყოფილს, დღეს საქართველოს დედოფალთ-დედოფლად ქცეულს, ალბათ ჰსურდა რომ მისი ასეთი აღზევება ყველას წინაშე და საბუთებშიაც აღბეჭდილი ყოფილიყო. წვრილმანმა ოჯახურმა პატივმოყვარეობამ და თავმომწონეობამ საქართველოს მეფის ტახტისაკენ გზა გაიკვლია და თავის დამლუპველი გავლენის ქვეშე მოქცევას ჰლამობდა. ცხადია, ასეთ პირობებში მეფეს მტკიცე ხელისუფლების შექმნა ძალიან გაუჭირდებოდა და ძლიერი სახელმწიფოებრივობის გამოჭედვას, რაც ამ დროს საქართველოს ყველაზე მეტად ესაჭიროებოდა, ის უკვე ვეღარ მოახერხებდა. ყოველი ბატონიშვილი დედის ნათესავთა და საგვარეულოს ზეგავლენით,

ნაქეზებითა და თანადგომით, მეტადრე თუ იგი გამეფებული ძმის ღვიძლი ძმა კი არა, არამედ სხვა დედის ნაშობი ნახევარძმა იყო, ასეთ პირობებში ადვილად შეიძლება ძმის წინააღმდეგ ტახტის მაძიებლად გამხდარიყო.

მეზობელ საქრისტიანო სამეფოების მოსპობამ ქართველ სამეფო სახლობის ასულთა მეზობელ მეფე-მთავრებზე გათხოვებაც შეუძლებელი გახადა. ასეთს პირობებში ისინი ან მეზობელ მაჰმადიან მბრძანებლებს უნდა გაჰყოლოდნენ ცოლად და მაშინ გამაჰმადიანების მოლოდინშიც ყოფილიყვნენ, ან თვით საქართველოში დარჩენილიყვნენ და თავიანთ ქვეშევრდომებზე, დიდებულებზე გათხოვილიყვნენ. როგორც პირველი, ისევე მეორე გზა არა ერთხელ ყოფილა ნაცადი, მაგრამ გამაჰმადიანების უნდომელობის გამო თანდათან მეფის ასულთა საქართველოშივე გათხოვება სულ უფრო და უფრო გახშირდა. თუ მეზობელ მაჰმადიან მბრძანებლებზე გათხოვება კეთილმოყვრობის წყალობით ხშირად საქართველოს მეზობლებთან ურთიერთობას აუმჯობესებდა, მეფის ასულთა შინაურობაში გათხოვებას საქართველოს სახელმწიფოებრივობისათვის მაინც და მაინც კარგი შედეგი არ უნდა ჰქონოდა იმავე თვალსაზრისით, რომლის მიხედვითაც საქართველოს დედოფლების დიდებულთა საგვარეულოებითგან აყვანა ჩვენი მაშინდელი სახელმწიფოებრივობისათვის საზიანო შეიქმნა. მეფის სახლობას და მეფეებს თავისივე ქვეშევრდომები სიძეებად უხდებოდნენ და ამით მეფის პოლიტიკასა და ბედილბალზე გავლენიან უპასუხისგებო წრის შემადგენლობა, რასაკვირველია, ფართოვდებოდა. თანაც მეფესთან შესიძებულ ოჯახში მეფეთა ასულების მედიდურება შედიოდა და ქვეშევრდომთაღმი მეფისაგან ერთგვარი, თანასწორი დამოკიდებულების შესაძლებლობას აფერხებდა. ამ ნიადაგზე შური და უკმაყოფილება დიდებულთა შორის ბუნებრივად უნდა წარმოშობილიყო და საქართველოს ისედაც გართულებული შინაური მდგომარეობა უფრო და უფრო უნდა გაეძნელებინა.

საგულსხმოა, რომ საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელიცა და ვაზირები და დარბაისელებიც, როგორც მეფეთა მხრივ, ისევე მათ ასულთა გათხოვების დროს, უსწორო ანუ, როგორც მაშინ ამბობდნენ, „უხვედრი“ ცოლქმრობის წინააღმდეგი იყვნენ და ამ მოვლენას კიდევ ებრძოდნენ. საშუალო საუკუნეებისათვის ჩვეულებრივი წოდებრიობის თვალსაზრისის გარდა, საფიქრებელია, რომ საქართველოს კათალიკოსებს, ვითარცა თავიანთი ქვეყნის მთლიანობისა და ძლიერებისათვის მებრძოლთ, ამ შემთხვევაში ის მავნებლობისა და ზიანის გათვალისწინებაც ალაპარაკებდათ, რომელიც ამ უხვედრ ქორწინებას ქართული სახელმწიფოებრივობისათვის მოჰქონდა.

ჩვენი ქვეყნის მაშინდელ ამგვარ სახელმწიფოებრივობაში და მეფეთა ხელისუფლების სისუსტის გამო თემობრივი განკერძოებისადმი მიდრეკილება, რაც უფრო დრო მიდიოდა, სულ უფრო და უფრო ძლიერდებოდა და საქართველოს მთლიანობისათვის უკვე სახიფათო შეიქმნა.

კონსტანტინეპოლის ოსმალეთის დედაქალაქად გადაქცევის შედეგი საქართველოსთვის

ამ შინაური ყოფაცხოვრების პირობებით შემზადებულს ნიადაგს ერთ-მა საქართველოს გარეშე მომხდარმა მსოფლიო ისტორიულმა მოვლენამაც თავისი ძლიერი კვალი დააჩნია და ზემოაღნიშნული მისწრაფების განმტკიცებას თავის მხრივაც ხელი შეუწყო. ოსმალთა ძლევამოსილების შეუჩერებლივმა სწრაფმა წარმატებამ მათ, როგორც ვიცით ბიზანტიისა და ტრაპიზონის სახელმწიფოების სრული მოსპობა შეაძლებინა. 1453 წელი, დიდებული დედაქალაქის ბრწყინვალე კონსტანტინეპოლის თურქ-ოსმალთაგან აღების თარიღი, მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის ბედობლის გადამწყვეტი შეიქმნა მრავალი საუკუნეების განმავლობაში მაინც. საქართველოსათვისაც იგი საბედისწერო გამოდგა. ჩვენ დავრწმუნდით, რომ მაშინდელ ქართულ კინკლოსებს ეს ისტორიული მოვლენა გაკვრით აქვთ მხოლოდ მოხსენიებული და თითქოს მისი დიადი მნიშვნელობის შეგნება არც კი ემჩნევათ, მაგრამ სამაგიეროდ საქართველოს მთავრობასა და მმართველ წრეებს, როგორც ეს გიორგი მეფეთ-მეფისა და მეტადრე კონსტანტინე მეფის ეპისტოლეებითგანა ჩანს, ოსმალთა ამ გამარჯვების საშინელი შედეგი საკმაოდ კარგად ჰქონიათ გათვალისწინებული. რაც დრო გადიოდა, ეს შეგნება უფრო და უფრო მკაფიო ხდებოდა და ამ გარემოებას კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის მთელი შინაარსიც საუცხოოდ ადასტურებს.

დასავლეთის, ზღვის გზის შეკვრა, კულტურის ცენტრის დასავლეთ ევროპაში გადასვლა და მისი შედეგი

იმას გარდა, რომ ბიზანტიისა და ტრაპიზონის სამეფოების მოსპობის შემდგომ საქართველოს დასავლეთით ქრისტიან, თანამგრძნობ სახელმწიფოს მაგიერ უკვე მტრულად განწყობილი მაჰმადიან-ოსმალთა ძლიერი სამფლობელო ეგულებოდა და ამის გამო ქართველობას ამიერიდან დასავლეთითგანაც მუდამ განსაცდელი და პირდაპირი საფრთხეც კი მოელოდა, *კულტურულადაც ეს ისტორიული მოვლენა ქართველი ერისათვის დიდი უბედურება იყო*. ბიზანტიის დამხობითა და მისი გონებრივად დაქვეითებით საქართველოს ის საშუალებაც მოესპო, რომ დასავლეთ ევროპის კულტურული წარმატებისათვის თვალყური ედევნებინა და ცხოველყოფელი განახლების, რენესანსის მოზიარე გამხდარიყო.

რაკი ამასთანავე გონებრივი და მხატვრული კულტურის ცენტრი *საბერძნეთითგან და აღმოსავლეთითგან უკვე დასავლეთ ევროპაში გადავიდა და მაშინდელი განათლებული კაცობრიობის საერთაშორისო და საკულტურო ენად უკვე ლათინური იქცა, მხოლოდ დასავლეთ ევროპასთან*

პირდაპირი, უშუალო კავშირითა და ლათინური ენის შეთვისებით შეეძლოთ ქართველებს, რომ დანიშნურებულ კაცობრიობას არ ჩამორჩენოდნენ და თითონაც იმ მშვენიერი ალორძინების მონაწილენიც გამხდარიყვნენ, რომელმაც დასავლეთ ევროპაში ჭაბუკური სიძლიერით იჩინა თავი და სწრაფი წარმატების გზაც გაუკაფა კაცობრიობას. საქართველოს კი დასავლეთთან უშუალო კავშირის დაჭერის ყოველივე შესაძლებლობა მოსპობილი ჰქონდა: იქითკენ მიმავალი გზა იმ ძლიერ ოსმალეთის მიერ იყო გადაღობილი, რომელიც ევროპისაგან მხოლოდ სამხედრო ხელოვნებას ითვისებდა, გონებრივი და კულტურული წარმატებისათვის კი გულისყური და ცოდნისმოყვარეობა დახშული ჰქონდა. ასეთ პირობებში მონღოლთა მიერ აკლებული და განადგურებული საქართველოსათვის კულტურული დაქვეითებისაგან თავის დაღწევა მეტად ძნელი იყო.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ საქართველოს მეფეები ოსმალთა კონსტანტინეპოლში გაბატონების შემდგომ რამდენჯერმე შეეცადნენ დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან როგორმე კავშირი დაეჭირათ, რომ მათი დახმარებით მაშინდელ მახლობელ აღმოსავლეთში და თავიანთ ქვეყანაში შექმნილი საზოგადო საშიში პოლიტიკური მდგომარეობა შეეცვალათ. უნდოდათ იმ საშინელი პირობებისათვის, იმ ალყაშემორტყმულობისათვის, რომელშიაც ოსმალთა ძლევამოსილებამ ქართველობა ჩააგდო, როგორმე დაეღწიათ თავი. თავ-თავის ადგილას ყოველი ამგვარი ცდის უნაყოფოა უკვე აღნიშნული გვქონდა.

ქვეყნის დაქვეითების ფსიქოლოგიური საფუძველი

უიმედოდ სიცოცხლე, თუ მთლად შეუძლებელი არა, უხალისო ცხოველურ არსებობად იქცევა ხოლმე. ხოლო რამდენადაც უფრო ძლიერია იმედი, იმდენადვე უფრო ძლიერია ხოლმე ამ იმედების გაცრუებით გამონვეული სასონარკვეთილება. დიდი, სტიქიურის მსგავსი უღებურების, ან ძლიერი მტრისაგან დამარცხების შემდგომ ხსნისა და გამოსვლის უიმედობის გრძნობა და შიში ზოგჯერ დამარცხებული, გაჭირვებაში ჩავარდნილი ერის ნებისყოფას სტეხს, სულიერად აკნინებს და ზნეობრივად აძაბუნებს ხოლმე. ასეთს მდგომარეობაში ადამიანის არსებაში ეგოისტური გრძნობა და ცხოველური თავდაცვის ალლო ილვიძებს და მაშინ პირად კეთილდღეობაზე მზრუნველობა საერთოსაზე სძლევს ხოლმე და სახელმწიფოებრივობა და საზოგადო ინტერესი კერძოსა და პირადულს სულისკვეთებას უთმობს ბატონობას. სახელმწიფოს შემადგენელი ერთეული, თვით კერძო პიროვნებაც უპირველესად თავისი თავის, თავისი თემის, თავისი კუთხის გადარჩენაზე იწყებს ფიქრს და საერთო კეთილდღეობაზე მზრუნველობის მოვალეობის თავითგან მოცილებას სცდილობს. როგორც დაბალი ფიზიკური სხეული განსაცდელის დროს თავდაცვის მიზნით იკუმ-

შეზღუდვა და თავის ქერქში ძვრება ხოლმე, ისევე სოციალურ სხეულს ემართება და რაკი სახელმწიფოსი და საერთო ძალის უკვე იმედგადაწყვეტილობაა ხოლმე გამეფებული, ასეთ პირობებში შეიძლება სახელმწიფოებრივობის დაქვეითებისა და დაშლის პროცესიც დაიწყოს.

დაქვეითების პროცესი

ამ დაშლა-დანაწილებისადმი მისწრაფების დროს სახელმწიფოებრივობის განვითარების გზა თითქოს კვლავ განვლილი უნდა იყოს ხოლმე მხოლოდ უკუქცევითი მიმართულებით, იმავე საფეხურებზე თანდათან ჩამოქვეითებით, რომელიც მას სახელმწიფოს შექმნის დროს ზეაღმავლობით განვლილი ჰქონდა. სახელმწიფო შემადგენელ ნაწილებად, წინანდელ სამეფოებად და თემებად იწყებს განკერძოებას: გავლენიან წრეებში და ხალხში თემობრივობისა და ტომობრივობის გაბატონებას ველარაფერი ელობება, თვით გაყრილი გვარიშვილებიც კი თავიანთ საგვარეულოს იგონებენ და განსაცდელ-გაჭირვების წინააღმდეგ საერთო ძალით იწყებენ ბრძოლას: გაყრილობის პროცესი შეყრილობის პროცესს უთმობს ადგილს და შესაძლებელია ასეთ პირობებში გვაროვნული წესწყობილებაც კი აღდგეს. ასეთს დროს დღევანდელ, პირადს, გინდაც ნაწილობრივს, კეთილდღეობას რჩეობენ ხვალინდელისა ან მომავლისას და ივიწყებენ, რომ ყოველსავე გაჭირვებას თუ ძალმომრეობას თავისი დასასრული აქვს ხოლმე და ბოლოს და ბოლოს ერის ერთადერთი ხსნა ერთობა-განუყოფელობაშია და მტერი, თუ ცხოვრების დუხჭირი, მძიმე პირობები მათ ცალ-ცალკე უფრო ადვილად მოერევა, ვიდრე გაერთიანებულ-გაკაჟებულს.

რამდენადაც უფრო დიდი იყო თავზე დამტყდარი უბედურება და რამდენადაც უფრო ფართოდ იყო მოდებული ხალხში და ღრმად ჩამჯდარი განსაცდელით გამოწვეული უიმედობა და სასოწარკვეთილება, ამასთანავე რამდენადაც სუსტი იყო სახელმწიფოს ხელისუფლება და ძლიერი კულტურული დაქვეითება, იმდენად უფრო ადვილად და სწრაფად მიმდინარეობდა ხოლმე და მიმიდინარეობს სახელმწიფოებრივობის დაშლის ზემოაღნიშნული პროცესი. სხვადასხვა ხელშემწყობ, თუ დამაბრკოლებელ, თანმდევ და მერმინდელ გარემოებებზე არის, რასაკვირველია, აგრეთვე დამოკიდებული, რომელ საფეხურამდე დაქვეითდება ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილი სახელმწიფოებრივობა. ამ საგანზე სიტყვის გაგრძელება აქ უადგილო იქნებოდა, რათგან ეს ისტორიის ფილოსოფიის საკითხია, მით უმეტეს, რომ ჩემი „ისტორიის მიზანი“-ს მესამე წიგნში, საქართველოს, სომხეთის, სპარსეთისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიაზე დამყარებულ დაკვირვებათა გათვალისწინებით, ისტორიის ფილოსოფიის ყველა საკითხების საგანგებოდ განხილვას ვფიქრობ.

აი რამ წარმოშვა სრულიადი საქართველოს სამეფოებადა და სამთავ-

როებად დაყოფა და რამ შეუწყო ხელი ამ პროცესს. ამის გამო სრულებით შემთხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ გამოყოფისათვის ატეხილი ბაგრატი აჯანყება და ყუარყუარე ათაბაგის ლალატი სწორედ გიორგი მეფის დროს დაიწყო და სწორედ მაშინ, როდესაც ოსმალთა წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოებთან მოკავშირეობით განზრახული შეერთებული ომის მოწყობის უიმედობა ცხადი შეიქმნა.

მოსახლეობის შემცირების შედეგები საზოგადოდ და კერძოდ მეურნეობაში*

ყველა ზემოაღნიშნულმა გარემოებებმა თავისი დადი დაასვეს საქართველოს XV საუკ. ისტორიას, მეტადრე მის შინაურს ყოფა-ცხოვრებასა და კულტურულსა და ეკონომიურ მდგომარეობას. თემურ-ლენგის შემოსევის დროს მომხდარმა ხალხის ჟლეტამ, შემდეგ შინაურმა ბრძოლამ, ძმათაშორისმა სისხლის ღვრამ და შავმა ჭირმა საქართველოს მოსახლეობა, როგორც აღვნიშნეთ, საგრძნობლად შეამცირა. ასეთ პირობებში საქართველოს თავისი მიწაწყლის წინანდებურად ინტენსიური დამუშავება აღარ შეეძლო და ბევრგან გაუქაცრიელებული ადგილები ისევ უკაცურადვე დარჩა. ამიტომაც არის, რომ ამ ხანის საბუთებში ქალაქისა, სოფლისა, ფუძისა, სახლისა და ვენახის გვერდით ჩნდება და ხშირად გვხვდება ნაქალაქევი, ნასოფლარი, ნაფუზარი, ნასახლარი, ნავენახარი, პარტახი და სხვა ამის მსგავსი ტერმინები. ცხოვრების სინამდვილემ წარმოშვა ეს ქვეყნის გაოხრების მომასწავებელი სიტყვები, ურომლოთაც საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობისა და მეურნეობის პირობათა დასურათება შეუძლებელი იყო. რაკი ინტენსიური მეურნეობის წარმოება ვეღარ ხერხდებოდა, სასოფლო მეურნეობა დ ვაჭრობა-მრეწველობაც უნდა დაცემულიყო და მართლა დაეცა კიდევ.

სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება

დაქვეითება დასავლეთ საქართველოს უფრო ადრე და მეტად დაეტყო, ვიდრე აღმოსავლეთს; მაგ., მევენახეობა-მელვინეობა სამეგრელოში უკვე იმდენად იყო დაცემული, რომ ადგილობრივი ღვინო დაბალხარისხოვანი

* მეცნიერი მოკლედ ჩერდება საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ეკონომიკურ მიზეზებსა და შედეგებზე.

საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ერთიანი პროცესის საკითხები შედარებით გვიან მოექცა ქართველ საბჭოთა ისტორიკოსების ყურადღების ცენტრში. გამოქვეყნდა დოკუმენტური მასალები, დაიწერა განმაზოგადებელი ნარკვევები, რომლებშიც მეტნაკლებად აისახა XV საუკუნის სინამდვილე: მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, ნ. I. მასალები შეარჩია და გამოსცა ნ. ბერძენიშვილმა, თბ., 1938 წ.; ნ. ბერძენიშვილი, საქ. ისტ. საკითხები, ნ. II, 1965 წ.; III. Месхиа, Города и городской строй феодальной Грузии, თბ., 1959; გ. დონდუა, სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, თბ., 1964 და სხვ.

დგებოდა და ტრაპიზონითგან შემოტანილს მეტოქეობას ველარ უწევდა. საფეიქრო ხელოვნებასა და ქსოვილებსაც ცხადი ჩამოქვეითება დამჩნევიათ: აქაური ქსოვილები თუმცა გაჰქონდათ უცხოეთში, მაგრამ მათი დაბალი ღირსების გამო წინანდებურზე გაცილებით ნაკლები. იმერეთსა და მეტადრე აღმოსავლეთ საქართველოში სასოფლო მეურნეობა შედარებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო, მაგრამ აქაც სხვადასხვა სამეურნეო დარგებთან შედარებით მესაქონლეობა, ვითარცა უფრო ადვილი გასაძღოლი, უფრო ნაკლებ იყო დაქვეითებული.

აღებმიცემობის დაცემა

დაცემული იყო, რასაკვირველია, ვაჭრობაც. ფული აღებმიცემობის დროს ქალაქებსა და სავაჭრო ცენტრებსა და გზებზე მახლობლად მდებარე ადგილებში ტრიალებდა, მოშორებით კი უკვე იშვიათი სანახავი და სახმარებელი იყო: ვაჭრობა იქ სულადობაზე, გაცვლა-გამოცვლით წარმოებდა. საქართველოს სახელმწიფოს მრავალ ნაწილად დაქუცმაცებამ საზღვრები და საბაჟოები გაამრავლა, რამაც აღებ-მიცემობის წარმოება და ეკონომიური ურთიერთობაც გააძნელა და საქონელიც წინანდელთან შედარებით ძვირი გახადა.

სრულიადი საქართველოს დაყოფის ეკონომიური შედეგი

საქართველოს შემადგენელ ნაწილებს, როგორც მაგ., მესხეთს და თვით ისეთს თითქოს მოწყვეტილს თემსაც კი როგორიც სვანეთი იყო, სრულიადი საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაყოფის გამო გაჭირვება დაადგათ. ბუნებრივი პირობების გამო, ოროგრაფიულ თვისებათა წყალობით, მესხეთიცა, მისი უდიდესი ნაწილი მაინც, და სვანეთიც დანარჩენ საქართველოსთან იყო ეკონომიურად დაკავშირებული და ყველა ბუნებრივი სავაჭრო გზები მათ ქართლ-იმერეთისაკენ ჰქონდა და აქვს მიმართული. ამიტომ მესხეთის ჩამოშორებამ დანარჩენ საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა შეასუსტა, ხოლო სვანეთივით მიყრუებულ კუთხესაც კი როგორც თავის ადგილას სვან-ჯაფარიძე-კუჭაიძეთა მტრობის შესახები ცნობებითგან ცხადი შეიქმნა, უიმერეთ-გურიოთ და ქართლ-კახეთოთ ადამიანური ცხოვრება არ შეეძლო: სავაჭროდ, თუ სამუშაოდ და საჯამაგროდ სწორედ აქ უნდა ჩამოსულიყვნენ. დაყოფის შემდგომ საქართველოს მეფე-მთავართა შორის ხშირი ურთიერთშორისი ბრძოლისა და მტრობის გამო ეს ბუნებრივი ეკონომიური კავშირი და ურთიერთობაც წამდაუნუმ სწყდებოდა და ჩვენი ქვეყნის წესიერ განვითარებას აფერხებდა, რაც ქონებრივად, რასაკვირველია, დამღუპველი იყო.

კულტურული დაქვეითება

ასეთ პირობებში თითოეული თემი ხშირად უნებლიეთ თავის ქურქში უნდა მომწყვდეული ყოფილიყო და ვინაობა შემოფარგლულს კულტურულ ცხოვრებასა და მეურნეობას უნდა შესჩვეოდა. ამას ჩვენი ერის მსოფლმხედველობაც უეჭველია უნდა დაეკნინებინა, ყოველი სამეფო-სამთავროს მკვიდრნი თანდათანობით მისი საკუთარი კუთხის ინტერესთა დამცველად გაეხადა და საერთო ეროვნულ ინტერესებზე ზრუნვა გულშემატკივრობას გადაეჩვეინა. იმდროინდელი წერილობითი ძეგლებითგან ცხადადა ჩანს, რომ წერაკითხვის ცოდნაც უკვე საგრძნობლად დაქვეითებულია და ჩვენი ერის კულტურული დონე დაწეული იყო. დადუმდა ამ დროს მშვენიერი ქართული მხატვრული მწერლობაც და შემოქმედების კერაში ცეცხლი უკვე ძალზე იყო დაფერფლილი. წინათ ესოდენ მდიდარი და მაღალი ნიჭით მონაბერი ქართული საისტორიო მწერლობაც, რომელმაც XIV საუკუნეში ჯერ კიდევ შესძლო ჟამთააღმწერლისთანა შინაარსიანი მემკვიდრეობა წარმოეშვა, XV საუკ. ისე დაძაბუნდა, რომ საგვარეულო დღიურებისა და მშრალი კინკლოსების დონეს ვერ ასცილებოდა.

იმ დროს, როდესაც დასავლეთ ევროპის ერთა მსოფლმხედველობა ჰუმანურობისა და რენესანსის წყალობით ძველი ბერძნულ-ლათინური და არაბული მწერლობისა და კულტურის დანაფებით თანდათან ღრმავდებოდა და ფართოვდებოდა, სხვადასხვა სახელმწიფოში უნივერსიტეტები არსდებოდა და მეცნიერული კვლევა-ძიება განახლდა, მხატვრულმა მწერლობამაც ფრთების თავისუფლად გაშლა დაიწყო, იოჰან გუტენბერგისაგან ბეჭდვითი ხელოვნების მომპოვებლობით ადამიანის გონებრივი შემოქმედების აქამდე წარმოუდგენელი სისწრაფითა და სივრცით გავრცელება შესაძლებელი შეიქმნა, მარტინ ლუთერის წყალობით სარწმუნოებრივი საკითხების მეცნიერული კვლევა-ძიება გაცხოველდა, დასასრულ ქრისტიანთა კოლუმბოსაგან ამერიკის აღმოჩენამ კაცობრიობას მანამდე უხილავი ქვეყნები, ხალხები და კულტურა, თანაც ახალი მიმოსვლისა და სავაჭრო გზები და მოღვაწეობის ასპარეზი მოუპოვა, ერთი სიტყვით, როდესაც დასავლეთი ჭაბუკური ხალხისათვის წარმატების გზას დაადგა, ამ დროს დასავლეთისაკენ გზადახშული, მაგრამ დასავლეთთან კავშირის მოიმედე პატარა საქართველო მაშინდელ მახლობელ აღმოსავლეთთან ერთად დაწინაურების მაგიერ დაქვეითებისა და ჩამორჩენილობის გზაზე იყო დამდგარი და დამალონებელს სანახაობას წარმოადგენდა.

საქართველოს მაშინდელი ეკონომიური მდგომარეობა

ყველა ზემოაღნიშნულმა გარემოებამა და მიზეზებმა საქართველოს ქონებრივ კეთილდღეობასაც გარკვეული მიმდინარეობა შეუქმნა. პირ-

ველ ხანს, ალექსანდრე I-ისა და გიორგის მეფეთ-მეფობაში ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურ მდგომარეობას თანდათან გაუმჯობესება უნდა დასტყობოდა და დასტყობია კიდევ. ქვეყანამ 24 წლის განმავლობაში ჩვეულებრივს გარდა განსაკუთრებული აღმაშენებლობისათვის დანიშნული გადასახადის გამოღებაც შესძლო. გიორგი მეფე ფინანსურად თავისთავს იმდენად კარგადა გრძნობდა, რომ მარტო ერთს თავის ასულს, ბიზანტიის კეისრის საცოლოდ დანიშნულს ყოველწლიურ სარგოდ 3000 ოქროს ფულს აძლევდა. შემდეგ კი შინაური ბრძოლის ატეხისა და ქვეყნის აშლილობასთან ერთად საქართველოს კეთილდღეობასაც დაქვეითება დაეცყო. უკვე აჯანყების წყალობით გამეფებული ბაგრატის დროს 16000 დუკატის გამოღება სამძიმო ყოფილა. საქართველოს ყოფა-ცხოვრებას აშლილობისა და უნესრიგობის დაღი დაეცყო: გახშირებული ცარცვა-გლეჯა და მეკობრეობა ამისი შედეგი და დამამტკიცებელი იყო. ამიტომ თანდათან ქონებრივი გაჭირვება, რასაკვირველია, უფრო და უფრო უნდა გაძლიერებულიყო: ხალხს კულტურული დაქვეითება, გაღარიბება და დაგლაზიანება უნდა დასჩნეოდა და დაეცყო კიდევ ცხადად.

ყველაზე ადრე ამგვარი მდგომარეობა უცხოეთში მდებარე ათონისა და პალესტინა-სინას მთის ქართულ მონასტრებსა და სავანეებს დამჩნევიათ, თუმცა მართალია უკვე XII საუკ. დამლევითგან მათ წინანდელი კულტურული მნიშვნელობა აღარა ჰქონდათ და ამის გამო უწინდელი ბრწყინვალეობა და მიმზიდველობა მოაკლდათ, მაგრამ ათონი და პალესტინა მაშინდელ მორწმუნეთათვის მაინც ძვირფასი იყო და მათი მოხილვა-მოლოცვის მონატრულიც ბევრი მოიძებნებოდა. ეს ამ მონასტრებს არსებობისათვის შემოსავლის უხვს წყაროს აძლევდა შემოწირულებათა სახით. ქვეყნის აშლილობითა და თურქთა გაბატონებით გამოწვეულმა შორეული გზების საშიშროებამ ერთი მხრით, მეორე მხრით ხალხის გაღარიბებამ ათონსა და პალესტინაში წამსვლელთა რიცხვი წინანდელთან შედარებით ძალზე შეამცირა. თანაც მლოცველებსაც წინანდებურად დიდი ფულის თანხაღება და შეწირვა აღარ შეეძლოთ. ამის გამო მონასტრები გაჭირვებაში ჩაცვივდნენ და უსახსრობა დაეცყოთ. უფულობის გამოისობით შენობების შეკეთებას ვეღარ ახერხებდნენ და ლამის თავზე დანგრეოდათ. მონასტრების XV საუკ. მეორე ნახევრითგან მოყოლებული სავაგლახო მდგომარეობის წარმოსადგენად ერთი ფრიად დამახასიათებელი ცნობაა შენახული. 1475 წ. სამცხითგან საბერძნეთს წარგზავნილი ქართველი მონაზონი აკაკი ათონის ქართველთა მონასტერში მისულა და მისი მდგომარეობის შესახებ შემდეგი საგულისხმო ამბავი აქვს მოთხრობილი: „განვიცადეთ ჩუენი ესე მონასტერი, რამეთუ ყოველთაგან უმეტეს დაგლაზიანებულიყო და ეკლესია ფრიად დაძულებულიყო და სენაკები და ზღუდენი და პირლოსნი უმეტესნი დაქცეულიყვნენ და ფრიად უნუგეშინისცემოდ განსრულიყო და ... ესევეთარსა უპოვარებასა შინა“ იმყოფებოდაო⁵⁶.

რასაკვირველია, შენობების ამგვარი სავალალო მდგომარეობა და

საზოგადო დაგლახაკება უცხოეთში მყოფ მონასტრებს უფრო ძლიერად უნდა დასტყობოდათ. საქართველოში ამგვარი დაგლახაკების პროცესი, იმ კუთხეებს გარდა, რომელნიც თემურ-ლენგის მხეცური შემოსევისა და მრისხანების ასპარეზად იქცა, ასე ძლიერად არ უნდა ყოფილიყო მოდებული. მაგრამ ზემომოყვანილი სურათი თვით საქართველოს მაშინდელი დაქვეითების ხასიათის გასათვალისწინებლად ერთგვარად მაინც გამოდგება: ასე ძლიერად კი არა, მაგრამ ამისი მსგავსი მოვლენა თვით საქართველოშიაც, მეტადრე ცენტრს მოშორებულ ადგილებში სრულებით იშვიათი არ უნდა ყოფილიყო. ეს გარემოება საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ, თუ რასა და როგორ უნდა მოესპო და ემსხვერპლა არა ერთი მტრის განადგურებისაგან გადარჩენილი, ან დაზიანებული ქართული ხელოვნების ძეგლები.

საერთო გაჭირვების გამო უცხოეთში მყოფ მონასტრებს სამშობლოთგან დიდი შემოწირულება მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში-ლა მოსდიოდათ, როდესაც გარდაცვლილი მეფისა თუ მთავრის სახლობის საყვარელი წევრის სულის მოსახსენებლად გამოიმეტებდნენ. ასეთი შემთხვევა, როგორც მაგ., 1475 წ. იყო, როდესაც ყუარყუარე ათაბაგმა თავისი უდროოდ გარდაცვლილი შვილის ბაჰადურის სულის მოსახსენებლად ათონის მონასტერს 20 000 ოთმანურის ოქრო და ვერცხლის ფული, ფლური და თეთრი შესწირა, ან 1498 წ., როდესაც მზეჭაბუკმა იმავე სავანეს თავისი საყვარელი განსვენებული ძმის ქაიხოსრო ათაბაგის ხსოვნისათვის 25 500 ოთმანურის ფლური და თეთრი გადასცა⁵⁵⁷, ამ ხანაში უკვე ძალიან იშვიათი მოვლენა იყო ხოლმე.

საქართველოს კათალიკოსების ეკონომიური პოლიტიკა

საქართველოს ეკლესია მონღოლთა ბატონობის დროს ქონებრივად იმდენად თვით მონღოლებისაგან არ დაზარალებულა, რამდენადაც საქართველოს მთავრობისავე პოლიტიკის წყალობით. ულუ-დავითისა და მწიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესის ბასილი უჯარმელისაგან საეკლესიო მამულების ჩამორთმევისა და სხვებზე გადაცემის გამო. ამან საქართველოს მდიდარს ეკლესიას თავისი უძრავი ქონების დიდი ნაწილი დააკარგვინა. მონღოლთა ბატონობის დროს დატრიალებული ეკონომიური კატასტროფა იმდენად დიდი და სტიქიური იყო, რომ ამის გამოსწორება მაშინ შეუძლებელი შეიქმნა: გაღარიბებული საგვარეულოების წევრნი, რომელთაც მოტაცებული საეკლესიო მამულები ჩაუვარდათ ხელში, ამ მამულებს ვერასგზით ველარ დასთმობდნენ. XV საუკ. საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავრები საკათალიკოსო ტახტის მიმოფანტული მამულების კვლავ შეგროვებას შესდგომიან. თავიანთი გემის განსახორციელებლად მათ თავისებური სარწმუნოებრივ-ეკონომიუ-

რი პოლიტიკის წარმოება დაუწყიათ და ამით მიზნისათვის კარგად მიუღწევიათ კიდეც.

ქართულმა საეკლესიო სამართალმა, რომის საეკლესიო სამართლის მსგავსად, რომელმაც ე. წ. ინდულგენცია ანუ ქონებრივი საზღაურის საშუალებით ცოდვათა მონანიება შემოიღო საშუალო საუკუნეებში, „სასჯულო და საკანონო საქმე“ და „ჯურუმის“ წესი შეიმუშავა. ამ წესისდა თანახმად კათალიკოსი დამნაშავეს „შეუნდობლობას“ უცხადებდა და „უზიარებლობით“ სჯიდა, სანამ ის თავის დანაშაულობას არ მოინანიებდა და ამისთვის ჯარიმად დადებულ ქონებრივ საზღაურს არ გადაიხდიდა.

საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელთ ეს წესი და დებულება თავიანთი ეკონომიური პოლიტიკისათვის, მიტაცებული მამულების უკან დასაბრუნებლად და შესაგროვებლად გამოუყენებიათ. ისინი ყოველი, მცირეოდენი ცოდვა-დანაშაულობითაც კი სარგებლობდნენ და იმ პირთ, რომელთაც მიტაცებულ-მიბოძებული საეკლესიო მამულები ეჭირათ და დაჩემებული ჰქონდათ, მაშინვე სასჯულო და საკანონო საქმეს აუტეხდნენ და სასჯელად „შეუნდობლობას“ დაადებდნენ ხოლმე. ამ უზიარებლობითა თუ „განყრომით“ კათალიკოსები თავიანთ მიზანს აღწევდნენ ხოლმე და დამნაშავედ მიჩნეული და გაბმული პირი სასჯელისა და განყრომის თავითგან მოსაცილებლად ქონებრივ საზღაურს მართმევდა ხოლმე. ამგვარ საზღაურად ყოველთვის ეკლესიის ზოგჯერ დიდხნის მიტაცებულ-მითვისებული მამული იყო ხოლმე არჩეული. ამნაირი სარწმუნოებრივ-ეკონომიური პოლიტიკის წყალობით საქართველოს ეკლესიამ ნაწილობრივ მაინც თავისი უძრავი ქონება უკან დაიბრუნა. რათგან XIII საუკუნესთან შედარებით XV საუკუნეში მიწის სიმცირის მაგიერ ხალხის ნაკლებობა შეიქმნა საგრძნობი და მოსახლეობის განყვეტისა და შემცირების გამო პარტახტი ბლომად იყო, მემამულეები ამ დროს თავიანთ უძრავ ქონების მოვლას ვეღარ ასდიოდნენ და ნაწილობრივ დაუმუშავებელი რჩებოდათ. ამ გარემოებამ მიტაცებული მამულების უკან დაბრუნებას წინანდელი მტკივნეულობა დაუკარგა და საქართველოს კათალიკოსებს თავიანთი ეკონომიური გეგმისა და პოლიტიკის განხორციელება გაუადვილა⁵⁵⁸.

ფინანსური პოლიტიკა საქართველოში

მოსახლეობის შემცირებისა და სასოფლო მეურნეობა-აღებშიცემობის დაქვეითების გამო როგორც საქართველოს სახელმწიფოსი, ისევე კერძო პირებისა და მესაკუთრეების შემოსავალმა საგრძნობლად იკლო. ხარჯები კი მთლად წინანდებურად თუ არა, მაინც ბლომად იყო გასანევი, სრულიადი საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლამ, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, პირიქით ზოგიერთი ზედმეტი ხარჯებიც კი გამოიწვია, კულტურული სახელმწიფოს დაქვეითებისა და დიდი ეკონომიური კრიზისების

დროს ქონებრივი გაჭირვება ყოველთვის ქალაქებისა, ქალაქის მცხოვრებთა, მოხელეობისა და მსხვილი მესაკუთრეებისათვის არის ხოლმე უფრო მწვავედ საგრძნობი, სოფელი მას შედარებით უფრო ადვილად და უმტკივნეულოდ იტანს ხოლმე.

რაკი აუცილებლად საჭირო ხარჯების დასაფარავად ეკონომიურად გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფ საქართველოში ჩვეულებრივი შემოსავალი აღარა კმაროდა და არც სახელმწიფოს-ღა ჰყოფნიდა და არც მემამულეებს, შემოსავლის რაიმე გზით გადიდებაზე ზრუნვა თავისთავად უნდა დაბადებულყო. ამის მისაღწევად ყოველთვის და ყოველგან უპირველესად ახალი გადასახადების შემოღებასა და ძველების ნორმის გადიდებას ეტანებიან ხოლმე. შესაძლებელია, რომ XV საუკუნეში საქართველოშიც ზოგიერთი ახალი გადასახადი შემოეღოთ, მაგრამ ეს საკითხი ჯერ სრულებით შესწავლილი არ არის. ესეც რომ დამტკიცდეს, განსაკუთრებული აქ არა იქმნებოდა რა. ქალაქებისა და ვაჭრობა-მრეწველობის დიდი დაქვეითების გამო, ქალაქსა და საბაჟო დანესებულებებს შემოსავლის ახალი წყაროს მოცემა არ შეეძლო. ამიტომ ეს ახალი ტვირთი, როგორც ჩვეულებრივ ხდებოდა, ისევ სოფელს დააწვა.

საინტერესოა ის ფინანსიური ღონეობა და ხერხი, რომელიც მაშინდელ საქართველოში ყოფილა ნახმარი. დამახასიათებელია, რომ XV საუკ. შუა წლებითგან მოყოლებული საბუთებში ერთი მხრით „პირველი სანყაო“ და საზომი იხსენიება, რომელიც იმავე დროს „ცოტა“, ესე იგი პატარა საზომი ყოფილა, მეორე მხრით ახალი, რომელიც დიდ კოკად, ლიტრად და კაბინად, საზოგადოდ დიდ საზომად იწოდება. ამავე ძეგლებში საზომების გამოცვლა-გადიდებაზეა ლაპარაკი. ყველა ამ ცნობებითა მტკიცდება, რომ XV საუკ.-ში წინანდელთან შედარებით საზომები გაუდიდებიათ და გამოუცვლიათ. ზედმიწევნითი გამოანგარიშება ცხადჰყოფს, რომ XVI საუკ. დამდეგისათვის, მაგ., მაშინდელი ლიტრა პირვანდელ ლიტრასთან შედარებით ექვსჯერ იყო უკვე გადიდებული.

საფიქრებელია, რომ საზომების გადიდება მაშინდელი ფინანსისტების ერთგვარი ოსტატური ხერხი უნდა ყოფილიყო შემოსავლის გასადიდებლად. მთელი ამ ღონეობის ცბიერება იმაში მდგომარეობდა, რომ გადასახადების ნორმები და გამოსაღებელის ოდენობის სახელ-რიცხვები ძველი და უცვლელი რჩებოდა, *კანონი და გამოსაღებელის გარიგების წიგნები დაურღვეველი იყო, შემოსავალი კი მეტი შემოვიდოდა და საგრძნობლადაც გადიდდებოდა*, რათგან გადასახადები წინანდელი პატარა ლიტრისა, კაბინისა და კოკის მაგიერ ახალი გადიდებული საზომებით უნდა გამოეღოთ.

მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ ნორმების იგივეობისდა მიუხედავად გადასახადები საქართველოში საგრძნობლად გაუდიდებიათ. ამის სიმძიმეს მობეგრე, გადასახადების გამომღებელი ხალხი ამ ფინანსიურ-ეკონომიური ღონეობის ხერხიანობისდა მიუხედავად, რასაკვირველია, იგრძნობდა და შეუძლებელია ამას უკმაყოფილება და წინააღმდეგობა არ გამოეწვია.

უეჭველია სწორედ ამ გარემოების მომასწავებელი უნდა იყოს ის, რომ ზოგიერთ საბუთებში ყმები მებატონეებს საზომების გამოუცვლელობისა და გაუდიდებლობის პირობას ადებინებდნენ.

გადასახადების გადიდება მხოლოდ მაშინ შეიძლება შემოსავლის გასადიდებლად მიზანშეწონილ და საღ საშუალებად იქმნეს ცნობილი, როდესაც ამას ხალხის კეთილდღეობის უცილობელი გაუმჯობესება წინ უსწრებს, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი, რასაკვირველია, მეტი გაღარიბების მიზეზად შეიქმნება. ამის გამო უეჭველია საქართველოს მაშინდელ პირობებში გადასახადების ესოდენი გადიდება ჩვენი ერის ეკონომიური კეთილდღეობისათვის სახიერო არ უნდა ყოფილიყო და ხალხისა და მეურნეობის დაგლაზაკებას უფრო გააძლიერებდა⁵⁵⁹.

საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა

საქართველოს პოლიტიკურ დაკნინებას, სამეფო-სამთავროებად დაყოფასაცა და ეკონომიურ დაქვეითებასაც საერთაშორისო დამოკიდებულებაში ჩვენი სახელმწიფოს სახელისა და პატივისცემისთვის, რასაკვირველია, ზიანი უნდა მიეყენებინა. მართლაც უკვე ცნობილს არაბ მწერალს *შეჰაბედდინ ელ-კალკაშანდის* (+1448 წ.) აქვს აღნიშნული, რომ XIV ს. მეორე ნახევრითგან და ცოტა უფრო ადრეც ქართველთა მეფეებისადმი წინანდელი ზეალმატებული პატივისცემა შემცირდა. მათ უკვე ისეთი ძალზე შექებული-შემკობილი წოდებულებით აღარა სწერდნენ, როგორც ეს უწინ და ჯერ კიდევ გიორგი ბრწყინვალის დროს იყო მიღებული. ელ-კალკაშანდის დროს უკვე ამგვარი ჩამომცრობილი მომართვისა და მოსალმების წესი იხმარებოდა თურმე, როდესაც საქართველოს მეფეებსა სწერდნენ⁵⁶⁰. ამდენად მგრძნობიერი ყოფილა მაშინაც საერთაშორისო დამოკიდებულება ყოველგვარი პოლიტიკური ცვლილებებისადმი, რომელიც კი ამა თუ იმ სახელმწიფოში ხდებოდა. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ XV საუკუნეში, მეტადრე მთლიანობის დარღვევისა და შინაური ბრძოლის გაჩაღების შემდგომ საქართველოს სახელი უფრო უნდა დაცემულიყო მით უმეტეს, რომ დასავლეთით მას უკვე ოსმალეთის ძლევამოსილი სახელმწიფო გაუჩნდა მეზობლად.

მაგრამ ამისდა მოუხედავად, რაკი ქართველები უშიშარ და მედგარ მეომრებად იყვნენ ცნობილნი და მათი ქვეყნის მტრისაგან ფეხებ ქვეშ გათელა ყოველთვის სამაგიეროს იწვევდა ხოლმე, სამხედრო ძალაც იმ დროისათვის საკმარისი ჰქონდათ, მეზობლები საქართველოს, დაკნინება-დაქვეითებისდა მოუხედავად, მაინც ანგარიშს უწევდნენ და პატივსაცა სცემდნენ, ისეთ შორეულ ქვეყნებშიაც კი, როგორიც ეგვიპტე და პალესტინა იყო, ქართველებს განსაკუთრებული ყურადღებით ეპყრობოდნენ. იმდროინდელ ევროპიელ მოგზაურთაგან ვიცით, რომ ქართველები მაშინაც იერესალიმში სალოცავად შესვლის დროს სხვებივით სულტანს

გადასახადს კი არ აძლევდნენ, არამედ თავისუფლად საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ აქლემებსა და ცხენებზე მჯდომარენი გაშლილ-გაფრიალებული ეროვნული დროშითურთ სრულებით თავისუფლად შედიოდნენ ხოლმე. თვით ეგვიპტისა და ოსმალეთის სულტნებსაც კი ქართველებისა ეშინიანთო⁵⁶¹.

XV საუკ-შიაც ქართველებს მაინც იმდენი გავლენა ქონდათ იერუსალიმსა და ეგვიპტეში, რომ როდესაც სომეხთა ეპისკოპოსს მარტიროსს უნდოდა ქართველ მონაზონთაგან გოლგოთა დაებრუნებინა, იმისდა მიუხედავად, რომ მისივე სიტყვით ამ საქმისათვის ეგვიპტეშიც კი გამგზავრებულა რამდენჯერმე, ეგვიპტელი მოხელეებისათვის მირთმეულ საჩუქრებშიაც დიდძალი ფული დაუხარჯავს, მაინც ვერა გაურიგებია რა. ეგვიპტის სამეფო კარზე მას ბოლოს თურმე გულახდილად ურჩიეს გოლგოთას სამუდამოდ გამოსთხოვებოდა და ქართველებთან შეცილებისათვის ისევ თავი დაენებებინა იმიტომ, რომ ქართველ ბერებს ზურგს მათი მეფე უმაგრებს, რომელიც ძღვენს გარდა ჩვენ შეგვპირდა, რომ თავის სამეფოში მაჰმადიანებს არ შეავიწროებსო.

ეგვიპტის მამლუკების ბრძანებით ქართველ მლოცავთა დასაცავად და უზრუნველყოფისათვის ქართველთა ჯვარის მონასტერთან ყოველთვის საგანგებო მოხელე არაბი იმყოფებოდა ხოლმე, რომელიც მოვალე იყო ქართველ მლოცავებს ალაბშივე (ალეპოში) დაჰხვედროდა, იერუსალემამდის გაჰყოლოდა და ამგვარადვე გამოეცილებინა ისინი, როდესაც უკან დაბრუნდებოდნენ. ამის შესახები ბრძანების თვით არაბული დედანიც კი არის შენახული⁵⁶².

ზემომოყვანილი ცნობებითგან ცხადი ხდება, რომ დაკნინებისა და დაქვეითებისდა მიუხედავად საქართველოს საერთაშორისო დამოკიდებულებასა და მეზობლობაში სახელი და მნიშვნელობა თუმცა შემცირებით მაგრამ მაინც შენარჩუნებული ჰქონდა და მას ანგარიშს უწევდნენ შორეულ ქვეყნებშიაც კი. ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ განუყოფელად დაცული საქართველო უეჭველია უფრო მოსაკრძალავი იქმნებოდა და რომ ჩვენი ქვეყნის უკუღმართობის მიზეზი XV საუკუნეში იმდენად გარეშე მტერი აღარ იყო, რამდენადაც შინაური ბრძოლა-დაქსაქსულობა და განკერძოება.

ჩვენი სამშობლოს პოლიტიკური ისტორიის განხილვა ამჟღავნებს ამასთანავე, რომ მთლიანობის მოსპობისა და დაყოფის შემდგომაც სრულიადი საქართველოს დედააზრი არ გამქრალა, არამედ მაინც არსებობდა: მას მხურვალე მომხრე-მებრძოლნიც ჰყავდა, წინანდელი სახელმწიფოებრივი მდგომარეობის აღსადგენადაც მცდელობა არა ერთხელ და სხვადასხვა გზით ყოფილა მოწყობილი. ამგვარს მდგომარეობაში იყო საქართველო XV საუკ. და ასეთი, მრავალი ნაკლით დატვირთული მემკვიდრეობა გადასცა მან XVI საუკ. ქართველობას.

ამბების ქრონოლოგიური სია

- 1390 წ. (დაახლოებით) ალექსანდრე მეფის დაბადება
1411 წ. კონსტანტინე მეფის და მისი ლაშქრის ყარა-იუსუფის მიერ ტყვედ
ნაყვანა და დახოცვა
1412 წ. 20 თებ. - 21 მარტი ქრონ. 100, ალექსანდრე დიდის გამეფება
1414 წ. მამია დადიანის მკვლელობა და მისი ძის ლიპარიტის სამეგრელოს
მთავრად დაჯდომა
1414 - 15 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ ივანე ათაბაგის დამარცხება და ტყვედ
ჩაგდება
1414 - 15 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ თამარის ცოლად შერთვა
1416 წ. თურქთა მიერ ახალციხის ამოგდება
1417 - 19 წ. ალექსანდრე მეფის ძის დავითის შემონაზონება
1425 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ საქართველოს ერთობლივი განახლების
მუშაობის დაწყება
1431 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ სვეტიცხოვლის განახლების დამთავრება
1431 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ ლორის აღება
1434 - 35 წ. (დაახლოებით) ბეშქენ ორბელიანის მიერ სივნიეთის და მახლო-
ბელი ადგილების შემოერთება
1435 წ. (დაახლ.) ბაგრატ მეფის დაბადება
1438 წ. ბეშქენ ორბელიანის მონამღვა
1439 წ. მეფე ალექსანდრეს ავადმყოფობა
1440 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ საგანგებო გადასახადის ამოკვეთა
1440 წ. თავრიზის მეფის ჯეჰან-შაჰის შემოსევა (თ.მენოზელის ცნობა)
1442 წ. ალექსანდრე მეფის შემონაზონება
1442 წ. ვახტანგ ალექსანდრეს ძის გამეფება
1444 წ. ჯეჰან-შაჰის შემოსევა
1446 წ. ვახტანგ მეფის გარდაცვალება
1446 წ. ალექსანდრეს ძის გიორგის გამეფება
1447 წ. ბრძოლა ალბულა ათაბაგსა და ყუარყუარეს შორის
1449 წ. უზუნ-ჰასანის მიერ თეთრბატკნიანთა ტომების შეერთება
1451 წ. ბიზანტიის კეისრის კონსტანტინეს მიერ კარისკაც ფრანძესის გა-
მოგზავნა საცოლოს ამოსარჩევად
1451 წ. ჯეჰან-შაჰის მიერ სპარსეთის დაპყრობა
1451 წ. და 1457 წ. უზუნ-ჰასანის შესევა შავბატკნიანთა სამფლობელოში
1452 წ. ალექსანდრე მეფის ძის დიმიტრის გარდაცვალება
1452 წ. ჯეჰან-შაჰის მიერ ფარსის დაპყრობა
1453 წ. 29 მაისი კონსტანტინეპოლის აღება თურქ-ოსმალების მიერ
1454 წ. ყუარყუარე ათაბაგის ძის ბაჰადურის დაბადება

- 1454-1456 წ. მეფე გიორგი ალექსანდრეს ძის მიერ ნესტანდარეჯანის ცოლად შერთვა
- 1459 წ. საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის ზავის ჩამოგდება და ხელშეკრულების დადება
- 1460 წ. საქართველოს ელჩების ევროპაში მისვლა
- 1461 წ. ქართველი დესპანების საფრანგეთში მისვლა
- 1461 ან 62 წ. უზუნ-ჰასანის შემოსევა საქართველოში და ლორის დაპყრობა
- 1462 ან 63 წ. ჩიხორის ბრძოლა
- 1465 წ. გიორგი მეფის მიერ თავისი ასულის ცოლად მიცემა ერისთავ ვამიყ შაბურის ძისათვის
- 1465-66 წ. ბაგრატ გიორგის ძის გამეფება ქართლში
- 1465-66 წ. ყუარყუარე ათაბაგის მიერ გიორგი მეფის ტყვედ წაყვანა
- 1471 წ. ოსმალთა მიერ ყარამანის დაპყრობა. უზუნ-ჰასანის ოსმალეთში შესევა
- 1472 წ. ოსმალების მიერ უზუნ-ჰასანის ლაშქრის კერელუს ტბასთან დამარცხება
- 1473 წ. სულთან მუჰამედის მცირე აზიაში გადმოსვლა
- 1474-75 წ. ბედიანი შამადავლას გარდაცვალება
- 1475 წ. არეულობა სამეგრელოში
- 1475 წ. ყუარყუარე ათაბაგის ძის ბაჰადურის გარდაცვალება
- 1475 წ. შავი ჭირი თბილისში
- 1476 წ. გიორგი მეფის სიკვდილი
- 1476 წ. ალექსანდრე გიორგის ძის კახეთში გამეფება
- 1477 წ. უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევა
- 1478 წ. კონსტანტინე დიმიტრის ძის გამეფება
- 1478 წ. უზუნ-ჰასანის გარდაცვალება
- 1479 წ. კონსტანტინე დიმიტრის ძის იმერეთში გაბატონება
- 1483 წ. კონსტანტინე მეფის და ყუარყუარე ათაბაგის არადეთთან შებრძოლება
- 1484 წ. ალექსანდრე ბაგრატ მეფის ძის იმერეთში გამეფება
- 1485-86 წ. იაყუბ-ყაენის აღმოს. საქართველოში შემოსევა
- 1487 წ. კონსტანტინე მეფის მიერ ქუთაისის მეორედ დაპყრობა
- 1488 წ. იაყუბ-ყაენის მეორე ზისი შემოსევა
- 1488-89 წ. ალექსანდრე ბაგრატის ძის მიერ ქუთაისის კვლავ აღება
- 1491 წ. ყუარყუარე ათაბაგის მეუღლის დედისიმედის გარდაცვალება
- 1492 წ. არაბების ესპანიითგან განდევნა
- 1492-96 წლებს შუა კონსტანტინე მეფის მიერ ეგვიპტის სულთანთან დესპანის გაგზავნა
- 1493-95 წ. კონსტანტინე მეფის მიერ ესპანიის დედოფალ იზაბელასადმი ეპისტოლის გაგზავნა
- 1495 წ. ალექსანდრე იმერთა მეფის ძის ბაგრატის დაბადება
- 1498 წ. ყუარყუარე ათაბაგის სიკვდილი
- 1500 წ. ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალება

განხილული და მოხსენებული ისტორიული
ძეგლები და გამოკვლევანი

Aenea syIvius, Pii II Pontif., Epist. Iib, I.

489

852

ათაბაგის ჩივილი უცნობი პირისადმი მიწერილი, ქები II

302-303

ანჯიოლელო მარია, Breve narratione della vita et fatti del signor Ussuncassano,
გამოც. რამუზიოსი – Navigazioni et viaggi, II

70

აღაპები, ათონის კრებული

266

265-66

268

269

267

აღაპების ნუსხა ქუცნა ამირეჯიბისა, ქები, II

208-12

ბარბარო იოსაფა, მოგზაურობა „მოამბე“ 1894 წ. № XI

47-48

45

47

Barbaro Josafa, Navigazioni et viaggi, რამუზიოს გამოცემა V. II cap.
27

Brosset M., Add. Et` eclair XXIII,

411 შენიშ. 2

„ Voyage Six. rap. 6

„ Histoire de la Georgie I,

642

„ Bullet. Scient., IV 268 - 72

„ Histoire moderne de la Georgie I

14

408

409

410

დასავლეთ საქართველოს საბუთები, ტ. I., გამოც. ს. კაკაბაძისა

2

3

4

Waddingo, Annales Minorum t.13

154

ვახტანგ ბატონიშვილი, ისტორიეზრი აღწერა, გამოც. ს. კაკაბაძისა, 1914

15

ვახუშტ ბატონიშვილი, გეოგრაფია, გამოც. ბროსესი

362

138

144

საქართველოს ისტორია, გამოც. დ. ბაქრაძისა

287 შენიშვნა

297

297-8

298

299

298

300

302

302-3

303

303 შენიშ. 2

303-4

304

305

305-6

304-7

304-5

307

ვახუშტ ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, გამოც. ჩუბინაშვილისა 6

155

239

საქ. ისტორია, გამოც. ზ. ჭიჭინაძისა

10

16
19-20
20
20-22
23

ვახუშტ ბატონიშვილი, საქართველოს ისტორია, გამოც. ზ. ჭიჭინაძისა

154
157
158
159
237
238
239
239-240

241
283
284
365

ზედგინიძე-ამილახორის საჩივრის წიგნი, საქ. სიძველენი ნ. IV

20
21
22
23
24

თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის

58
60
60-61
61
63
64-65
66
592
594
595
596
597
598
698-99
599
600

თაყაიშვილი ექ. არქეოლოგიური მოგზაურობანი, 1.	106
თაყაიშვილი ექ., საქ. სძვლნი II, 39	
Канчаевский Жам-гулан, СМОНПК XXIX	10
თითას მანელის ძის ზატიკი, ქკბი II	258
თომა მეწობელი, ისტორია 77-8	117
	117-18
	118-19
	119
	119-122
	122
	124
იკორთის ჯამნ-გულანი № 6	
1447 წ. ს. კაკაბაძის გამოც. 4; ქკბი II	258
1461 წ. " "	4
1463 წ. " "	5 " 312
1466 წ. " "	4
1476 წ. " "	4
1484 წ. " "	5 302
კაკაბაძე ს., დიდი ალექსანდრე მეფის გამეფების თარიღი, თბ. 1913 წ.	4,5,7
წვრილი ეტიუდები 13	
ვახტანგ უცნობი XV საუკ. აფხაზ-იმერეთის მეფეთაგანი და მისი მემკვიდრე მეფე გიორგი	15
სჯულმდებელთა ბექას და აღბუღას ვინაობა, 1912 წ.	4-7
კაკაბაძე ს., გენეალოგია ბაგრატ VI აფხ. და ქართ. მეფისა. თბ., 1913 წ.	1-2
	3
	4
	6
	8
წერილები და მასალები	I
	128

კინკლოსები: 1414 წლისა, ქეპი II,	221
1416 წლ.	223
1431 წლ.	236
1446 წლ.	258
1447 წლ.	258
1462 წლ.	281
1463 წლ.	281
1478 წლ.	298
1483 წლ.	302
1484 წლ.	303
1489 წლ.	307
1498 წლ.	312
1500 წლ.	313
1500 წლ.	313

კონტარინი ამბროზიო, Il viaggio del magnifico M. Ambrosio Contarini ambasciadore della illustrissima signoria Di Venetia al gran Signore Ussun Cassan, Re di Persia. ქართული თარგმანი „მომამბე“
1894 წ. № XI

49
50
51
51
52
52-54
53
53-54
54
54-55
55
56
57
58
60-61
61

Lebeau, Histoire du Bas-Empire, nouvelle edition t. XXI

219-221

221-222

Лен-Пуль, Мсультманск. династии, პროფ. ვ. ბარტოლდის დამატ.

158

302

მარი ნ.,Предварительный отчет о работах на Синае и в Иерусалиме—Сообщ.
Прав. Палест. об. т. IV ч. II 1903 წ. (მარტიროზ სომეხთა ეპისკოპოსის ცნობა)

50

50-51

VI მსოფლიო კრების კანონები, ა. ხახანაშვილის გამოცემა

98

მინაწერი XV ს. ხელით ქები II,

301

მოხილვა წმიდათა ადგილთა, პ. იოსელიანის გამოცემა,

43

მცნება სასჯულო, გამოც. ს. კაკაბაძისა, 4; ქები II, 294

5. " " 294

4

5

7

9

10

Müller A., Der Islam etc. II,

320

323

324

338-39

340-41

341

Müller K., prof. Kirchengeschichte, II, 1897 წლის გამოცემა,

112

112-13

113

ნიკოლოზ კათალიკოსი — სასწაულნი სვეტიცხოველისანი

40-43, 69

პარიზის ქრონიკა გამ. ზ. ჭიჭინაძისა

6

Посольство в Г. Звениг, С.Р.К. I

169-70

Phratzes, I 3 ც. I

ჟორდანიათ., ქები II

277

288

291

303

311

რუის-ურბნისის ძეგლის წერა, ქები II.

56,58

სიგელი 1408 წ. კონსტანტინე მეფისა, საქ. სიძელნი, III,

434

სიგელი 1412 წ. ალექსანდრე მეფისა, ისტ. საბ. III,

7-10

1412-13 წ. ალექ. მეფ., ისტ. საბ. III,

7-10; ქები II, 220

1413 წ. ალექს. მეფისა, ქები II, 220

1414 წ. " " ისტ. საბ. II,

3-4

1417 წ. ალექს. მეფისა, ქები II 223-24

1419 წ. " " ქები II 224

1419-20 წლ. ალექ. მეფ., ისტ. საბ. III

10-12; ქები II 226

1424 წ. ალექ. მეფისა, ქები II 228

1426 წ. " " ქები II 229

1427 წ. " " ქები II 230

1428 წ. " " ქები II 231

1428 წ. " " ისტ. საბ. III

13-14

1429 წ. ალექს. მეფისა, ისტ. საბ. III

13-14; ქები II 235-36

1431 წ. ალექს. მეფისა, ქები II 237-38

1433 წ. " " ისტ. საბ. II 4-6

სიგელი 1433 წ. ალექს. მეფისა, ისტ. საბ. III

15-16; ქები II 239-40

1433-34 ალექს. მეფისა, ისტ. საბ. III

17

1434 წ. ალექს. მეფისა, ქები II 242

1435 წ. " " ქები II 242-243

1437 წ. " " ქები II 243

1438 წ. " " ისტ. საბ. III

20-21

1438 წ. ალექსანდრე მეფისა, ისტ. საბ. III

18-20

1439 წ. ალექსანდრე მეფის მიერ დადებული „განჩინება მთიულთა“,
ქები II 245-46

1440 წ. ალექს. მეფისა, ქები II 247-8

1440 წ. ივანე მანგლელ-ტფილელისა, ისტ. საბ. II

- 1440 წ. ალექსანდრე მეფისა, სქელს სძვლნი II
15
- 1441 წ. ალექსანდრე მეფისა, ისტ. საბ. III
22-24
- 1441 წ. ალექსანდრე მეფისა, ისტ. საბ. III
21-22; ქები II 249-50
- 1442 წ. ალექს. მეფისა, ქები II 251-52
- 1445 წ. დიმიტრის მეფისა, ქები II 257
- 1447-48 წ. გიორგი მეფისა, გამოც. ს. კაკაბაძისა-მცხეთის
საკათალიკოსო მამულების გუჯარი 3; ქები II
259-60
- 1447-59 წ. ქაჩიბას ძისა, ისტ. საბ. III
36-38
- 1449 წ. გიორგი მეფისა, ისტ. საბ. III
29-32; ქები II 261
- 1451 წ. გიორგი მეფისა, სქელს სძვლნი II
3; ქები II 262-63
- 1452 წ. გიორგი მეფისა, სქელს სძვლნი II
17
- 1453 წ. გიორგი მეფისა, ქები II 226-67
- 1453 წ. " " სქელს სძვლნი II
38-39
- 1453 წ. ანჩელისა, ქები II 267-68
- 1453 წ. ვარძიის ძმათა, ქები II 269
- 1453 წ. კუმურდოელის ერთგულების წიგნი, ქები II
268
- 1453 წ. გიორგი მეფისა, სქელს სძვლნი II
16
- სიგელი 1460 წ. გიორგის მეფისა, ისტ. საბ. III
34-36; ქები II . 277-78
- 1460 წ. გიორგის მეფისა. სქელს სძვლნი II
6; ქები II, 278-79
- 1463 წ. გიორგი მეფისა, სქელს სძვლნი II
19
- 1464 წ. – 76 წლ. გიორგი მეფისა, ისტ საბ. III
39-40; ქები II, 283-84
- 1465 წ შაბურის ძისა, ისტ. საბ. II, 15-18
- 1466 წ. ბაგრატ მეფისა, ქები II, 287-88
- 1466 წ. კონსტანტინე მეფისა, სქელს სძვლნი II
20-21

- 1468 წ. ბაგრატ მეფისა, სქლს სძვლნი II
40
- 1470 წ. ქვენიფნეველისა, სქლს სძვლნი III
555-61
- 1477 წ. დედაბერი ნინოსი, ისტ. საბ. II
20-21
- 1479 წ. ალექს. მეფისა, ქკბი II 300-1
- 1479 წ. „ „ ქკბი II 301
- 1487 წ. კონსტანტ. მეფისა, ქკბი II 305- 306
- 1488 წ. „ „ ქკბი II 306; ს. კაკაბაძის გამოც.
ქლის მეფის კონსტანტინეს სიგელი 1488 წლ.
5, 7- 8
- 1491 წ. კონსტანტინე მეფისა, სქლს სძვლენი III
475-76
- 1491 წ. მთის წმ. გიორგის გუჯარი, ქკბი II
307-309
- 1492 წ. კონსტანტინე მეფისა, ისტ. საბ. III
41-42; ქკბი II, 309-310
- 1495 წ. ალექსანდრე იმერთა მეფისა, ქკბი II
310-11
- 1500-2 წ. კუმურდოელის ფიცის წიგნი, ქკბი II
315
- 1500-16 წ. მზეჭაბუკისა, ისტ. საბ. II
26-28
- 1500-16 წ. დოროთეოს პატრიარქისა, ქკბი II
317-18 ; ბაქრაძე-ვახუშტის
საქართველოს ისტ. 287 შენიშ.
- 1502 წ. ალექსანდრე იმერთა მეფისა, ქკბი II
318-19
- 1503 წ. ალექსანდრე კახთა მეფისა, ქკბი II
319
- სიგელი 1505 წ. ალექსანდრე კახთა მეფისა, ისტ. საბ. III
42-43 ; ქკბი II 325
- 1508 წ. ბაგრატ მეფის დის გაიანესი, ისტ. საბ. II
25-26 ; ქკბი II 326
- 1509 წ. ალექსანდრე იმერთა მეფისა – ს. კაკაბაძის გამოც.
„დასავლეთ საქართველოს საბუთები“, ნ. 1
4
- 1518 წ. მზეჭაბუკ ათაბაგისა, ქკბი II
335

ტიზენჰაუზენი ე., Заметка Элькалькашанди о Грузинах, ЗВРАО I

„Труды высочайше утвержденного вольного общества российской литературы“
 ანუ „Соревнователь просвещения и благотворения“, წ. II, № 5, 1823 წ.; გად-
 მობეჭდილი „Закавказский вестник“-ში 1850 წ.

165 შენიშვნა

ქუცის შევსებულ-გადაკეთებული გაგრძელება, დამატება

887

888

889-90

891

893

894

895

896

896-97

897

898

899-900

900

900-903

904

ქუცის გაგრძელება, გამოც. ჯანაშვილისა

34

35

38

42

42-43

43

44

45

45-46

46

Strassman prof., Gesundheitspflege des Weibes, 1903 წ.

28, 33

ცა მ გ ი მთაწმინდელისად, ათონის კრებული

315

ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, წ. III

ქართული სამართლის ისტორია წ. I

63, 64. 67-68

წიგნი II

ისტორიის მიზანი 218-220

275

275

296-97

საქართველოს ეკონომიური ისტ. წ. II

დიპლომატიკა

ჰამმერი, Hist. de l'empire Ottoman, II

509

510

Herzberg G. prof. Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen

588-89

582,587,591

Horn p. Geschichte Irans in islamischer Zeit: Grundriss d. iranischen
Philologie II 578

Huart Cl. Histoire des arabes, ტ. II 193-94

საქართველო XV საუკუნეში
(ამონაბეჭდი ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1940 წ. დაწერილი
საქართველოს ისტორიის „მოკლე კურსიდან“)*

ალექსანდრე პირველი დიდი (1412-1442 წწ.)

კონსტანტინე მეფე რომ ჩალალანში მსხვერპლად შეეწირა, ივანე ათაბაგთან შეხიზნული მისი ვაჟიშვილი ალექსანდრე ქართლში დაბრუნდა და 1412 წელს 20 თებერვალსა და 21 მარტს შუა საქართველოს სამეფო ტახტზე ავიდა. ალექსანდრე თავისი მამის მხოლოდ უფროსი ვაჟიშვილი იყო. მას ძმებიც ჰყავდა, *ბაგრათი და გიორგი*. იმისდა მიუხედავად, რომ ალექსანდრე 1412 წელს ჯერ კიდევ ჭაბუკი იყო, გამეფებისას ის უკვე დაცოლშვილიანებული იყო. თანამეცხედრედ *გულანდუხტი* ჰყავდა, რომლისგანაც ორი ვაჟიშვილი, *ვახტანგი და დემეტრე* შეეძინა. 1414 წელს რომ გულანდუხტი დედოფალი გარდაიცვალა, ერთი წლის შემდგომ ცოლად თამარი შეირთო, რომლისგანაც კიდევ ორი ვაჟიშვილი, *გიორგი და დავითი*, ეყოლა. ამრიგად, ალექსანდრე პირველს მრავალრიცხოვანი ოჯახობა ჰყავდა, რამაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფო საქმეებზედაც იქონია გავლენა.

ალექსანდრეს საქართველოში ისეთ პირობებში მოუხდა გამეფება, როდესაც ჩალალანში მეფე და ქართველთა ლაშქარი დამარცხდა. სარდლები ამ ბრძოლას შეეწირნენ მსხვერპლად. ცხადია, რომ საქართველოში მწუხარება და სასოწარკვეთილება უნდა ყოფილიყო გამეფებული. მის მეფობამდის, ამგვარად საქართველო გაჭირვებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა: მტერთან ბრძოლა და დროგამოშვებით საქართველოს რბევა ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა. ამის გამო ახალი ადგილებიც გაოხრებული იყო და წინანდელი, თემურლენგის შემოსევების დროს განადგურებული, ნაოხარი ადგილების აღდგენაც ძნელდებოდა. ალექსანდრე I-ს უნდა გადაეწყვიტა, რა დაესახა თავის უპირველეს მიზნად.

მან სცადა ყველაზე უწინარეს საქართველო უზრუნველყო გარეშე მტრის შემოსევისაგან. თავის არა ერთს სიგელში მას აღნიშნული აქვს, რომ ის იბრძოდა „ურჯულოთა“ წინააღმდეგ და საქართველოს საზღვრებიდან გააძევა. და ამის წყალობით მის მეფობაში მშვიდობა და მყუდროება დამყარდა. სამწუხაროდ, ამ ხნის მოღვაწეობის შესახებ კონკრეტული ცნობები იმაზე, თუ რა და რა ბრძოლა, სად და როდის მოხდა, არ მოგვეპოვება. ვიცით მხოლოდ, რომ 1416 წელს, თვით ქართველთავე წინდაუხედავი და გამაღიზიანებელი ქცევით, სამაგიეროს გადასახდელად საქართველოს მტერი შემოესია.

ათაბაგ ივანე აღბულას ძის სამფლობელოში, სამცხეში, გაქრისტია-

* 1940 წ. დაწერილ „მოკლე კურსში“ შედარებით უფრო ღრმადაა გააზრებული XV ს. საქართველოს ისტორიული განვითარების პროცესები. ცალკე პარაგრაფების სახითაა გამოყოფილი „მოსახლეობის სოციალური განვითარების პროცესი“, „პატრონყმობიდან“ „ბატონყმობაში“ გადასვლის საფეხური, გლეხთა ფეოდალური ექსპლუატაციის გაძლიერება და სხვ.

ნებულ სპარსელ, ქართველ და სომეხ ყმანვილებს ღორის ხორცი უჭამიათ და ძვლები მაჰმადიანთა სამლოცველოში შეუყრიათ. ამ გამანბილებლად მიჩნეულ საქციელს ახალციხელი მაჰმადიანები აუღელვებია, რათგან ყურანით მართლმორწმუნე მუსლიმანს ღორის ხორცის ჭამა არ შეუძლია, რათგან ღორი უნმინდურ ცხოველად ითვლება. განრისხებული მაჰმადიანები წავიდნენ ყარა-იუსუფთან და ქრისტიანეთაგან მაჰმადიანთა დევნა შესჩივლეს. ყარა-იუსუფმაც ისარგებლა ასეთი შემთხვევით და სამაგიეროს გადასახდელად საქართველოს შემოესია. რასაკვირველია, ამავე დროს, შემოსეულ მტრებს ადგილობრივ მაჰმადიანებიც უწევდნენ დახმარებას და ასეთი გამცემლობის წყალობით ქალაქი *ახალციხეც* მარბიელი ლაშქრის მსხვერპლად იქცა, მიდამოებიც მთლიანად გაძარცული იყო. მაგრამ ამაზე მეტი ყარა-იუსუფს არაფერი გაუკეთებია.

ალექსანდრე მეფეს სრულიადი საქართველო ემორჩილებოდა: ის თავის თავს სრულებით სამართლიანად „აფხაზთა და ქართველთა მეფეთ-მეფეს“ უწოდებს და, როგორც თბილისი, ისევე ქუთაისის ერთიერთმანეთთან პირდაპირი გზით იყო შეერთებული და მათ საქარავნო-სავაჭრო გზაც აერთებდა. მაინც ალექსანდრე პირველის დროინდელი სრულიადი საქართველო, იმასთან შედარებითაც, რაც ბაგრატ დიდის დროს იყო, უკვე გაცილებით ჩამომცრობილ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. აღმოსავლეთით, როგორც ვიცით, ძველი *გაჩიანი*, ანუ მერმინდელი ხაჩენი საქართველოს საზღვრებს გარეშე იყო დარჩენილი. საქართველოს სამხრეთის საზღვრის სანაპიროც ძალზე შემცირებული იყო. ამ დროს *ანისიც*-კი უკვე საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა. ამაზე მეტის თქმაც შეიძლება. საქართველოს დაცვის თვალსაზრისით ისეთი აუცილებელი ციხექალაქიც-კი, როგორიც *ლორეა*, მტერს ჰქონდა ხელში ჩაგდებული. ეს უკვე ორი-სამი თაობის წინათ მომხდარი ამბავი იყო და ღორის ველზე წინანდელი მდგომარეობა ისე შეიცვალა, რომ როდესაც შემდეგში ალექსანდრე პირველმა ამ თემის საქართველოსთან კვლავ შემოერთება მოახერხა, ღრმა მოხუცებულებს გარდა და საბუთების გამოყენების გარეშე, მფლობელობის საკითხის გამორკვევა შეუძლებელი შეიქნა.

რაკი მტერი ღორის ველზე ჯერ კიდევ იყო დარჩენილი, ცხადია, რომ მას ყოველთვის საშუალება ექნებოდა საქართველოს უფრო სწრაფად და უფრო ადვილად შემოჰსეოდა. სამაგიეროდ საქართველოსათვის თავის დაცვაცა და მისი უკან დაბრუნებაც გაცილებით უფრო გაძნელებული იყო იმის გამო, რომ ღორის ველი მაღალ მთიანეთს წარმოადგენდა და სამხედრო მოქმედება უნდა დაბლობიდან მაღლობისაკენ ყოფილიყო მიმართული. მხოლოდ 20 წლის მეფობის შემდეგ, 1431 წელს, ალექსანდრე მეფემ, ხანგრძლივი სამზადისის შემდგომ, ამ ლაშქრობის დაწყება გაბედა და ღორის ველი კვლავ საქართველოს შემოუერთდა. რასაკვირველია, ამ გამარჯვებას საქართველოსათვის ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც პოლიტიკური და სამხედრო, ისევე ეკონომიური თვალსაზრისითაც, რათ-

გან ლორის ველი ისეთს აუცილებლად საჭირო მაღალ-საძოვრიან ადგილს წარმოადგენს, ურომლისოდაც საქართველოს მესაქონლეობას წესიერი განვითარება და დანინაურება არ შეეძლო.

1431 წელს ველის საქართველოსთან შემოერთების შემდგომ, საქართველომ თავისი საზღვრის ბუნებრივ ზღუდეს მიაღწია. მაღალი მთები მის სამეფოს კარგად იცავდნენ. საქართველოს სამეფოს საზღვრების ასეთმა უშიშროებამ, ალექსანდრე მეფესა და საქართველოს მთავრობას საშუალება მისცა წინათ საქართველოს საკუთრებად მყოფი, მახლობლად მდებარე, თემებიც დაებრუნებინა. ალექსანდრე მეფემ ისარგებლა შემთხვევით, რომ შაჰრუსა და ჯეჰან-შაჰს შორის ერანში ბრძოლა იყო ამტყდარი, და მისი ნებართვით ბეშქენ ორბელიანმა საქართველოს აღმოსავლეთით მდებარე სივნიეთის თემები შემოუერთა. ალექსანდრემ ბეშქენ ორბელიანს ამ გამარჯვებისათვის ლორის ციხე უწყალობა, ის სიმაგრე, რომელიც მის საგვარეულოს დემნას აჯანყების მოწყობის გამო გიორგი მესამისაგან ჰქონდა ჩამორთმეული.

სივნიეთისა და მახლობელი თემების შემოერთებამ საქართველოს შეთხელებულ მოსახლეობას 60 ათასზე მეტი მცხოვრები კომლი შესძინა და ამასაც, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

რაკი საქართველომ ასე გაძლიერება დაიწყო, საქართველოს საზღვრებს გარეშე მცხოვრებ სომხების ლტოლვილთა ტალღა მოაწყდა, ისინი მაჰმადიანთა საბრძანებლებიდან გადმოდიდნენ, რომ საქართველოში დასახლებულიყვნენ და მყუდრო ცხოვრებისა და შრომის საშუალება ჰქონოდათ.

ალექსანდრე I-ის ქვეყნის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა

როცა ალექსანდრე პირველმა საქართველო გარეშე მტრის შემოსევისაგან უზრუნველჰყო და სახელმწიფო განამტკიცა, ის განადგურებული და აოხრებული ქვეყნების განახლებასაც შეუდგა. ალექსანდრე პირველი გამეფებისას 22 წლის ჭაბუკი იყო. ბავშვობიდან მოყოლებული 17 წლამდის ის თავის ბებია ქუცნა ამირეჯიბის მეუღლე *რუსასთან* იზრდებოდა, იმ შესანიშნავ ქართველ მანდილოსანთან, რომლის სახელი საქართველოს ისტორიაშიც აღიბეჭდა. რუსამ გასაოცარი მხნეობა და თაოსნობა გამოიჩინა: იმ საერთო გაჭირვებისა და მწუხარების დროს რუსამ თემურლენგისაგან განადგურებული სვეტიცხოველის აღდგენასა და განახლებას მიჰყო ხელი. ეს იმდენად დიდი და იმდენად ძნელად გადასაწყვეტი ამოცანა იყო, რომ მისი დაძლევა ერთი ადამიანისათვის გასაოცარიც-კია. მაგრამ ის ამას არ შეჰშინებია და ამ მნიშვნელოვან მოღვაწეობას შეუდგა.

ბებუის მაგალითს ნორჩ ალექსანდრეზე ღრმა შთაბეჭდილება მოუხდენია და შემდეგში, როდესაც რუსა ისე გარდაიცვალა, რომ მას დაწყებუ-

ლი საქმის დამთავრება არ დასცალდა, ალექსანდრე მეფემ თავისი ბებიის თაოსნობის ბოლომდის მიყვანა თავის უშუალო და წმინდა მოვალეობად მიიჩნია. ალექსანდრე მეფეს თავის სიგელებში ბებიის მასზე ჭირნახულობაც და ის ღვანლიც, რომელიც მას ალექსანდრეს წინაშე აღზრდისა და მისთვის მაღალი ზნეობრივი მოვალეობის შთაგონებით მიუძღვის, არა ერთხელ აქვს აღნიშნული.

ალექსანდრემ, იმას გარდა, რომ ბებიისაგან დაწყებული სვეტიცხოვლის განახლება განაგრძო, ამავე დროს უფრო ფართო ამოცანა და უფრო რთული გეგმაც დაისახა. რასაკვირველია, ის, რაც რუსამ დაიწყო, ერთი ადამიანისათვის დიდი და გაბედული ნაბიჯი იყო, მაგრამ განა საქართველოში მართო სვეტიცხოველი იყო დანგრეული. თითქმის არც ერთი დიდი და მნიშვნელოვანი ნაგებობა, საყდრები, ეკლესიები, ციხეები, ქალაქის ზღუდეები არ მოიპოვებოდა, რომლებიც თემურლენგის ურდოებს არ დაეზიანებინათ და არ დაენგრიათ. ვის უნდა ეკისრა ყველა ამის განახლება-აღდგენა და, თუ ეს ნაკისრი არ იქნებოდა, როგორ შეიძლებოდა, რომ საქართველო პოლიტიკურად გამაგრებულიყო? ამის სათანადოდ მოგვარება მხოლოდ მთელს სამეფოს, მთელ ქართველ ერს შეეძლო. ამიტომ ალექსანდრე პირველმა გადასწყვიტა, რომ ეს საქმე თვით ეთავა და საქართველოში თემურლენგის მიერ დანგრეული ციხეების, ეკლესიების, საყდრებისა და სხვა მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობათა აღდგენას შესდგომოდა.

ცხადია, რომ ასეთი ფართო ამოცანის განხორციელება, წინასწარ კარგად შემუშავებული გეგმისა და საჭირო სახსრების წყაროს გაუთვალისწინებლივ, სრულებით შეუძლებელი იყო. ამ ყველა საკითხების განხილვა ალექსანდრე პირველს მოუხდა. რაკი თემურლენგის შემოსევის შემდგომ იმდროინდელი აოხრებული საქართველო გალატაკებულიც იყო, ისეთი სახსრები, რომლის დასახული მიზნის განსახორციელებლად გამოყოფაც შესაძლებელი ყოფილიყო, სახელმწიფო ხაზინას არ მოეპოვებოდა. მაშასადამე, უნდა სხვა რაიმე წყარო გამოენახათ. ალექსანდრე მეფემა და საქართველოს მაშინდელმა მთავრობამ გადაწყვიტეს, საქართველოს განახლებისათვის საგანგებო დროებითი გადასახადები დაენესებინათ, რომელიც სანამ დასახული ამოცანა მიღწეული და გეგმა შესრულებული არ იქნებოდა ყოველწლიურად უნდა აეკრიბათ. ცხადია, რომ ასეთს ფართო განახლებითს მშენებლობას დიდი დროცა და დიდი თანხაც უნდა დასჭირებოდა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ერთი ძეგლის, სვეტიცხოვლის განახლება რუსამ ჯერ კიდევ თავის სიცოცხლის დროს დაიწყო, როდესაც ალექსანდრე ჯერ გამეფებული არ იყო, და ამ სამუშაოს დამთავრება მხოლოდ 1431 წლისათვის გახდა შესაძლებელი, მაშინ ცხადი შეიქმნება, თუ რამდენად ძნელი იყო იმ დროს ასეთი სამუშაოს წარმოება, მით უმეტეს დიდი სიძნელე უნდა ყოფილიყო გადასალახავი იმ შეუდარებლივ დიადი გეგმის განსახორციელებლად, რომელიც ალექსანდრე მეფეს ჰქონდა დასახული.

ალექსანდრე I-მა ამ საგანგებო გადასახადად კომლზე 40 თეთრი შემოიღო: თითოეულ მეკომურს ამ სააღმშენებლო სათავეს შესადგენად მაშინდელ საქართველოში 40 თეთრი (ე. ი. ვერცხლის ფული) უნდა გამოეღო.

ალექსანდრე მეფემ ეს დროებითი საგანგებო გადასახადი 1425 წელს დააწესა და ამ წლიდან მოყოლებული საქართველოს თითოეული სრულფუძიანი მეკომური 40 თეთრს იხდიდა, რომ განადგურებული ქვეყანა აღდგენილი ყოფილიყო. ხოლო 1440 წლისათვის მიზანიცა და გეგმაც მთლიანად განხორციელებული აღმოჩნდა: ალექსანდრე მეფეს თავის სიგელში აღნიშნული აქვს, რომ რამდენიც-კი საქართველოში ციხე, საყდარი, მონასტერი და სხვა შენობა იყო, ყოველივე სრულიად ახლად აღვაშენე და შევაძეკეო.

რაკი მიზანი უკვე მიღწეული იყო, ალექსანდრე მეფემ განკარგულება გასცა, რომ 1440 წლიდან მოყოლებული საგანგებო სააღმშენებლო გადასახადი კომლზე 40 თეთრი ამოეკვეთათ და მოესპოთ.

ცხადია, რომ 15 წლის განმავლობაში, რა დიდი თანხაც არ უნდა ყოფილიყო შეგროვებული, სრულებით შეუძლებელი იყო, რომ ყველაფერი აღედგინათ: ამისათვის მაშინდელ საქართველოს არც საკმაო ქონებრივი სახსრები ჰქონდა და არც ფიზიკური საშუალება იყო იმდროინდელ საქართველოში, რომ 15 წლის განმავლობაში ასეთი უზარმაზარი ამოცანა განხორციელებული ყოფილიყო. ამიტომაც, ცხადია, რომ ალექსანდრე I-სა და საქართველოს მთავრობის მიერ შემუშავებულს გეგმაში განსაზღვრულად მხოლოდ ისეთ უმთავრეს ნაგებობათა აღდგენა იქნებოდა შეტანილი, რომელთა აღდგენლობა საშიშროებას წარმოადგენდა და რომელთა განახლება კულტურული მოთხოვნებისათვისაც აუცილებლად საჭირო იყო. რა თქმა უნდა, რომ მრავალი ნაოხარი სოფელი ისევ ისევე დარჩებოდა; ასეთი განადგურებული, გაპარტახებული სოფლებისათვის ხომ უპირველესად მოსახლეობა იყო საჭირო. თემურლენგის მრავალგზისმა შემოსევამ-კი იმდენი ხალხი იმსხვერპლა საქართველოში, რომ არამც თუ სრულიად განადგურებული სოფლებისათვის მოახალშენე ხალხი არ იყო, არამედ შეთხელებული სოფლების მოსახლეობის შევსებისთვისაც-კი ხალხი, ტყვეობიდან დაბრუნებულთ გარდა, ძნელად თუ სადმე მოიპოვებოდა. ალექსანდრე მეფემ ამ საშუალებასაც მიმართა და, რამდენადაც-კი შესაძლებელი იყო, ცდილობდა, გაუკაცრიელებული ადგილები კვლავ შენად გაეხადა. მაგრამ ფართოდ ამ გეგმის განხორციელება იმდენად დიდ თანხას მოითხოვდა, რომ ისევ საქართველოს სამეფოს შერჩენილი მოსახლეობის ხელმეორედ ზედმეტად დატვირთვა სრულებით შეუძლებელი იყო. ამიტომაც ამ ამოცანის გადაწყვეტა უფრო კერძო თაოსნობას ჰქონდა მინდობილი. ასეთ პირობებში ბუნებრივია, რომ თემურლენგის შემოსევის დროს განადგურებული ბევრი სოფელი სამუდამოდ ნასოფლარად დარჩა, დროთა განმავლობაში ტყითაც დაიბურა და მის შემდგომ ველარც აღსდგა.

ალექსანდრე პირველის აღმშენებლობითი მუშაობა იმდენად დიადი იყო და მისი შედეგი იმდენად ყველასათვის თვალსაჩინო აღმოჩნდა, რომ თანამედროვეებმაცა და მომდევნო თაობამაც მას მეფეთა შორის წარჩინებული სახელი უწოდა და საქართველოს ისტორიამ დიდი ალექსანდრეს წოდებულებაც-კი მიაკუთვნა.

სოციალური ვითარება საქართველოში ალექსანდრე პირველის მეფობაში

რასაკვირველია, ალექსანდრე I-ს ამაზე უფრო ფართო გეგმის განხორციელებაც შეეძლებოდა, რომ მაშინდელი საქართველოს სოციალურ ნესნყობილებას მისთვის გადაულახავი დაბრკოლება არ შეექმნა.

მეფის ხელისუფლების გავლენა ხანგრძლივი ომის განმავლობაში უნებლიედ უნდა შესუსტებულიყო. ამავე დროს დიდგვარიან აზნაურთა გაძლიერება იმ არეულობის ხანაში, რომელშიც საქართველო მაშინ იმყოფებოდა ამნაირადვე ბუნებრივი შედეგი იყო. ალექსანდრეს საკუთარ ოჯახშიც-კი, მოცილეები თუ არა, ყოველ შემთხვევაში თანამონაწილენი უკვე აღმოუჩნდნენ. თავის მთავრობასა და ვაზირებთან მას აღარ შეეძლო ისევე თავისუფლად ემოქმედა, როგორც წინათ, როდესაც საქართველოს სახელმწიფოს მხოლოდ მეფეები განაგებდნენ და მათსა და ვაზირთა ნებისყოფაზე იყო ყველაფერი დამოკიდებული და სხვას არავის ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო.

ალექსანდრე მეფე უკვე იძულებული იყო თავისი ძმებისა და ცოლშვილისათვისაც გაენია ანგარიში: მათი აზრი და სურვილი უმნიშვნელო აღარ იყო. ხოლო, რაკი საქართველოს მეფე ცოლად წინანდებურად უცხო სამეფოების ასულს ველარ ირთავდა, არამედ რომელიმე თავისივე ქვეშევრდომის ასული მოჰყავდა ხოლმე ცოლად, ცოლის ნათესავეებიც, ვითარცა მეფესთან უფრო დაახლოვებულნი, სხვებზე მეტად გავლენიანი ხდებოდნენ. ბატონიშვილებიც ადგილობრივად ირთავდნენ ცოლებს, მათი ნათესაური კავშირიც სამეფო საგვარეულოს და სახლობას დიდგვარიან აზნაურთა გარკვეულ წრეს უახლოვებდა ხოლმე. ეს დიდგვარიან აზნაურთა დანარჩენ წრეებში ბუნებრივად შურსა და უკმაყოფილებას იწვევდა. მათ ის არ მოსწონდათ, რომ წოდებრივად მათი თანასწორი საგვარეულოების წარმომადგენლები მათზე უფრო გავლენიანი ხდებოდნენ. ეს გარემოებავე საქართველოს მეფეს საშუალებას უსპობდა თავის ყველა ქვეშევრდომთან პირუთვნელობა და მიუკერძოებლობა დაეცვა: ნათესაობის გავლენის ანარეკლი მის მოქმედებაში უნებლიედ ჩანდა ხოლმე და მისი მოქმედების თავისუფლება ამ მხრივ შეზღუდული იყო.

რასაკვირველია, ყველაფერი ეს საქართველოს მეფის ხელისუფლების დასუსტებასა და გავლენიანობის შემცირებას უწყობდა ხელს. ეს გარემოე-

ბა იმდროინდელ ძეგლებში გარეგნულადაც-კი არის აღბეჭდილი. ალექსანდრე მეფის ხნიდან მოყოლებული, საქართველოს მეფეები თავიანთ სიგელებს წინანდებურად მარტო თავიანთი სახელით-კი აღარ აწერინებდნენ, არამედ შიგ თანამეცხედრეც, ძმებიცა და შვილებიც არიან დასახელებულნი, რომელთაც, რასაკვირველია, არავითარი უფლება არ ჰქონდათ, რომ საქმეებში ჩარეულიყვნენ, მაგრამ რომელთა ჩარევის უცილობელ საბუთს სიგელში მათი მოხსენების გარემოება წარმოადგენს.

ასეთ პირობებში განა გასაკვირველია, რომ თვით მეფის ოჯახშიც, მის შვილთა შორის ისეთები აღმოჩენილიყვნენ, რომელთაც ესეც აღარ დააკმაყოფილებდა და რომელნიც ამაზე მეტი ხელისუფლების ჩაგდებას მოინადრინებდნენ. ალექსანდრე I-ს სიგელში თავისი უფროსი ვაჟიშვილი *ვახტანგი* თავისი სიცოცხლის დროსვე მეფეთ-მეფედ ჰყავდა დასახელებული. შემდეგში ალექსანდრე პირველის საბუთებში ვახტანგი მეფედ აღარ იხსენიება, მაგრამ ის გარემოება, რომ ალექსანდრე რატომღაც იძულებული იყო თავისი ვაჟიშვილი ვახტანგი მეფედ მოეხსენებინა, ამჟღავნებს იმ გარემოებას, რომ მეფის ოჯახში რაღაც ისეთი განხეთქილება მომხდარა, რომელმაც აიძულა ასე არაჩვეულებრივად მოქცეულიყო და თავისი სიცოცხლის დროსაც თავისი ვაჟიშვილი მეფედ მოეხსენებინა.

ამგვარადვე შემხვევითი მოვლენა არ უნდა იყოს, რომ 1442 წელს საქართველოს მეფემ ალექსანდრემ ქვეყნის მესაჭეობას თავი დაანება და ბერად აღიკვეცა და, *ათანასედ* სახელდებული, ის ამის შემდეგ სვეტიცხოვლის ეკვდერში ცხოვრობდა. სამეფო ტახტზე-კი მის მაგიერ სწორედ მისი ვაჟიშვილი *ბაგრათი* ავიდა, რომელიც ალექსანდრეს თავის სიცოცხლის დროს რამდენიმე წლის წინათ მეფედ ჰყავდა მოხსენიებული. 1442 წელს ალექსანდრე 62 წლის იყო და მას, რასაკვირველია, ჯერ კიდევ კარგა ხანს შეეძლო სამეფო საქმეებს გასძლოლოდა: ფიზიკურიცა და გონებრივი ძალაც ამისათვის მას ექნებოდა. მისი ენერგიული ბუნებაც უმოქმედო ბერმონაზონად ძნელი წარმოსადგენია, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ, თავის საკუთარ ოჯახშივე ჩამოვარდნილი უთანხმოების გამწვავების ასაცილებლად, მან ამჯობინა თავის პატივმოყვარე შვილისათვის მეფობა თვითონვე დაეთმო, ვიდრე განხეთქილება ჩამოეგდო და საქართველო განსაცდელში გაეხვია.

ვახტანგ IV ალექსანდრეს ძე (1442-1446 წწ.)

ვახტანგ IV-ს დიდხანს არ მოუხდა სამეფო ტახტზე ყოფნა. 1442 წელს გამეფებული, ოთხი წლის შემდგომ ის უკვე მკვდარი ჩანს. მისი მეფობის შესახებ ძალიან მცირე ცნობები მოგვეპოვება და ისიც, რაც არის, დანამდვილებით ძნელი სათქმელია, რამდენად მის მეფობას ეხება. ეს ჯეჰან-შაჰის შემოსევის ამბავია. ვახტანგ IV-ს ქართლის დიდგვარიან აზნაურ მოხ-

ელეებთან ბრძოლა ჰქონია, მათი მოღალატური ქცევის გამო, კერძოდ *ამილახორი ზევდგინიძე* მას ასეთი ქცევისათვის შეუპყრია კიდეც. რაღაც მძიმე დანაშაული უნდა სდებოდა მას ბრალად, რადგან დაჭერილს ამილახორს ზევდგინიძეს მეფემ მთელი მკვიდრი მამული ჩამოართვა და ყმებიც წაართვა. ამას გარდა დაუჭერია და დასამწყვდევად ლიხთ-იმერეთში წაუყვანია. ეს ერთი გარემოებაც უკვე იმ აშლილობის დასაწყისის მომასწავებელია, რომელმაც შემდეგში საქართველოს სახელმწიფოებრიობის მთლიანობა იმსხვერპლა.

ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის დარღვევის წინააღმდეგ

გიორგი VII ალექსანდრეს ძე (1446-1466 წწ.)

ვახტანგ IV-ის მაგიერ სამეფო ტახტზე საქართველოში 1446 წელს მისი ძმა გიორგი ავიდა. გამეფებისას ის 31-32 წლისა იყო და ქვეყნის მესაჭეობისათვის თითქოს საკმარის გამოცდილება უნდა ჰქონოდა. მას ორი ცოლი ჰყავდა. მეორე ცოლის, ნესტან-დარეჯანისაგან, გიორგი მეფეს 1457 წელს ვაჟიშვილი ალექსანდრე შესძენია. მას ორი ქალიშვილიც ჰყავდა, რომელთაგან ერთი 1452 წელს ბიზანტიის კეისარ კონსტანტინეზე იყო დანიშნული, მაგრამ, თურქებისაგან კონსტანტინეპოლის 1453 წელს აღებისა და კეისრის სიკვდილის გამო, ქორწინება ჩაიშალა.

გიორგი VII-მ მთელი თავისი მეფობა ხელისუფლებისა და ბატონობის გამოამტყდარს ბრძოლას შეალია. ამ ხანაში მთავრებმა წამოყვეს თავი, რასაკვირველია, უპირველესად მესხეთის მმართველმა, რომელმაც, როგორც ვიცით, უკვე XIII საუკუნეში საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებლობა მოიპოვა. მართალია, გიორგი ბრწყინვალემ საქართველოს ეს გამდგარი თემი დაუბრუნა, მაგრამ თემურლენგის შემოსევის შემდეგ მომხდარმა საქართველოს დასუსტებამ მესხეთის მთავარს აღბუღას კვლავ საღერლე-ლი აღუძრა, რომ თავისი საბრძანებელი საქართველოს სამეფოსაგან გამოეცალკეებინა.

ბრძოლა მესხეთის მთავარს ყვარყვარესა და გიორგი მეფეს შორის

უთანხმოება ჯერ თვით მესხეთის მთავრების, ჯაყელთა ოჯახში დაიწყო: გამწვავდა ურთიერთობა აღბუღასა და მის ბიძას ყვარყვარეს შორის, რომელთაგან უკანასკნელმა ხელისუფლების ხელში ჩაგდება მოინადინა და მესხებს თავისკენ გადაბირება დაუწყო. აღბუღამ, თავისი ბიძის შეპყრობა გადანყვიტა, მაგრამ ყვარყვარემ დაასწრო, 1447 წელს აღბუღას წინააღმდეგ გაილაშქრა და გაიმარჯვა კიდეც.

დამარცხებული აღბუღა გიორგი მეფესთან წავიდა დახმარების სათხოვნელად, მაგრამ ყვარყვარემ აქაც დაასწრო: გიორგი მეფე რომ დახმარების აღმოსაჩენად მესხეთში მივიდა, ყვარყვარე მეფეს არ შებრძოლებია, არამედ გზაშივე დაუხვდა და მისი გულის მოგება მოინადინა: უდანაშაულობა შეჰფიცა. მას იმედი ჰქონდა, რომ გიორგი VII ასეთი ქცევისათვის მას დაუმადლებდა და დასაჯილდოვებლად მისცემდა იმას, რაც სწადდა. მაგრამ მისი იმედი ტყუილი გამოდგა: გიორგი VII-მ აღბუღას დაუჭირა მხარი და ათაბაგად ისევ აღბუღა დასტოვა, ყვარყვარე-კი თავის კარზე წამოიყ-

ვანა და იქ ჰყავდა.

ყვარყვარე საქმის ასეთი დასასრულით ძალზე უკმაყოფილო იყო და უსიამოვნება, რომელიც თავდაპირველად ბიძა-ძმისწულს შორის იყო ჩამოვარდნილი, ეხლა უკვე ყვარყვარესა და გიორგი მეფის უთანხმოებად იქცა.

1451 წელს რომ აღბუღა ათაბაგი გარდაიცვალა, კვლავ საკითხი დაიბადა იმის შესახებ, თუ მესხეთის ათაბაგობა ვისთვის მიეცათ. სამეფო დარბაზის დაახლოვებულ წევრთა რჩევით, გიორგი მეფემ ათაბაგობა წინდაუხედავად ყვარყვარეს უწყალობა, რომ ამით მოემშვიდობიანებინა და მისი გული მოეგო. მაგრამ ყვარყვარე ათაბაგი სრულებით სხვა გუნებაზე იყო დამდგარი: მას მეფისაგან დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰსურდა. იმას თავისი თავი ისე ეჭირა, რომ საქართველოს მეფისაგან დამოუკიდებელ პოლიტიკის წარმოებასაც-კი ლამობდა. მაგალითად, 1459 წელს, როდესაც დასავლეთ ევროპაში საქართველოდან საერთო პოლიტიკური გეგმის შესახებ მოსალაპარაკებლად დესპანი უნდა ყოფილიყო გაგზავნილი, ყვარყვარე ათაბაგმა საქართველოს მეფის გიორგი VII-ის დესპანით დაკმაყოფილება არ მოისურვა, არამედ თავის საკუთარი დესპანიც გააყოლა და ეს, რასაკვირველია, მისი დამოუკიდებელი პოლიტიკის გეგმის ცხადი გამომჟღავნებელი იყო.

ყვარყვარე ათაბაგის ფართო გეგმა მესხეთის საქართველოს სამეფოთგან გამოსაყოფად და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა

მას ამაზე უფრო ფართო გეგმაც ჰქონდა განზრახული. ათაბაგმა თავისი სამფლობელოს საქართველოსაგან მარტო პოლიტიკურად ჩამოშორება-კი არ მოისურვა, არამედ უნდოდა მესხეთის მთელი სამწყსოც ქართული ეკლესიისაგან გამოეყო. ამ მიზნით მან *მანყვერელი* ეპისკოპოსის განდიდება მოინადინა, რომ მისთვის თავის სამფლობელოს ყველა სხვა ეკლესიები დაექვემდებარებინა. რასაკვირველია, ყვარყვარეს მთელი მოქმედება საქართველოს პოლიტიკური დანაწილებისათვის საუკეთესო პირობების შექმნას უდრიდა და მთელი ქართველი ერის ინტერესების საწინააღმდეგოდ მოღალატური ნაბიჯი იყო.

საეკლესიო კანონების თანახმად ეპისკოპოსად არჩეული პირი უეჭველად უნდა მცხეთაში წასულიყო და საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქის მიერ სვეტიცხოველში ყოფილიყო ხელდასხმული. მესხეთის მთავარმა სწორედ ამის მოსპობა მოისურვა. ეს იმ გარემოებით აიხსნება, რომ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი მესხეთის მთავრის განკერძოებითს პოლიტიკას მთელი თავის ძალღონით ებრძოდა და ყველა იმ საეპისკოპოსოდ არჩეულ პირებს, რომელნიც მესხეთიდან ჩამოდიოდნენ, კურთხევამდის კატეგორიულად ფიცს და აღთქმას ადებინებდა, რომ ის საქართ-

ველოს მწყემსმთავრის ერთგული და საქართველოს მეფის მომხსენებელი და მლოცველი იქნებოდა. წირვა-ლოცვის დროს საქართველოს მეფის მოხსენიება საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის გამოხატულებას წარმოადგენდა და ყვარყვარე ათაბაგსაც სწორედ ამის მოსპობა ჰსურდა.

საქართველოს ეკლესიის მეთაურის ბრძოლის შედეგი ყვარყვარა ათაბაგის პოლიტიკის წინააღმდეგ

როდესაც ყვარაყვარა დარწმუნდა, რომ საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელი მისი პოლიტიკური გეგმების ჩაშლას ლამობს, მაშინ მან გადანყვიტა, რომ *მანყვერელობა* და ეპისკოპოსების ხელისუფლება უმცხეთოთ ადგილობრივ მიენიჭებინა. მაგრამ საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარმა ამის საპასუხოდ საეკლესიო კანონებით მისთვის მინიჭებული უფლება გამოიყენა. როგორც მანყვერელი, ისევე ის საეკლესიო პირებიც, რომელთაც ამ გზით საეკლესიო თანამდებობის ხელში ჩაგდება იკადრეს, შეაჩვენა, საქვეყნოდ შეჩვენებულ პირს საეკლესიო კანონით მღვდელმსახურების ასრულება, წირვა-ლოცვა, ზიარება, მონათვლა, ჯვარის წერა და დასაფლავება აკრძალული ჰქონდა; ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამისათვის განკუთვნილი გასამრჯელოც მას აღარ შემოუვიდოდა და, რასაკვირველია, განკერძოების გუნებაზე დამდგარი მესხეთის საეკლესიო დიდ მოხელეებისათვის ამ სასჯელის ასეთი ეკონომიურ-ფინანსური მხარე გაცილებით უფრო საგრძნობი იყო, ვიდრე სხვა ყოველგვარი სასჯელის საშუალება. ამიტომაც ამ საშუალებამ ძლიერი გავლენა მოახდინა და უნებლიედ გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილი ეს პირები იძულებულნი გახდნენ, რომ საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელთან შეთანხმების გუნებაზე დამდგარიყვნენ.

გეგმა რომ არ ჩაჰშლოდა, ყვარყვარე ათაბაგმა ამაზე უფრო უკადრის საქციელს მიჰმართა თავისი დასახული ამოცანის განსახორციელებლად. მან ისარგებლა შემთხვევით, რომ საქართველოში მახლობელი აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის ერთ-ერთი დიდი სამღვდელო პირთაგანი მოვიდა, რომელსაც მიზნად საქართველოში შემოწირულების შეგროვება ჰქონდა დასახული. ეს სამღვდელო პირი ბერძენი მიტროპოლიტი იყო. ის საკმაოდ ცბიერი აღმოჩნდა: რასაკვირველია, ყვარყვარესთან წინასწარ შეთანხმებითა და სამაგიეროდ შესაფერისი კარგი ქონებრივი ჯილდოს მიღების შემდგომ, ამ უცხოეთიდან მოსულმა ბერძენმა მიტროპოლიტმა სწორედ იმის ქადაგებაზე დაიწყო, რაც თვითონ ყვარყვარე ათაბაგს სწადდა, ე. ი. რომ მღვდელისა და დიაკონის კურთხევა უმცხეთოთაც იყო შესაძლებელი და რომ საქართველოს საპატრიარქო ეკლესიის მორჩილება სრულებით მათთვის სავალდებულო არ იყო.

როცა საკალმასოდ მოსულმა ამ ბერძენმა მიტროპოლიტმა ჯიბეები

საკმაოდ გაისქელა და საქართველოდან წავიდა, მესხეთის სამღვდელთა პირები ისევ ისეთსავე მდგომარეობაში ჩავარდნენ, რა მდგომარეობაშიც წინათ იყვნენ. სანამ მაღალი უცხო სამღვდელთა პირი მესხეთში იყო, შეჩვენებულ მესხ ეპისკოპოსებსა და სამღვდელთა პირებს ზურგი ასეთუ- ისე გამაგრებული ჰქონდათ, მაგრამ, როდესაც ის უკვე საქართველოს მო- შორდა, მათ დამცველიც მოაკლდათ და, ან უნდა საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარს დამორჩილებოდნენ, ანდა უნდა იმ გარემოებას შეჰრიგე- ბოდნენ, რომ მათ სამწყსოდან ქონებრივი შემოსავალი აღარ ექნებოდათ.

ყვარყვარა ათაბაგის გეგმის ჩაშლა და ქართული ეკლესიის მთლიანობის შენარჩუნება

უკანასკნელმა გარემოებამ, ქონებრივმა გაჭირვებამ, აიძულა ისინი, დამორჩილებოდნენ საქართველოს ეკლესიის მაშინდელ *კათალიკოს და- ვითს*, რომელიც ალექსანდრე პირველის შვილი იყო და რომელიც ქართუ- ლი ეკლესიის მთლიანობის დაცვასთან ერთად საქართველოს პოლიტიკუ- რი მთლიანობის დაცვასაც თავის მოვალეობად სთვლიდა.

გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფი მესხეთის შეჩვენებული სამღ- ვდელთა პირები რომ მცხეთაში ჩავიდნენ და კათალიკოსს ვედრება დაუწ- ყეს, მათთვის წინანდელი მათი შეცოდება და დანაშაული შეენდო, მან ამ პირების თხოვნა არ შეისმინა, სანამ ფიცის წიგნზე ხელი არ მოაწერინა, რომელშიც ისინი აღთქმას სდებდნენ, რომ საქართველოს ეკლესიის კათა- ლიკოს-პატრიარქის ყოველ ბრძანებას დაემორჩილებოდნენ, საქართველოს ეკლესიის საჭეთმპყრობელის ერთგული და საქართველოს მეფეთა მლო- ცავი იქნებოდნენ ყოველი წირვა-ლოცვის დროს. ვისაც კათალიკოს-პა- ტრიარქი შერისხავდა, ისინი ვალდებულნი იყვნენ, რომ იმასთან კავშირი შეენწყვიტათ: შეჩვენებულ ეპისკოპოსებთან ერთად წირვა არ ეწირათ და, სანამ შენდობას არ მიიღებდნენ, მათთან საერთო არაფერი ჰქონოდათ. ამ- ავე აღთქმაში იყო აღნიშნული, რომ, თუნდაც ყვარყვარემ მანყვერელობა ან სხვა ეპისკოპოსობა შემოგვთავაზოს, სანამ ყვარყვარე და მისი შეჩვენ- ებული ეპისკოპოსები თქვენს განკარგულებას არ დაემორჩილებინა, მა- ნამდის ყვარყვარესაგან შემოძლეული ხელისუფლება არ მივიღოთ და უარვყოთო.

ამ აღთქმის წიგნის პოლიტიკური შინაარსი და მნიშვნელობა სრულებით ცხადად ჩანს. დავით კათალიკოსი თავის მოვალეობად სთვლიდა, მის გან- კარგულებაში მყოფი ყოველი საშუალებით ის დამღუპველი მიმართულე- ბა შეეჩერებინა, რომელსაც მესხეთის მთავარი დაადგა და რომელსაც მიზნად საქართველოს მეფისაგან სრული პოლიტიკური და საეკლესიო დამოუკიდებლობის მოპოვება ჰქონდა დასახული. ასეთი ენერგიული სა- შუალებით და ბრძოლის წარმოების წესით, დავით კათალიკოსმა ბოლოს

იმდენი მოახერხა, რომ ყვარყვარე ათაბაგმა თავისი წადილის მიღწევა ვერ შესძლო.

რასაკვირველია, ასეთი განკარგულებისა და მთლიანობის დარღვევისადმი მისწრაფება გულში მარტო მესხეთის მთავარს არ ექნებოდა. სხვებს, ეგების, ისე მძლავრად არ ჰქონდათ იგი გამოხატული, მაგრამ მესხეთის მთავრის თანამგრძნობნი რომ შესაძლებელია სხვებიც ყოფილიყვნენ, ამის არავითარი ეჭვი არ უნდა გვექონდეს.

საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური ვითარება და სამთავროებად დანაწილება

ამ დროს საქართველო უკვე მკვეთრად იყო სამთავროებად დაყოფილი, თუმცა მთლიანობა ჯერ დარღვეული არ იყო: აფხაზეთი და სამეგრელო ერთ სამთავროს წარმოადგენდა. ამ სამთავროს სათავეში *ბედიანი* იდგა. ჯერ კიდევ XV საუკუნის პირველ წლებში აფხაზეთი და სამეგრელოც ერთ სამთავროდ არ იყო ქცეული, არამედ აფხაზეთი და სამეგრელო ცალ-ცალკე საგამგეო ერთეულებს წარმოადგენდნენ. აფხაზეთის მთავარ ქალაქად მაშინ *ცხუმი* ითვლებოდა, სამეგრელოს მთავარი ქალაქი კი *ბათომი* იყო და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ სამეგრელოს მთავარს მაშინ გურია და აჭარაც სჭერია. მას შემდგომ ცვლილება მომხდარა: 1459 წლისათვის გურია სამეგრელოს ჩამოჰშორებია. ის ცალკე სამთავროს წარმოადგენდა. აფხაზეთი და სამეგრელო კი ერთ სამთავროდ ქცეულა და მისი მართვა-გამგეობა ბედიანს ჩაუგდია ხელში.

აფხაზეთ-სამეგრელოს მთავარი, ასეთი გაძლიერებისდა მიუხედავად, მაინც საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში დაეცია და ჩამოშორების მიზანი ამ ხანაში მაინც მას დასახული არ ჰქონდა. მას არც თავისი განსაკუთრებული რომელიმე რწმუნებული გაუყოლებია დასავლეთ ევროპაში და საქართველოს დესპანით დაკმაყოფილებულა.

ამრიგად, საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობა, მართალია ჯერ დარღვეული არ იყო, მაგრამ რღვევის პროცესის დასაწყისი უკვე საკმაოდ მკაფიოდ მოჩანს. ყველაზე ძლიერად ეს მესხეთის მთავართა პოლიტიკაში იყო გამოხატული.

საერთაშორისო პოლიტიკაში მომხდარი დიდი ცვლილება, ოსმალთაგან ბიზანტიის მოსაოგა და ამის შედეგი

საქართველოს ასეთი შინაური ვითარება მეტად სახიფათო იყო იმ საერთაშორისო პირობების გამო, რომლებიც მახლობელ აღმოსავლეთში ამ დროისათვის შეიქნა: საქართველოს ორივე მხრით, სამხრეთ-აღმოსავლეთითაცა და სამხრეთ-დასავლეთითაც, საკმაოდ ძლიერი ახალი პოლიტიკური მეზობლები გაჩნდნენ.

შაჰროში რომ გარდაიცვალა, 1451 წელს, ერანის მბრძანებლად ჯეჰანშაჰი გახდა. ქირმანიდან მოყოლებული საქართველოს საზღვრამდე მას უკვე მთელი მინა-წყალი ეჭირა ხელში.

სამხრეთ-დასავლეთით საქართველოს უფრო საშიში მეზობელი ოსმალეთი გაუჩნდა. ამ ხანაში, თურქებმა მცირე-აზიაში იმდენად სწრაფად მოახერხეს გაძლიერება, რომ სულტანმა მუჰამედმა 1453 წელს თავისი უშველებელი ზარბაზნების მარჯვედ გამოყენებისა დ 70 ათასი ჯარისკაცის იერიშის მიტანით ბიზანტიის სახელმწიფოს დედაქალაქი კონსტანტინეპოლიც-კი აიღო და მთელს მაშინდელ მსოფლიოში მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ცნობილი ბიზანტიის იმპერია, ამგვარად, დედამიწის ზურგიდან აღიგავა. საქართველოსათვის ეს ისეთი უბედურება იყო, რომლის მსგავსი მის წარსულში ბევრი არ მოიპოვება.

იმას გარდა, რომ ოსმალეთი მახლობელ აღმოსავლეთში უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცა, საქართველოს ამიერიდან დასავლეთის გზაც დაეხშო და დასავლეთთან უშუალო კავშირის ყოველგვარი შესაძლებლობა მოესპო. თუ წინათ მას მეზობლად სუსტი ბიზანტიის საკეისრო ჰყავდა, ეხლა უკვე ძლიერი, ენერგიით აღსავსე, საუცხოვოდ შეიარაღებული ოსმალეთის სახელმწიფო აღმოუჩნდა. *სწორედ იმ დროს, როდესაც დასავლეთ ევროპაში რენესანსად წოდებული კულტურის მძლავრი აყვავება დაიწყო და შეუჩერებელი წარმტებით მიმდინარეობდა, საქართველოს ყოველგვარი საშუალება მოესპო, რომ ამ ნაყოფიერს შემოქმედების წყაროს გასცნობოდა და თვითონაც ამ მოძრაობის მოზიარე გამხდარიყო.*

საქართველოს მთავრობას, როგორც ჩანს, ოსმალეთის თანდათან გაძლიერება გამოჰპარვია: თურქთა მახლობელ აღმოსავლეთში და მცირე აზიაში ყოფნა იმდენად ხანგრძლივი ისტორიული ამბავი იყო, რომ ის ცვლილება, რომელიც თანდათან ხდებოდა, ქართველებისათვის ისე საგრძნობი არ აღმოჩნდა, როგორც დასავლეთ ევროპისათვის, რომელზედაც მომხდარმა პოლიტიკურმა ცვლილებამ თავზარდამცემი შთაბეჭდილება მოახდინა.

სამხედრო პოლიტიკური გეგმა ოსმალთა კონსტანტინეპოლითგან განსაღვენად

დამახასიათებელია, რომ კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან აღებას ყველაზე უწინარეს სწორედ დასავლეთ ევროპაში მიაქციეს ყურადღება. რომის პაპმა ნიკოლოზ V-მ მაშინვე სცადა ბიზანტიის დედაქალაქის თურქ-ოსმალთაგან განსათავისუფლებლად ჯვაროსანთა ომი მოეწყო, მაგრამ ვერას გახდა: მისი ცდა უშედეგო აღმოჩნდა. მისმა მოადგილემ კალისტ III-მაც ვერაფერი მოახერხა. მაშინ ჯვაროსანთა ომის მოწყობისათვის ევროპაში უკვე შესაფერისი პირობები აღარ არსებობდა, არც რომის პაპის ქადაგებას-ღა ჰქონდა ისეთი ყოვლად გადამწყვეტი გავლენა, როგორიც წინათ. ბიზანტიის დედაქალაქისათვის თავის შენუხება ევროპაში არავის ჰსურდა, რამდენადაც ეს მათთვის უშუალო საშიშროებას არ წარმოადგენდა. ორგზისი ცდის უნაყოფოებისდა მიუხედავად რომის პაპმა პიომ გადასწყვიტა დასახული მიზნისათვის ისეთი გეგმა შეედგინა, რომ მის განსახორციელებლად დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანთა სახელმწიფოებს მიეღოთ მონაწილეობა: ოსმალეთის წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპიდან უნდა წამოსულიყო მხედრობა და აღმოსავლეთის ქრისტიანებსაც, ოსმალთა საბრძანებლის სათანადო თემებში თურქთა მრავალრიცხოვანი ჯარის დასაბანდებლად აღმოსავლეთიდან უნდა დაეწყო შეტევა; ოსმალებს მაშინ საშუალება არ ექნებოდათ მთელი თავისი სამხედრო ძალა ევროპაში გადაეტანათ.

რომის პაპი პიო რომ საეკლესიო კრებაზე თავის გეგმის წარსადგენად და თურქთა წინააღმდეგ ლაშქრობის მოსაწყობად მანტუაში გაემგზავრა, იმავე დროს მახლობელ აღმოსავლეთში მან თავის დესპანად *ლუდოვიკო ბოლონიელი* გამოგზავნა მახლობელი აღმოსავლეთის ქრისტიანი სახელმწიფოების განზრახულ გეგმაში მხურვალე მონაწილეობის მიღებაზე დასაყოლიებლად.

რომის პაპის დესპანის საქართველოში მოსვლა და ქართველ პოლიტიკოსთა ფართო გეგმა

რომის პაპის დესპანი უპირველესად საქართველოს ესტუმრა, რათგან მისი გეგმის მთავარი ნაწილი ამ საქმეში სწორედ საქართველოს პოლიტიკურსა და სამხედრო მონაწილეობას გულისხმობდა. 1459 წელს ლუდოვიკო ბოლონიელმა გიორგი მეფეს თავისი ეკლესიის უფროსის გეგმა გადაუშალა ოსმალთა ხელიდან კონსტანტინეპოლის გამოსაგლეჯად. ამ განზრახვამ საქართველოს პოლიტიკის მესვეურნი მეტად მოხიბლა და ისე გაიტაცა, რომ მათ ამაზე მეტის განხორციელება-კი გადანწყვიტეს.

მართალია, რომ პაპის დესპანის მოსვლისას, საქართველოში მეფე-

მთავრებს შორის შინაური უთხმოება იყო, მაგრამ ლუდოვიკო ბოლო-ნიელმა სცადა ისინი ერთი-ერთმანეთთან შეერიგებინა. დასახული გეგმის მომხიბვლელობით, ყვარყვარე ათაბაგსა და საქართველოს მეფეს შორის შეთანხმება მოხერხდა: 1459 წელსვე გიორგი მეფესა და მთავართა შორის ზავი დაიდო და განზრახული გეგმის განსახორციელებლად მსჯელობა დაიწყო.

რომის პაპსა და დასავლეთის პოლიტიკოსებს უპირველესად კონსტანტინეპოლის თურქთა ხელიდან გამოგლეჯა აინტერესებდათ, ქართველებისათვის-კი მარტო ეს საკითხი არ იყო საჭირობოროტო. ამ დროისათვის მათ უკვე თურქ-ოსმალთა გაძლიერების მთელი საშიშროება იგრძნეს, ამიტომ უნდოდათ ამ შემთხვევით ესარგებლათ და მცირე აზიაში თურქთა პოლიტიკური ძალა მოესპოთ, რომ მომავლისათვისაც მათი საშიშროება სამუდამოდ ჰქონოდათ თავიდან აცილებული.

ამრიგად, ქართველ პოლიტიკოსთა აზრით გეგმა გაცილებით უფრო ფართო უნდა ყოფილიყო. ფართო გეგმის განხორციელებას-კი, რასაკვირველია, უფრო მეტი მონაწილეონიცა და უფრო მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალაც სჭირდებოდა, თუ რომის პაპი უმთავრესად ქრისტიანთა მონაწილეობას გულისხმობდა. რაკი ქართველები დასახულ ამოცანას ასე აფართოებდნენ და მიზნად თურქ-ოსმალთა განადგურება ჰქონდათ დასახული, ის სამხედრო ძალა, რომლის გამოყვანა საქართველოს შეეძლო, – 70 ათასი ჯარისკაცი, რასაკვირველია, სრულებით საკმარი არ იყო. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკოსებმა გადასწყვიტეს, რომ უნდა მეზობელ ბერძნებისათვის, ტრაპიზონის სამეფოს კეისრისათვისაც და მცირე სომხეთის მმართველისათვისაც მიემართათ. მაგრამ ამითაც არ დაკმაყოფილდნენ: მათ გადასწყვიტეს, რომ შესაძლებელი იყო ოსმალთა წინააღმდეგ თვით მახლობელი აღმოსავლეთის იმ მაჰმადიან მმართველთა ძალაც-კი ყოფილიყო გამოყენებული, რომელთაც ოსმალებთან დაუძინებელი მეტოქეობა და მტრობა ჰქონდათ.

საქართველოს პოლიტიკური მოკავშირენი ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულს ბრძოლაში

ამ გეგმის თანახმად მათ მოლაპარაკება დაიწყეს კიდეც ტრაპიზონის კეისართან, მცირე სომხეთის პატრონთანა და ერანის მბრძანებელთან. დავით ტრაპიზონის მეფე 30 ათასი ჯარისკაცისა და 30 კატარლის გამოყვანას შეჰპირდა. მცირე სომხეთის პატრონმა 20 ათასი მოლაშქრის გამოყვანა იკისრა თავის თავზე და უკვე ამის წყალობით მარტო მახლობელ აღმოსავლეთის ქრისტიან სამფლობელოების ჯარის რაოდენობა 120 ათასს მე-ბრძოლამდე ავიდა და 30 სამხედრო კატარლაც შესაძლებელია ჰყოლოდათ. ცხადია, იმ ფართო გეგმისათვის, რომელიც ქართველებს ჰქონ-

დათ დასახული, მეგრძოლთა არც ეს ოდენობა იყო საკმარისი, ერანის მბრძანებელს უზუნ-ჰასანს უნდოდა თავისი სამფლობელოები ისევე გაედიდებინა, როგორც ოსმალებმა მოახერხეს. ამის გამო, რასაკვირველია, ის შურის თვალთ უყურებდა ოსმალთა გაძლიერებას და მათ შორის მეტოქეობა უაღრესად იყო გამწვავებული. ამით ისარგებლეს ქართველმა პოლიტიკოსებმა და უზუნ-ჰასანს წინადადება მისცეს ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიეღო. იმისდა მიუხედავად, რომ ისიც მაჰმადიანი იყო, მან მონაწილეობის მიღება სიხარულით იკისრა, რასაკვირველია იმ იმედით, რომ სამაგიეროდ შესაფერის ტერიტორიულ ჯილდოს მიიღებდა.

გეგმის ასეთი გაფართოება ცხადყოფდა, რომ საქართველოს მაშინდელ პოლიტიკოსებს კარგად არ ჰქონდათ წარმოდგენილი დასავლეთ ევროპის იმდროინდელი მდგომარეობაცა და ოსმალეთის მთელი ძლიერებაც. მახლობელ აღმოსავლეთში ასეთი დიპლომატიური გამარჯვებით აღფრთოვანებულმა, ქართველმა პოლიტიკოსებმა დასავლეთ ევროპაში თავიანთი დესპანები გაგზავნეს იქაურ ქრისტიან სახელმწიფოების წარმომადგენლებთან ერთად იმ გეგმის განხორციელების შესახებ საბოლოოდ მოსალაპარაკებლად.

საქართველოს და მისი მოკავშირეების დესპანების გამგზავრება დასავლეთ ევროპაში საბოლოო გეგმის შესადგენად და შესათანხმებლად

ლუდოვიკო ბოლონიელის წინამძღოლობით ისინი საქართველოდან ჩრდილოეთის გზით გაემგზავრნენ, რადგან იმ დროს ასეთი მიზნის დასახველი თავისებური კოალიციის წარმომადგენლებს კონსტანტინეპოლზე მგზავრობა ხიფათის მეტს არაფერს უქადდა.

საქართველოს მეფის დესპანს *ნიკოლოზ თბილელს* გარდა, ამ დესპანობაში მონაწილეობას იღებდა ყუარყუარა ათაბაგის ელჩი, ვილაც *ქასადანი*, დავით ტრაპიზონის კეისრისა — *მიხეილი*, მცირე სომხეთის მთავრისა — *მორალო* და უზუნ-ჰასანისა — *მაჰმედი*.

ჩრდილოეთის გზით მიმავლებმა უნგრეთამდის რომ მიაღწიეს, იქითგან ჯერ გერმანიაში მივიდნენ და ფრედერიკო იმპერატორს წარუდგნენ სადარბაზოდ, რომელსაც საქართველოს მეფე-მთავრების სალამი მოახსენეს. გერმანიიდან იტალიაში გაემგზავრნენ და ქალაქ ვენედიკაში ჩავიდნენ თუ არა, ამ რესპუბლიკის სენატმა ისინი დიდი ზეიმით მიიღო. 1460 წელს-კი ყველა ეს პირები უკვე რომში იმყოფებოდნენ.

საქართველოდან ჩასულ დესპან-ელჩებს რომშიც საზეიმოდ დაუხვდნენ: საგანგებოდ დანიშნული პირები, სასულიერო დასნიც მოაგებეს, სამთავროს სასახლეში შესაფერისი სადგომიც დაუმზადეს, მაგრამ მაინც რომში ყოფნისას დესპანებს სასიხარულო არაფერი დაჰხვედრიათ. ამ დროისათვის უკვე გამორკვეული იყო, რომ რომის პაპის ყოველივე ცდა ამოცანა გამოდგა და გეგმა სრულებით უნიადაგო აღმოჩნდა. არც საეკლესიო კრებამ, არც დასავლეთ ევროპის პოლიტიკოსებმა ამ გეგმას არავითარი ყურადღება არ მიაქციეს: განზრახული ომის მოწყობა შეუძლებელი შეიქნა და საქმე უნდა მთლიანად ჩაშლილიყო. რასაკვირველია, საქართველოდან და მახლობელ აღმოსავლეთიდან ჩამოსულ დესპანების კოალიციაზე ამ ამბავს თავზარდამცემი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა. მაინც რომ გული მთლიანად არ გაეტეხათ, რომის პაპმა ურჩია: დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოების მესვეურთ თქვენ თვითონ მიმართეთ და სთხოვეთ, რომ ამ გეგმის განხორციელებაში მონაწილეობა მიიღონ.

მართალია, ქართველები და მათი მოკავშირეები სწორედ დასავლეთ ევროპის ქრისტიანეთა და რომის პაპის თაოსნობით და წინადადებით იყვნენ ჩასული, ახლა-კი საქმე ისე დატრიალდა, რომ საქმე თვითონვე გაუხადეს სახვეწნად, მაგრამ, რაკი სხვა გამოსავალი არ იყო და სამშობლოში და ქვეყანაში უკან ისე დაბრუნება, რომ ერთხელ მაინც განზრახული გეგმის განხორციელების შესაძლებლობის გამორკვევა არ ეცადათ, მუტევებელი დანაშაულება იქნებოდა, ამიტომ მათ რომის პაპის ამ რჩევისათვის უნდა ყური ეგდოთ. 1460 წელს საქართველოს დესპანები საფრანგეთის მეფეს კარლოს VII-ს წარუდგნენ კიდევ და ოსმალეთის წინააღმდეგ ომში მონაწილეობა სთხოვეს. რასაკვირველია, ამ თხოვნითაც არა გამოსულა რა: დესპანები ჯერ კიდევ საფრანგეთიდან წამოსული არ იყვნენ, რომ კარლოს VII გარდაიცვალა და მათ საშუალება ჰქონდათ მისი შვილის ლუდოვიკოს მეფედ კურთხევას დასწრებოდნენ. საქართველოს დესპანებმა მასაც სთხოვეს ხელახლა, მაგრამ არც ამით გამოსულა რამე.

რაკი მათი მოგზაურობა დასავლეთ ევროპაში ასე უნაყოფო გამოდგა, ისინი ხულცარიელები უნდა დაბრუნებულიყვნენ. ყველაზე მეტად ამ საქმის ჩაშლით უნდა საქართველო ყოფილიყო შეშფოთებული, რამდენადაც პოლიტიკური გეგმის ფართო დასახვა საქართველოს თაოსნობით მოხდა და ამ ფართო გეგმის ჩაშლაც მახლობელ აღმოსავლეთში იმდენად დასავლეთ ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოთა მარცხად არ შეიძლება ყოფილიყო მიჩნეული, რათგან ისინი მახლობელ აღმოსავლეთს ძალზე დაშორებულნიც იყვნენ, რამდენადაც საქართველოსათვის, რომელიც მახლობელ აღმოსავლეთში მათი მეზობელი იყო და რომლის პოლიტიკური ზრახვები თურქ-ოსმალთა წინააღმდეგ ეხლა უკვე აღარავითარ საიდუმლოებას აღარ წარმოადგენდა.

შინაური ზავის ჩაშლა საქართველოში; გიორგი მეფესა და ყვარყვარა ათაბაგს შორის ბრძოლის განახლება

დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანეთა შეერთებული ლაშქრობის გეგმის ჩაშლასთან ერთად, დღემოკლე აღმოჩნდა აგრეთვე საქართველოს მეფე მთავრებს შორის დადებული 1459 წლის ზავის ხელშეკრულებაც. ამაზე უფრო უარესი ის იყო, რომ გარეშე მტრის დიდი განსაცდელისდა მიუხედავად, საქართველოს შინაურობაში ისეთი დაუნდობელი მტრობა ატყდა, რომელიც საქართველოს საზღვრებზე მოზღვაებული მტრის მოქმედებას ყოველნაირად უწყობდა ხელს.

სწორედ ის პირი, რომელმაც საჭიროდ დაინახა, დასავლეთ ევროპაში გაგზავნილს დელეგაციაში თავისი დესპანიც აუცილებლად გაერია, ყუარყუარა ათაბაგი, ერთი იმ პირველთაგანი იყო, რომელმაც საქართველოში შინაური ბრძოლის კოცონი კვლავ დაანთო: განახლდა ბრძოლა გიორგი VII-სა და ყუარყუარა ათაბაგს შორის. მათი დამოკიდებულება იმდენად გამწვავდა, რომ სამხედრო ბრძოლითაც-კი დამთავრდა. მესხეთის მთავარს თავის თავისთვის ნება მიუცია, რომ საქართველოს მეზობლად მყოფი ერანის მბრძანებელი უზუნ-ჰასანიც-კი გამოეყენებინა. თუ წინათ უზუნ-ჰასანი საქართველოს მეფის მოკავშირე იყო ოსმალთა წინააღმდეგ განზრახულ ბრძოლაში. ეხლა, ყუარყუარა ათაბაგის წყალობით, უზუნ-ჰასანი უნდა მას დაჰხმარებოდა თვით საქართველოს მეფის წინააღმდეგ. რასაკვირველია, ერანის მფლობელისათვის სულერთი იყო, სად შესძლებდა ის და რა გზით მოახერხებდა თავის სამფლობელოს გადიდებას. უზუნ-ჰასანი 1462 წელს მოვიდა სამცხეში და ყუარყუარა ათაბაგს საქართველოს მეფის წინააღმდეგ ბრძოლაში მიეშველა. ამის წყალობით ყუარყუარა ათაბაგმა გამარჯვებაც მოიპოვა.

ბაგრატის აჯანყება გიორგი მეფის წინააღმდეგ და მისი გამარჯვება ჩიხორთან

ათაბაგის გამარჯვება საკმარისი იყო, რომ საქართველოს პოლიტიკურ ასპარეზზე მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გართულებულიყო. მე-ბრძოლთა შორის ბაგრატიც გამოჩნდა, რომლის ვინაობის შესახებ მანამდე ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ რომელიც, ყოველ შემთხვევაში მეფური შთამომავლობისა არ ყოფილა. ქუთაისის სანახებში, ე. ი. სამოქალაქოში, მას საქვეყნოდ გამრიგის თანამდებობა ჰქონდა და ამიტომ ქუთაისიც მას ექვემდებარებოდა. გიორგი მეფემ ამ ბაგრატს ორჭოფული ქცევისათვის ქუთაისი წაართვა. მაშინ ბაგრატი გიორგი მეფეს უკვე ცხადად აუჯანყდა და ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ ან სამხედრო ძალით უნდა დაემორჩილებინა, ან და ასპარეზი მისთვის დაეთმო.

მეფესა და აჯანყებულ ბაგრატს შორის სკანდას ციხისა და ჩხარის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ქ. ჩიხორთან 1463 წელს დიდი ბრძოლა მოხდა. სასტიკი სისხლის ღვრის შემდგომ, გიორგი მეფე დამარცხდა. მონინააღმდეგეთა შორის იმდენად დაუნდობელი ბრძოლა იყო, რომ ამ ბრძოლის ერთი მონაწილეთაგანი სიტყვით ისრისა, ხმლისა და შუბისაგან 24 ჭრილობა მქონდა, როდესაც ბრძოლის ველიდან თავის დახწევა მოვახერხეო.

დიდგვარიან აზნაურთა პოლიტიკური გახრწნილება და ყუარყუარა ათაბაგის ლალატი

რასაკვირველია, ბაგრატს ასეთი გამარჯვების მოპოვება მხოლოდ ზოგიერთი დიდგვარიანი აზნაურის მოლაღატური ქცევის წყალობით შეეძლო. მაშინდელ დიდგვარიანთა საგვარეულოებში იმდენად იყო შეპარული პოლიტიკური გახრწნილება, რომ ცალ-ცალკე ოჯახის წევრებიც-კი სხვადასხვა პოლიტიკურ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ: ზოგი ბაგრატის მომხრე იყო, ზოგი გიორგი მეფეს იცავდა. ბაგრატს გამარჯვების დროს გიორგი მეფის არა ერთი ერთგული აზნაური ჩაჰვარდნია ხელში.

აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსვლისას გიორგი მეფემ ბაგრატის მომხრე დიდგვარიან აზნაურებს შავი დღე დააყენა. ყველანი დააჭერინა და გამოუცხადა: თუ ბაგრატს ჩემს ერთგულ დაჭერილ აზნაურებს არ გამოაშვებინებთ, არც ერთს ცოცხალს არ გაგიშვებთო. თუმცა ჯგუფის ერთმა მეთაურთაგანმა, ზევდგინიძემ, პირობა მისცა, რომ ამას მოახერხებდა, რითაც თავისი ცხადი ორჭოფობა და ბაგრატის მოკავშირეობა გამოამჟღავნა, მაგრამ შეპირების ასრულება ვერ მოახერხა, ბაგრატს არავითარი საფუძველი არ ჰქონდა შეესრულებინა ის, რაც გიორგი მეფემ ამ აზნაურს ძალით დასტყუა.

თუმცა ბაგრატმა ჩიხორთან გაიმარჯვა, მაგრამ ქუთაისის დაპყრობა მაინც ვერ შესძლო; ვერც აღმოსავლეთ საქართველოში მოიკიდა ფეხი; გორი ყოველ შემთხვევაში ხელში ვერ ჩაიგდო. ამრიგად, ბრძოლის საბოლოო შედეგი ჯერ კიდევ გამოურკვეველი იყო და მხოლოდ თვითონ გიორგი VII-ის დაბნეულობამ შეუწყო ხელი მის მონინააღმდეგეს, რომ მოპოვებული უპირატესობა სრულ გამარჯვებად ექციათ. ამგვარი მარჯვე შემთხვევა ბაგრატს ყუარყუარა ათაბაგმა 1465 წელს ჩადენილი ლალატის საშუალებით მისცა: ამ წელს ათაბაგმა გიორგი მეფეს უღალატა და ტყვედ ჩაიგდო ხელში.

შეთქმულება წინასწარ იყო მოფიქრებული და მოწყობილი. ეს ამბავი ამგვარად მოხდა: 1465 წელს გიორგი მეფე თავისი ჯარითურთ ურჩი ყუარყუარა ათაბაგის დასასჯელად სამცხეში გაემართა. მაგრამ, სანამ განზრახულ ადგილს მივიდოდა, ფარავანზე იყო დაბანაკებული. ათაბაგ-

მა შებრძოლება არ მოისურვა, არამედ გამარჯვების მოპოვება ვერაგობით სცადა და მეფის შესაპყრობად და მოსაკლავად საიდუმლო შეთქმულება მოაწყო. გიორგი მეფეს ამ შეთქმულების ამბავი ერთმა განდობილმა კარის კაცმა, *იოთამ ზევდგინიძემ* აცნობა. თუმცა მეფემ ეს ცნობა არ დაიჯერა, მაგრამ მაინც თვითონ, იოთამ ზევდგინიძის რჩევით, იმ ღამეს გაეცალა, იოთამ ზევდგინიძე-კი მეფის კარავში დაწვა. ყუარყუარა ათაბაგის თავს-დამსხმელმა

მოღალატეებმა, რომელთაც იქ საქართველოს მეფე ეგულებოდათ, სამეფო კარავში მწოლარე იოთამ ზევდგინიძე სასიკვდილოდ დასჭრეს.

გიორგი მეფის ყუარყუარა ათაბაგისაგან შეპყრობა და ბაგრატის გამეფება

მეფეს საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, რომ მოტანილი ცნობა სრულ ჭეშმარიტებას წარმოადგენდა და ამიტომ მან გადასწყვიტა, ყუარყუარა ათაბაგი სასტიკად დაესაჯა. დაიწყო ამ საქმის გამოძიება, რამაც ბუნებრივად მღელვარება გამოიწვია. ყუარყუარა ათაბაგმა ამ არევ-დარევით ისარგებლა. მეფეს 1465 წელს უეცრად თავს დაეცა, ტყვედ ჩაიგდო და სამცხეში წაიყვანა.

კონსტანტინე ბატონიშვილი, რომელიც იქვე იმყოფებოდა, ამავე ბედობაღმოსაძრის გადაურჩა: მან იქიდან გამოქცევა მოახერხა და ჯერ გორის ციხეში გამაგრდა. მაგრამ როდესაც დარწმუნდა, რომ ყუარყუარა ათაბაგი მას კვლადკვალ სდევდა და გორის ციხეს მოადგა, კონსტანტინემ გადასწყვიტა, რომ გორში დარჩენა მისთვის უკვე სახიფათო იყო, ლიხთიმერეთში გადავიდა და ქუთაისის ციხეში გამაგრდა.

ბაგრატმა უმაღლესი ატეხილი შინაური ბრძოლით ისარგებლა და, რაკი გიორგი მეფე დატყვევებული იყო, ხოლო კონსტანტინე ბატონიშვილი ქართლიდან წასული აღმოჩნდა, ბაგრატი ქართლში გადმოვიდა და 1466 წელს თავისი თავი სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ გამოაცხადა. ამისათვის ბაგრატს წინასწარვე ჰქონდა მომზადებული ნიადაგი: მომხრე დიდგვარიანი აზნაურები დაფაცურდნენ და დავით ბატონიშვილს, რომელსაც დატრიალებული ამბებით გონება სრულებით დაბნეული ჰქონდა, შეუჩნდნენ, რომ მას ახალი პოლიტიკური მდგომარეობა ეცნო და ბაგრატი მეფედ ელიარებინა. იმ დიდგვარიან აზნაურებსაც და თვით დავით ბატონიშვილსაც ამ შემთხვევაში მხოლოდ საკუთარი საპატრონუმო მამულების დაკარგვის შიში ამოქმედებდა. დიდგვარიანმა აზნაურებმა დავით ბატონიშვილი თავიანთ ნებაზე დაიყოლიეს: ის ბაგრატს მიემხრო და ბაგრატი მეფეთ-მეფედ აღიარა.

რაკი დავით ბატონიშვილი ბაგრატს დაემორჩილა, მას ქართლში მონააღმდეგე პრეტენდენტი უკვე აღარავინ აღმოუჩნდა, რათგან კონსტან-

ტინე ბატონიშვილი დასავლეთ საქართველოში, ქუთაისში იყო გამაგრებული. ხოლო, რაკი დასავლეთი საქართველოს დანარჩენი ნაწილი, ქუთაისს გარდა, იმავე ბაგრატს ჰქონდა დაპყრობილი, ამიტომ კონსტანტინე ბატონიშვილსაც, რომელიც ქუთაისის ციხეში იმყოფებოდა, დიდხანს წინააღმდეგობის გაწევა, ცხადია, აღარ შეეძლო. ამიტომ 1468 წელს ნოემბრამდე ბაგრატსა და კონსტანტინეს შორის მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით შეთანხმება მოხდა და ზავი იქნა დადებული: კონსტანტინე ბატონიშვილმა ბაგრატის მეფეთ-მეფობა სცნო და ბაგრატმა კონსტანტინე ბატონიშვილი თავის სიგელში თავის ძმადაც-კი გამოაცხადა.

გიორგი მეფის ყვარყვარა ათაბაგისაგან განთავისუფლება და ბაგრატის წინააღმდეგ ბრძოლის ამოო ცდა

ყვარყვარა ათაბაგი დარწმუნდა, რომ მისგან ატეხილი არეულობით ყველაზე მეტად სხვამ ისარგებლა: მას არაფერი შერჩა იმის გარდა, რაც წინათაც ჰქონდა: ქართლში მან გორის ციხის აღებაც-კი ვერ შესძლო, ბაგრატი-კი აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოვიდა და თავისი თავი მეფედ აღიარა. იმ პოლიტიკური ზრახვებისათვის, რომლებიც ყვარყვარეს ჰქონდა, მისთვის გაცილებით უფრო ხელსაყრელი იყო, რომ მოწინააღმდეგედ უფრო სუსტი ნებისყოფის პატრონი, გიორგი VII, ჰყოლოდა, ვიდრე ისეთი ენერგიული პიროვნება, როგორიც ბაგრატი გამოდგა. ამ გარემოებაში ყვარყვარე ათაბაგი იმ დასკვნამდის მიიყვანა, რომ მისი მოქმედების უკიდურესობა მცდარი აღმოჩნდა და მიზანშეწონილი არ იყო. მაშინ ყვარყვარემ გიორგი მეფე ტყვეობიდან გამოუშვა, რომ გიორგისა და ბაგრატს შორის ბრძოლა ატეხილიყო. ეს ამბავი მალევე უნდა მომხდარიყო, ყოველ შემთხვევაში 1468 წლამდის, როდესაც კონსტანტინე ბაგრატს შეურიგდა და მისი მეფეთ-მეფობა სცნო.

განთავისუფლდა, თუ არა, გიორგი მეფე ტყვეობიდან, მან თავის ხელისუფლების დასაბრუნებლად ქართლში ბრძოლა დაიწყო, მაგრამ დიდგვარიან აზნაურთა წრეში ბაგრატს უკვე ბლომად ჰყავდნენ მომხრენი გიორგი მეფეს-კი ისეთი დაბნეულობა ეტყობოდა, რომ მისი ღროშის ქვეშ ამოდგომასა და მასთან ერთად თავგამოდებული ბრძოლის წარმოებას ვეღარავინ გაბედავდა.

გიორგი მეფემ არც იცოდა დიდგვარიან აზნაურთა შორის ვის მიჰნდობოდა და ზოგიერთ შემთხვევაში თავისსავე ერთგულ ყმებსაც არ ეხმარებოდა, როდესაც ბაგრატი მათ წინააღმდეგ მოქმედებას იწყებდა ხოლმე. ცხადად ჩანდა, რომ გიორგის მეფეთ-მეფობა აღარ შეეძლო და წინანდელი ხელისუფლების დასაბრუნებლად უკვე ყოველგვარი საშუალება დაკარგული ჰქონდა. ისიც შექმნილ ვითარებას შეურიგდა და კახეთში გადავიდა.

ბაგრატ VI იქცა იმიერ-ამიერ საქართველოს მეფეთ-მეფედ 1466 წელს, მაგრამ ბრძოლა მის წინააღმდეგ ჯერ კიდევ მთლად დამთავრებული არ იყო, რათგან კონსტანტინე ბატონიშვილი მას მხოლოდ 1468 წლისათვის შეურიგდა. ამ დროს-კი მას თავისი ხელისუფლების განმტკიცების სრული საშუალება ჰქონდა.

როდესაც ბაგრატმა საქართველოს მეფეთ-მეფის ხელისუფლება ჩაიგდო, ის 27 წლის კაცი იყო. მაშინდელი უცხოელი ავტორების ცნობით, ბაგრატი ლამაზი, ტანადი, მაგრამ ახირებული ქცევისა და ზრდილობის პიროვნება ყოფილა. საუბარიც შეუფერებელი სცოდნია: მას სიდინჯე ჰკლებია. ამასთანავე უაღრესად მკაცრი და დაუზოგავი მმართველიც გამოდგა.

ბაგრატ VI-ის საბრძანებელის ფართობი და საზღვრები

ბაგრატი თავის თავს სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ სცნობდა და ასევე არის დანერილი მისი სახელით ნაბოძები სიგელებიც: აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფედ, შარვანშად და შაჰანშად, ყოვლისა აღმოსავლეთ-დასავლეთის მპყრობელ ხელმწიფედ ასახელებდა ის თავის თავს. ნამდვილად-კი უკვე კარგა ხანია, რაც საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების დროს, ისტორიულად შექმნილი ეს ნოდებულება რეალურ პოლიტიკურ ვითარებას აღარ შეეფერებოდა: არც შაჰანშას და არც შარვანშას ნოდებულობა საქართველოს მეფეს აღარ ეკუთვნოდა: არც ერთი ამ სამფლობელოთაგანი საქართველოს საზღვარში აღარ იყო მოქცეული: ვინროდ შემოფარგლული საქართველოს ყველა ნაწილიც-კი იმ დროს ბაგრატის ხელთ არ იყო.

ბაგრატ მეფის უშუალო მფლობელობაში მყოფი ტერიტორია დასავლეთით ბედიანის საგამგეოს საზღვრით იყო შემოფარგლული, შავი ზღვის სანაპიროდან მოყოლებული მდინარე ცხენისწყალამდე სწრედ ბედიანის საგამგეოს შეადგენდა. ამ საგამგეოში, ან სამთავროში აფხაზეთი, სამეგრელო, გურია და აჭარა შედიოდა. ჩრდილოეთით მას კავკასიონის ქედი საზღვრავდა, სამხრეთით მდინარე ჭოროხი. ჭოროხს იქით უკვე ოსმალეთი იყო გაბატონებული. მას ჰქონდა ჩაგდებული საქართველოს ამაზე უფრო სამხრეთით მდებარე ყველა თემები.

ბათომი, იმ დროს პატარა ციხე-ქალაქი, საბედიანოს ეკუთვნოდა. ამგვარად, ბაგრატ მეფის უშუალო მფლობელობაში მყოფი მიწაწყლის დასავლეთის საზღვარი ცხენისწყლიდან იწყებოდა, მთელი დანარჩენი ლიხთ-იმერეთი შედიოდა და აღმოსავლეთ საქართველოში კახთა მეფის საზღვრამდე აღწევდა.

საბედიანოს მთავარს, ბათომს გარდა, კიდევ სამი ქალაქი ეკუთვნოდა: აფხაზეთში მდებარე *სებასტოპოლი*, შავი ზღვის სანაპიროზე აგრეთვე ფოთი და შემდეგ კიდევ ერთი (*Caltichea*), აბრეშუმის ტილოსი და თაფლის სავაჭრო ცენტრი, სადაც საგარეო ვაჭრობა წარმოებდა ხოლმე. საბედიანოს სამთავროს სათავეში *ბედიანი* იდგა, რომელსაც ქართულ ძეგლებში *დადიან-გურიელი* ეწოდება იმის გამო, რომ ამ ხანაში გურიაც მას ეკუთვნოდა. ბედიანი, იგივე დადიან-გურიელი, ქართულ წყაროებში დიდი ერისთავთ-ერისთავის წოდებულობით არის ხოლმე მოხსენებული და ამაზე მეტს არც თვითონ და არც მისი თანამედროვენი ამ ხანაში არ ხმარობდნენ. 1470 წლითგან მოყოლებული 1474 წლამდის *შამადავლა* იყო ბედიანად, რომელიც თანამედროვეთა ცნობით 50 წლის შნოიანი ადამიანი ყოფილა.

თუმცა ბაგრატ VI-ის სამფლობელო დასავლეთით ცხენისწყლიდან იწყებოდა, მაგრამ საბედიანო მაინც მას ემორჩილებოდა, როგორც უზენაეს საჭეთმპყრობელს.

მესხეთი

საქართველოს სამხრეთ დასავლეთ თემს მესხეთი წარმოადგენდა, რომელიც ყვარყვარე ათაბაგს ჰქონდა ხელთ, ჯაყელთა საგვარეულოს ამ წარმომადგენელს, რომელიც გამუდმებით საქართველოსაგან გამოყოფის დაუცხრომელი წადილით იყო შეპყრობილი. საათაბაგო ამ დროს დიდი სამფლობელო იყო: ჭოროხის იქით მდებარე მიწა-წყალი, მართალია, უკვე მას აღარ ეკუთვნოდა, არამედ ოსმალეთის სახელმწიფოს ჰქონდა ჩაგდებული ხელში; ამგვარად, შავშეთ-კლარჯეთი და ტაოც, თავისთავად ცხადია, უკვე ოსმალებს ჰქონდათ დაპყრობილი. მაგრამ დანარჩენი მესხეთი ყვარყვარე ათაბაგის ხელში იყო. მისი სამფლობელოს საკმაო დიდი სივრცის გამო და მისი ენერგიული ხასიათის წყალობით ყვარყვარე ათაბაგს მეზობელთა შორის ძლიერი მბრძანებლის სახელი ჰქონდა დამსახურებული, მას ყველანი უნებლიეთ უწევდნენ ანგარიშს. ყვარყვარე ათაბაგიც, დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად გამოყენებულ ყოველგვარ საშუალებათა მიუხედავად, არასდროს თავის თავისთვის სხვა წოდებულობას, საქართველოს ათაბაგისა და სამცხის სპასალარის გარდა, არ ხმარობდა, ასევე უწოდებდნენ მას სხვა თანამედროვენიც. ვენედიკის რესპუბლიკის დესპანი-კი მას ახალციხის მთავარს უწოდებს და, როგორც ჩანს, ამ ხანაში მას მოკლედ ასე ეძახდნენ ხოლმე.

ბაგრატ VI-ის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი

ბაგრატ VI-ის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი ლოქის მთის გასწვრივ იყო, ლორის ველი და მთელი მთიანეთი-კი უზუნ-ჰასანს ეჭირა, ე. ი. ერანის მფლობელის ხელში იყო. მას ლორის ციხეში თავისი თურქი მეციხოვნენი ჰყავდა, რომელნიც ამგვარად ამ ძლიერ ციხეს ქართველთა შესაძლებელი თავდასხმისაგან იცავდნენ. ამრიგად, ქვეყნის დასაცავად ესოდენ მნიშვნელოვანი ციხე საქართველოს დაკარგული ჰქონდა. უეჭველია, ლორის ველი მტერს იმ დროს უნდა ჰქონოდა ჩავარდნილი ხელში, როდესაც უზუნ-ჰასანი მესხეთში ყვარყვარე ათაბაგის საშველად მოვიდა.

ბაგრატიის საბრძანებელში ორი დიდი ქალაქი, *ქუთაისი და თბილისი* იყო. თბილისი ისევე, როგორც წინათ, დედაქალაქად ითვლებოდა, ბაგრატიც იქ იმყოფებოდა. ქუთაისი უკვე ძალზე დაპატარავებული იყო. იქ გორაზე ბაგრატ მესამის ტაძარი იდგა და ციხე-ქალაქი-კი რიონის გამოღმა ველად იყო მოთავსებული. ციხესა და ქალაქს ქვის ხიდი აერთებდა ერთმანეთთან. სამეფო სასახლე რიონის პირას იყო აშენებული. დასავლეთ საქართველოში ქუთაისის ციხის გარდა ბაგრატ VI-ს ძლიერ ციხედ *სკანდა* ჰქონდა მიჩნეული, სადაც ბაგრატ VI-ის საზაფხულო სასახლე იყო.

აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლის შუა გულში, სხვებზე უფრო მნიშვნელოვანი *გორის ციხე* იყო, მაგრამ ამ დროს გორის ციხე ხის ნაგებობას წარმოადგენდა, ქვიტკირის ზღუდეები მაშინ მას არ ჰქონდა.

საქართველოს დედაქალაქი თბილისი, რომელიც ძველად თავის სიდიდითაც და სიმდიდრითაც იყო განთქმული, ამ ხანისათვის უკვე მტრის მრავალგზისი შემოსევის წყალობით წინანდელთან შედარებით აგრეთვე შემცირებული იყო. მაგრამ ქალაქის ის უბნები, რომელთათვისაც მტერს თავისი მსახვრელი ხელი არ ჰქონდა დადებული, იმ ხანაშიც კარგა მჭიდროდ იყო დასახლებული. ქალაქი ლამაზი იყო, მხოლოდ მცხოვრებთა ნაკლებობა იყო საგრძნობი. თბილისის ზღუდეს ისნის ციხე წარმოადგენდა, რომელიც მთაზე იყო აგებული. *ისნის ციხე* იმ დროისათვისაც კარგ და მაგარ ზღუდედ ითვლებოდა.

ბაგრატ VI-ის უგუნური პოლიტიკა და საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევის მცდელობა

ბაგრატ VI-ს ჯერ კიდევ იმ დროს, როდესაც ის სრულიადი საქართველოს მეფეთ-მეფედ არ იყო ქცეული და გიორგი მეფეს ხელისუფლების გამო ებრძოდა, გადადგმული ჰქონდა ისეთი ნაბიჯი, რომელიც მის სრულ პოლიტიკურ სიბეცეს ამჟღავნებდა. საქართველოში *ანტიოქიელ-იერუსალიმელი პატრიარქი მიხეილი* ჩამოვიდა. როგორც წინათაც არა ერთხ-

ელ მოსულნი, ისიც, რასაკვირველია, უმთავრესად, შეწირულებისა და ფულის შესაგროვებლად იყო გარჯილი, მაგრამ ბაგრატმა მისი საქართველოში ყოფნით ისარგებლა და მცნება სასჯულო დაანერინა, რომელშიც საეკლესიო საფარველ ქვეშ საინტერესო პოლიტიკურ-ეროვნული დებულებები არის წამოყენებული. მას აღნიშნული აქვს, რომ წინათ ქართლისა და აფხაზეთის კათალიკოსნი ანტიოქიის პატრიარქისაგან იყვნენ დამოკიდებულნი და მათგან ჰქონდათ მიღებული ხელდასხმა. ქართული ეკლესიის მერმინდელი თვითმწყობა და საეკლესიო თვითმმართველობა ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს უკანონო მოვლენად ჰქონდა გამოცხადებული. იმ საფუძველით, რომ ის ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქად ითვლებოდა, მან, რასაკვირველია, ბაგრატ მეფესთან შეთანხმებით და სათანადო ჯილდოს მიღების შემდეგ, *აფხაზეთის კათალიკოსად* აკურთხა იოვაკიმე, რომელიც საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს პატრიარქისაგან სრულებით დამოუკიდებლად გამოაცხადა.

აღსანიშნავია, რომ ანტიოქიელ-იერუსალიმელმა პატრიარქმა აფხაზეთის კათალიკოსი საყდარსა ზედა ანდრია მოციქულისასა დასმულად აღიარა. ამავ დროს სასჯულო მცნებაში ნათქამია, რომ წინო ქართველთა განმანათლებელმა მხოლოდ ქართლი მოაქცია, ანდრია მოციქულმა-კი დასავლეთი საქართველო გააქრისტიანა. ამით ანტიოქიელ-იერუსალიმელ პატრიარქს მიხეილს საქართველოს საეკლესიო მთლიანობის დაშლა, [რაც] ბაგრატ მეფეს იმ დროს პოლიტიკური მიზნით სწადდა, უნდოდა, რომ ისტორიული საბუთით დაემტკიცებინა.

რაკი აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ქრისტიანობის სხვადასხვა მქადაგებლები ჰყავდა, ამით მას უნდოდა დაესაბუთებინა, რომ, მაშასადამე, აფხაზეთის კათალიკოსს დამოუკიდებლად არსებობისა და თვითმწყობის უფლება ჰქონდა: ის მცხეთის კათალიკოსისაგან არ უნდა ყოფილიყო ხელდასხმული.

ამრიგად, ბაგრატ მეფის უგუნური ქცევისა და პოლიტიკის წყალობით, ანტიოქიელ-იერუსალიმელ ანგარ პატრიარქის დახმარებით ბოლო უნდა მოჰღებოდა საქართველოს საეკლესიო მთლიანობასაც კი. თუ წინათ ქართული ეკლესიის მთლიანობაზე იერიში მესხეთის სამთავროდან იყო მიტანილი, ეხლა უკვე დასავლეთი საქართველოც უნდა ჩამოჰშორებოდა და პოლიტიკურ დაშლასთან ერთად პარალელურად საეკლესიო მთლიანობის რღვევაც დაიწყო.

დამახასიათებელია, რომ ამ მიხეილ პატრიარქმა აფხაზეთის კათალიკოსს მთელი იმერეთის, გურია-ოდისის, აფხაზეთის, აჭარის, შავშეთის და კლარჯეთის ყველა ეკლესიები დაუქვემდებარა. ამგვარად, ქართული ეკლესია სამ ნაწილად უნდა გაყოფილიყო. მხოლოდ საქართველოს დაუძინებელ მტერს შეეძლო ამისთანა საქციელი ჩაედინა და ესეც საკმაოდ ცხადჰყოფს, თუ რამდენად პოლიტიკურად ბეცი და საშუალებათა გაურჩეველი იყო ბაგრატ მეფე, შემდეგში მეფეთ-მეფედ წოდებული.

ბრძოლა ერანსა და ოსმალეთს შორის და უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევის სამზადისი

უზუნ-ჰასანი, როგორც უკვე დავრწმუნდით, მზად იყო ქართველებთან ერთად ეომნა ოსმალეთის წინააღმდეგ, ოღონდ-კი ამისათვის შესაფერისი ტერიტორიული ჯილდო მიეღო და ის საბრძანებელი ჩაეგდო ხელში, რომელზედაც ასე გაფაციცებით ეჭირა თვალი. მაგრამ, როდესაც ეს ოცნება უნიადაგო გამოდგა, ის მაინც ცდილობდა, ევროპის ზოგიერთი სახელმწიფოსა და საქართველოს მოკავშირეობით ოსმალეთს შეჰბრძოლებოდა.

უზუნ-ჰასანი ამ დროითგან მოყოლებული განზრახ ეხმარებოდა თითოეულ ისეთ პირს, რომელიც ოსმალეებს აუჯანყდებოდა და განსაცდელისაგან თავის დასახნევად მათ გამოექცეოდა. 1471 წელს ოსმალეებმა ყარამანის ამირას აჰმედს სამფლობელო წაართვა. იგი, რასაკვირველია, მაშინვე უზუნ-ჰასანთან გამოიქცა, რომელმაც ამ შემთხვევით ისარგებლა და თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრითურთ ოსმალეთს შეესია. ერანის მბრძანებელმა ოსმალეების დამარცხება მოახერხა და ყარამანის სამფლობელოს დიდი ნაწილი ხელში ჩაიგდო. უმაღლ უზუნ-ჰასანმა იქ თავის ყმადნაფიცად ამირა აჰმედი დასვა. ერანის მბრძანებელი ამ დროს მხოლოდ ამით დაკმაყოფილდა და იმის იქით უკვე აღარ დაძრულა. დაპყრობილ ქვეყანაში მან თავისი ათი ათასი მოლაშქრე დასტოვა, თვითონ კი ერანში წამოვიდა.

ოსმალეებმა, რასაკვირველია, 1472 წელს ამ ათი ათასი ჯარისკაცის განადგურება ადვილად შესძლეს. ერანის მბრძანებელის დასასჯელად მრავალრიცხოვან ჯარითურთ თვითონ ოსმალეთის სულტანი მუჰამედიც წამოვიდა. მაშინ-კი უზუნ-ჰასანმა იგრძნო, რომ ხუმრობა საქმე არ იყო, ამიტომ საქართველოს სთხოვა დახმარება გაენია ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. საქართველოს მთავრობამ უარი შეუთვალა.

საქართველოს უარი იმით იყო გამოწვეული, რომ 1459 წელს შემდგომ პოლიტიკური ვითარება უკვე შეცვლილი იყო, თვითონ ერანის მფლობელმაც საქართველოს ერთი თემის ხელში ჩაგდება იკადრა და, ამგვარად, მტრული მოქმედებით თავისი ზრახვები გამოამჟღავნა. მეორე მხრით, ოსმალეთის სახელმწიფოს საზღვარი საქართველოს დასავლეთით უკვე ჭოროხამდის იყო მოსული. საქართველოს მთავრობისთვის ცხადი შეიქმნა, რომ საქართველოსათვის არც უზუნ-ჰასანის გამარჯვება იყო ხელსაყრელი: პირიქით, ორი ძლიერი მაჰმადიანი სამფლობელოს სამხედრო შეხლა და ძლიერი ბრძოლა საქართველოსთვის გაცილებით უფრო ხელსაყრელი იყო, რამდენადაც ერთ-ერთი მათგანი უეჭველად უნდა დასუსტებულიყო.

უზუნ-ჰასანისა და სულტან მუჰამედის სამხედრო ძალებს შორის *თერჯანის* მახლობლად დიდი ბრძოლა მოხდა. ოსმალეებმა გაიმარჯვეს და დამარცხებული უზუნ-ჰასანი იძულებული იყო უკან დაეხია. კვალდაკვალ დადევნებულმა ოსმალეებმა ერანის მბრძანებელი ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდეს, რომ მას ომის გაგრძელება არ შეეძლო. უზუნ-ჰასანი თავის სამ-

ფლობელოში დაბრუნდა და მეზობლებს, რასაკვირველია, უპირველესად, საქართველოს, რომელმაც დახმარება არ გაუწია ოსმალების წინააღმდეგ, მუქარას მუქარაზე უთვლიდა. მაგრამ შემდეგ პოლიტიკური მოსაზრებით მან თავისი ვნებათა-ღელვა დაიმორჩილა და დაწყნარდა.

უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევა

ერანის ბატონს იდუმალად გადაწყვეტილი ჰქონდა ქართველები და საქართველო დაუხმარებლობისათვის სამაგალითოდ დაესაჯა, მაგრამ, ის დიდი სამზადისი, რომელსაც საქართველოს წინააღმდეგ გამოსალაშქრებლად აწარმოებდა, ისეთი საიდუმლოებით ჰქონდა მოწყობილი, რომ საქართველოს წინააღმდეგ მისი ამხედრების შესახებ არავის ფიქრად არ მოსვლია. საქართველოს მთავრობის შესაცდენად მაშინაც, როდესაც ის 1477 წელს თავის მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ დაიძრა, საქართველოზე მომავალმა პირდაპირი გზა-კი არ აირჩია, არამედ თავისი ლაშქარი, რომელიც 40 ათასი ცხენოსანი და ქვეითი ჯარისკაცისაგან შესდგებოდა, შვიდი დღის განმავლობაში სულ სხვა გზაზე დააყენა. მხოლოდ შვიდი დღის ამ სხვა მიმართულებით სიარულის შემდგომ, მან თავის სამხედრო ძალას უეცრად პირი საქართველოსაკენ აბრუნებინა და დიდი სისწრაფით შემოესია.

სამხედრო საიდუმლოების ამგვარად დაცვის საშუალებით, ერანის მბრძანებელს შეეძლო სრულებით მოუმზადებელს ბაგრატ VI-ს თავს დასხმოდა. უზუნ-ჰასანის ლაშქარმა თბილისამდე მოაღწია. ქართველებმა მაინც ამბის გაგებისთანავე აყრა და გახიზვნა მოასწრეს: თბილისისა და მისი მთელი სანახების მოსახლეობა აყრილი იყო. ერანის ლაშქარს საშუალება ჰქონდა მხოლოდ სოფლები და ნაგებობანი გაენადგურებინა, აქედან მან თავისი სამხედრო ძალა გორისაკენ დასძრა, მაგრამ იქაც ისეთსავე მდგომარეობას წააწყდა: ხალხი ყველგან გახიზნული დახვდა. უზუნ-ჰასანმა ამ შემთხვევით ისარგებლა და თბილისიცა და გორიც უბრძოლველად ჩაიგდო ხელში. ცხადია ერანისათვის ეს ხელსაყრელი იყო.

ბაგრატ VI-ის უმწეობა და დაზავების ცდა

ბაგრატს არც გამბედაობა, არც საჭირო თაოსნობა არ აღმოაჩნდა, რომ მას შემდგომ მაინც, რაც მტერი შემოესია, ძალა მოეკრიფა და უზუნ-ჰასანის ლაშქრისათვის სადმე წინააღმდეგობა გაენია. პირიქით, ბაგრატს მალე სურვილი აღეძრა უზუნ-ჰასანს დაჰზავებოდა. უზუნ-ჰასანმა ზავის საფასურად საქართველოს 16 ათასი დუკატი (ე. ი. ოქროს ფული) ყოველწლიური ხარკის გადახდა მოსთხოვა. ამასთანავე თბილისის, ვითარცა მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრის, ხელში ჩაგდებაც ჰქონდა გადაწყვეტი-

ლი. თუმცა ბაგრატ VI-მ თანხმობა შემოუთვალა უზუნ-ჰასანს ფულის გადახდაზე, მაგრამ, როდესაც ამ 16 ათასი დუკატის დათვლა იყო საჭირო, სამაგიეროდ თანაბარ ღირებულებად ოთხი დიდი მონღოლური ოქროს ბალიში (ბალიში ფულის სახელია) შეაძლია, რაც უარყოფილ იქნა უზუნ-ჰასანის მიერ და საზავო მოლაპარაკება ამის გამო შეწყდა.

უზუნ-ჰასანმა მაშინვე განაახლა ბრძოლა საქართველოს წინააღმდეგ და ქართლიდან დასავლეთ საქართველოში-კი არ გადავიდა, არამედ მოქმედების ასპარეზად სამცხე აქცია.

უზუნ-ჰასანთან დადებული ზავის პირობები და შედეგი

ყვარყვარე ათაბაგი, რომელიც საქართველოს მეფესთან ბრძოლაში ასე დახელოვნებული იყო, ერანის მფლობელს, თავის წინანდელ მოკავშირეს, მაინც ვერ გაუმკლავდა: უზუნ-ჰასანს შეეძლო ქვეყანა აეოხრებინა და ნადავლი წაეღო. ბაგრატ VI და ყვარყვარე ათაბაგი ამ გარემოებამ ისეთ დასკვნამდე მიიყვანეს, რომ ისევ დაზავება იყო უკეთესი, რათგან, რაკი მათ წინააღმდეგობის გაწევა არ შეეძლოთ, ქვეყნის აოხრების მეტი, ბრძოლის გაგრძელებას არაფერი შეეძლო მოეტანა. 16 ათასი დუკატის გადახდას დათანხმდნენ და ყოველწლიური ხარკის მიცემაც იკისრეს. უზუნ-ჰასანი ამის შემდგომ საქართველოს საზღვრებიდან გავიდა, მაგრამ ლორის ველი მაინც წინანდებურად თავისად დაიჭირა, არც თბილისი დასცალა, 6 ათასი ტყვეც წაიყვანა საქართველოდან.

საქართველოს დამარცხების მიზეზი

ამგვარად, საქართველო უზუნ-ჰასანის მოქმედებით და ბაგრატ VI-ის სრული უმოქმედობის წყალობით, ძალიან მძიმე მდგომარეობაში იყო ჩადებული: შინაური შუღლისა და დამლუპველი ბრძოლის შედეგი მთელი თავისი საშინელებით გამომჟღავნდა. ბაგრატ VI-მ და ყვარყვარე ათაბაგმა, რომლებმაც საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დარღვევას ასე გაშმაგებით შეუწყეს ხელი, თავიანთივე უგუნური პოლიტიკის მსხვერპლი თვითონვე შეიქმნენ, მაგრამ ამაზე სამწუხარო ის იყო, რომ ამ მსხვერპლის მთელი საშინელების ატანა იმდენად მათ არა, რამდენადაც ხალხს უხდებოდა. საქართველოს ჯერ კიდევ გიორგი მეფის დროს 70 ათასი ჯარისკაცის გამოყვანა შეეძლო, უზუნ-ჰასანს-კი 40 ათასზე მეტი მოლაშქრე არ მოუყვანია თან, როდესაც საქართველოს შემოესია. საქართველოში რომ თანხმობა ყოფილიყო, ცხადია, საქართველოს არამც თუ მტრის მოგერიება შეეძლო, არამედ თვითონაც სამაგიეროს გადახდის საშუალება ექნებოდა და უზუნ-ჰასანის დამარცხებასაც შესძლებდა, მაგრამ შინაური ბრძოლით და

ქვეყნის აოხრებით განამებული ხალხი და პოლიტიკურად დაქუცმაცებული საქართველო მტრის თარეშის ასპარაზად უნდა ქცეულიყო.

კონსტანტინე მეფე

ბაგრატ VI გარდაიცვალა თუ არა, სამეფო ტახტზე ასვლა მისმა შვილმა *ალექსანდრემ* სცადა, მაგრამ ეს ხელისუფლება ვერ შეინარჩუნა და იძულებული იყო რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრებით დაკმაყოფილებულიყო. ბაგრატ VI-ის მაგიერ 1479 წ. *კონსტანტინე ბატონიშვილი* გამეფდა. რომელიც გიორგი VII მეფეთ-მეფის ძმის დიმიტრის შვილი იყო. თანამეცხედრედ მას თამარი ჰყავდა, რომლისგანაც სამი ვაჟიშვილი, *დავითი*, *გიორგი* და *ბაგრატი* შეეძინა.

კონსტანტინეს საბრძანებელი

თუმცა კონსტანტინე თავის თავს საბუთებში წინანდებურად მეფეთ-მეფეს და ლიხთ-იმერეთისა და ლიხთ-ამერის ორისავე სამეფოს გამაერთიანებლად უწოდებდა, მაგრამ მასაც ლიხთ-ამერეთის ისეთი თემი, როგორც ჰერეთ-კახეთი იყო, არ ემორჩილებოდა. ჰერეთ-კახეთს უკვე თავისი მეფე ჰყავდა: 1476 წლიდან იქ გიორგი მეფეთ-მეფის ძე *ალექსანდრე* მეფობს, რომელიც თავის თავს მხოლოდ მეფეს უწოდებდა და, როგორც ჩანს, მეფეთ-მეფობის პრეტენზიები არ ჰქონდა. ეს გარემოება ადასტურებს ვახუშტის ცნობას, რომ კონსტანტინე მეფეთ-მეფე და *ალექსანდრე* კახთა მეფე ერთმანეთს დაეზავნენ და თავიანთი სამფლობელოების საზღვრებზე საბოლოოდ შეთანხმდნენ.

არადეთის ბრძოლა და ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში

კონსტანტინემ მეფეთ-მეფობა დიდი ხნით ვერ შეინარჩუნა, რათგან კვლავ განახლდა ბრძოლა საქართველოს მეფესა და სამცხის ათაბაგს ყვარყვარეს შორის, რომელიც 1483 წ. აგვისტოში *არადეთთან* მომხდარი სამხედრო შეტაკებითაც-კი დამთავრდა. ამ ბრძოლაში ყვარყვარე ათაბაგმა გაიმარჯვა. კონსტანტინე მეფის დამარცხებით მაშინვე რაჭა-ლეჩხუმში გამაგრებულმა *ალექსანდრე ბატონიშვილმა*, ბაგრატ VI-ის ძემ ისარგებლა, თავის სამეფოდ აღიარა და ლიხთ-იმერეთი ჩაიგდო ხელში. ამნაირად, ლიხთ-ამერეთისა და ლიხთ-იმერეთის პოლიტიკურ მთლიანობას უკანასკნელი საყრდენიც-კი გამოეცალა: ამერეთი ხომ უკვე ისედაც იმდენად იყო შემცირებული, რომ კახეთ-ჰერეთი ცალკეულ კახთა სამეფოდ იქცა. ეხლა ლიხთ-იმერეთის უმთავრესი ნაწილიც იმერეთის სამეფოდ გამოეყო.

კონსტანტინეს ამაო ცდა საკუთარი ძალით მთლიანობის აღსადგენად

კონსტანტინე მეფე ამ ამბავს გულხელდაკრევით არ შეხვედრია, არამედ, ალექსანდრეს ქუთაისიდან განსადევნად დას. საქართველოში გადავიდა და შეებრძოლა. სამეგრელოს მთავარი ლიპარიტ დადიანი კონსტანტინე მეფეს მიემხრო და ალექსანდრე იძულებული იყო ქუთაისიდან გასცლოდა. მაგრამ გარეშე მტრის, ერანის მბრძანებლის, აღმ. საქართველოში შემოსევამ კონსტანტინეს ლიხთ-იმერეთი მიატოვებინა ისე, რომ ალექსანდრემ, ბაგრატის ძემ, 1489 წ. ქუთაისის კვლავ ხელში ჩაგდება მოახერხა.

იმერეთში გამეფებულს ალექსანდრე ბაგრატის ძესაც თანამეცხედრედ თამარი ჰყავდა. მისგან ორი ვაჟი შეეძინა, რომელთაგან უფროსს 1495 წ. დაბადებულს, *ბაგრატი* ერქვა, მეორეს-კი, დავითი.

კონსტანტინეს გეგმა დასახული მიზნის საგარეო პოლიტიკის საშუალებით მისაღწევად

რაკი კონსტანტინე მეფე დარწმუნდა, რომ საკუთარი ძალ-ღონით მას საქართველოს უკვე დარღვეული მთლიანობის აღდგენა არ შეეძლო, საქმის გამოსწორება მან გარეშე მოკავშირეების დახმარების მარჯვედ გამოყენებით მოისურვა. ამ მიზნით 1492-1496 წ. შუა კონსტანტინე მეფემ თავისი დესპანი ხუცესი *ნილოსი* ეგვიპტის მბრძანებელთან მამლუკ ხალიფა აშრაფ სეიფ-ადდინ კაიტბეისთან (1468-1496 წ.) გაგზავნა, რომელმაც საქართველოს მეფის მოციქული ქაიროში კარგად მიიღო. ქაიროდან იერუსალიმში მოსულმა დესპანმა ნილოსმა იქ ესპანიის დედოფლის იზაბელას დესპანებისაგან არაბთა ესპანიიდან საბოლოოდ განდევნის ამბავი შეიტყო. ამით გახარებულს კონსტანტინე მეფის დესპანს ხუცესს ნილოსს იმედი მოეცა და ამიტომ ესპანიის დედოფლის დესპანი მან საქართველოში მოიყვანა თავის მბრძანებელთან.

კონსტანტინე მეფის ეპისტოლე ესპანიის დედოფლის იზაბელასადმი

კონსტანტინე მეფესა და მის მრჩეველთ ესპანიის მბრძანებლის ძლევამოსილებამ აფიქრებინა, რომ ასეთ გამარჯვებულს სახელმწიფოს საქართველოსთვის შეეძლო. ამიტომ ისევე, როგორც კონსტანტინეპოლის თურქთაგან დაპყრობის შემდეგ ქართველ პოლიტიკოსებს დას. ევროპის ქრისტიანეთა სამხედრო ძალის თავიანთი გაჭირვებული პოლიტიკური

მდგომარეობის გამოსასწორებლად გამოყენება სურდათ, ეხლაც ეგონათ, რომ ხსნის ერთადერთი იმედი დას. ევროპის ძლევამოსილი სახელმწიფო იყო. ამიტომ კონსტანტინე მეფემ იზაბელლა დედოფლის დესპანს თავისი მოციქული ხუცესი ნილოსი გააყოლა, რომელსაც თან რომის პაპისა და ესპანიის მბრძანებლისადმი მიწერილი ეპისტოლეები გაატანა. ამ წერილობითს მიმართვას გარდა, ნილოსს უფრო მეტად სიტყვიერად ჰქონდა საიდუმლო მოლაპარაკება დავალებული.

1495 წ. 10 მარტს კონსტანტინე მეფემ ესპანეთის დედოფალს იზაბელლას შემდეგი შინაარსის ეპისტოლე მისწერა: არაბეთის დამარცხება-განდევნის გამო სიხარულით ავსებულს, მას აგონდება ამის საწინააღმდეგო შემადრწუნებელი პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელშიც აღმოსავლეთის ქრისტიანობა ჩავარდა: კონსტანტინეპოლი და ბიზანტია ისევე, როგორც ტრაპიზონის საკეისრო, მოისპნენ და ოსმალთ ეპყრათ ხელში. ასეთი ბედი ეწია სერბთა სამეფოსაც. საქართველოშიც ჩვენს თავს დიდი განსაცდელი დაგვტრიალებსო: ჩვენ მტრებს ჩვენთვის ბევრი უბედურება მოუყენებიათ და ყოველთვის სამი პირობის ასრულებას გვთხოვენ ხოლმე: დიდი ხარკი გადაიხადეთ, ჩვენთან ერთად იბრძოლეთ და გამაჰმადიანდითო. ჩვენი მტრები მაჰმადიანნი მრავალრიცხოვანნი არიან. ჩვენ კი, კონსტანტინეპოლისა და ტრაპიზონის ქრისტიან სამეფოების გაქრობის შემდეგ, მახლობელ აღმოსავლეთში მარტოდ-მარტონი-ლა დავრჩით და ამის გამო ჩვენც დამდაბლებულნი ვართო. მაგრამ ისევე, როგორც თქვენმა არაბებზე მანდაურმა გამარჯვებამ მაჰმადიანი სპარსნი, თურქნი და არაბნი შეაშფოთა, ასევე თქვენმა გამარჯვებამ ჩვენ გაგვახარა, მეტადრე როცა გავიგეთ, რომ ზოგიერთი მანდაური მეფეებიც თქვენი მოკავშირენი არიან და ქრისტიანეთა ასეთი სიყვარულითა და თანხმობით უზრუნველყოფილი ხართო. გევედრებით, ნუ დააყოვნებთ და პირდაპირ კონსტანტინეპოლზე გამოილაშქრეთ და მაცხოვარი თქვენს ნადილს ხელს შეუწყობს. მეც პირადად, ჩემი დესპანი დაბრუნდება, თუ არა, და შესაფერის ამბავს მომიტანს, შვილითა და მთელი ჩემი ლაშქრითურთ თქვენთან ერთად საბრძოლველად წამოსვლისათვის განმზადებული ვიქნებითო.

კონსტანტინე მეფის მთავარი მიზანი

ოსმალთა შიშით ესპანიისა და საქართველოს მეფეთა დესპანები უნდა ჩრდილოეთის გზით პოლონეთზე გავლით გასულიყვნენ როგორც მაშინ მოგზაურობდნენ ხოლმე. ამავე პოლიტიკური სიფრთხილით, კონსტანტინეს თავის ეპისტოლეში მთავარს გულისნადებზე არაფერი აქვს ნათქვამი, რათგან მას ეშინოდა, რომ გზაში მისი ეპისტოლე ხელში არ ჩაეგდოთ და საიდუმლო გეგმა არ შეეტყოთ. ცხადია, რომ საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის შემსუბუქებას მარტო კონსტანტინეპოლის ოსმალ-

თა ხელიდან გამოგლეჯით ვერ ეღირსებოდა. მას სხვა მხრიდანაც ჰყავდა მტერი. როდესაც კონსტანტინე მეფემ ეგვიპტის ხალიფისაგან თავისი მოციქულის პირით პოლიტიკური შეთანხმება მოისურვა, ცხადია, მიზნად კონსტანტინეპოლის განთავისუფლება არ ექმნებოდა დასახული, არამედ უპირველესად მოსაზღვრე მცირე აზიისა, უმთავრესად ერანის მბრძანებლის წინააღმდეგ მოკავშირის მოპოვება. ვინ ეგულებოდა აქ საქართველოს მეფეს მოკავშირედ და რა მონაწილეობის მიღება ჰქონდა მას დას. ევროპის ქრისტიანეთა მხრით ამ გეგმით ნაგულისხმევი, არა ჩანს.

კონსტანტინე მეფის იმედის გაცრუება და ამის მიზეზი

ისევე, როგორც გიორგი VII-ის დასავლეთ ქრისტიანთა და საქართველოსა და მისი მოკავშირეების შეერთებული სამხედრო მოქმედების ფართო გეგმა თავიდანვე ჩაიშალა, ამნაირადვე და ამაზე უფრო მეტად უნიადაგო პოლიტიკურ ოცნებას წარმოადგენდა კონსტანტინე მეფის გეგმაც. მისი ეპისტოლიდან ჩანს, რომ მას მახლობელ აღმოსავლეთში მომხდარი პოლიტიკური ცვლილებების მთელი საშინელება საქართველოსთვის კარგად ჰქონია გათვალისწინებული, მაგრამ მას ავიწყდებოდა, რომ საქართველოს სახელმწიფოებრივობის სისუსტის მრავალი მიზეზი მაინც მარტო გარეშე ძალა არ იყო, არამედ ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნების დაქვეითების შედეგად მომხდარი პოლიტიკური მთლიანობის რღვევა და მასთან დაკავშირებული ქიშპობა-შუღლიანობა. შორეული ევროპელი ქრისტიანები რისთვის ჩაადებდნენ თავიანთ თავს საქართველოს გასაძლიერებლად ომის ცეცხლში, როდესაც თვით ქართველებივე, პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენისათვის ზრუნვის მაგიერ, ერთმანეთს ძმათაშორისი სისხლის ღვრით აუძლურებდნენ. წინანდელთან შედარებით, კონსტანტინე მეფის დროს საქართველოს შინაური მდგომარეობა იმდენად გაუარესებული იყო, რომ თუ გიორგი VII-ს შეეძლო დას. ევროპის ქრისტიან სახელმწიფოთა მესვეურებისათვის მიენერა და დაეჯერებინა, რომ მათთან ერთად საბრძოლველად მთელი საქართველო ყველა თავისი ნაწილებითურთ გამოვიდოდა, კონსტანტინე მეფეს თავის შვილისა და თავისი საკუთარი ძალ-ღონის გამოყვანის გარდა ველარავის ჰპირდებოდა. თუ რამდენიმე ათეულის წლის წინათ საქართველოს მთლიანი და მოკავშირეთა დამხმარე სამხედრო ძალის შეპირებითაც არა გამოვიდა რა, როგორ შეიძლებოდა კონსტანტინეს დროინდელს ვითარებას ვისთვისმე დას. ევროპაში ასეთი ომის ატეხა გაეხედინებინა? დასასრულ, აღსანიშნავია, რომ საქართველოს პოლიტიკოსებს ესპანიის სამეფოს სამხედრო ძლიერებაზედაც გადაჭარბებული წარმოდგენა ჰქონიათ, ვერც ის გარემოება გაუთვალისწინებიათ, თუ რა დიდი მანძილისა და, მაშასადამე, რამდენი დაბრკოლების დაძლევა იყო საჭირო, რომ ესპანიიდან კონსტანტინეპოლის წინააღმდეგ დაენწყოთ ბრძოლა.

ყვარყვარა ათაბაგისა და ქაიხოსროს სიკვდილი და მზეჭაბუკის გაბატონება მესხეთში

ძალზე მოხუცებული ყვარყვარე ათაბაგი რომ 1498 წ. გარდაიცვალა, მის მაგიერ მესხეთის მთავრად მისი უფროსი ვაჟიშვილი *ქაიხოსრო* გახდა, მაგრამ ბედმა მას მეტად ხანმოკლე დროი განმავლობაში არგუნა მთავრობაცა და სიცოცხლითაც მას ბევრი დრო არ მოუჭამია. ქაიხოსრო ათაბაგი 1500 წელს, როცა ორმოცდაათ წელსაც ძლივს იყო ჯერ გადაცილებული, უკვე გარდაიცვალა, მის მაგიერ მესხეთის პატრონად ქაიხოსროს მომდევნო ძმა მზეჭაბუკი დაჯდა. თუმცა მთელ მესხეთს ის განაგებდა, მაგრამ ამირსპასალარად და ათაბაგად *მზეჭაბუკი*-კი არა, არამედ ქაიხოსროს შვილი *ყვარყვარე* ითვლებოდა.

მზეჭაბუკის მშვიდობიანი გონიერი პოლიტიკა

მზეჭაბუკს კონსტანტინე მეფესა და საქართველოს ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქთან წესიერი და მშვიდობიანი დამოკიდებულება ჰქონდა. ამ განკერძოებით პოლიტიკას, რომელსაც ყვარყვარე ათაბაგი აწარმოებდა და მიზნად მესხეთის საქართველოთგან სრული ჩამოშორება ჰქონდა დასახული, მზეჭაბუკი არ მისდევდა. პირიქით, კუმურდოს საეპისკოპოსოს მღვდელმთავრის თანამდებობის განთავისუფლების შემდეგ, მზეჭაბუკმა *კუმურდოელად* არჩეული გერასიმე საკურთხეველად აფხაზეთის კათალიკოსთან-კი არ გაგზავნა, არამედ მცხეთაში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ევაგრესთან. გერასიმე კუმურდოელმა ეპისკოპოსად კურთხევის წინ ქართული ეკლესიის საჭემპყრობელს წერილობითი აღთქმა მიართვა, რომელშიც ნათქვამია: „დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი“. ამით მეფის უზენაესობაც იყო ცნობილი და ქართული ეკლესიის განუყოფელობაც.

მზეჭაბუკისა და კონსტანტინე მეფის გადამტერება და მესხეთის ბატონის უკუღმართს პოლიტიკურ გზაზე დადგომა

სამწუხაროდ, კონსტანტინე-მზეჭაბუკს შორის დამყარებული კარგი დამოკიდებულებაც ხანგრძლივი ვერ გამოდგა: მეფე კონსტანტინე და პატრონი მზეჭაბუკი „შემდურდეს“ და მესხეთის მესაჭემ თავისი მამის პოლიტიკის განხორციელებას მიჰყო ხელი. მზეჭაბუკის პატივმოყვარეობას უკვე საზღვარი აღარ უჩანდა: მის ხელში შემყურე და მისი ქონებრივი წყალობის მოიმედე ანტიოქიის პატრიარქი *დოროთეოსი*, რომელიც

იმ ხანებში მესხეთს იყო საკალმასობოდ მოსული, მზეჭაბუკისათვის არც ერთს მაღალ წოდებულებას არ იშურებს და მას „დიდი პატრონის“, „დიდი მეფისა“ და „ყოვლისა აღმოსავლეთის ხელმწიფის“ სახელითაც-კი ამკობს. რასაკვირველია, ყველა ეს მესხეთის ბატონ-პატრონის განუსაზღვრელი პატივმოყვარეობის პრეტენზიების გამომჟღავნებელია. მას და მის მადიდებელს უნდა ყველასთვის, უპირველესად კი კონსტანტინესთვის, ეგრძნობინებინა, რომ მეფობის ღირსიცა და ნამდვილადაც მეფე სწორედ ის არის და არა კონსტანტინე.

მზეჭაბუკისა და დოროთეოს პატრიარქის ღონისძიება საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად

მოკალმასე ანტიოქიის პატრიარქი *დოროთეოსი* იმდენად იყო მზეჭაბუკის წადილითა და ქცევით ნაქეზებული, რომ საჭიროდ სცნო აღენიშნა მზეჭაბუკის ვითომცდა „ღვთისმოშიშობა და მართლმადიდებლობა“ და დაეგმო „უსჯულოება მეფეთა (ე. ი. კონსტანტინესი) და ერისა მათისა“. რასაკვირველია, მზეჭაბუკის „ღვთისმოშიშობა“ ანტიოქიის პატრიარქის თვალში იმაში მოჩანდა, რომ მესხეთის პატრონი მის შეთხელებულ საფულეს უხვად ავსებდა, მაგრამ მუქთად და ტყუილად ხომ არა. პატიოსან მწყემსმთავარს უნდა სამაგიეროდ ყველა ის გაეკეთებინა, რაც მზეჭაბუკს ჰსურდა. პატრიარქი დოროთეოსი სრული გულახდილობით თვითონვე აღიარებს „ბრძანებითა ვიიძულენით თქუმად ამას დიდისა პატრონის მზეჭაბუკის მიერ“-ო. ანტიოქიის პატრიარქი გვიმჟღავნებს მზეჭაბუკის პოლიტიკურ ზრახვას, თავის გამოთქმულს დალოცვა-სურვილში, რომ კონსტანტინე მეფის საბრძანებელი მას ხელში „თვინიერ ბრძოლისა“ ჩავარდნოდა, რასაკვირველია, იმ საშუალებით, რომ მისი ჯარი წინასწარ „თვინიერ კუეთებისა“, ე. ი. უბრძოლველად გაქცეულიყო „ღვთისმოშიში“ და „ღვთისმოყუარე“ მზეჭაბუკის წინაშე. ამრიგად, მესხეთის მესვეური ქართლის მეფის ხელში ჩაგდებასაც კი ოცნებობდა.

მაგრამ ეს უფრო შორეული მიზანი იყო. ჯერჯერობით-კი მას მესხეთის ყველა სამწყსოებისა და ეკლესიის ჩამოშორება ჰქონდა გადანყვეტილი, რომ ამით შეწყვეტილიყო ის მცირედი კავშირიც, რომელიც, მცხეთაში ხელდასხმისა და მეფეთა წირვის დროს მოხსენების სახით, საქართველოს წინანდელი პოლიტიკური მთლიანობისა და ეროვნული ერთობის გამომხატველი იყო. დასახული მიზნის მისაღწევად მზეჭაბუკმა ანტიოქიის პატრიარქს დოროთეოსს აწყურის ეპისკოპოსი მესხეთის ეკლესიის უფროსად გამოაცხადებინა და მესხეთის ყველა ეპისკოპოსების ეკლესიის უფლება მიანიჭებინა. მოკალმასე პატრიარქმაც თავისი უხვი მწყალობელის წადილი აასრულა, თუმცა საეკლესიო კანონებით ამის არავითარი უფლება არ ჰქონდა. ამრიგად, არამც თუ საქართველოს პოლიტიკური

მდგომარეობა, კონსტანტინე მეფის ოცნებისდა მიუხედავად, არ გამოსწორებულა, არამედ ის კავშირიც-კი, რომელიც მანამდე ოდნავ მაინც კიდევ იყო შერჩენილი, შესწყდა და მესხეთის მთავარმა სრული დამოუკიდებლობაც-კი მოიპოვა.

საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა XV საუკუნეში

როგორც დავრწმუნდით, თითქმის მთელი მეთხუთმეტე საუკუნის განმავლობაში ბრძოლა წარმოებდა საქართველოს განმახლებელსა და დამაქვეითებელს ძალას შორის. თემურლენგთან უთანასწორო ხანგძლივსა და გამანადგურებელს ბრძოლაში ჩვენი ქვეყანა იმდენად აოხრდა და ეკონომიურად დაზარალდა, ხალხი იმდენი დაიხოცა, რომ მხოლოდ საგანგებოდ ხელშემწყობი პირობების წყალობით, თანაც დიდი დროის განმავლობაში შეეძლო ქართველ ერს იმ საშინელი მდგომარეობისათვის დაეღწია თავი, რომელშიც ის ჩავარდა.

წლობის განმავლობაში მიმდინარე ომმა, მეტადრე თემურლენგისაგან ბრძოლის წარმოების წესად ეკონომიური ომის გამოყენებამ საქართველოს ქონებრივი კეთილდღეობის თვით საფუძველიც-კი მოუსპო. რაღა აღადგენდა გაკაფულ ბალ-ვენახებს და მტრის ხელით განადგურებულს სასოფლო მეურნეობის სხვა დარგებს... რამდენი დრო და რამდენი ძალა, მუშა-ხელი იყო ამისათვის საჭირო. ბრძოლის დროს განწყვეტილი და ომის მსხვერპლად ქცეული მოსახლეობა-კი იმდენად შეთხელდა და შემცირდა, რომ არამცთუ გაუკაცრიელებული სოფლების აღდგენა ძნელი იყო, უმეტეს შემთხვევაში შეუძლებელიც-კი შეიქმნა, არამედ გადარჩენილ დაბა-სოფლებშიც-კი გაპარტახებული მიწების წინანდებურად დასამუშავებლად აღარც მუშა-ხელი იყო და აღარც სხვაფრივ შესწევდათ ძალ-ღონე. XVI ს. საბუთებიდანაც-კი ჩანს, რომ ბარად ქვეყანა სანახევროდ, ზოგან ნახევარზე მეტადაც-კი აოხრებულ- გაპარტახებული ყოფილა.

ქვეყნის აოხრებულობა და სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება

ცხადია, რომ XIV ს-ში, თემურლენგის შემოსევისა და ველურობის მთელი ეს შედეგი ამაზე უფრო მეტი საშინელებით წარმოუდგებოდა ადამიანს და გავერანებული ადგილების რაოდენობა ზემოაღნიშნულზე უფრო დიდი იქნებოდა. ამიტომაც არის, რომ XV ს-ითგან ქართულ ძეგლებში ასე ხშირად შეხვდება მკითხველი წინათ ასეთ იშვიათსა, ანდა სრულებით უცნობ-საც-კი ტერმინებს, როგორც *ნაფუზარი*, *ნასახლარი*, *ნასოფლარი*, *ნაქალაქევი*, *ნავენახევი*, *პარდახტი* და სხვაც ამის მსგავსია.

რა თქმა უნდა, ყველა ამის გამო საქართველოს ეკონომიური კეთილდღეობა უნდა ძალზე გაუარესებულიყო, მეტადრე სასოფლო მეურნეობის დაკნინებისა და დაქვეითების შედეგად. დას. საქართველოშიც-კი, რომელიც მტრის შემოსევისაგან, აღმოსავლეთთან შედარებით, ნაკლებ დაზარალდა, კულტურული დაქვეითება ცხადად საგრძნობი გახდა. მაგ. ამ

მიზეზის გამო XV საუკუნეში მევენახეობა-მელვინეობა იმდენად გაუარესდა, რომ სამეგრელოში ადგილობრივ ღვინოსაც-კი ხეირიანს ვეღარ აყენებდნენ და იქაური ღვინო ტრაპიზონიდან შემოტანილსაც-კი ჩამოუვარდებოდა ღირსებით.

ამგვარადვე წინათ უძველეს დროიდან თავისი სელის ქსოვილებით, ტილოთი, განთქმული კოლხეთი, ეხლა ამ დარგშიც დაქვეითებული იყო: ქსოვილები აქ დაბალხარისხოვანი-ლა იშოვებოდა. ამიტომაც აქაური ტილოებიც უცხოეთში უკვე გაცილებით ნაკლებ გაჰქონდათ.

თუმცა აღმ. საქართველოში სასოფლო მეურნეობა და მრეწველობა ასე დაქვეითებული არ იყო, მაგრამ აქაც ინტენსიური მეურნეობის წარმოებისათვის ხალხს ძალა აღარ შესწევდა და სასოფლო მეურნეობის დარგიდან სხვებზე ნაკლებ უფრო ადვილად გასაძლოლი მესაქონლეობის დარგი იყო დაზარალებულ-ჩამორჩენილი.

საქართველოს კულტურული დაქვეითება

ხანგრძლივმა ომმა და მტრის მტარვალობამ მოსახლეობის გაბოროტებასა და გაავეებას, მის გონებრივ-ზნეობრივს დაქვეითებასაც შეუწყო ხელი, რათგან, მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, ადამიანი მაშინ უნებლიედ უნდა იარაღის გამუდმებით ტრიალსა და სისხლის ღვრას მისჩვეოდა. ომის საშინელება და ქვეყნის მწარე სინამდვილე აიძულებდა ველურებას შეჰგუებოდა და, წინანდელი კულტურული ყოფა-ცხოვრების მაგიერ, გამოქვაბულებსა და სახიზნარებში ყოფნას შეჰრიგებოდა. სწავლისა და განათლებისათვის, მწერლობისა და ხელოვნებისათვის ასეთს პირობებში ვის შეეძლო მოეცალა, ანდა ვის ექნებოდა ამისათვის გული და ხალისი.

აღმშენებლობითი მოღვაწეობისა და განახლების შეჩერება შინაური ბრძოლის გამწვავების გამო

ალექსანდრე დიდი, როგორც ვიცით განადგურებული საქართველოს აღორძინებისათვის თავგამოდებით იბრძოდა და ჩვენ სამშობლოს წინაშე მას ამ მხრივ დაუვინყარი ღვაწლი მიუძღვის. საფიქრებელი იყო, რომ თანდათანობით საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული მდგომარეობა სულ უფრო და უფრო უნდა გაუმჯობესებულიყო, მაგრამ XV ს. უკვე ორმოციან-ორმოცდაათიან წლებიდან მოყოლებული შინაურობაში მეფე-მთავართა შორის ამტყდარმა ბრძოლამ არამცთუ საქართველოს გამოკეთება შეაჩერა, არამედ თანდათანობით მას პოლიტიკური მთლიანობაც-კი მოუსპო და სამ სამეფოდა და სამთავროებად აქცია. საქართველოსთვის გარეშე მტერს იმდენი არ დაუკლია, რამდენი ვნებაც

მთავრებისა და დიდგვარიან აზნაურების თავგასულობამ, უგუნურმა ქცევამ და ქვეყნისა და ხალხის ღალატმა მიაყენა. ყოველი დიდი თემის მმართველი გამთავრების დაუშრეტელი პატივმოყვარეობის სენითა და ბორგნეულობით (მანიით) აღმოჩნდა შეპყრობილი. თითოეულს მათგანს საქართველოში გაბატონების იმედი ჰქონდა და დაუცხრომელი წადილი უღვიოდა გულში.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობის ეკონომიური შედეგი*

განკერძოება-გაბატონების გზაზე დამდგარი ყოველი მთავარი ცდილობდა თავისი კარი საქართველოს სამეფო კარის მსგავსად მოეწყო: სათანადო მოხელეები გაეჩინა და გარეგნული ბრწყინვალეობა მოეპოვა. ამრიგად, წინანდელი გაერთიანებული სრულიადი საქართველოს ერთი სახელმწიფო დარბაზის და სამეფო სასახლის და დარბაზის კარსა მყოფი მოხელეების განსაზღვრული რიცხვის მაგიერ, ეხლა ქართველ ხალხს სამი სამეფო და ამდენივე კარ-დარბაზი მრავალრიცხოვან მოხელეებითურთ უნდა შეენახა. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენად მძიმე ტვირთად უნდა დასწოლოდა მას მთავრებისა და დიდებულ-აზნაურების ქვეყნის დამლუპველი ეს პოლიტიკა.

საქართველოს გაღარიბება

ეკონომიურად განადგურებისა და მოსახლეობის ძალზე შემცირების გამო, საქართველო ქონებრივადაც გაღარიბდა. ეს გაღარიბების პროცესი მეთხუთმეტე საუკუნეში ამტყდარი შინაური ბრძოლისა და პოლიტიკური მთლიანობის დაშლის შედეგად უფრო გაძლიერდა. რამდენიმე ათეული წლების მანძილზეც-კი მდგომარეობა იმდენად გაუარესდა, რომ თუ გიორგი მეფე, ალექსანდრეს ძე, მარტო თავის ასულს, რომელიც ბიზანტიის კეისარს უნდა მისთხოვებოდა, ყოველწლიურად 3.000 ოქროს ფულის ძლევის ჰპირდებოდა, ბაგრატ VI-ის დროს მთელ სამეფო ხაზინასაც 16.000 დუკატის გამოღება უკვე ეძნელებოდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დარღვევისა და სამი სამე-

* განსაკუთრებით გაფართოვდა ივ. ჯავახიშვილის შემდეგ საქართველოს სოციალური განვითარების პრობლემის შესწავლა. ეს შეეხო XV ს. სინამდვილესაც.

იხ. ნ. ბერძენიშვილის დასახ. ნარკვევები; ვ. გაბაშვილის - ქართული ფეოდალური წყობილება XVI-XVII სს., თბ., 1958 (თავები II-IV); დ. გვერიტიშვილის, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955; 3. Ачбадзе. Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.), Сухуми, 1959 г.; გ. აკოფაშვილის, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XV-XVIII სს. ქართლში, თბ., 1965 წ.; ო. სოსელიას, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966; საქართველოს ისტ. ნარკვ., ტ. III 1979 წ. (ბ. ლომინაძის მიერ დანერგილი თავები - XII-XIV) და სხვ.

ფოსა და სამთავროების შექმნის შედეგად ხარჯები გადიდდა. სამ სამეფოდ და სამთავროებად დაყოფილსა და ქცეულს საქართველოს მესვეურთ ხარჯები თავიანთი სასახლე დარბაზებისა და კარის მოხელეთა შესანახავად არამცთუ არ შეჰმცირებიათ, არამედ უფრო მოემატათ კიდევც.

მოსახლეობის სოციალური განშრეების პროცესი

ამავე ხანში დიდგვარიან აზნაურთა სოციალურს მდგომარეობაში, მათ წიაღშიც თანდათანობით დიდი ცვლილება მოხდა. უკვე XIV ს. ვითარების დახასიათებისას აღნიშნული გვქონდა, რომ აზნაურთა წოდება ამ ხანაში უმაღლეს წოდებრივ ფენას აღარ წარმოადგენდა, არამედ უკვე *დიდებულნი* ჩანან. ისინი დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების უფროს შტოს ეკუთვნოდნენ, „დიდგვართ თავადნი“ იყვნენ. მათი უფროსობა მარტო ხნიერებაზე-კი აღარ იყო დამოკიდებული, არამედ დიდს მოხელეობაზე, დიდებულებაზედაც. როდესაც ამ დიდგვარიან აზნაურთა საგვარეულოების თავადთ თავიანთი აღზევების მემკვიდრეობით კუთვნილებად გადაქცევა შესძლეს, ამ დროითგან მოყოლებული *თავადობა* უკვე წოდებრიობად იქცა და თავადობამ აზნაურთა წოდებაზე უპირატესი მდგომარეობა მოიპოვა. ამრიგად, ტერმინი თავადი მოსახლეობის სოციალური განშრეების უმაღლესი წოდების წარმომადგენლის სახელად და ტერმინად გახდა. აზნაურთა წოდების წიაღიდან თავადობის წარმოშობის პროცესი XV ს. მიმდინარეობდა, მაგრამ საბოლოოდ მხოლოდ XVI ს. დამთავრდა.

შემცირებული შემოსავლის გასადიდებლად სახსრების ძებნა

ცხადია, რომ ამ ახალ სოციალურ ფენასაცა და აზნაურთა წოდებასაც, ისევე, როგორც მეფე-მთავრებს თავიანთი ძალზე შეთხელებული სახსრების გადიდებაზე უნდა ეზრუნათ იმიტომ, რომ ახალ-აღზევებულ უფლებრივსა და სოციალურ მდგომარეობასაც მეტი ქონებრივი დონის ძიება სჭირდებოდა. მაშინდელ ვითარებაში მმართველსა და ზემდგომ წრეებს ამ მიზნის მისაღწევად უპირველესად მშრომელი, გადასახადების გამომღები, მოსახლეობის გამოყენების აზრი და წადილი გაუჩნდათ.

შემოსავლის გადიდების ორგვარი შესაძლებლობა

სამეფო-სამთავროებისა და კერძო-მესაკუთრეთა შეთხელებული ქონებრივი ავლა-დიდების გაძლიერება, ან მეურნეობის გაინტენსივებით შეიძლებოდა, ანდა გადასახადების გადიდებით. ორივე ამ პირობის შეს-

რულება უფლებრივი იძულების გარეშე შეუძლებელი იყო, რათგან ცხადია, თვითონაც, გაჭირვებული მშრომელი ხალხი ზედმეტ ტვირთს ნებაყოფლობით არ იკისრებდა. მეურნეობის გაინტენსიფებისათვის მშვიდობიანი სამოქალაქო ყოფაცხოვრების პირობები და მოსახლეობის გამრავლება იყო საჭირო, რაც ამ ხანაში არც არსებობდა და არც იყო შესაძლებელი, ამიტომაც მეორე საშუალება იქმნა გამოყენებული.

მშრომელი ხალხის მდგომარეობის გაუარესება და ბატონყმობის ჩასახვა

იძულებითი უფლების გასაძლიერებლად სოციალური ურთიერთობის შეცვლა იყო აუცილებელი საჭირო. ამიტომაც სოციალურს ურთიერთობაში XV საუკუნის განმავლობაში საქართველოში, წინანდელთან შედარებით, ახალი მოვლენა ჩნდება, მეათე საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული XVI საუკუნემდე საქართველოში *პატრონყმობა* გვხვდება მხოლოდ: სოციალური ურთიერთობის ამ მოვლენის ერთს წარმომადგენელს *პატრონი* ეწოდებოდა, მეორეს *ყმა*. ხოლო *ბატონის* სახელი მთელი ამ ხუთი საუკუნის განმავლობაში წერილობითს ძეგლებში არსად გვხვდება. *ბატონი* მხოლოდ XVI საუკუნიდან ჩნდება. ამიტომაც ამ წინა საუკუნეების განმავლობაში *ბატონყმობის* სახელიც არ მოგვეპოვება და ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ ბატონყმობაზე დამყარებული ურთიერთობა მაშინ ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული.

პატრონყმობის გვერდით ბატონყმობის გაჩენა და გაბატონება

სოციალური მოვლენა მხოლოდ მაშინ იპყრობს ხოლმე განსაკუთრებულ ყურადღებას, როდესაც ხშირ და ზოგად მოვლენად იქცევა ხოლმე. ასეთი პროცესი არც უეცრად ჩნდება და არც სწრაფად ჩამოინაკვთება ხოლმე: ჩანასახი ხანიდან მოყოლებული საბოლოო ჩამოყალიბებამდე, ჩვეულებრივ, დროის გარკვეული მანძილი სჭირდება. ასევე იყო ბატონყმობის ჩასახვა-ჩამოყალიბების პროცესშიც.

პატრონყმობის ურთიერთობას უკვე XIV ს. ისეთი ცვლილება დაეტყო, რომ მის აღსანიშნავდ ხალხის მეტყველებას ახალი სახელის აუცილებლობა აგრძნობინა: წინანდელისაგან განსხვავებული მოვლენის გამოსახატავად სახელის განსხვავება მაინც იყო საჭირო, რომ ძველი და ახლის ერთმანეთისაგან განჩიევა შესაძლებელი გამხდარიყო.

XIV ს. მეორე ნახევრის ქართულს ძეგლებში *პატრონის* მაგიერ და მის გვერდით *ბატონი* ჩნდება, ახალი ფორმა, რომელსაც, წინანდელ ფორმასთან შედარებით, შუაში რ თანხმომავანი აქვს გამქრალი. ამ ოდინდელი

ფორმის მეორე ხმოვან-შენაცვლებული ნაშთი მეგრულს *პატენისა, პატი-ნისა და პატნის* სახით დღევანდლამდის აქვს შენარჩუნებული.

პატრონისაგან განსხვავებული ახალი სოციალური მოვლენის გამო-სახატავად ქართული ენა მარტო ზემომოყვანილი ბგერითი ცვლილებით არ დაკმაყოფილებულა, არამედ მეორე-ნაირი ბგერითი სახესხვაობაც გაჩნდა, რომელმაც გაიმარჯვა და ახალი სოციალური მოვლენის აღმნიშ-ვნელ საბოლოო ტერმინად იქცა.

პატრონისაგან ბგერითი ცვლილებით წარმომდგარი მეორე ფორმა პირველი თანხმოვანის გამჟღერებით დაიწყო და ამ გზით *პატრონის* გვერ-დით *ბატრონი* გაჩნდა. XV ს. მეორე ნახევრის ქართულ ძეგლებში ასეთი ტერმინი უკვე ჩვეულებრივია.

„პატრონის“ გამჟღერებული ფორმის *ბატრონისაგან* იმავე ბგერითი ცვლილებით რ-ს გაქრობით, რომელმაც XIV ს. *პატრონი* *პატონად* აქცია, ახალი სოციალური მოვლენის გამომხატველი ტერმინი *ბატონიც* შეიქმნა, რომელიც XVI ს. ძეგლებში უკვე საბოლოოდ განმტკიცებულია. ეს გარე-მოება ცხადჰყოფს, რომ ფორმა *ბატონი* XV საუკუნის მეორე ნახევარშია გაჩენილი.

რამდენადაც ტერმინ *ბატონის* ძველ ქართულ საბუთებში საბოლოოდ დამკვიდრება და მეტყველებაშიც ჩვეულებრივ სიტყვად ქცევა XVI ს. მოვ-ლენას წარმოადგენს, *ბატონყმობის* გვერდით, *ბატონყმობის* ტერმინის გაჩენით გამომჟღავნებული ახალი სოციალური ურთიერთობის რაობის განსაზღვრა XVI ს. ისტორიას ეხება და იქ უნდა იყოს ამაზე საუბარი; აქ-კი უნდა ზოგადად აღინიშნოს ის ძირითადი საფუძველი, რომელმაც პატრონ-ყმობისაგან წარმოშვა [„ბატონყმობა“].

ბატონყმობის წარმოშობი საფუძველი

ამ ორი სოციალური ურთიერთობის გამომხატველი ტერმინის *პატ-რონყმობისა* და *ბატონყმობის* ერთმანეთთან შედარება ცხადჰყოფს, რომ ურთიერთობაში მომხდარი ცვლილების უმთავრესი წარმომადგენელი ამ ურთიერთობის პირველი მონაწილე *პატრონი* უნდა ყოფილიყო: წინანდე-ლი *პატრონი* ყმას პატრონად-კი აღარ მოეწონა, არამედ *ბატონად*, ხოლო, რაკი პატრონი ძირითადად მზრუნველისა და მხოლოდ შემდეგში მესაკუ-თრის *აღმნიშვნელი* იყო და ასეთივე მნიშვნელობა ამ ტერმინს შემდეგშიც შეჰქრა, ბატონი-კი უმთავრესად მბრძანებლობის ცნების გამომხატვე-ლად იქცა, ეს გარემოება ამჟღავნებს, რომ *პატრონყმობისაგან* წარმომ-დგარი *ბატონყმობა* სწორედ პატრონისაგან ყმის უფლების შეზღუდვითა და მასზე მბრძანებლობის უფლების ხელში ჩაგდებათ წარმოიშვა. XIV ს. სოციალურს ვითარებაში მომხდარმა ცვლილებამ, როგორც თავის ადგი-ლას აღნიშნული იყო, გლეხთა და ყმების უფლებრივი მდგომარეობა ძალზე

გააუარესა. ეს პროცესი XV ს. არც შეჩერებულია და არც შენელებულია, არამედ თანდათან უფრო გამწვავდა და ბოლოს *ბატონყმობით* დამთავრდა.

გადასახად-გამოსაღებების გადიდება და მშრომელი ხალხის და ყმათა მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა

ყმების მარტო უფლების შეზღუდვა ვერც სამეფო სამთავროებისა და ვერც კერძო მესაკუთრე „ბატონების“ ქონებრივ მდგომარეობას, რასაკვირველია, ვერ გააუმჯობესებდა: შემოსავალს საგრძნობლად მაინც ვერ გაუდიდებდა. ამიტომ მეტი შემოსავლის მისაღებად რაიმე სხვა საშუალება იყო საჭირო. ჩვეულებრივ ასეთ საშუალებად ან ახალი გადასახადების შემოღება, ანდა ძველის გადიდება იყო და არის ხოლმე მიღებული. ქართულ საფინანსო პოლიტიკის იმდროინდელს არც მესვეურებსა და არც ყმათა მფლობელ კერძო მემამულეებს ამ ორი გზით დასახული მიზნის მიღწევა არ უცდიათ, არამედ სულ სხვა გამოუნახავთ: ამის მაგიერ მათ საზომ-საწყაოები გაუდიდებიათ. რაკი სულადი გადასახადები, მარცვლეულისა და ღვინის მოსავალზე, კაბინითა (=კოდს) და კოკით იყო განსაზღვრული, თუნდაც რომ გადასახადების ნორმები პურისა, ქრთილისა და ქერის ისევე როგორც ღვინის გამოსაღებაზე ძველებურად უცვლელი დარჩენილიყო, რაკი საზომ-საწყაო გადიდებული იყო, გადასახადები სამეფო და სამთავრო საღაროებსაცა და ყმათა მფლობელ კერძო მემამულეებსაც, ცხადია, წინანდელზე მეტი შეუვიდოდათ.

ამნაირი ოსტატურად მოფიქრებული საშუალებით ახალი საზომები გაჩნდა XV საუკუნეში. ძეგლებშიც ძველ საზომ-საწყაოთა გარდა, ახლებიც არის მოხსენიებული. თავდაპირველს საზომებს საბუთებში ერთი მხრით *პირველი საწყაო*, ანუ საზომი ეწოდებოდა, ანდა მეორე მხრით *ცოტა* (ე. ი. პატარა) საწყაო; ახალ საზომ-საწყაოებს-კი *დიდი ლიტრა*, *კოკა* და *კაბინი* (=კოდს) ერქვა. საზომ-საწყაოების გადიდებაც, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, რომ მეფე-მთავრებსა და მებატონეებს ერთბაშად გაეზენათ, არამედ, ცხოვრების გაძვირებასა და ფასების ზრდასთან დაკავშირებით, საზომებიც თანდათანობით დიდდებოდა. ამასთანავე საწყაოებისა და საწონის ყველა საზომის გადიდება არც იყო საჭირო: საკმარისი იქნებოდა, თუ მათი ძირითადი ერთეული გადიდდებოდა, რაკი *კაბინისა* და *კოკის* სიდიდე მათი ლიტრიანობის რაოდენობით იყო ხოლმე განსაზღვრული, *ლიტრის* გადიდება თავისდათავად კაბინსაცა და კოკასაც გაადიდებდა, ასეც მოქცეულან.

საზომების გადიდება უკვე XII–XIII ს-შივე დაუწყიათ, მაგრამ შემდეგში, რაც უფრო მეტად და სწრაფად უარესდებოდა ეკონომიური მდგომარეობა, საზომების შეუჩერებელ გადიდებას მიჰყვეს ხელი, XVI-ს. დამდეგისათვის-კი ლიტრა, ამ საზომის თავდაპირველ ოდენობასთან შედარებით, უკვე

ექვსჯერ იყო გადიდებული. მაშასადამე, მშრომელ ხალხსაც ამ დროს სულადი გადასახადები წინანდელთან შედარებით ექვსჯერ უფრო მეტი უნდა გადაეხადა. მართო ეს გარემოებაც საკმარისია, სხვას ყველაფერსაც რომ თავი დავანებოთ, იმის გასათვალისწინებლად, თუ რამდენად მძიმე იყო ის ტვირთი, რომელიც მაშინ ყმებსა და მიწის დამმუშავებელ მოსახლეობას ჰქონდათ საზიდი, და რა საშინელ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ ისინი ამის გამო ჩაცვივნულნი.

რასაკვირველია, წინააღმდეგობის გაუწევლივ, ყმები თავიანთ ასეთს დატვირთულობას ვერ შეურიგდებოდნენ და ბრძოლაც, უეჭველია, იქნებოდა, მაგრამ, იმდროინდელი გადარჩენილი ძეგლების სიმცირის გამო, ცნობები ამის შესახებ არ მოგვეპოვება. მაინც ზოგიერთი მაშინდელი საბუთებიდანაც ჩანს, რომ მომავალში საზომების მეტატონეთაგან თვითნებურად გადიდების საშიშროების თავიდან ასაცილებლად ყმებს მათთვის წერილობითი ვალდებულება ჩამოურთმევიათ საზომების გამოუცვლელობისა და გაუდიდებლობის შესახებ. ეს მაინც, უეჭველია, ამ ნიადაგზე ამტყდარი უკმაყოფილებისა და წინააღმდეგობის ანარეკლია.

საქართველოს ეკონომიური დაქვეითება: ფულის გავრცელებისა და ალებ-მიცემობის შემცირება

ყველა ზემოაღნიშნული გარემოების გამო, ცხადია, რომ მაშინდელს საქართველოში მოსახლეობის ქონებრივ-კულტურულ დაქვეითებასთან დაკავშირებით მისი ნაყოფიერებაც და მყიდველობითი ძალაც საგრძნობლად შემცირებულიყო. ამის გამო, რასაკვირველია, ალებ-მიცემობაც უნდა დაქვეითებული ყოფილიყო. საგარეო ვაჭრობა, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ძალზე დაკნინდა. როცა აოხრებულ-დაზარალებულ ქვეყანას თავისთვისაც-კი ყველაფერი სამყოფი აღარ ჰქონდა და კულტურაც დაქვეითებული იყო, უცხოეთში გასატანს ბევრსა და კარგს ვერაფერს-ღა დაამზადებდა. შინაგანი ალებ-მიცემობაც სახარბიელს ცოტას-ღა შეიცავდა.

მართალია, როგორც უკანასკნელი ათეული წლების მონაპოვარმა განძებმა ცხად-ჰყო, ფულის მოჭრა საქართველოში, იმდროინდელი საშინელი ეკონომიური ვითარებისდა მიუხედავად, თურმე მაინც მთელი XV ს. განმავლობაში არ შეჩერებულა. ეს გარემოება მაინც ფრიად საყურადღებო გარემოებაა, რათგან საქართველოს დაქვეითებული სახელმწიფოებრივობისა და ქართველი ხალხის მაინც ეკონომიური ბრძოლის უნარსა და კულტურულ ცხოვრების მონაპოვართა შენარჩუნების ნებისყოფას ცხადად ამჟღავნებს. მაგრამ მაშინდელი საბუთებიდან ჩანს, რომ ლითონის ფული უმთავრესად ბარად და ქალაქებსა, თუ სხვა სავაჭრო ცენტრებსა და შარაგზების მახლობლად მდებარე ადგილებში ყოფილა გავრცელებული; სხვა მოშორებულ თემებში-კი ფული იშვიათი იყო და იქ ვაჭრობა სულადობა-

ზე, გაცვლა-გამოცვლის წესით უწარმოებიათ. ამასთანავე XV ს. მოჭრილი ვერცხლის ფული მეტად მდარე ღირსებისა და მცირე ზომისაა არის. მისი ეს თვისებებიც მაშინდელი საქართველოს გაღარიბება-დაქვეითებისათვის დამახასიათებელია.

კონსტანტინეპოლის ოსმალთაგან დაპყრობამ და დასავლეთის ზღვის სავაჭრო გზის შეკვრამ ევროპასთან აღმოსავლეთის ვაჭრობისა და მიმოსვლების გზების და ცენტრების შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროების ნავთსადგურებში გადატანამაც ხომ საქართველოს ისედაც სავალალო მდგომარეობა საბედისწერო გახადა...

საქართველოს კულტურული დაქვეითების ნიშნები

პოლიტიკურად დანაწილებული და სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტებული, ორს ძლიერს, მტრულად განწყობილ, მაჰმადიან სახელმწიფოს შუა მომწყვდეული საქართველო დამაღონებელს სანახაობას წარმოადგენდა: ქვეყნის მესვეურთ თითქოს გონიერება დაკარგეს და თავიანთ ქვეყნისა და პირადს კეთილდღეობასაც თავიანთივე მოქმედებით აცლიდნენ ნიადაგს.

ადამიანის ეგოისტურმა გრძნობამა და მხოლოდ პირად გადარჩენა-კეთილდღეობაზე ზრუნვამ სძლია და თემობრივმა განკერძოებამაც სახელმწიფოებრივისა და ეროვნული მთლიანობის შეგნებას აჯობა.

მაშინდელი საქართველოს კულტურული დაქვეითების მთელი სიღრმე იმაშიც ნათლად მოჩანს, რომ XV საუკუნისა და უფრო ადრინდელი ხელნაწერების ანდერძებსა და მინაწერებში წერისაცა და მართლწერის დიდი უვიცობაა საგრძნობი: ზოგიერთს მაშინდელს უცხოეთში გამგზავრებულს პირსაც-კი თავისი სახელისა და გვარის სწორად დაწერაც-კი აღარ შესძლებია. რა გასაკვირველია, რომ ასეთ პირობებში ამ საერთო კულტურული დაქვეითების წყალობით ქართული მხატვრული და საისტორიო მწერლობაც დადუმებული იყო. ეს კი არ არის გასაკვირველი, არამედ უფრო ის გარემოება, რომ, ამ ჯოჯოხეთური პირობებისდა მიუხედავად, ქართველი ხალხი არ დაიღუპა და მაშინაც ცდილობდნენ დამტყდარი უბედურებისათვის თავი დაეღწიათ, რომ ქართული ხელოვნების ზოგიერთ დარგებში მაშინაც ყოფილან კიდევ ისეთი წარმომადგენლები, რომელთაც თავიანთი მაღალხარისხოვანი შემოქმედების ნიმუშები დაგვიტოვეს. ამის დასარწმუნებლად თუნდაც ულუმბოს ეკლესიის სარწმუნოებრივი და საერო შინაარსის იმდროინდელი კედლის მხატვრობისა და ალექსანდრე I დიდის ბრძანებით გაკეთებული ნაჭედი სურათებით შემკული დიდი ოქროს ჯვარის დასახელებაც კმარა, რომელნიც მათ შემქმნელ ხელოვანთა იშვიათ ნიჭსა და თავისი დარგის მაღალ ცოდნას უცილობლად ცხად-ჰყოფენ.

იგივე უნდა ითქვას საქართველოს იმდროინდელს საგარეო მდგომარეობაზე. ყველა იმის შემდგომ, [რაც] საქართველოს გარეშე და შინაური მტრებისაგან XIII საუკუნიდან მოყოლებული გამოვლილი ჰქონდა, მისი სამხედრო ძლიერების შესუსტება და სახელმწიფოებრივობის დაკნინება ბუნებრივს შედეგს წარმოადგენს და ესეც, რასაკვირველია, განმაცვიფრებელი არ არის. პირიქით, გასაკვირველია, რომ ასე დაქუცმაცებულ-დაკნინებულმა საქართველომ შეინარჩუნა მაინც საერთაშორისო დამოკიდებულებაში ზოგი ის უპირატესობანი, რომელნიც მას წინა საუკუნეებში და ხანაში ჰქონდა მოპოვებული, თუ აღდგენილი, დასავლეთ ევროპის იმდროინდელი მოგზაურების თხზულებებში, ქართველთა მაშინდელი მდგომარეობა უცხო ქვეყნებში კარგად არის აღბეჭდილი და იქითგან ირკვევა, რომ ამ ხანაშიცა და ისეთ შორეულ ქვეყნებშიც, როგორიც საქართველოსთვის ეგვიპტე და პალესტინა იყო, ქართველებს პატივისცემით ეპყრობოდნენ და ყველა ის უპირატესობანი, რომელნიც-კი მათ წინათ ჰქონდათ, შეუნარჩუნებიათ. *ბართოლომე დე სალინმაგო* მოგვითხრობს: იერუსალემში სალოცავად მისვლის დროს ქართველები, საზეიმოდ მორთულ-მოკაზმულ ცხენებსა და აქლემებზე სხედან და გაშლილ-აფრიალებული ეროვნული დროშებით თავისუფლად შედიოდნენ ქალაქში და სხვებივით სულტანს ამისთვის დანესებულს გადასახადს არ აძლევენო. *სალინმაგო* ამასთანავე უმატებს, რომ ეგვიპტისა და ოსმალეთის სულტნებს ქართველებისა ეშინიათო.

დაცულია იმდროინდელი არაბული საბუთიც, რომლითაც ეგვიპტის მამლუკებს განკარგულება ჰქონდათ გაცემული და ქართველთა იერუსალემის ჯვრის მონასტრის უზრუნველსაყოფად საგანგებო არაბი მოხელე იყო დანიშნული. ის ვალდებული იყო საქართველოდან მომავალ მლოცავებს ალაბშივე (ალეპოში) დაჰხვედროდა, იქიდან იერუსალემამდის მიეცილებინა და უკან გაბრუნებისას ისევ ნავთსადგურამდე გამოჰყოლოდა. XV ს. მეორე, უკვე სომხური ცნობაც მოგვეპოვება, რომელშიც ქართველთა პოლიტიკური გავლენის მთელი ძალა აგრეთვე ნათლად მოჩანს. რა თქმა უნდა, ყველა ესეც უმთავრესად წარსული საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოებრივობის ანარეკლს წარმოადგენდა. თავის ადგილას, გიორგი V ბრწყინვალის მეფობაში, უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ საქართველოს საგარეო მდგომარეობა და წინანდელი უპირატესობანიც სწორედ მან აღადგინა. სახელმწიფოებრივი ძლიერების ძველი მარაგის მდიდარმა მემკვიდრეობამ და ქართველი ხალხის განთქმულმა მამაცობამ საქართველოს პოლიტიკური დაკნინების ხანაშიც მას საერთაშორისო ურთიერთობაში წინანდელი ადგილი და პატივისცემა შეუნარჩუნა.

განმარტებები

- ¹ 1440 წ. სიგ: ქ^ეკბი II, 247.
- ² „დიდის ალექსანდრე მეფის გამეფების თარიღი“, ტფილისი, 1913 წ. გვ. 5.
- ³ იქვე, 4-6.
- ⁴ იქვე, 4.
- ⁵ იხ. ქ^ეკბი II, 247.
- ⁶ დამატება, გვ. 887. („დამატების“ ავტორისეულ განმარტებაში (იხ. მისი „შემოკლ. განმ“) იგულისხმება „ქართლის ცხოვრების“ დასახ. ვარიანტის 1906 წ. გამოცემა სამი დამატებით.)
- ⁷ და არა „მე-28“-ე, როგორც ს. კაკაბაძეს შეცდომით აქვს აღნიშნული (დიდი ალექსანდრე მეფის გამეფების თარიღი, 4).
- ⁸ ქ^ეკბი II, 248.
- ⁹ მ. ჯანაშვილის გამ. 34. („მ. ჯანაშვილის გამ.“ — იგულისხმება „ვახტანგის ისტორიკოსთა კომისიის ნაშრომი“ (გვ. 38), ტექსტი, რომელიც „B“ ხელნაწერის მიხედვით გამოსცა მ. ჯანაშვილმა 1907 წ. თავისი „ნაშრომი“-ს I წიგნში.)
- ¹⁰ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წ. 1, გვ. 280. („ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წ. I “ — ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლა. წიგნი I. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს), თბ., 1916 წ.)
- ¹¹ ისტ. საბ. III, 12—ქ^ეკბი II, 226.
- ¹² 1412-3 წ. მცხ. სიგ. ისტ. საბ. III, 9. ქ^ეკბი II, 220.
- ¹³ დამტ., 888.
- ¹⁴ ქ^ეკბი II, 224.
- ¹⁵ 1412-3 წ. მცხ. საბ., ისტ. სიგ. III, 8.
- ¹⁶ ისტ. საბ. III, 9₁₄₋₁₆.
- ¹⁷ ალექსანდრე მეფის 1440 სიგ. ქ^ეკბი II, 247-248.
- ¹⁸ 1412 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 9.
- ¹⁹ ქ^ეკბი II, 209.
- ²⁰ 1412 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 8₄₀₋₉₁.
- ²¹ იქვე, III, 9₃₅₋₃₆.
- ²² ქ^ეკბი II, 208
- ²³ იქვე, 211-212.
- ²⁴ იქვე, 212
- ²⁵ ისტ. ბაქ. 297.
- ²⁶ ს. კაკაბაძე, 3_{10-12, 24-25} და ქ^ეკბი II, 259.
- ²⁷ ქ^ეკბი II, 209.
- ²⁸ არა ჩანს, რატომ არის რუსუდან მეფე მოქცეული აღაპების ამ სიაში. თ. ჟორდანიას ეგონა, რომ „როგორც გამაძლიერებელი ამირეჯიბთ გვარისა“

(ქკბი II, 209, შენ. 8), მაგრამ არ ვიცი რამდენად მართალია ეს განმარტება.

²⁹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქლი ერის ისტორიის III წიგნი. (დამონმებულია ქართველი ერის ისტორიის III ტომის ხელნაწერი, რომელზედაც მუშაობა ავტორმა 1940 წ. დაასრულა. გამოიცა 1941 წ.)

³⁰ საქ. სძვლნი III, 434.

³¹ 1413 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 8₇₋₈.

³² ისტ. საბ. II., 3₃₅.

³³ ქკბი II, 223.

³⁴ 1419 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 11₇₋₁₁.

³⁵ 1419 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 12.

³⁶ ქკბი II, 228.

³⁷ ქკბი II, 229.

³⁸ ქკბი II, 231.

³⁹ 1419 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 12.

⁴⁰ იქვე.

⁴¹ ქკბი II, 228.

⁴² თუმცა 1419 წ. სიგ-ში კზი შიოც იხსენიება (ქკბი II, 224-225), რომელიც იქნება „აფხაზეთისა კზი“ იყო? 1419 წ. სიგ-ის ბოლოს სწერია „ქართლისა და აფხაზეთისა კზნი“, (იქვე II, 224).

⁴³ ქკბი II, 230.

⁴⁴ ისტ. საბ. III, 13.

⁴⁵ ქკბი II, 235 და ისტ. საბ. III, 13-14.

⁴⁶ ქკბი II, 237-238.

⁴⁷ ისტ. საბ. II, 4 და 5.

⁴⁸ ქკბი II 243.

⁴⁹ ისტ. საბ. III, 20.

⁵⁰ ქკბი II, 231.

⁵¹ ქკბი II, 235. შეად. ისტ. საბ. III, 13.

⁵² ისტ. საბ. III, 15 და ქკბი II, 239.

⁵³ ისტ. საბ. III, 18, 20 და 23.

⁵⁴ თ. ჟორდანიას მხოლოდ 1442 წ. დაზიანებულს სიგელშია ზაალი მოხსენებული, რომელიც XVII საუკ. პირის მიხედვით აღუდგენია, მაგრამ რამდენად სწორია ეს პირი, არა ჩანს (ქკბი II, 253).

⁵⁵ ისტ. საბ. III, 15.

⁵⁶ იქვე, 17.

⁵⁷ იქვე, 26.

⁵⁸ იქვე, 18.

⁵⁹ იქვე, 23.

⁶⁰ ქკბი II, 223.

⁶¹ ისტ. საბ. III, 8 და II, 3.

⁶² იქვე, 10.

⁶³ ისტ. საბ. III, 10₁₉₋₂₀.

⁶⁴ ქკბი II, 248.

⁶⁵ ისტ. საბ. III, 8_{4-5, 11}.

⁶⁶ იქვე, 11_{5-7, 14-17}.

⁶⁷ ისტ. საბ. II, 10₁₄₋₁₅.

⁶⁸ *ვახუშტი*, ისტ. 298. („ვახუშტი, ისტ.“ – ვახუშტი. საქართველოს სტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შეძენილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწ. I, თბ., 1885 წ. ერთვის დამატება.

ბოლო და სრული გამოცემა: ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973 წ.)

⁶⁹ *ვახუშტი*, ისტ. 297-298.

⁷⁰ დადიანის ქკა: ქკბი II, 221.

⁷¹ *ვახუშტი*, ისტ. 298.

⁷² ქკბი II, 221.

⁷³ ჩხეიძის ქკა: ქკბი II, 223.

⁷⁴ იქვე.

⁷⁵ *თ. მენოპელის* ისტ., 77-8. („თომა მენოპელის (მენოფეცის) თხზულება“, „თ. მენოპელის ისტ.“ (გვ. 195). ავტორი სარგებლობს 1860 წ. პარიზის გამოცემით: „ლანგ-თემურისა და მის მემკვიდრეთა ისტორია“, სომხურ ენაზე.

მენოფეცის თხზულებაში დაცული საქართველოს შესახები ცნობების ქართული თარგმანი გამოსცა ლ. მელიქსეთ-ბეგმა (თომა მენოფელი... თბილისი, 1937 წ)).

⁷⁶ 1413 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 8, შეად. აგრეთვე 1419 წ. სიგ: ისტ. საბ. III, 11.

⁷⁷ 1424 წ. სიგ.: ქკბი II, 228.

⁷⁸ 1401-15 წ. სიგ: ქკბი II, 210.

⁷⁹ ქკბი II, 245-246.

⁸⁰ ქკბი II, 236.

⁸¹ ქკბი II, 242 და ს. კაკაბაძის წვრილი ეტიუდები 13.

⁸² იქვე

⁸³ იქვე: ქკბი II, 242-243.

⁸⁴ ქკბი II, 242.

⁸⁵ *ვახუშტი*, საქ. ისტ. 299.

⁸⁶ იქვე

⁸⁷ 1433 წ. სიგ.: ქკბი II, 242 და ს. კაკაბაძის წვრ. ეტიუდ. 13.

⁸⁸ *თ. მენოპელი*, ისტ. 117.

⁸⁹ *A. Müller*, Islam etc. II, 320.

⁹⁰ თ. მენობელი, ისტ. 117-118.

⁹¹ იქვე, გვ. 118-119.

⁹² ისტ. საბ. III, 12.

⁹³ ქუკი II, 237 და 238.

⁹⁴ 1440 წ. სიგ.: ქუკი II, 248.

⁹⁵ ვახუშტი, საქ. ისტ. 298.

⁹⁶ საქ. ისტ. 299.

⁹⁷ Brosset, Voyage, Six. rap. 6 და ე. თაყაიშვილის არქ. მოგზაურობანი .I, 106

⁹⁸ ქუკი II, 248.

⁹⁹ 1441 წ. მცხეთის სიგ.: საბ. III, 21 და ქუკი II, 249-250.

¹⁰⁰ მოხილვა წმინდათა ადგილთა, პ. იოსელიანის გამ. 43. („მოხილვა წმინდათა ადგილთა, პ. იოსელიანის გამ.“ – გაბაშვილი ტიმოთე, მთანმინდისა და იერუსალიმისა და სხვათა ადგილთა მიმოხილთა, პ. იოსელიანის წინასიტყვაობით, თბ., 1852 წ.

იხ. „ტიმოთე გაბაშვილი. მიმოსლვა“. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბ., 1956.)

¹⁰¹ თ. მენობელის, ისტ. 119.

¹⁰² იქვე, 119-122.

¹⁰³ თ. მენობელის ისტ. გვ. 122.

¹⁰⁴ იქვე, 124.

¹⁰⁵ ვახუშტი, ისტ. 302.

¹⁰⁶ ისტ. საბ. III, 30 და ქუკი II, 261.

¹⁰⁷ ისტ. საბ. III, 22-24.

¹⁰⁸ ქუკი II, 251-252.

¹⁰⁹ იხ. მ. ჯანაშვილი, გამ. გვ.35.

¹¹⁰ ვახუშტი, ისტორია, გვ. 300.

¹¹¹ დამტ.889-890

¹¹² იხ. ჩემი ისტორიის მიზანი 275 და 296-297.

¹¹³ ქუკი II, 257.

¹¹⁴ ისტ. საბ. III, 32 და ქუკი II, 261.

¹¹⁵ ვახუშტი, ისტ. 303.

¹¹⁶ იხ. ვახუშტის „ქორონიკონები“, 1449 წ. ქვეშე.

¹¹⁷ ქუკი II, 258.

¹¹⁸ ვახუშტი, ისტ. 302.

¹¹⁹ ქუკი II, 258, და ს. კაკაბაძის ქრონიკა იკორთის №6 ჟამნ-გულანისა 4..

¹²⁰ დამატ. 891 და პარიზ. ქრ. 6.

¹²¹ იხ. ქუკი II, 255-256, დამატ. 891 და პარიზ. ქრ. ზ.ჭიჭინაძე, 6. (დასახ. „პარიზის ქრონიკის“ ზ. ჭიჭინაძისეული გამოცემა. ბოლო გამოცემა იხ. „ცხოვრება საქართველომსა“ (პარიზის ქრონიკა). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიული

ალასანიაშ. თბ., 1980.).

¹²²ვახუშტი, ისტ. 302.

¹²³ ისტ. საბ. III, 30, ქკბი II, 260-261.

¹²⁴ ს. კაკაბაძის, გამ. მცხეთის საკათალიკოსო მამულების გუჯარი. 1447-1448 წ. გიორგი IX მიერ ბოძებული გვ. 3 და ქკბი II, 259.

¹²⁵ იქვე, 4.

¹²⁶ იქვე, 6.

¹²⁷ ს. კაკაბაძე, მცხეთის საკათ. მამულების გუჯ. 1447-1448 წ., გვ. 8, ქკბი II, 260.

¹²⁸ ისტ. საბ. III, 29 და ქკბი II, 260.

¹²⁹ ისტ. საბ. III, 32 და ქკბი II, 261.

¹³⁰ ქკბი II, 263 და სქლს სძვლნი II, 3.

¹³¹ სქლს სძვლნი 17.

¹³² ქკბი II, 267.

¹³³ იქვე, 266.

¹³⁴ სქლს სძვლნი 38-39.

¹³⁵ შეად. სიგელს სქლს სძვლნი II, 20-21.

¹³⁶ ქკბი II, 277 და ისტ. საბ. III, 35.

¹³⁷ სქლს სძვლნი II, 6 და ქკბი II, 279.

¹³⁸ სქლს სძვლნი II, 19.

¹³⁹ II, 277.

¹⁴⁰ გვ. 15.

¹⁴¹ სქლს სძვლნი II, 16.

¹⁴² ისტ. საბ. III, 34 და ქკბი II, 277.

¹⁴³ ქკბი II, 283-284 და ისტ. საბ. III, 39.

¹⁴⁴ ისტ. საბ. II, 17.

¹⁴⁵ Ecus d'or. ოქროს ფული იყო 3 და 6 მისხლიანი, მაგრამ რაკი საქართველოში ამ დროს ფლური ტრიალებდა, საფიქრებელია, რომ ფლურზე უნდა ყოფილიყო ლაპარაკი.

¹⁴⁶ Phrantz. I. 3, c. I. და შემდეგი; იხ. Lebeau, Histoire du Bas-Empire, nouvelle édition, ტ. XXI, 219-221. (გიორგი ფრანძესის ელჩობის შესახებ იბერიასა და ტრაპიზონში იხ. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. VIII. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1970 წ., გვ. 49-88. იქვე მითითებული ლეზოს ნაშრომი გამოქვეყნდა პარიზში 1836 წ.).

¹⁴⁷ ბატონიშვილი ვახტანგ, ისტორიებრი აღწერა, გამ. ს. კაკაბაძისა, 1914 წ., გვ. 15.

¹⁴⁸ Lebeau, op. cit, ტ. XXI, 221-222.

¹⁴⁹ ისტ. საბ. II, 17 ვამიყ შაბურისძის სიგ. 1465 წ.

¹⁵⁰ იკორთის № 6 ჟამნ-გულანი, ს. კაკაბაძე, 4, ჟამნი № 2 და ქცის შევს-
გად. მეორე გაგრძ., ქკბი II, 258, და პარიზ. ქრ. ზ.ჭიჭინაძე, 6.

¹⁵¹ ვახუშტი, ისტ. 302.

¹⁵² იხ.ს. კაკაბაძის სჯულმდებელთა ბექას და აღბუღას ვინაობა, 1912 წ.,
4-7.

¹⁵³ ვახუშტი, ისტ., 302-303.

¹⁵⁴ თამარაშვილი, ისტ. კათ., 595. „Nos haec omnia pacem ad ligam ex parte
nostra fecimus quae a quingentis annis citra in his nostris regionibus non sunt
audita“.

¹⁵⁵ იქვე, გვ.549. „Nisi his superioribus annis bella quaedam inter me et aliquos
principes Christianos finitimos meos orta fuissent, maiora profecto contra infideles
gessissem“.

¹⁵⁶ იქვე, გიორგი მეფის 1459 წლ. ეპისტოლე ბურგუნდიის მეფისადმი, გვ.
597.

¹⁵⁷ იქვე, 598. „Cum gravibus inter se odiis discordarent, Bellumque gererent“.

¹⁵⁸ ანჩელის ერთგულების სიგ.: ქკბი II, 267.

¹⁵⁹ ვარძიის ძმათა ერთგულების წიგნი: ქკბი II, 269.

¹⁶⁰ იხ. დოროთეოს პატრიარქის სიგ.: ქკბი II, 317.

¹⁶¹ ანჩელის 1453 წ. ახლო ხანის ფიცის წიგნი: ქკბი II, 268.

¹⁶² 1453 წ. ახლო ხანის ანჩელი არქიმანდრიტისა და ყუმურდოელის
ერთგულების წიგნები: ქკბი II, 267, 268.

¹⁶³ ქკბი II, 269

¹⁶⁴ ქკბი II, 269.

¹⁶⁵ VI მსოფ. კრების კანონების § 22, ი. ხახანაშვილის გამ, გვ. 98. (VI მსოფ-
ლიო კრების კანონებზე იხ. „დიდი სჯულის კანონი“, ე. გაბიძაშვილის
რედ., თბ., 1975; მისივე რედ. – „მცირე სჯულის კანონი“, თბ., 1973 წ.).

¹⁶⁶ ქკბი II, 269.

¹⁶⁷ იქვე, 269.

¹⁶⁸ ქკბი II, 269.

¹⁶⁹ 1453 წ. ანჩელის ფიცის წიგნი: ქკბი II, 267, 268.

¹⁷⁰ 1453 წ. ანჩელის და ვარძიელთა ფიცის წიგნები: ქკბი II, 267-8 და 269.

¹⁷¹ 1453 წ. ანჩელის ფიცის წიგნი : ქკბი II, 268.

¹⁷² ქკბი II, 267-268, იხ. ყუმურდოელი ივანე ლასურისძის ამგვარივე
აღთქმის წიგნი, იქვე, II, 268.

¹⁷³ ვარძიის ძმათა აღთქმის წიგნი : ქკბი II, 269.

¹⁷⁴ იხ. უცნობი პირისადმი მიწერილი ათაბაგის ჩივილი : ქკბი II, 302.

¹⁷⁵ იქვე, 302-303.

¹⁷⁶ იქვე, 302.

¹⁷⁷ ვახუშტის ისტ. 303-304.

¹⁷⁸ ისტ. 303, შენიშვნა 2.

- ¹⁷⁹ Müller, Islam II, 323.
- ¹⁸⁰ იქვე, 324.
- ¹⁸¹ Prof. G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches, 588-589. (პერცტბერგის წიგნის სრული დასახელება – Geschichte der Bizantine und Osmanischen Reiches bis gegen Ende des sechzenten Jahrhundert, Berlin, 1833.).
- ¹⁸² იქვე, გვ. 582.
- ¹⁸³ Prof. K. Müller, Kirchengeschichte II, 112, 1897 წ. გამ.
- ¹⁸⁴ Prof. G. Hertzberg, Geschichte d. Byzant. 582, 587 და 591.
- ¹⁸⁵ K. Müller, Kirchengeschichte II, 112-113.
- ¹⁸⁶ იქვე, 113.
- ¹⁸⁷ Waddingo, Annales Minorum t. 13, p. 154, იხ. მ. თამარაშვილის ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 597, შეად. გვ. 61. (ენეა სილვიოსა და ვადინგოს ცნობებს ავტორი იყენებს ორიგინალებში მ. თამარაშვილის იქვე დასახ. გამოცემის მიხედვით – „ისტ. კათ.“ - ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ნამდვილი საბუთების შემოტანით და განმარტებით, XIII საუკ. ვიდრე XX საუკუნემდე. თბ., გამოც. ავტორისა, 1902).
- ¹⁸⁸ იქვე, 597.
- ¹⁸⁹ იხ. ყუარყუარეს 1459 წ. დაწერილი ეპისტოლე ბურგუნდიის მთავრისადმი და Waddingo, – s o. c. t. 13, p. 154. იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 594 და 598.
- ¹⁹⁰ მ. თამარაშვილი, ისტ. კათ. 596.
- ¹⁹¹ Aenea Sylvius, lib. I, 489. იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 596, შეად. გვ. 57.
- ¹⁹² მ. თამარაშვილი, ისტ. კათ. 596-597, შეად. გვ. 59.
- ¹⁹³ იქვე, 594-595, შეად. გვ. 57-58.
- ¹⁹⁴ Waddingo, Annales Minorum. იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 598. შეად. გვ. 62.
- ¹⁹⁵ Brosset, Add. et éclair. XXIII, 411 შენ. 2. და მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 60-61.
- ¹⁹⁶ Aeneae Sylvi pii II pontif. Epist. lib. I, p. 852 იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 598.
- ¹⁹⁷ Add. XXIII, 411, შენ. 2.
- ¹⁹⁸ ისტ. კათ. 61.
- ¹⁹⁹ იხ. მაგ. „Bendas Mengreliae et Abasiae rex“ (Waddingo, Annales Minorum. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 598).
- ²⁰⁰ იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 592, შეად. გვ. 51.
- ²⁰¹ ათონის აღაპ., იხ. ათონის კრებ., 266₁₃.
- ²⁰² 1459 წ. ყუარყუარე ათაბაგის წერილი ბურგუნდიის მთავრისადმი: იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 595-596. შეად. გვ. 57-59. „Hoc unum vobis pollicemur in una aestate debellare et auferre totam Nataliam (Anatoliam) et quidquid dominus Othomanorum, id est ipse Turcus Constantinopolitanus, possidet ex nostro latere. Alteram vero partem domini sui quae Graecia est, quam Mare

Euxinum dividit, vobis expugnandam relinquimus quod vobis facile erit, nam ipse Turcus in medio positus duorum exercituum cum resistere minime poterit, cito succumbet et nomen suum e terra delebimus".

²⁰³ გორგი მეფის წერილი: მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 596-597.

²⁰⁴ Waddingo, Annales Minorum 13, P. 154. იხ. ისტ. კათ. 598.

²⁰⁵ გიორგი მეფის წერილი: იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 596-597.

²⁰⁶ გიორგი მეფისა და ყუარყუარე ათაბაგის 1459 წ. ეპისტოლეები ბურგუნდიის მთავრისადმი: მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 596-597 და 595.

²⁰⁷ იხ. С. Лэн-Пуль, Мусульманск. династии. პროფ. ვ. ბარტოლდის გამ., 302 და ჰამმერი, Hist. de l'Empire Ottoman II, 510 (Hammer J., Geschichte des Osmanischen Reiches grossenheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven, 2 verb. Aufl., Bd. I-IV, Pesth. 1834-1836. ივ. ჯავახიშვილი სარგებლობს ფრანგული თარგმანით).

²⁰⁸ ჰამმერის იგივე თხზულება, II, 509, იხ. აგრეთვე С. Лэн-Пуль, Мусульман. династии, გვ. 158. შეადარე მ. თამარაშვილის თარგმანს ისტ. კათ. 58 და 60 და ბროსეს.

²⁰⁹ P. Horn, Geschichte Irans in islamischer Zeit. Grundriss d. iranischen Philologie II, 578 (პ. ჰორნის აღნიშნული სტატია დაიბეჭდა: „Grundriss der iranischen Philologie – Hersg. Von w. – Geiger und Kuhn, Strassburg, Bd. II (1894-1904)).

²¹⁰ ყუარყუარე ათაბაგის 1459 წ. ეპისტოლე ბურგუნდიის მთავრისადმი: მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 595, შეად. 58.

²¹¹ ყუარყუარე ათაბ. 1459 წ. ეპისტოლე ბურგუნდიის მთავრისადმი მ. თამარაშვილის. კათ. ისტ. 596, შეად. 58.

²¹² იქვე, 595.

²¹³ მ. თამარაშვილი, ისტ. კათ. 61.

²¹⁴ მ. თამარაშვილი, ისტ. კათ. 61.

²¹⁵ მ. თამარაშვილი, ისტ. კათ. 63.

²¹⁶ იქვე, გვ. 596.

²¹⁷ ვახუშტი, ისტ. 304.

²¹⁸ იქვე.

²¹⁹ იქვე, 305.

²²⁰ ვახუშტი, ისტ. 305-306.

²²¹ იქვე, 304-307.

²²² იქვე, ქორონიკონები, 365.

²²³ ს. კაკაბაძე, გენეალოგია ბაგრატ VI აფხაზთა და ქართველთა მეფისა, ტფ., 1912 წ., 1-2.

²²⁴ იქვე, გვ. 3-8.

²²⁵ ქკბი II, 288.

²²⁶ ს. კაკაბაძის გენეალოგია, გვ. 3 და ქკბი II, 287.

²²⁷ გენეალოგია, 4 და ქკბი II, 288. ს. კაკაბაძე მართალია, როდესაც ამბობს,

რომ „საძიებელი ხდება, საიდან უნდა ამოეღოს მას (ვახუშტს) ცნობა იმერეთის ერისთავის დიმიტრის შესახებ, რომელიც თითქოს 1455 წელს გარდაიცვალა“ (გენეალოგია, 2). ბატონიშვილი ვახუშტის სამეცნიერო მოღვაწეობის მთელი ხასიათი (იხ. ჩემი ისტორიის მიზანი და სხვა, I, ბატ. ვახუშტი) გვარწმუნებს, რომ ამ შემთხვევაში შესაძლებელია მხოლოდ ცნობა დიმიტრის ერისთავობის შესახებ ვახუშტის სამეცნიერო დაკვირვების ნაყოფი იყოს, თვით სახელი დიმიტრი კი უეჭველია მისი შეთხზული არ უნდა იყოს, არამედ რომელიმე წყაროთგან იქმნება ამოღებული, ყოველ ეჭვს გარეშეა, რომ მას უნდა ჰქონოდა ისეთი ცნობა, სადაც ბაგრატი დიმიტრის ძე იხსენებოდა და მისი შეცდომა მხოლოდ იქითგან წარმომდინარეობდა, რომ მას ალბათ სხვა ბაგრატი ამ ბაგრატად მიუჩნევია.

²²⁸ ს. კაკაბაძე, გენეალოგია, 8

²²⁹ იხ. უწყებულება მკითხველთათვის, ჩუბ., 6. ჭიჭინაძე, 10.

²³⁰ ს. კაკაბაძე, გენეალოგია, 8.

²³¹ გენეალოგია, 4 და ქკბი II, 288.

²³² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტ., II, 1, [თბ., 1928], გვ. 64-65, 68-69.

²³³ 1447-59 წ. შენირ. წიგ.: ისტ. III, 37.

²³⁴ ალექსანდრე მეფის 1412 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 8.

²³⁵ ქვენიფნეველის გუჯარი 1470 წ.: სქლს სძვლნი III, 559.

²³⁶ 1440 წ. სიგ.: ისტ. საბ. II, 7.

²³⁷ 1460 წ. სიგ.: ისტ. საბ. III, 34.

²³⁸ 1488 წ. სიგ.: ქკბი II, 306 და ს. კაკაბაძის მაგ., გვ. 5.

²³⁹ სქსძვლნი II, 40.

²⁴⁰ ისტ. საბ. II, 25 და ქკბი II, 326.

²⁴¹ ვახუშტი, ისტორია, ბაქრაძის გამ., 300-305.

²⁴² ქკბი II, 281.

²⁴³ ჟამნი №2: ქკბი II, 281.

²⁴⁴ ჩხეიძისა და ძილისპირი №6 ქრონ.: ქკბი II, 281.

²⁴⁵ იხ. ს. კაკაბაძის გამ., „ქრონიკა იკორთის №6 ჟამნ-გულანისა“, 1911 წ., ტფ., გვ. 4.

²⁴⁶ დამატ., გვ. 898 და პარიზ. ქრ., 6.

²⁴⁷ ბროსეს გამოცემა, 362.

²⁴⁸ იხ. №5.

²⁴⁹ ისტ., 307.

²⁵⁰ პროფ. ექ. თაყაიშვილს გულითად მადლობას მოვახსენებ იმისათვის, რომ წიგნის გამოცემამდე დაბეჭდილი ნაწილით სარგებლობის საშუალება მომცა. (ზევდგენიძეთა საბუთები დაიბეჭდა „საქართველოს სიძველენის“ IV წიგნში კი არა (ასეთი ტომი არ გამოცემულა), არამედ III ტომის დამატებაში, რომელიც ე. თაყაიშვილმა 1926 წ. გამოაქვეყნა. ამ დამატებაში,

ზევდგენიძე – ამილახორის „საჩივრის წიგნი“, დარბაზისადმი წარმოდგენილი, არაა. ჩანს, ივ. ჯავახიშვილი ამ დოკუმენტს ხელნაწერში გაეცნო. ეს „საჩივრის წიგნი“ გამოაქვეყნა ნ. ბერძენიშვილმა. იხ. მისი „ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით)“. დაიბეჭდა „მასალებში საქ. და კავკ. ისტორიისათვის“, 1937 წ., ნაკვ. I).

²⁵¹ გვ. 22.

²⁵² გვ. 22.

²⁵³ გვ. 23.

²⁵⁴ გვ. 23.

²⁵⁵ ქკბი II, 301.

²⁵⁶ ზევდგინიძის საჩივრის წიგნი, გვ. 20.

²⁵⁷ გვ. 20.

²⁵⁸ ზევდგინიძის საჩივრის წიგნი, გვ. 20.

²⁵⁹ გვ. 20.

²⁶⁰ გვ. 21.

²⁶¹ ზევდგინიძის საჩივრის წიგნი, გვ. 24.

²⁶² ს. კაკაბაძე, ქკა იკორთის №7 უამნ-გულანისა, გვ. 4.

²⁶³ პარიზ ქრ., ჭიჭინაძე, გვ. 6.

²⁶⁴ სქლს სძვლნი II, 20. ქართლის ცხოვრების შეცვებულ-გადაკეთებულს პირველს გაგრძელებას იგივე 1465 წ. აქვს მოხსენებული, მაგრამ მეფის სახელი სულ სხვაა: „ქორონიკონსა რინგ: მეფე ბაგრატ იმერეთისა დაიჭირა ყვარყვარემ ტყვედ და დაატყვევა ციხესა შინა“-ო (დამატ. 893).

²⁶⁵ სქლს სძვლნი II, 20-21.

²⁶⁶ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, [თბ., 1916], გვ. 275.

²⁶⁷ ვახუშტი. ისტ., ჭიჭინაძე, 154.

²⁶⁸ იხ. ისტორიის მიზანი.

²⁶⁹ Посольство в Грузию *Звенигордского*: Сношения России с Кавказом, I 169-170. (იგულისხმება С. Белокуров, Сношения России с Кавказом, Материалы, извл. из Моск. гл. архива Минист. иностр. дел., Вып. I, 1578-1613, М., 1889).

²⁷⁰ ვახუშტი, ისტ. 302.

²⁷¹ ქორონიკონები, ვახუშტი, ისტ., ჭიჭინაძე, 365.

²⁷² ქორონიკონები; ვახუშტი, ისტ., ჭიჭინაძე, გვ. 157

²⁷³ იქვე, 157

²⁷⁴ ქკბი II, 291.

²⁷⁵ 1479 წ. დავით გარეჯის სიგ.: ქკბი II, 300 და მცხეთის № ტვ. სიგ.: იქვე II, გვ. 301.

²⁷⁶ 1479 წ. დავით გარეჯ. გუჯ. იქვე, ქკბი II, 300.

²⁷⁷ იქვე, 301.

²⁷⁸ იხ. იგივე საბუთები: ქკბი II, გვ. 300.

²⁷⁹ ვახუშტი, ისტ. ჭიჭინაძე, 158.

²⁸⁰ სქლს სძლენი II, 40.

²⁸¹ ქქი II, 287-288 და ს. კაკაბაძის გენეალოგია ბაგრატ VI, გვ. 3.

²⁸² მაგრამ სწორედ ესევე საბუთი ერთს ეჭვსა ჰბადებს, ამ სიგელის ბოლოს ნათქვამია: „დინერა სიგელი ესე ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისა იბ (12) ქორონიკონსა რნდ“-ო (იქვე). ისე გამოდის, რომ 1466 წ. უკვე თორმეტი, თუ მეთორმეტე წელიწადი ყოფილა, რაც ბაგრატი მეფედ მჯდარა, მაშასადამე, ის თითქოს 1454-55 წ. უნდა გამეფებულიყო. ამას ჯერ კიდევ გამორკვევა ეჭირება, დედანთან თუ გარდანანერთან გვაქვს აქ საქმე და აქ ხომ გადამწერს რაიმე შეცდომა არ მოსვლია?

²⁸³ იხ. ს. კაკაბაძის ბაგრატ VI, გვ. 6.

²⁸⁴ იხ. მ. თამარაშვილის ისტ. კათ. 598.

²⁸⁵ სქლს სძლენი II, 40.

²⁸⁶ იქვე, 39.

²⁸⁷ 1438 წ. მცხეთის სიგელი, ს. კაკაბაძის ისტორ. საბუთ. III. 18; იხ. აგრეთვე 1433 წლის სიგელი, იქვე, გვ. 15, 1438 წ. სიგ. გვ. 16 და სხვ.

²⁸⁸ სქლს სძვლენი III, 558.

²⁸⁹ იქვე, 560.

²⁹⁰ იხ. ქართული თარგმანი „მოამბე“-ში 1894 წ. № XI, გვ. 47 და 48.

²⁹¹ იხ. ქართული თარგმანი „მოამბე“-ში 1894 წ. № XI, გვ. 51.

²⁹² იქვე, გვ. 53.

²⁹³ იქვე, გვ. 61.

²⁹⁴ იქვე, გვ. 56.

²⁹⁵ იქვე, გვ. 52-54, 56.

²⁹⁶ ზეედგინიძის საჩივარი, გვ. 24.

²⁹⁷ მოამბე, 1894 წ. IX, გვ. 53.

²⁹⁸ იქვე, გვ. 54.

²⁹⁹ სქლს სძლენი II, გვ. 40.

³⁰⁰ ზეედგინიძის საჩივარი, გვ. 24.

³⁰¹ მოამბე, 1894 წ. IX, გვ. 52 და 57.

³⁰² პროფ. მვლერის der Islam II, გვ. 338-339.

³⁰³ იქვე, II, გვ. 340-341

³⁰⁴ Breve narratione della vita et fatti del signore Ussuncassano. იხ. Ramusio Navigationi et viaggi II. გვ. 70.

³⁰⁵ იქვე.

³⁰⁶ Il viaggio del magnifico M Ambrosio Contarini, ambasciadore della illustrissima signoria Di Venetia al gran Signore Ussun, Cassan Re di Persia, ქლი თარგმანი „მოამბეში“ 1894 წ. № XI, გვ. 54-55.

³⁰⁷ Prof. A. Müller, Der Islam II, გვ. 341.

³⁰⁸ იოს. ბარბარო, მოამბე, 1894 წ. XI, გვ. 45 და ამბროზიო კონტარინი, იქვე, გვ. 49. (იტალიელი მოგზაურების ბარბაროსა და კონტარინის შესახებ,

დასახ. გამოცემებთან ერთად, იხ. მათი თხზულების რუსული თარგმანები
წიგნში - Библиотека иностранных писателей о России отд. I, СПб, 1836; Е.Ч.
Скрижинская, Барбаро и Контарини о России, 1971, აგრეთვე; XV ს. იტალ-
იელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ. თარგმნა და გამოსცა ე.
მამისტვალისვილმა, 1981. იხ. ასევე, ე. მამისტვალისვილი, საქართველოს
საგარეო-პოლიტიკური ურთიერთობანი XV ს-ის მეორე ნახევარსა და XVI
საუკუნეში (ევროპული წყაროების მიხედვით), თბ., 1981).

³⁰⁹ იქვე, გვ. 58.

³¹⁰ ამბ. კონტარინი, გვ. 49.

³¹¹ იქვე, გვ. 49

³¹² იქვე.

³¹³ იქვე, გვ. 45.

³¹⁴ იქვე, შენ. 2.

³¹⁵ იქვე, გვ. 45.

³¹⁶ ძეგლი დასავლეთ საქართველოშია დანერგილი და ამტომ აქ დასავლეთ
საქართველო იგულისხმება.

³¹⁷ მეც. სასჯ. ს. კაკაბაძე, 4, ქკბი, II, 294.

³¹⁸ იქვე.

³¹⁹ იქვე, 5 და ქკბი, II, 294.

³²⁰ იოს. ბარბარო, 47 და ამბ. კონტარინი, 51.

³²¹ კონტარინი, გვ. 50.

³²² იქვე, 51.

³²³ იქვე, 56.

³²⁴ კონტარინი, გვ. 49.

³²⁵ იქვე, გვ. 50-51.

³²⁶ იქვე, გვ. 56.

³²⁷ იქვე, 51.

³²⁸ ვახუშტი, ისტ. ჭიჭინაძე, გვ. 365.

³²⁹ იქვე.

³³⁰ ს. კაკაბაძე, 4 ქკბი, II, 294.

³³¹ ს. კაკაბაძე, დასავლ. საქ. საბ. I, გვ. 2.

³³² ს. კაკაბაძე, 4 და ქკბი, II, 294.

³³³ იხ. ჩემი საქართ. ეკონომ. ისტორია II.

³³⁴ ამბ. კონტარინი, გვ. 58.

³³⁵ 1500-16 წ. საბუთი: ქკბი, II, 317.

³³⁶ იხ. ათონის კრებ. გვ. 265-266.

³³⁷ იხ. კაკაბაძე, გამ. 5 და ქკბი II, 312.

³³⁸ დამატ., 904.

³³⁹ პარიზ. ქკა, გვ. 6.

³⁴⁰ ათონ. კრებული, 266.

- ³⁴¹ ათონის აღაპები, იხ. ათონ. კრებული, 268.
- ³⁴² დამატ., 904.
- ³⁴³ პარიზ., ქკა, 6.
- ³⁴⁴ ვახუშტი, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 239.
- ³⁴⁵ იქვე, 241.
- ³⁴⁶ ქკბი II, 313.
- ³⁴⁷ Prof. *Strassman*, Gesundheitspflege des Weibes, 1913 წ. გვ. 33 და 28.
- ³⁴⁸ ათონის აღაპ., ათონ. კრებ., 268.
- ³⁴⁹ ათონის აღაპ., ათონ. კრებ., 268.
- ³⁵⁰ იქვე, 269.
- ³⁵¹ იქვე, 268.
- ³⁵² იქვე, 269.
- ³⁵³ დამატ., 893.
- ³⁵⁴ ვახუშტი, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 237, ჩუბ., 155.
- ³⁵⁵ პარიზ. ქკა, *ჭიჭინაძე*, 6
- ³⁵⁶ ამბ. *კონტარინი*, 51.
- ³⁵⁷ იქვე, 52.
- ³⁵⁸ იქვე, გვ. 53-54.
- ³⁵⁹ ამბ. *კონტარინი*. 61 და 55 და იოს. *ბარბარო*, 48.
- ³⁶⁰ ამბ. *კონტარინი*, 56.
- ³⁶¹ იქვე. 56.
- ³⁶² გვ. 48.
- ³⁶³ იქვე, გვ. 55
- ³⁶⁴ იხ. ჩემი საქართ. ეკონომიური ისტორია, II.
- ³⁶⁵ იოს. *ბარბარო*, გვ. 47.
- ³⁶⁶ იქვე.
- ³⁶⁷ ამბ. *კონტარინი*, გვ. 54.
- ³⁶⁸ იქვე, გვ. 51.
- ³⁶⁹ კონტარინი, 52, 53, 54, 57 და 61.
- ³⁷⁰ იქვე. 61.
- ³⁷¹ მცნ. სასჯ. 7.
- ³⁷² მცნ. სასჯ. 4.
- ³⁷³ იქვე, 5.
- ³⁷⁴ ს. *კაკაბაძე*, მცნება სასჯულო, ტექსტი. ტფილისი 1913, გვ.4.
- ³⁷⁵ იქვე.
- ³⁷⁶ იქვე.
- ³⁷⁷ ს. *კაკაბაძე*, მცნება სასჯ. 4; ქკბი II, 294.
- ³⁷⁸ მცნ. სასჯ., 5, 10.
- ³⁷⁹ იქვე.
- ³⁸⁰ მცნ., სასჯ., გვ. 9.

- ³⁸¹ რუის-ურბ. კრების ძეგლის წერა: ქ. კბი II, 58, შეად. ც. აგ. ი მთ. წმდლსა; ათონის კრებული, გვ. 315. (იხ. „ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. III, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1970; ამავე საგანზე გამოკვლევა „დიდი სჯულისკანონის“ დასახ. გამოცემაში.).
- ³⁸² რუის-ურბ. კრების ძეგლის წერა: ქ. კბი II, 58.
- ³⁸³ სას ნ. სვეტიცხოვ., 40-43; 69 („სას ნ. სვეტიცხოვლისანი“ („ნიკოლოზ კათოლიკოსი – სასწაულნი სვეტიცხოვლისანი“, გვ. 197) – „საკითხავი სუ-ჭტის ცხოველისაჲ...“ შედგენილი ნიკ. კათალიკოსის მიერ, გამოც. 1908წ).
- ³⁸⁴ ს. კაკაბაძე, გამ. 4.
- ³⁸⁵ Breve narratione della vita et fatti del signor Ussuncassano. Fatta per Giovan Maria Angiolello. იხ. Ramusio, Navigationi et viaggi v. II, 70 და Josafa Barbaro, genti`luomo venetiano. Il viaggio della Tana. Cap. 27 იმავე რამუზიოს ნიგნში.
- ³⁸⁶ ანჯიოლელო, იხ რამუზიოს გამოც. II, 70 და იოს. ბარბარო იქვე, cap. 27.
- ³⁸⁷ J. Barbaro, cap. 27.
- ³⁸⁸ J. Barbaro, cap. 27.
- ³⁸⁹ იქვე.
- ³⁹⁰ ზევდგინიძის საჩივრის წიგნი, 24.
- ³⁹¹ დამატ. 894.
- ³⁹² იხ. Rerum seculo XV in Mesopotamia gestarum librum e codice bibliothecae Bodleianae Syriaco edidit et interpretatione latina illustravit doctor Ottomar Behusch Breslau 1838, p. 16. აქეთგან ამონაწერი მ. ბროსესტვის ყაზანის პროფესორს Gottwald-ს მოუწოდებია, იხ. Histoire moderne I-re livr. გვ. 209-210 შენ. 3.
- ³⁹³ ჯიოვან ანჯიოლელო, იქვე, II, 70.
- ³⁹⁴ ჯიოვან ანჯიოლელო, იქვე, II, 70.
- ³⁹⁵ დამატ. 894.
- ³⁹⁶ ქ. ცის შევს.-გადაკ. გაგრძ. დამატ. 895.
- ³⁹⁷ ქ. ცის შევს.-გადაკ. გაგრძ. დამატ. 894.
- ³⁹⁸ პარიზ. ქ. კა, 6.
- ³⁹⁹ ქ. კბი II, 298.
- ⁴⁰⁰ დამატ., 895.
- ⁴⁰¹ მ. ჯანაშვილის გამ., 38.
- ⁴⁰² ისტ. ჭიჭინაძე, 16.
- ⁴⁰³ ქ. კბი II, 305-306.
- ⁴⁰⁴ გვ. 5.
- ⁴⁰⁵ ქ. კბი II, 306 და ს. კაკაბაძე, სიგ. ქ. ლის მეფე კოსტანტინესი, 1488 წ. ტფ. 1913 წ., გვ. 5 და 7-8.
- ⁴⁰⁶ ქ. კბი II, 309-310 და ისტ. საბ. III, 41-42.
- ⁴⁰⁷ ისტ. საბ. II, 21.
- ⁴⁰⁸ ე. თაყაიშვილის საქ. სიძე-ში გამოცემული აქვს 1466 წ. „პიტაკი“,

რომელსაც თავი დაზიანებული აქვს, ხოლო ამ საბუთის პირში სწერია „მეფემან კონსტანტინემან ხელმან (sic!?) ჩვენმან გულაშარ“ გინყალობეთო (იხ. II, 20). რაკი სხვა წყაროებითგან ვიცით, რომ ამ დროს მეფედ ბაგრატი იჯდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ან დედნის ტექსტი გადამწერს შეცდომით აღუდგენია და კონსტანტინე მეფედ უქცევია, ან ჯერ კიდევ იმ ჟამშია დაწერილი, როდესაც ბრძოლის შედეგი საბოლოოდ გამორკვეული არ იყო და გიორგი მეფეთა-მეფის დატყვევების შემდგომ კონსტანტინეს თავისი თავი მეფედ ჩაუთვლია.

⁴⁰⁹ ისტ. საბ. II, 20.

⁴¹⁰ იქვე, 21.

⁴¹¹ სქლს სძვლნი II, 20.

⁴¹² ისტ. საბ. II, 21.

⁴¹³ სქლს სძვლენი III, 475.

⁴¹⁴ ისტ. საბ. III, 41.

⁴¹⁵ ქკბი II, 306 და ს. *კაკაბაძე*, „სიგელი ქართ. მეფე კონსტანტინესი“, 5.

⁴¹⁶ იქვე, ქკბი II, 306 და ს. *კაკაბაძე*, 6.

⁴¹⁷ ქკბი II, 306, ს. *კაკაბაძე*, სიგელი ქლის მეფის კონსტანტინესი, 1488 წ., გვ.8.

⁴¹⁸ 1491 წ. სიგ.: სქს სძვლნი, III, 475 და 1492 წ. სიგ.: ქკბი II, 309-310 და ისტ. საბ. III, 41-42.

⁴¹⁹ 1491 წ. სიგ. ფანიაშვილისა : სქს სძვლნი, III, 475.

⁴²⁰ 1492 წ. მცხეთის № 480 სიგ.: ისტ. საბ. III, 41.

⁴²¹ ქკბი II, 300 და 301.

⁴²² იქვე, 300, 301 და 319.

⁴²³ იქვე, 319.

⁴²⁴ ისტ. საბ. III, 42. ქკბი II, 325.

⁴²⁵ ისტ. საბ. III, 42. .

⁴²⁶ იხ. ქკბი II, 300, 301, 319, 325, ისტ. საბ. III, 42.

⁴²⁷ *ვახუშტი*, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 159.

⁴²⁸ იქვე

⁴²⁹ ქრ. ჩუოთ, ქრ. რფზ.

⁴³⁰ *ვახუშტი*, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 283.

⁴³¹ ქრ. ჩუპდ, ქრ. რობ.

⁴³² *ვახუშტი*, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 283.

⁴³³ ქკბი II, 303.

⁴³⁴ იქვე, 311.

⁴³⁵ ს. *კაკაბაძე*, დასავ. საქ. საბ. I, 4₇₋₈.

⁴³⁶ ქკბი II, 303.

⁴³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. თბ., 1926, გვ 176-178, 185-187.

- ⁴³⁸ ქუჩი II, 318-319 და ს. კაკაბაძე, დასავ. საქ. საბ., I, 3₁₀₋₁₁
- ⁴³⁹ ს. კაკაბაძე, დასავ. საქ. საბ., I, 3₉₋₁₂.
- ⁴⁴⁰ დამატ., 904.
- ⁴⁴¹ პარიზის ქრონიკა, *ჭიჭინაძე*, 6.
- ⁴⁴² Hist. de la G. I, 642 და ქუჩი II, 311.
- ⁴⁴³ *ვახუშტი*, ისტ., 284.
- ⁴⁴⁴ იკორთის № 6 ჟამნგულანი 5 და სხვანი. ქუჩი II, 302 (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები გამოსცა ჯ. ოდიშელმა – მცირე ქრონიკები (კინკლოსების ისტორიული მინაწერები), თბ., 1968წ).
- ⁴⁴⁵ მ. ჯანაშვილი, 43
- ⁴⁴⁶ პარიზ. ქკა, *ჭიჭინაძე*, 6
- ⁴⁴⁷ *ჯანაშვილი*, 42.
- ⁴⁴⁸ იქვე, 42-43.
- ⁴⁴⁹ ქცა გაგრძ., *ჯანაშვილი*, გვ. 43.
- ⁴⁵⁰ *ვახუშტი*, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 239-240.
- ⁴⁵¹ *ჯანაშვილი*, გვ. 44.
- ⁴⁵² დამატ., 896.
- ⁴⁵³ იქვე.
- ⁴⁵⁴ იქვე. 894.
- ⁴⁵⁵ იქვე, 897.
- ⁴⁵⁶ იქვე.
- ⁴⁵⁷ დამატ. 896-897.
- ⁴⁵⁸ იქვე, 897.
- ⁴⁵⁹ ისტ. საბ. II, 27₁₇₋₂₂.
- ⁴⁶⁰ დამატ., 896.
- ⁴⁶¹ იქვე, 897.
- ⁴⁶² ქცის გაგრძ., *ჯანაშვილი*, 44.
- ⁴⁶³ *ვახუშტი*, ისტ., *ჭიჭინაძე*, 283.
- ⁴⁶⁴ იხ. ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები, I, 128.
- ⁴⁶⁵ იქვე, 131.
- ⁴⁶⁶ Bullet. Scien. ტ. IV, 268-72 („Bulletin de l' Akademie imp. Sciences de St. Petersburg“).
- ⁴⁶⁷ ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები, I, 131.
- ⁴⁶⁸ ქუჩი II, 310-311.
- ⁴⁶⁹ *ვახუშტი*, ისტ., 284.
- ⁴⁷⁰ ქუჩი II, 307 დამატ., 904 და პარ. ქრ., *ჭიჭინაძე*, 6.
- ⁴⁷¹ *ვახუშტი*, ისტ., *ჭიჭინაძე*, 238.
- ⁴⁷² იქვე, 19-20.
- ⁴⁷³ იქვე, 238.
- ⁴⁷⁴ დამატ., 898.

- ⁴⁷⁵ დამატ., 899-900.
- ⁴⁷⁶ იქვე, 900.
- ⁴⁷⁷ Hist. mod I, 14 („Hist. Mod., I“ – Brosset M., Histoire de la Geogie, II-e partie. Histoire moderne. I-re livraison... SPb, 1856).
- ⁴⁷⁸ ქცის შევს.-გადაკ. გაგრძ. დამატ., 900.
- ⁴⁷⁹ იქვე, დამატ., 900.
- ⁴⁸⁰ ათონის აღაპ., 269.
- ⁴⁸¹ ვახუშტი, ისტ. *ჭიჭინაძე*, 20 და დამატ., 900.
- ⁴⁸² გ. გუა. ბროს., 138.
- ⁴⁸³ იქვე, 144.
- ⁴⁸⁴ იქვე.
- ⁴⁸⁵ ვახუშტის ისტ. *ჭიჭინაძე*, 20-22 და დამატ., 900-903.
- ⁴⁸⁶ [ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, I, თბ., 1916, გვ. 218-220].
- ⁴⁸⁷ ვახუშტის ისტ., *ჭიჭინაძე*, 23.
- ⁴⁸⁸ ქკბი II, 308-309.
- ⁴⁸⁹ იქვე, 307 და 308.
- ⁴⁹⁰ იხ. ქცის გაგრძ., *ჯანაშვილი*, 45.
- ⁴⁹¹ იქვე, 45-46.
- ⁴⁹² იქვე, 46.
- ⁴⁹³ იქვე.
- ⁴⁹⁴ ქცის გარძ., *ჯანაშვილი*, 46.
- ⁴⁹⁵ იქვე.
- ⁴⁹⁶ იქვე, 46.
- ⁴⁹⁷ იქვე, 46.
- ⁴⁹⁸ ტექსტში შეცდომით „კორნელი“ სწერია. ამ შეცდომის განმარტება იხ. ქვემოთ.
- ⁴⁹⁹ იხ. კონსტანტინეს წერილი ესპანიის დედოფლისადმი, *ბროსე*. H. moder. de la G. I, 408.
- ⁵⁰⁰ იხ. მარტიროზ სომეხთა ეპისკოპოსის ცნობა *ნ. მარის* Предварительный отчет-ში Сообщ. Прав. Палест. Об. т. XIV, ч. II, 1903 წ., გვ. 50.
- ⁵⁰¹ *Brosset*, I, 408.
- ⁵⁰² იზაბელას სახელობაზე დაწერილს სიგელში დესპანი თუმცა კორნილიოსად არის წოდებული, მაგრამ რომის პაპის ალექსანდრე VI-ის კონსტანტინე მეფისადმი 1496 წ. საპასუხო ეპისტოლეში დესპანად ნილოსია (Nilum confessorem et oratorem tuum). უეჭველია ამ ორსავე საბუთში ერთი და იმავე პირის სახელი უნდა იყოს. „კორნილიოს“ რუსული თარგმანის დამახინჯება უნდა იყოს და წარმომდგარი იქმნება „კვრ-ნილოს“-ითგან, როგორც რუსული საბუთების ენაში მიღებული იყო.
- ⁵⁰³ იხ. გვ. 598-599 და 64-65.

⁵⁰⁴ რუსულ სამეცნიერო საზოგადოების გამოცემაში „Труды Высочайше утвержденного вольного Общества российской литературы“, რომელსაც აგრეთვე „Соревнователь просвещения и благотворения“ ერქვა (იხ. ნ. II, გვ. 213-219, № 5, 1823 წ.). ეს საბუთი 1850 წ. გადმობეჭდილი იყო Закавказский Вестник-შიც. აკად მ. ბროსემ მისი ფრანგული თარგმანი ისტორიული განმარტებითურთ ჩაურთო თავისს Histoire moderne de la Georgie addition premiere, p. 407-411.

⁵⁰⁵ CL *Huart*, Histoire des arabes. t. II, p. 193-194, 1913 წ.

⁵⁰⁶ *Brosset*, H. mod. I, 509.

⁵⁰⁷ იქვე, 409.

⁵⁰⁸ იქვე, 410.

⁵⁰⁹ იხ. *თამარაშვილის* გამ., 600 და 66.

⁵¹⁰ Add. I, 409 შენ. I.

⁵¹¹ იხ. *თამარაშვილის* ისტ. კათ. 598-599. „Accepimus...litteras tuas quibus summam erga nos ac sanctam sedem Apostolicam devotionem et reverentiam tuam quantumve reipublicae christianae de Victoria adversus infideles per clarissimos filios nostros Regem et Reginam Hispaniarum illustres potita gratulabaris... Intelleximus etiam... Sententiam tuam in expeditionem adversus Jesu Christi fidei rebelles undique parandam et quantum ad hujusmodi salutaria coepta una cum filio tuo exercitus offerebas ad prophanata templa expianda et oppressos populos in Christi libertatem vindicandos... Nihil est quod magis cupiamus... semperque invigilamus et supra vires enitimur ita principes hos christianos tenere pacatos, ut de Constantinopolitana et Jerosolimitana aliisque patriarchalibus sedibus recuperandis apes certa cupiatur“.

⁵¹² *თამარაშვილის* ისტ. კათ. 599.

⁵¹³ ათონის 1500 წ. ახლო ხანის აღაპი. იხ. ათონის კრებული, 266.

⁵¹⁴ იქვე.

⁵¹⁵ *ვახუშტი*, ისტორია, *ჭიჭინაძე*, 241.

⁵¹⁶ ათონის კრ. 266.

⁵¹⁷ *ე. თაყაიშვილს* ნათქვამი აქვს, ვითომც ათონის აღაპებში 1500 წ. ყოფილიყოს აღნიშნული (Канчаветский жам-гулани: СМОМПК XXIX . 10), მაგრამ ეს შეცდომაა

⁵¹⁸ ათონ კრ., 267.

⁵¹⁹ *ვახუშტი*, ისტ., *ჭიჭინაძე*, 241.

⁵²⁰ დამატ. 904 და პარიზის ქრ. *ჭიჭინაძე*, 6.

⁵²¹ იხ. *ე. თაყაიშვილის* Канч. жам-гул. 10 და ქკბი II, 313.

⁵²² ათონის აღაპები, 266.

⁵²³ ათონის აღაპები, 266-267.

⁵²⁴ *ვახუშტი*, ისტ., *ჭიჭინაძე*, 241.

⁵²⁵ ისტ.საბ. II, 27.

⁵²⁶ ათონის ალაპები, 266.

⁵²⁷ დოროთეოს ანტიოქიის პატრიარქისაგან აღწერილი.

⁵²⁸ ქუკი II, 315 შენ.

⁵²⁹ ქუკი II, 315, გერასიმე კუმურდოელის ფიცის წიგნი.

⁵³⁰ ქუკი II, 335.

⁵³¹ ვახუშტი, ისტ., *ჭიჭინაძე*, 241.

⁵³² ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, 287. შენ.

⁵³³ ქუკი II, 315.

⁵³⁴ იქვე.

⁵³⁵ იქვე.

⁵³⁶ ქუკი II, 335.

⁵³⁷ იქვე, 317.

⁵³⁸ სუიმონ მანყუერელისადმი ნაბოძები 1500-1516 წ.: ისტ. საბ. II, 28.

⁵³⁹ ქუკი II, 317.

⁵⁴⁰ სუიმონ მანყუერელისადმი ნაბოძები სიგ.: ისტ. საბ. II, 27.

⁵⁴¹ ქუკი II, 317.

⁵⁴² ქუკი II, 317.

⁵⁴³ 1500-16 წ. საბუთი: ქუკი II, 317-318.

⁵⁴⁴ ქუკი II, 317.

⁵⁴⁵ იქვე.

⁵⁴⁶ იქვე.

⁵⁴⁷ ვახუშტი, ისტ., *ჭიჭინაძე*. 241.

⁵⁴⁸ ისტ. საბ. II. 27.

⁵⁴⁹ სუიმონ მანყუერელისადმი ნაბოძები წყალობის წიგნი: ისტ. საბ. II, 27.

⁵⁵⁰ 1500-16 წ. საბუთი: ქუკი II, 318.

⁵⁵¹ სამწუხაროდ, როდესაც მე ვნახე ეს მოხატულობა, ალექსანდრე მეფისა და მისი მეუღლის სურათს ზედა ნაწილი უკვე ჩამოცვივებული ჰქონდა.

⁵⁵² იხ. მოგზაურობა: მოამბე, 1894 წ. № XI, 60-61.

⁵⁵³ იხ. აქვე „საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა“ და სხვა.

⁵⁵⁴ დაიბეჭდა 1929 წელს „ქართული სამართლის ისტორია II, ბ“.

⁵⁵⁵ იხ. ამის შესახებ ჩემი გამოკვლევა „დიპლომატიკა ანუ სიგელთმცოდნეობა საზოგადოდ და მეტადრე ქართული“. იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, თბ., 1926, გვ. 132.

⁵⁵⁶ ბაჰადურის 1475 წ. ალაპი: ათონის კრებული 269.

⁵⁵⁷ ათონის კრებული 268-269 და 266-267 („ათონის კრებული“, „ალაპები, ათონის კრებული“ (1950 – ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ელნანერი ალაპებით, საიუბილეო გამოცემა საეკლესიო მუზეუმისა. თბ., 1901 წ.).

⁵⁵⁸ იხ. ამის შესახებ ჩვენს ჯერ დაუბეჭდავ „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ II წიგნში.

⁵⁵⁹ იხ. საქართველოს ეკონომიური ისტორია, II ნ.

⁵⁶⁰ იხ. ბარონ ვ. ტიზენჰაუზენის Заметка Элькалькашанди о Грузинах: ЗВОРАО I 208-215.

⁵⁶¹ „Georgiani isti quando Hierosolymam eunt peregrinatum, Sultano tributum non solvunt, sed in camelis, dromedariis et equis pompaticis venientes, erectis vexiliis Hierosolymam ingrediuntur... Sultanus ac Turca eos valde timent“ Bartolomaei de Salignaco. Itinerarium Hierosolymitanum an. 1522 ტ. VIII (ამჟამად თვით ამ თხზულების ხელთუქონლობის გამო მ. თამარაშვილის ამონაწერის მიხედვით მომყავს).

⁵⁶² იხ. ნ. მარის предварительный отчет о рабтах на синае и в Иерусалиме; сообщ. прав. палестинского общ. т. XIV, ч. II, 50-51.

შესავალი	7
ქარაბმინი და შემოკლებული	
სიტყვების განმარტება	8
მეფეთა-მეფე ალექსანდრე დიდი.....	9
1. ბიოგრაფიული ცნობები მეფეთა-მეფე ალექსანდრესა და მისი სახლობის შესახებ	9
ალექსანდრეს გამეფების თარიღი	9
ალექსანდრეს დაბადების წელიწადი.....	11
ალექსანდრე მეფის ბებია-აღმზრდელი	13
ალექსანდრე მეფის ნათესაობა	14
ალექსანდრეს მამისშვილობა	15
ალექსანდრეს სახლობა	17
ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრე.....	19
2. ალექსანდრე მეფის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა	19
საქართველოს გარეშე მტრისაგან უზრუნველყოფა.....	19
ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობა ქვეყნის მთლიანობის აღდგენისა და გამტკიცებისათვის	21
ლორის ციხის აღება და საქართველოსთან შემოერთება	24
სივნიეთისა და მახლობელი ადგილების შემოერთება	25
3. ალექსანდრეს შინაური აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა ..	26
სვეტიცხოვლის განახლება	26
საქართველოს დანგრეული ციხე-საყდრების აღდგენა	27
4. ალექსანდრე მეფის უკანასკნელი წლები	30

ავადმყოფობა	30
ცნობა ჯეჰან-შაჰის შემოსევის შესახებ	30
ალექსანდრე მეფის შემონაზონება და უსაფუძვლო ცნობა საქართველოს მისგან დაყოფის შესახებ	32
 ვახტანგ მეფე, ძე მეფეთა-მეფისა ალექსანდრისი	34
მეფე გიორგი ალექსანდრის ძე	36
1. ბიოგრაფიული ცნობები გიორგი მეფისა და მისი ოჯახობის შესახებ	36
გიორგი მეფის მამისშვილობა	36
გამეფების თარიღი	36
გიორგი მეფის პირველი და მეორე თანამეცხედრე	38
გიორგი მეფის შვილები	39
გიორგი მეფის ასულის დანიშვნა ბიზანტიის კეისარზე	39
2. ბრძოლა საქართველოს დანაწილებისა და მთლიანობის გამო მეფე-მთავართა შორის	41
ყუარყუარე და აღბულა ათაბაგი	41
ქართული წყაროების დუმილი შინაური ბრძოლის შესახებ და საქმის ნამდვილი ვითარება	42
ათაბაგის ცდა მესხეთის ეკლესიების საქართველოს დედა-ეკლესიისაგან ჩამოსაშორებლად	43
საქართველოს პატრიარქ-კათალიკოსების მედგარი ბრძოლა ქართული ეკლესიის მთლიანობის შესანარჩუნებლად	44
ათაბაგის ცდა მესხეთის ეკლესიების საქართველოს კათალიკოსის ხელთდასხმითგან განთავისუფლებისათვის	45
მესხეთის ურჩი სამღვდელოების შეჩვენება	

კათალიკოსისაგან და ამის შედეგი	47
მესხეთის სამღვდელოებისაგან ფიცისა და ერთგულების	
ხელწერილის ჩამორთმევა კათალიკოსის მიერ	48
ამ ბრძოლის მნიშვნელობა სახელმწიფოებრივი და	
ეროვნული თვალსაზრისით	49
საქართველოს შინაური პოლიტიკური მდგომარეობა	51
3. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა და პოლიტიკური	
ვითარება საქართველოს	
სამხრეთ-აღმოსავლეთ-დასავლეთით	52
სპარსეთი.....	52
ოსმალეთი	53
კონსტანტინეპოლის აღება	53
რომის პაპის ცდა კონსტანტინეპოლის	
ოსმალთაგან განთავისუფლებისათვის	55
კონსტანტინეპოლის თურქთა მიერ დაპყრობის მნიშვნელობა	
საქართველოსათვის.....	56
პაპი პიო II-ის გეგმა ჯვაროსანთა ომის მოსაწყობად და	
საქართველოს პოლიტიკოსთა მონაწილეობა	56
საქართველოში დადებული ხელშეკრულება ოსმალთა სანინაალმდეგო	
ჯვაროსანთა ომის მოსაწყობად და მისი მონაწილენი.....	58
მოკავშირეთა სიები	58
მოკავშირეთა დამახინჯებული სახელების აღდგენა-შესწორება ...	59
ქართველ პოლიტიკოსთა ოსმალთა სანინაალმდეგო	
ფართო გეგმა.....	61
ქართველ მოკავშირე მეფე-მთავრებისაგან ამ საქმისათვის	
გამომეტებული სამხედრო ძალის რაოდენობა.....	62

ქართველთა ქრისტიანე მოკავშირენი მცირე აზიაში და მათი ამ საქმეში მონაწილეობა	63
ოსმალთა წინააღმდეგ ქართველთა გეგმის პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი თვალსაზრისი	63
ქართველთა მაჰმადიანი მოკავშირეები ოსმალთა წინააღმდეგ	64
ქართველ პოლიტიკოსთა მიერ სამოქმედო გეგმის გაფართოება...	65
საქართველოს მეფე-მთავართა და მათ მოკავშირეთა მოციქულების დასავლეთ ევროპაში გაგზავნა.....	65
გეგმის ჩაშლა და ოცნების გაცრუება	66
ქართველთა და მოკავშირეების მოციქულთა ამაო ხვენა-ვედრება ევროპაში	67
4. შინაური ბრძოლის განახლება საქართველოში.....	68
ვახუშტის ცნობები ამ ბრძოლის შესახებ	68
ვახუშტის ცნობების კრიტიკული განხილვა	70
ბაგრატ მეფის ვინაობა და ჩამომავლობა	70
ჩიხორის ომი	74
კინკლოსების ცნობები ჩიხორის ომის შესახებ	74
არსებული ცნობების შედარებითი დაფასება.....	74
ჩიხორის მდებარეობა.....	75
დასკვნა ჩიხორის ომის შესახებ.....	76
უზუნ-ჰასანის შემოსევა საქართველოში.....	77
ზევდგინიძე-ამილახორის საჩივრის წიგნის ცნობები გიორგი მეფის წინააღმდეგ მოწყობილი შეთქმულების შესახებ.....	77
შეთქმულება გიორგი მეფის წინააღმდეგ	78
ბაგრატის გამოლაშქრება გიორგი მეფის წინააღმდეგ	80
სხვადასხვა თეორიები საქართველოს დანაწილების შესახებ	81

ბაგრატ მეფე	86
1. ბიოგრაფიული ცნობები ბაგრატ მეფის შესახებ.....	86
მისი გამეფების თარიღი	86
დამოკიდებულება მეფე ბაგრატსა და კონსტანტინეს შორის.....	87
ბაგრატ მეფის უცილობელი მფლობელობა	89
ცნობები ბაგრატ მეფის პიროვნების შესახებ.....	90
2. საქართველოს საგარეო მდგომარეობა	91
დამოკიდებულება უზუნ-ჰასანთან და სპარსეთთან.....	91
3. საქართველოს შინაური პოლიტიკური ვითარება	93
საბედიანო	93
საათაბაგო.....	96
მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები ათაბაგის	
სახლობის ნევრთა შესახებ.....	97
ბაგრატ მეფის საბრძანებელი.....	99
4. საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევა და	
მისი ერთი ნაწილის დამოუკიდებლობის შელახვა	102
ანტიოქიისა და იერუსალიმის პატრიარქის მიხეილის მოსვლა	
საქართველოში და მოღვაწეობა.....	102
ქართული ეკლესიის უზენაესი მესაჭეობის უფლების მითვისება ..	103
საქართველოს ეკლესიის წიაღითგან ლიხთიმერეთის	
საკათალიკოსოს გამოყოფა	104
ქართული საეკლესიო-ისტორიული თეორიის შერყევის მცდელობა	
საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად	104
„მცნება სასჯულოს“ დაწერის თარიღის საკითხი.....	105

5. უზუნ-ჰასანის შემოსევა საქართველოში..... 106

უზუნ-ჰასანის საიდუმლო სამზადისი..... 107

შემოსევის თარიღი 107

ჰასანის ლაშქრის რაოდენობა 107

გამოლაშქრება 107

შემოსევა..... 108

თბილისისა, გორისა და ქართლის დაჭერა 108

მოლაპარაკება დაზავების შესახებ..... 109

სამხედრო მოქმედების განახლება და მესხეთში შესევა..... 109

საქართველოს დამარცხების მოჩვენებითი და ნამდვილი მიზეზი.. 110

უზუნ-ჰასანის უკან დაბრუნება..... 111

ზავის პირობები 112

კონსტანტინე ბატონიშვილისა და მზეჭაბუკის
სპარსეთში გამგზავრება 112

უზუნ-ჰასანის სიკვდილი 113

ჰასანის სიკვდილის შემდგომ..... 113

**უკანასკნელი მცდელობა წინანდელი მდგომარეობის
აღსადგენად 114**

1. ბიოგრაფიული ცნობები კონსტანტინე მეფისა და
მისი ოჯახის წევრთა შესახებ 114

კონსტანტინეს მამისშვილობა და გამეფების თარიღი..... 114

ცნობების წინააღმდეგობა და საბუთები 114

გამეფების თარიღი 115

კონსტანტინეს მამისშვილობა..... 116

კონსტანტინეს თანამეცხედრე და შვილები..... 117

კონსტანტინე მეფის წოდებულება 117

კონსტანტინეს გამეფების გარემოება	118
კახთა მეფე ალექსანდრე და მისი სახლობა	119
ალექსანდრე ბაგრატის ძის მცდელობა იმერეთში გასამეფებლად.	
კონსტანტინე მეფის გამარჯვება.....	120
ალექსანდრე მეფის სახლობა.....	121
ბრძოლა კონსტანტინე მეფესა და	
ყუარყუარე ათაბაგს შორის არადეთთან.....	122
ამ ბრძოლის მიზეზის შესახები ცნობები	122
ვახუშტის ცნობა	123
ქ̄ცის შევს.-გადაკ. გაგრძელების ცნობა.....	124
ცნობათა კრიტიკული გარჩევა.....	125
დასკვნა არადეთის ბრძოლის შესახებ	128
არადეთის ბრძოლის შემდგომ ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში.....	129
ალექსანდრე მეფის სიგელის თარიღი.....	129
ბრძოლა ალექსანდრეს მეფობის წინააღმდეგ და აღმოს. საქ̄ლოში	
მტრის შემოსევა	130
ცნობები იაყუბ-ყაენის აღმოს. საქართველოში შემოსევაზე	131
წყაროთა ცნობების შედარებითი დაფასება	133
მანყვერელის დასჯა აწყურის გაცემისათვის.....	133
იაყუბ-ყაენის მეორეგზისი შემოსევა.....	134
საქართველოს მთლიანობის საკუთარი ძალით	
აღდგენის იმედის ჩაშლა.....	136
ალექსანდრე იმერთა მეფესთან დაზავების თარიღი.....	137
სამეფოებისა და სამთავროების შემოსაზღვრულობა.....	137
კახეთის სამეფოს საზღვრები.....	138
ქართლის სამეფოს საზღვრები	138
იმერეთის სამეფოს საზღვრები.....	139

სამეგრელოს საზღვრები.....	139
გურიის საზღვრები.....	139
საათაბაგოს საზღვრები.....	139
კონსტანტინე მეფის მცდელობა შორეული მოკავშირეების დახმარებით თავისი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად	140
მოციქულობა ეგვიპტის სულტანთან	140
არაბთა განდევნა ესპანიიდან და კონსტანტინეს მცდელობა ესპანიასთან კავშირის შესაკვრელად	140
დასავლეთის ქრისტიანებთან ერთად მაჰმადიანების წინააღმდეგ ბრძოლის წარმოების ძველი გეგმის განახლება.....	141
რომის პაპთან და ესპანიის დიდოფალთან დესპანის გაგზავნა.....	141
კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის ნატყუარობა-უეჭველობის საკითხი	142
ეპისტოლის თარიღი მცდარი და ნამდვილი	143
როგორ მოხდა, რომ კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის რუსული თარგმანი ვარშავაში აღმოჩნდა?	144
კონსტანტინე მეფის ეპისტოლის შინაარსი და მიზანი.....	144
ქართველ პოლიტიკოსთა სულისკვეთება	145
კონსტანტინე მეფისგან თავისი უმთავრესი მიზნის გამოუმჟღავნებლობის მიზეზი	147
კონსტანტინე მეფის პიროვნების დამახასიათებელი გარემოებანი	147
დასავლეთ ევროპაში მოციქულობის უნაყოფოება	148
მესხეთის ამბები. ქაიხოსრო ათაბაგი.....	148
მზეჭაბუკის გაბატონება მესხეთში და მისი ვინაობა	150
მზეჭაბუკის მოქმედების გეზი თავდაპირველად	151
მზეჭაბუკისაგან პოლიტიკური გეზის შეცვლა და	

განკერძოების გზაზე დადგომა	152
ანტიოქიის პატრიარქის დოროთეოსის მოსვლა და მზეჭაბუკის ფართო გეგმა	154
მზეჭაბუკის გათამამების მიზეზი: გურიელის სამფლობელოს დასაკუთრება.....	155
მესხეთის ეკლესიის გამოყოფა.....	156
 საქართველოს მდგომარეობა XV საუკუნის ბანმაცვლობაში.....	158
საქართველოს განახლება თემურ-ლენგის განადგურების შემდგომ	158
მოსალოდნელი გაძლიერების მაგიერ საქმის უკუღმა დატრიალება და ამის მიზეზები	159
მოსახლეობის შემცირება და მისი შედეგები	159
მაშინდელი საქართველოს უმთავრესი უბედურება შინაური ბრძოლა და განკერძოებისადმი მიდრეკილება იყო.....	160
საქართველოს კათალიკოსების პოლიტიკა.....	161
ეკლესიის მთლიანობის სახელმწიფოებრივ-ეროვნული მნიშვნელობა და გაყოფის საბედისწერო შედეგი	161
ეპისკოპოსთათვის ერთგულება-მორჩილების ფიციის შემოღება	162
საქართველოს დაყოფის დამლუპველობა	163
საქართველოს მთლიანობის დარღვევის მიზეზები.....	163
თემობრივობა	163
სახელმწიფოებრივობის შესუსტება. სამეფოს საქმეებში მეფის სახლობის ჩამრეველობა	164
ამ მოვლენის დასაწყისი და მიზეზები	165
კონსტანტინეპოლის ოსმალეთის დედაქალაქად გადაქცევის	

შედეგი საქართველოსთვის	167
დასავლეთის, ზღვის გზის შეკვრა, კულტურის	
ცენტრის დასავლეთ ევროპაში გადასვლა და მისი შედეგი.....	167
ქვეყნის დაქვეითების ფსიქოლოგიური საფუძველი	168
დაქვეითების პროცესი	169
მოსახლეობის შემცირების შედეგები საზოგადოდ და	
კერძოდ მეურნეობაში.....	170
სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება	170
აღებმიცემობის დაცემა.....	171
სრულიადი საქართველოს დაყოფის ეკონომიური შედეგი	171
კულტურული დაქვეითება	172
საქართველოს მაშინდელი ეკონომიური მდგომარეობა	172
საქართველოს კათალიკოსების ეკონომიური პოლიტიკა.....	174
ფინანსური პოლიტიკა საქართველოში	175
საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა.....	177

[მეორე ნაწილში გადმოცემული]

ამბების ქრონოლოგიური სია	179
--------------------------------	-----

განხილული და მოხსენებული ისტორიული

ძეგლები და გამოკვლევანი	181
-------------------------------	-----

საქართველო XV საუკუნეში

(ამონაბეჭდი ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1940 წ. დაწერილი	
საქართველოს ისტორიის „მოკლე კურსიდან“).....	192
ალექსანდრე პირველი დიდი (1412-1442 წწ.)	192
ალექსანდრე I-ის ქვეყნის აღმშენებლობითი მოღვაწეობა	194
სოციალური ვითარება საქართველოში ალექსანდრე	
პირველის მეფობაში.....	197

ვახტანგ IV ალექსანდრეს ძე (1442 - 1446 წწ.)..... 198

ბრძოლა საქართველოს მთლიანობის
დარღვევის წინააღმდეგ 200

გიორგი VII ალექსანდრეს ძე (1446-1466 წწ.) 200

ბრძოლა მესხეთის მთავარს ყვარყვარესა და
გიორგი მეფეს შორის 200

ყვარყვარე ათაბაგის ფართო გეგმა მესხეთის საქართველოს
სამეფოთგან გამოსაყოფად და ამის საწინააღმდეგოდ ბრძოლა..... 201

საქართველოს ეკლესიის მეთაურის ბრძოლის შედეგი ყვარყვარა
ათაბაგის პოლიტიკის წინააღმდეგ 202

ყვარყვარა ათაბაგის გეგმის ჩაშლა და ქართული ეკლესიის
მთლიანობის შენარჩუნება 203

საქართველოს სამეფოს პოლიტიკური ვითარება და
სამთავროებად დანაწილება 204

საერთაშორისო პოლიტიკაში მომხდარი
დიდი ცვლილება, ოსმალთაგან ბიზანტიის
მოსაოკა და ამის შედეგი 205

სამხედრო პოლიტიკური გეგმა ოსმალთა კონსტანტინეპოლითგან
განსადევნად 206

რომის პაპის დესპანის საქართველოში მოსვლა და
ქართველ პოლიტიკოსთა ფართო გეგმა..... 206

საქართველოს პოლიტიკური მოკავშირენი ოსმალთა
წინააღმდეგ განზრახულს ბრძოლაში 207

საქართველოს და მისი მოკავშირეების დესპანების
გამგზავრება დასავლეთ ევროპაში საბოლოო გეგმის
შესადგენად და შესათანხმებლად 208

გეგმის ჩაშლა.....	209
შინაური ზავის ჩაშლა საქართველოში; გიორგი მეფესა და ყვარყვარა ათაბაგს შორის ბრძოლის განახლება	210
ბაგრატის აჯანყება გიორგი მეფის წინააღმდეგ და მისი გამარჯვება ჩიხორთან.....	210
დიდგვარიან აზნაურთა პოლიტიკური გახრწნილება და ყუარყუარა ათაბაგის ღალატი	211
გიორგი მეფის ყუარყუარა ათაბაგისაგან შეპყრობა და ბაგრატის გამეფება.....	212
გიორგი მეფის ყვარყვარა ათაბაგისაგან განთავისუფლება და ბაგრატის წინააღმდეგ ბრძოლის ამაო ცდა.....	213
ბაგრატ VI (1466-1478 წწ.)	214
ბაგრატ VI-ის საბრძანებელის ფართობი და საზღვრები.....	214
საბედიანო	215
მესხეთი.....	215
ბაგრატ VI-ის სამფლობელოს სამხრეთ-აღმოსავლეთის საზღვარი	216
ბაგრატ VI-ის უგუნური პოლიტიკა და საქართველოს ეკლესიის მთლიანობის დარღვევის მცდელობა	216
ბრძოლა ერანსა და ოსმალეთს შორის და უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევის სამზადისი.....	218
უზუნ-ჰასანის საქართველოში შემოსევა.....	219
ბაგრატ VI-ის უმწეობა და დაზავების ცდა.....	219
უზუნ-ჰასანთან დადებული ზავის პირობები და შედეგი	220
საქართველოს დამარცხების მიზეზი	220
კონსტანტინე მეფე	221
კონსტანტინეს საბრძანებელი.....	221

არადეთის ბრძოლა და ალექსანდრეს გამეფება იმერეთში.....	221
კონსტანტინეს ამოცდა საკუთარი ძალით	
მთლიანობის აღსადგენად.....	222
კონსტანტინეს გეგმა დასახული მიზნის საგარეო	
პოლიტიკის საშუალებით მისაღწევად	222
კონსტანტინე მეფის ეპისტოლე ესპანიის დედოფლის	
იზაბელლასადმი	222
კონსტანტინე მეფის მთავარი მიზანი	223
კონსტანტინე მეფის იმედის გაცრეება და ამის მიზეზი.....	224
ყვარყვარა ათაბაგისა და ქაიხოსროს სიკვდილი და	
მზეჭაბუკის გაბატონება მესხეთში	225
მზეჭაბუკის მშვიდობიანი გონიერი პოლიტიკა	225
მზეჭაბუკისა და კონსტანტინე მეფის გადამტერება და მესხეთის	
ბატონის უკუღმართს პოლიტიკურ გზაზე დადგომა	225
მზეჭაბუკისა და დოროთეოს პატრიარქის ღონისძიება საქართველოს	
ეკლესიის მთლიანობის დასარღვევად.....	226

საქართველოს ვითარება

მეთოქუთმეტი საუკუნეში	228
საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობა XV საუკუნეში	228
ქვეყნის აოხრებულობა და სასოფლო მეურნეობის დაქვეითება	228
საქართველოს კულტურული დაქვეითება	229
აღმშენებლობითი მოღვაწეობისა და განახლების შეჩერება	
შინაური ბრძოლის გამწვავების გამო	229
საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის მოსპობის	
ეკონომიური შედეგი	230
საქართველოს გაღარიბება.....	230

მოსახლეობის სოციალური განშრეების პროცესი.....231

შემცირებული შემოსავლის გასადიდებლად სახსრების ძებნა..... 231

შემოსავლის გადიდების ორგვარი შესაძლებლობა 231

მშრომელი ხალხის მდგომარეობის გაუარესება და

ბატონყმობის ჩასახვა 232

პატრონყმობის გვერდით ბატონყმობის გაჩენა და გაბატონება..... 232

ბატონყმობის წარმომშობი საფუძველი..... 233

გადასახად-გამოსაღებების გადიდება და მშრომელი ხალხის და

ყმათა მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა..... 234

საქართველოს ეკონომიური დაქვეითება: ფულის გავრცელებისა

და აღებ-მიცემობის შემცირება..... 235

საქართველოს კულტურული დაქვეითების ნიშნები 236

საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობა უცხო ქვეყნებში 237

განმარტებები..... 238